

MAGYAR
REGÉNYIROK

KÉPES KIADÁSA

Szerkesztő

MIKSZÁTH KÁLMÁN

52

Gárdonyi Géza
A láthatatlan ember

MAGYAR REGÉNYÍRÓK

KÉPES KIADÁSA

Szerkesztette és bevezetésekkel ellátta

MIKSZÁTH KÁLMÁN

52. KÖTET

A LÁTHATATLAN EMBER

Írta

GÁRDONYI GÉZA

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1912

Gardayilpi

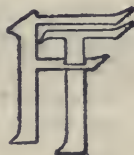
A
LÁTHATATLAN EMBER

REGÉNY

IRTA

GÁRDONYI GÉZA

MÜHLBECK KÁROLY RAJZAIVAL

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1912

PH
3176
M3
Köt. 52

Singer és Wölfner tulajdona.

Franklin-Társulat nyomdája.

GÁRDONYI GÉZA.*

A kilenczvenes évek elején a tehetséges frók egész kis csapata lépett egyszerre a magyar irodalomba. A hány egyéniség, annyi színr, de valamennyiben bizonyos egyező vonásokat találunk. Novellisták, a kik eddig alig látott technikai készségre juttatják a rövid tárczanovellát, de szélesebb kört átfogó, teljesebb világképet adó nagyobb témákon megtörik erejük, a stíljük inkább fordulatosság, hajlékonyság és elmésség irányában jelent az előbbi generációval szemben haladást, mint egyéni zamat és tösgyökeresség dolgában s a journalistikai jelleg, mely már a hetvenesnyolczvanas évek termelésén is érezhető volt, náluk még erősebb kifejeződésre jut. Többnyire vidékről a fővárosba fölszármazott emberek, a magyar életnek abban az időpontban tetőpontjára jutott tendenciáját, a vidékről a főváros felé özőnlést tükrözik alakjaikban, felfogásukban, izlésükben egyaránt, szemben az előbbi generációval, melynek egész gondolkodásmódja még a faluban és a falusi életmódú kis városban gyökeredzik, de szemben a velük egy időben fellépett fiatal frók máik csoportjával is, mely már teljesen hozzáalakulva a nagyváros életéhez, annak szellemét fejezi ki.

Ennek az frói csapatnak egyik legkiválóbb tagja Gárdonyi Géza. Ő is a faluról és a kisvárosról jött az irodalomba s kortársai közül talán épen ő őrizte meg legerősebben a vidéki származás bélyegét. Abból a társadalmi osztályból jött, a mely falun középen áll, mintegy közvetítőképen, a nép és az uralkodó föld-

* Mikszáth Kálmánnak, a vállalat szerkesztőjének elhunyt a fityán ezt a bevezetést Schöpfung Aladár írta.

birtokos osztály között: a falusi intelligenciából, a mely javarészt papokból, jegyzőkből, gazdatisztekből és tanítókból áll. Ez az osztály egyaránt érintkezésben van a néppel és az uralkodó földbirtokossággal, nagyrészen függő a helyzete mindkettővel szemben, nem csatlakozhatik szorosan egyikhez sem s szűkkörű társadalmi életét a maga fölfelé és lefelé egyaránt elkerített körében éli. Ez a közepen álló helyzet bőséges alkalmat nyújt a megfigyelésre fölfelé és lefelé egyaránt s Gárdonyi fogékony, fiatal szelleme élt is ezzel az alkalommal: emlékek, képek és alakok nagy sokaságát hozta magával. Mégis, helyzete úgy látszik közelebb juttatta a néphez és a kis urakhoz, emlékezete inkább ezeknek jellemzetes alakjaival és vonásaival telt meg. Az úgynevezett vármegyei gentry csak ritkán s akkor is inkább epizódyszerűen jelenik meg műveiben. Vidékről hozott emlékei annál épebbek maradhattak, mert a tanítóságból a vidéki ujságíráskodáson át jutott az irodalomba s Budapestre és soha nem is bírt itt meggyökerezni. Csak éppen addig maradt Budapest lakója, a míg az irodalomban való positióját végleg kiküzdötte, aztán menekült vissza a vidékre. Most már évek óta Egerben éli magányos, eszmélkedő művész-életét.

Az az út, melyen Gárdonyi az irodalomba jutott, megmagyarázza, hogy miért rajzolja csaknem mindig a vidéki miliőt, miért foglal el olyan nagy tért munkáiban a nép és miért játszanak bele a multból vett képeibe is olyan erősen a mai magyar nép életéből vett analógiák. A maga kortársai között ő a népéletnek legkiválóbb ismerője és leghívebb rajzolója, tovább fejlesztője annak a magyar paraszt-típusnak, melyet Jókai és nyomában Mikszáth alakítottak meg a magyar regényben és novellában. Továbbfejlesztője annyiban, a mennyiben ő már nem csupán és nem is főképen különösségeiben és anekdotikus vonásaiban látja a parasztot, hanem közelebb jut lelki életének bensőbb rendüléseire is. Az ő népeleti képei is

inkább szemléletből, mint átélésből származnak, de mintha az ő szemlélete közelebbről való volna és mintha az anekdotázó kedv hiányzanék az ő elbeszéléséből. Míg elődei szemléletében a földbirtokos úri osztály perspektívája tükröződik, az ő szemléletét mindig a falusi tanító közelebből való perspektívája határozza meg. Egész másforma nála a paraszti élet humora is. Jókainál és Mikszáthnál a paraszt-humor a paraszt egy-egy tipikus vonásának, különösségének anekdotikus ábrázolása, Gárdonyi, ha humoros hatást keres, karikatúrát rajzol a parasztról. Leghíresebb s a maga idejében rendkívüli tetszést aratott ilyen karikatúrája a *Göre Gábor híró úr*, a melyben egyesíti mindazokat a karikaturaszerű vonásokat, melyeket más humoros paraszthalakjaiban és jeleneteiben külön-külön találhatunk meg, de éppen ezért ez a karikatúra a kelleténél riktóbb. Az olvasók tetszése mind újabb és újabb folytatásokat követelt s főrészből nyilván a publikum ízlésének kielégítésére való törekvésnek tulajdonítható, hogy a későbbi Göre-könyvekben már szinte bántó kifigurázássá lesz a karikatúra.

Nem is ez az alak adja meg Gárdonyi néprajzoló művészetének mértékét, hanem azok az apró, egyszerű, de egyszerűségükben is finom és hangulatban gazdag novellisztikus képek, melyeket a falu népéről rajzolt. Gárdonyi nem népies író, felfogásának, szemléletének és beszédének módja nem a népben gyökerezik s nincs a néppel szorosan összeforrv. Ő csak mint szemlélő áll a néppel szemben, a kit érdekel, izgat, gyakran mulattat az egyszerű emberek érzése, beszéde, mozgása, eszejárása, a ki érdeklődve ismeri fel egyszerű lelkükben az egyetemes emberi szenvedélyek és érzések hullámlását, jól megfigyeli azokat a helyzeteket, melyekbe a nép fia a maga különleges életmódja és gondolkodása révén jut a magához hasonlókkal s a fölötte állókkal szemben, de a maga gondolatával kívül áll azon a körön, a melyet rajzol. A népi egyszerű élet bő alkalmat ad neki, hogy lényének egyik

jellemző vonását, az idillre való hajlamot 'érvényesít-
hesse, de az ő paraszt-idillje már nem egészen az a
rousseauí világfelfogásból fakadó idealizálás, a mely
régőbbi irodalmunk paraszt-rajzát jellemzi. Nála az idill
nem a nép életéről való felfogásból, hanem a saját érzé-
séből fakad, az író lirája nyilvánul benne, sokkal
erősebben, sőt közvetlenebbül, mint csekély számú
lírai versében, melyek alapjában véve inkább kedves,
naiv hangú helyzetdalok, mint költőjük belső hullám-
zásainak közvetlen nyilvánulásai.

A fiatal parasztleány és parasztlány hirtelen ébredő,
hevesen fellobbanó szerelme népeleti rajzainak a
leggyakrabbi tárgya, a mint hogy majd minden
munkájában a fiatal szerelmet rajzolja legszíveseb-
ben és legtöbb melegséggel. Már munkássága első
korszakában, a melyben a népeleti rajz volt nála
a túlnyomó, nyilvánul ez a kedvtelése s megmarad
nála jellemzőül mindvégig. Az ilyen képeiben nyil-
vánul legtisztábban és leghatásosabban egész művé-
szetének alapvonása: a gyöngédség. Fiatal szerelme-
seit elhalmozza ennek a gyöngédségének minden jelé-
vel s a velük érző megihatottság könnyei fátyoloz-
zák be bensőséggel teli hangját. A szerelem mint
ellenállhatatlan elemi erő, igazi természeti ösztön
jelenik meg nála, a maga egész fátumszerű rejtél-
mességével. A szerelmesek, mint az alvajárók, szinte
tudattalan sóvárgásban járnak-kelnek, átengedik ma-
gukat teljesen a bűbájos varázslat hatalmának. Mintha
valami rajtuk kívül álló titokzatos igézet juttatta
volna őket trance-szerű állapotba, lélekben elválnak
a való élettől, magnetikus álom-életet élnek s a
szerelem ellenállhatatlan ereje teljesen megbénítja
ellenálló képességüket Heves, forró érzékiség ragadja
őket epesztő sóvárgásban, egy kézfogás, egy elkapott
lehellet, egy ingerlő mozdulat, a legcsekélyebb inger
is elég arra, hogy érzéki vágyban lángoljon fel egész
lényük, de ez az érzékiség az ártatlan szívek érzéki-
sége, tiszta és tudatlan, minden salak nélkül való.

Gárdonyi legszemérmetesebb írónk egyike. Nála is tavasz ébredése a szerelem, a vér ösztöne hajtja a szerelmeseket, de szűzies lényüknek csak lángja van, füstje nélkül. Azt kell hinni, valami belső élmény határozta meg a szerelemről való ilyen felfogását; másféle szerelem ritkán csak tűnik fel történeteiben s akkor sincs rajzában az a meleg szuggesztivitás.

Pedig — a mint hogy általában okoskodó, filozófáló természet, a nélkül, hogy a filozófiáig fel tudott volna emelkedni — sokat okoskodik a szerelemről. Ilyen okoskodásai vezették az érzéki kielégülés nélküli szerelem problémájáig, melylyel két regénye is foglalkozik: *A hatalmas harmadik* és az *Ábel és Eszter*. Itt is, különösen az utóbbiban, az ébredő szerelem rajzában jut művészte tetőpontjára s ez néhány feledhetetlen hatású jelenetet sugall neki a nélkül, hogy a problémával magával boldogulni tudna. Az ő pszichológiája inkább gyöngéd, finom árnyalatok tükrözésére van berendezve, mint elmélyedésre s inkább fogékony megérzésből táplálkozik, mint élesen elemző belátásból. Az idillt, a melynek nyugodt bájú felszine alatt belső tragédiák vérzenek, megragadóan teli hangulattal tudja megéreztetni, de a hol a hangulat nem elegendő, a hol beható lelki elemzés vagy elmélyedés kellene a valóság hatásának felkeltésére, ott már nem tud teljesen kielégítő egészet nyújtani. Elbeszélő művészte, egyes vonások frissisége majd mindig megfogja ilyenkor is az olvasót, de a szuggesztió nem olyan ellenállhatatlan erője.

Az említett két regény már fejlődése második korából való, a mikor becsvágya nagyobb feladatok megoldására sarkalja tárgy és forma dolgában egyaránt. Míg első korában a rövid tárcza-novella volt a kedvelt formája, ebben a korában már leginkább regényekkel próbálkozik s a novella is hosszabbra, részletezőbbre szélesedik ki kezében. Kisérletező hajlama — egyik igen jellemző tulajdonsága — itt is

nyilvánul. Regényeiben is mindig kísérletezik a formával és kísérletezik tárgyaival. Megpróbálja a maga naivtásra hajló elbeszélő hangját nagyobb témákhoz alkalmazni. Hol a pszichológiával kísérletezik, mint említett regényeiben, hol a történelem újszerű rekonstruálásával. A történelem állandóan és erősen izgatja; három történeti regénye. *Az egri csillagok*, *A láthatatlan ember* és *Az isten rabjai* ennek a történelmi érdeklődésnek termékei. Az elsőben még erősen érzik Jókai és Mikszáth hatása, a történelmi színezet inkább a külsőségekhez tapad s a történelemről való sajátos felfogása csak csiráiban van meg. A másodikban és harmadikban már készebben alakul ki felfogása a multról s mélyebb történelmi problémákat tűz maga elé: *A láthatatlan ember*-ben a kultúrában született és nevelkedett embernek hozzáidomulását a kultúrát nem ismerő, félvad harcos nép életéhez a szerelem hatalma alatt, *Az isten rabjai*-ban a középkori embernek harcoltát a test természetes ösztönei ellen, a vallás misztériumában való elmerülésért. Mind a két regény annyiban jelent új felfogást a történelmi regényben, hogy előterükben a történelmi események irányításától távol eső, kicsiny emberek állanak s ezeknek élete, érzésvilága adja a tulajdonképeni tárgyat, a történelmi alakok és események csak a háttér színezik ki. Milyen lehetett a világ sorsában semmit sem számító egyszerű embernek élete az elmúlt korban? Hogy s milyen körülmények közt folytak le örömei és szenvedései? Hogy nyilvánult az örök egy emberi szív a multnak a mai-tól teljesen különböző életviszonyai között? Milyen szemmel, hogyan látta a mult egyszerű embere a szeme előtt lefolyó eseményeket, melyeket mi a multba visszanéző elménkkal történelmi fontosságuknak tudunk? Ezek s efféle kérdések vetődnek fel Gárdonyi gondolatában a multból vett tárgyakkal szemben. Á felelet nem mindig kielégítő ezekre a kérdésekre, néha túlságos tudákos íz érik rajta s néha naivitásokat vagy nyers adatokat kapunk történelmi

szellem helyett. Magát a történelmet ritkán tudja Gárdonyi megeleveníteni, egyes vonásait azonban, inkább megérzés, mint megismerés révén, meglepő elevenséggel tudja érzékeltetni. Az idilli vonás megvan itt is: ez vezeti a margitszigeti apácák rajzához az egyik regényben, Emőkéhez a másikban. És megvan az ártatlanul sóvárgó fiatal szerelem is mindkét regényben, sok hasonló vonást árulva el: a paraszt kertészfiú czéltalan szerelme a királyleányapáca iránt és a bizancki Zéta esztelen epekedése a hún Emőke után.

A kisebb méretű alakok s az egyéni élettörténeteknek előtérben állása csak fokozza Gárdonyi regényeinek novellaszerű benyomását. Az a generáció, melyből ő való, csaknem teljesen elvesztette a monumentális epikai stíl iránti érzéket; a novellaírók nemzedéke volt, a mely a regényből részletesebben kifejtett novellát csinált. Nincs is e generáció írói között egy sem, a ki teljes sikerrel próbálkozott volna a nagy koncepcziójú, szélesebb körű világképet adó regény terén; a mi kísérletet ebben az irányban tettek, valamennyi novellába csökkent. Ez természetesen nem jelent érték-csökkenést, csak a regény műformájának egy időleges átalakulását. Ezt látjuk pl. Gárdonyi *A láthatatlan ember*-ében is, a melyben épen ott, a hol a regénynek nagy históriai horizontba kellene kiszélesedni, az erre való törekvés megbontja a kompozíciót. A katalunumi csata előzményeinek és lefolyásának leírása, hogy úgy mondjuk, kidagad a cselekvényből, csak igen lazán fűződik bele, szinte felfüggeszti a regény tulajdonképeni eseményeinek menetét. Viszont rendkívüli finom művészettel van ebben a regényben megéreztetve az az emberi mértékeket felülhaladó, igézetszerű hatás, melyet Attila nagy egyénisége mindenkire tett, a ki közelébe került s a mely kiterjed, mint valami rejtelmes centripetális erő, egész népére, sőt még a testileg-lelkileg teljesen idegen bizanckiakra is. Ez az igézet viszi Emőkét is a tra-

gikus végre jutó szerelemre. Az egész regény levegőjét betölti egyetlen személynek ez a háttérből kisugárzó ellenállhatatlan szuggesztiója s ezáltal az író minden költői dísznél, a dekoráló művészet minden fogásánál erősebben tudja éreztetni Attila alakjának óriási méreteit. Ez a vonás teszi Gárdonyinak ezt a regényét a maga kora regényírásának egyik legjelentékenyebb termékévé.

A regény mellett Gárdonyi pályája második részében több kötetre való hosszabb novellát is írt. Ezt a műfajt újabb irodalmunk meglehetősen elhanyagolja, a mi nyilván gazdasági okokra vezethető vissza legelső sorban. A mai irodalmi termelés még igen erősen függ a hírlapok szükségleteitől s a hírlapnak a rövid, egyszerre leközlhető tároza-novella az alkalmas műfaj. Ez a journalistikai követelmény bontólag hat még a regény kompozíciójára is, divatba hozza az olyan félig regény, félig novella-sorozat műveket, melyeket jóformán csak a szereplő személyek azonossága tart össze. A tulajdonképeni novellát csaknem teljesen megfojtja, holott ez a francia s még inkább az angol irodalomban, a hol a szépirodalom elsősorban a revuek és a könyvpiacon számára dolgozik, a legkedveltebb műformák egyike, a mint hogy igen alkalmas forma is a regény nagy arányaiba bele nem illő, a rövid tároza kereteit pedig szétfeszítő kisebb témák megírására. Gárdonyinak sok ilyen kisebb témája van s a mint mind jobban erőt vesz rajta a szélesebb, kényelmesebb elbeszélésre való hajlam, mind részletesebben dolgozza ki alakjait és történeteit. Már pályája első korszakában is szerette a sorozatos elbeszéléseket s ezt a hajlamát megtartja mindvégig; 1910-ben már két kötetre terjedő keretes elbeszélést adott ki. (*A hosszúbajú veszedelem.*) Novelláit nem annyira a kompozíció művészete vagy a lélekfestés mélysége teszi becsesekké — bár nem egy közülök ebből a két szempontból is kiváló — mint inkább az elbeszélő kedv frissesége, egyes alakok finom és gyön-

géd megrajzolása s az előadásnak, a nyelvnek gyakran művészi magaslatokra jutó szépsége. Könyveiben szerencsésebb és kelletlenebb napok termékei váltakoznak, de nincs egy könyve sem, melynek legalább egy-két darabja ne tartoznék a mai magyar elbeszélés legjavához.

Gárdonyi majd minden elbeszélő művének van egy láthatatlan szereplője, a kinek rendszerint csak a hangja hallatszik, személye nem elegyül bele a történet folyamába. Ez a mintegy kívülről behallatszó hang egy elmélkedő, komoly, elmélázó, alakjaiban és történeteiben kedvét találó, némi különczkedésre, sőt egy kis tudákosságra és affektaációra is hajló, inkább fogékony, mint mély, de bensőséggel teli egyéniséget sejtet. Az író maga ez, a mint történetének elmondása révén észrevéteti magát az olvasóval. Gárdonyi nem hajlik meg az impassibilitás Flaubert-féle követelménye előtt, gyakran és könnyen beleegyedik történeteibe a maga reflexiójával, véleményeivel, sympathiáival. Néha ez csak a hangján érezhető, néha közvetlenül nyilvánul. Gyakran érjük rajta, a mint önmagát belerejti valamelyik alakjába s az alakon keresztül az író maga szól hozzánk, néha meg is bontva a jellemrajz egységét. Egyes alakjai egyenesen a költött és az író saját egyéniségéből vett vonások szövevényei s a megfigyelőnek érdekes feladat, az alakot szétbontani kétféle eredetű szálaira. Rendszerint azok az alakok ezek, a kiknek szemén keresztül látjuk meg az egész történetet, akár az események elmondói, akár pedig csak a cselekvény előterében álló alakok. Ezzel függ össze Gárdonyi hajlama az első személyben elmondott történetekre is. Ez a vonása, ha néha zavarja is az olvasót, gyakran a hatásnak lényeges eleme: sajátos egyéni színezetet ad az elbeszélés hangjának. Gárdonyi hangja nem iskolázottságával kapja meg az olvasót, hanem bensőségével, hajlékonyságával és melegségével s ha néha modorosságra hajlik is, sokszor, jó órákban az élőszó természetességével hat. S ez a

hang határozza meg elbeszélő stílusát is: egyszerű, természetes, a friss naivitás nyomait magukon viselő rövid mondatait, beszéde kifejező, finomságokra és drámai hatásokra egyaránt képes fordulatosságát s azt a művészetét, melylyel nemcsak a mondanivalót, hanem a mondanivalónak színét és hangulatát is át tudja vinni az olvasó tudatába. Gárdonyi kortársai között alig van egy is, a kinek elbeszélő prózája egyéni színezet, a kifejezés biztonsága és belső ritmus dolgában az övéhez fogható volna.

Beszédének elevensége legerősebb ható ereje szinpadí műveinek is. Valamennyi leginkább dialogusának hangulatkelő erejével hatott: falusi vigjátéka, *A bor* ép úgy, mint az *Annuska* kissé túlédés idillje és az inkább bohózatos hatású *Falusi verebek*. E darabok a dialoguson kívül talán épen eszközeiknek minden raffinériától távoleső egyszerűségével fogták meg a színházi közönséget. Szűkös lelkivilágú, kicsiny emberek kerülnek a néző elé a maguk szűk határok közt lefolyó életével s az író csak arra törekszik, hogy ezeket az embereket és sorsukat a párbeszéd és a jellemzés elevenségével tegye rokonszenvessé, széles perspektívák és mélyebb lelki motiváció nélkül. A kompozíció is inkább novellisztikus, mint drámai jellegű, a történet benne a fontos, nem a karaktereknek és a helyzeteknek egymással való szembe kerülése. Mind a három szindarab inkább szinpadí idill, mint igazi dráma. Az *A bor* azonban egy szempontból nagyobb fontosságra emelkedik: sikeres kísérlet a magyar népéletnek szinpadí ábrázolására, realisabb alapon és inkább irodalmi eszközökkel, mint a rövid virágzás után teljesen vértelenné és konvenczionálisan hamissá fajult régi népszínmű. Tagadhatatlan szépségei mellett a népéletnek szinpadíjainkon oly rég nélkülözött képei szerezték meg e szindarab ritka nagy sikerét. *A bor* az utolsó pár esztendő legtartósabb szinpadí sikereinek egyike s körülbelül a legnagyobb külső siker, melyet Gárdonyi egész pályáján elért.

A maga nemzedéke összes elbeszélő írói közül Gárdonyi az, a ki legteljesebben és legzavartalanabban a magyar műveltségéből sarjadt ki. Minden más vele egykorú írónknál meg lehet állapítani egy vagy több külföldi író vagy irodalmi áramlat hatását. Gárdonyinál, a mi irodalmi hatást megfigyelhetünk, a magyar hagyományból, leginkább Jókaitól és Mikszáthtól kapta, a külföldi írók hatástalanul peregték le róla. Általában egész műveltsége nem áll fölötté a magyar művelt emberek átlagos színvonalának. Innen van aránylag szűk horizontja, gyakori naivitása és hézagossága, de viszont ez az alapja népszerűségének is. Nem áll szellemileg sokkal fölötté olvasóinak, elbeszélő, megfigyelő és ábrázoló képessége csak kiemeli őt az olvasók tömegéből, de nem emeli föléjük; mondanivalói teljesen az olvasó képzetköréből valók, szempontjai összeesnek az olvasó szempontjaival. Ezzel lett a magyar művelt középosztály kedvelt írója: olvasóinak nagyszámú táborra úgy hallgatja szavát, mint egy magához hasonló, csak költői tehetségével kiváló tagját, a ki nem akarja rendes gondolkörét felülhaladó eszmékkel és formákkal terhelni, csak azokat a képeket és színeket vetíti művészi formában elébe, melyekhez hozzászólt s melyek lelkéből lelkedzettek. A mai magyar közép-intelligencia közizlése leghívebben Gárdonyiban tükröződik.

Ez adja meg leginkább jelentőségét mai irodalmunkban. Hatása a közönségre teljesen eszthetikai, közéleti érzéke vajmi kevés, egész munkásságának alig van politikai vagy társadalmi háttere. Egyéneket rajzol, tipikus vonások nélkül, történetei megmaradnak a magánélet körén belül, nem szélesednek ki társadalmi perspektívákba s a mai magyar élet egyetlen általános problémája sem tükröződik bennük. Igen gazdag és változatos sorát alkotta meg a népiéleti s a kis intelligenciából való alakoknak, de nagyon nehéz volna műveiből valami határozottan körvonalozott álláspontját megállapítani ez osztályok társadalmi vagy

politikai helyzetének. Munkáinak nincs semmi publicisztikai színezete. A mit ezzel veszít perspektíva dolgában, nagyobbára megnyeri artisztikum dolgában. Egyike azoknak a vonásoknak, melyek leginkább megkülönböztetik elődeinek és kortársainak legnagyobb részétől, hogy az irodalmi hatás eszközei közül pusztán csak a művészt használja fel.

Gárdonyi egész szelleme az intimitást hangsúlyozza. Művészete lényegében impresszionista művészet: friss, meleg benyomásokból szövődik, inkább színekkel és hangulatokkal jellemez, mint nagyszabású körvonalakkal. A kis témák művészete ez, a nagy témák összezugorodnak a kezében. Hatása ott a legtisztább és legnagyobb, a hol megmarad a maga határai közt.

Csaknem negyedszázadra terjedő pályáján színes és változatos sokaságát alkotta meg a magyar élet képeinek, sok finom és gyöngéd hangulattal tette gazdagabbá lelki világunkat, a magyar múlt néhány vonását valószerű fényben világította meg szemünk előtt, méléző, vonzó egyéniségével meg tudta nyerni az olvasók túlnyomó tömegének rokonszenvét s a magyar elbeszélő prózát szín, kifejező képesség és hajlékonyság irányában tovább fejlesztette. Kortársai közül mint mindenfelől s mindenkitől elhatárolt, önálló egyéniség válik ki. Az utolsó negyedszázad legnagyobb hatású magyar íróinak egyike és körülbelül a legtisztábban művész összes elbeszélő kortársai között.

ELŐSZÓ, A MELY UTÓSZÓNAK IS OLVASHATÓ

Kérdezzétek Konstantinápolyban: ki ismeri Zétát?
Mindenki azt mondja:

— Én is.

És némelyek hozzáteszik:

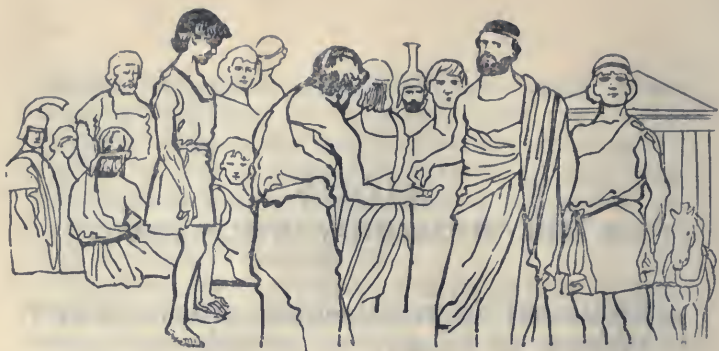
— A császár könyvtárosa ő, és Priszkosz barátja;
bölcs és becsületes ember; a szíve arany.

Én vagyok az a Zéta, s azt mondom, hogy engem
nem ismer senki. Igaz, hogy a császár könyvtárosa
vagyok, és hogy Priszkosz szeret engem, de bölcs
ember nem vagyok; a becsületem se folt nélkül való;
és hát emberszeretetről szólhat-e az olyan, a ki őt?

Én öltem. Loptam is, csaltam is. Mindezt meg-
írtam ebben a könyvemben őszintén. A bölcsessége-
met is megítélhetik ebből, vagyis a bolondságomat, a
melynél nagyobb ember még nem követett el.

Aztán mondják meg ők is, hogy ismertek-e engem?
Dehogyan ismertek! Az emberek nem ismerik egymást.
Dsidsia sem ismer engem, pedig feleségem és őrző
angyalom, s nyitva van előtte fiókom és szívem egy-
aránt. De azért nem ismer. Az embernek csak az
arczát lehet ismerni, s az arca nem ő. Ő az arca
mögött van. Láthatatlan.

Egy leány tanított erre engem.

I.

Tizenkét esztendő voltam, mikor az apám eladott rabszolgának. Kénytelen volt vele: Trákiában élt, a kelet-római birodalomban, és adóért zaklatták. Abban az időben kezdték a hunok adóját kiharogatni az emberek bőréből. A világ a hunok nevével volt tele. A szegény trák embernek elhajtották a marháját, hogy a hunoknak legyen mit megenniök. Anyám is meghalt. Hat gyermek maradt, meg egy tehen. Apámnak nem volt más tennivalója, csak az, hogy vagy engem adjon el, vagy a tehenet.

Hát engem adott el.

Elhajóztunk Konstantinápolyba. Apám bemeszelte a lábamat, és fölállított a piacon a pallóra, a hol a többi rabszolga is állott.

Volt ott ilyen magamkorú fiú száz is.

Engem először egy ruhakereskedő kérdezett meg, utána egy zöldselyem kendős öreg asszony. Apám tíz aranyat kért értem. Megnevezték.

Azután egy büszke tógás úr jött. Két rabszolga nyitott neki utat a nép közt. Attól az apám csak két aranyat kért. Az úr megadta.

Akkor apám s'rvafakadt és megcsókolt, és azt mondta:

— Emlékezzél meg rólam, ha kedvez a szerencse. Mert azért adtalak olcsón ennek az úrnak, hogy a szerencsének mindig útjában légy.

Soha nem láttam többé az én jó édesapámat.

Az úr, a ki megvett, nagyméltóságú barna ember volt. A fejét úgy forgatta, mint a sziklán ülő sas. Lábát úgy rakta, mintha mindig diadalmenete volna.

Makszimosz volt a neve.

A hogy hazaérkeztünk, engem csakhamar megfürösztöttek és szép fehér ingbe öltöztettek. A derekammat fekete szíjjal övezték át. Azután Makszimosz úr galléron fogott és bevitt a kertbe.

Három gyermek játszott ott egy platánfa alatt.

— No itt van a ti rabszolgátok, — mondotta Makszimosz. Teofil a neve. — Mulassatok vele, a hogyan akartok.

A gyermekek körülbelül egykorúsak voltak velem. Alig egy évnyi különbség volt közöttük. Hasonlítottak az apjukhoz, csak hogy az olyan volt, mint a bivaly, a gyermekei meg mint a tücskök.

Hát egyszerre nagy ujjongással kerepeltek körül, s az első órában én is fölvidultam, hiszen csak játszópajtásnak keltek! Azonban csakhamar tisztázódott a helyzetem. A gyermekek engem olyanféle ajándéknak tekintettek, mint mikor kutyát, macskát vagy bárányt kapnak.

Kiállítottak czéiba és citrommal dobáltak. Nekem ez a játék mulatságos volt, míg el nem találtak, azután már csak nekik volt mulatságos. Később, hogy elbődültem és a gyepre feküdtem, csollánnal verték a lábam meztelenjét. Megbőszültem: rárohantam a legnagyobb fiúra, és úgy fellöktem, hogy a feje a fának koppant.

A fiúk megrémültek, s a nevelőjüket hívták. Én magam is megijedtem, de gondoltam: hívjanak bárkit, megmondom, hogy bántak velem a gonoszok.

A nevelő csakhamar ott-termett. A mint megértette mi történt, bámulva nézett reám.

— Uram, — sftam neki — ezek a fiúk bántottak engem.

— Nem vagy-e rabszolga? — ordította a szemem közé.

Irtózatosan összevert. A házból a többi rabszolga is odafutott. Az egyiknek korbács volt a kezében. Az megint megvert, de úgy, hogy a vér minden csapásán kiserkedt a bőrémből.

Aznaptól fogva örökös nyeggetés volt a sorsom. Ha talán elfojtom a szenvedéseim kitörését, megúnják, de én akkor tizenkét esztendő voltam, s abban a korban az ember őszinte. Nem bírtam mást mutatni, csak a fogam haragos fehérét. Az ellenkezésem mulattatta őket. A rabszolga haragszik, hadd haragudjék még jobban! Ha megpukkad is mérgében, nem tehet ellenünk semmit!

Igy ingerkedik a gyermek a lánczra kötött kutyával is.

Azt nem mondhatom, hogy az apjok és anyjok előtt mertek volna bántani, csak mikor magunk voltunk, vagy ha csak a többi rabszolga látta. Mennyire kivetkőzik a rabszolga az emberségből, ott láttam. Egyik se merte őket megszólalni, sőt inkább velők nevettek. Kedves multságuk volt, hogy bekenték sárral az arczomat, vagy kötelet kötöttek a nyakamba, s hóhérosdit játszottak. A nagyobbik fölment a fára és engem fölfelé húzott. A kisebbik fogta a kezemet hátul. A kétségbeesésem és az ordításom volt a multságuk.

Vagy azt mondták: játszunk vak koldust. Bekötötték a szememet és a szökőkúthoz vittek. Háttal állítottak a medenczének s átlöktek a vízbe.

Vagy kutyát kötöttek a hátamra s ütötték. Az eb kőnjában a nyakamat és fületem harapdálta.

Vagy összekötötték a két lábamat s kényszerítettek, hogy ugrálva járjak. Mikor a rózsabokrokhoz érkeztünk, belöktek a tövises bokrok közé.

Vagy mikor tengerparti sétán kísértem őket, bedobták a botjukat a tengerbe s azt parancsolták, hogy hozzam ki Nekem az nem volt nehéz: jól tudtam úszni. Hanem mikor megfordultam, hogy kifelé úszsak, kavicscsal dobáltak.

Oththon az ételembe beleköptek vagy szemetet szórta belé. Az ágyamba sündisznóbőrt rejtettek, a lepedőm alá. A hajamat leöntötték ragasztóval.

És nekem mindezt túrnöm kellett, mert rabszolga voltam.

Sokszor kértem őket sírva:

— Úrfiak, játszunk szépen, ne kínozzatok engem. Én sok játékot tudok.

Tudtam is, játszottunk is, de aztán ha megunták, megint csak az én jajgatásom volt a legérdekesebb játék.

Körülbelül egy hete voltam már ott, mikor egy délben sietve megettem az ebédemet s elbujtam. A kertben bujtam el. Azt gondoltam, nem jövök elő, míg csak a tanítójok nem hívja őket. Bebujtam egy sűrű tamariszkuszbokor alá és ott ela'udtam.

Nem tudom, meddig lapultam ott: rettenetes kínra ébredtem föl. Az egyik lábam égett. Forgácsot tettek a lábam ujjá közé, s meggyújtották. A három fiú nevetett, szinte sikítottak a nagy nevetésben.

Kiugrottam a bokor alól s nekik rohantam. Egyiket jobbra, másikat balra löktem. A harmadikat pofon vágtam, megtépáztam. A három kölyök háromfelé esett; magam is a fűre hemperedtem és sírva nyálazgattam a lábamat.

Az ordításra előfutottak a házbeliek. Az úr a ház erkélyén beszélgetett egy vendégével és lekiáltott a kertbe, hogy *mi az?*

Válaszul az egyik rabszolga megragadott és föl-vonszolt dühösen az erkélyre.

— Ez a kölyök, — mondotta — ismét összeverte az úrfiakat!

Láttam, mint sárgul el a gógös nagyúr; láttam,

hogy a vendég iránt való tekintetből mint nyeli vissza magába a mérget, s miként int a fejével, hogy vigyenek el. Ebben az intésben benne volt az is, hogy megkorbácsoljanak.

— Uram! — kiáltottam a térdemre esve — tűzzel égették a lábamat!

De a rabszolga elragadott.

Akkor annyira megverték, hogy utána mozdulni se tudtam. Csak a könnyeim folytak szünetlenül.

Talán négy nap is beletellett, míg ki birtam újból vánszorogni.

Gondoltam: délelőtt van; az úrfiak tanulnak és ilyenkor nincs a kertben senki. Hát lementem és lefeküdtem a gyepre, a rapra. Mert a beteg állat szereti a napfényt.

Ahogy ott nyugszom, látom, hogy a kertben az az idegen kövér ember sétál, a ki az úrral akkor az erkélyen beszélgetett.

Csak egyedül sétált és gondolkozva. A ruhája tejfelszínű ünnepi tóga, nem olyan széles szegésű, mint a szenátoroké, de azért arra valló.

Gondoltam: most már nem kelek föl. Ez nem házbeli, ez nem bánt engem.

A kövéres úr megállt és megszólított:

— Beteg vagy kisfiú?

Erre a jóságos hangra megeredt a könnyem.

— Óh uram, — feleltem bizalmasan, mintha csak apámnak szólanék — igen megverték. És különösen a kupám fáj és a hátam is nagyon fáj.

S leeresztettem a hátamról az ingemet. Csupa seb volt az egész testem és kék-zöld az ütésektől.

S ahogy ő szótlanul nézett, gyermeki bőbeszédűséggel panaszkodtam:

— Úgy bánnak velem, mint a kutyával, de még rosszabbul. Tűzet raktak a lábamra, aztán azon nevettek. Senki se büntette meg őket. Azután mikor ott feküdtem összeverten az udvaron, ők is rám estek, rugdostak, vertek: Nesze! nesze! Kell pofon? Nesze!

Óh uram, meghalok én itt ebben a házban, érzem, hogy meghalok.

Amint így eljajgatom a panaszomat, egyszer csak ott terem Makszimosz úr és üdvözli a vendégét.

Az kezet nyújt és így szól:

— Nem adnád el nekem ezt a kis rabszolgát?

— Ingyen odaadom! Szives örömet! — felelte Makzimosz. Az én házamnál már úgylis türhetetlen.

— Ingyen nem fogadom el, — válaszolta a vendég — hanem itt egy arany, hogy színe legyen a vételnek.

— Ahogy akarod, — felelte Makszimosz udvariasan.

Darabig a kertben járkáltak és beszélgettek. Azután a kövér úr kézen-fogott, és elvitt magával három-négy utcán át egy kétemeletes kis házba, a melynek az alsó fele kő, a felső fele fa, amint ebben a városban szokás építkezni.

Ez az én megmentőm, Priszkosz rétor volt.

Magányosan élt a ház alsó felében a könyvei és írásai között, csupán egy ősz görög asszony volt a gondozója. Az az asszony föl vitt engem a második emeletre. Ott ágyba fektetett és olajjal kent be fejemtől sarkamig.

Mikor teljesen fölépültem, Priszkosz két öltözet ruhát csináltatott nekem. Az egyik ünnepi, gyapjuból szőtt fehér ruha volt, zöld selyemmel szegett. A másik hétköznapi ruha, közönséges vászonból való.

Délelőtt az asszonynak segitettem a bevásárlásban, azután iskolába mentem. Délután a szebbik ruhát vettem magamra és a császári palotába mentem a gazdámmal. Többnyire papirostekercseket vittem utána a hónom alatt. De milyen büszkén vittem!

A gazdám jó volt hozzám. Néha megsimogatott és megveregette az arcomat. Néha tréfából Zétának nevezett, aztán hogy ezt az asszony is meghallotta, ő is Zétának hítt. Utoljára rajtam maradt a Zéta név.

Később, hogy az asszony előregedett, az én dol-

gom is megszaporodott. Nekem kellett a gazdám ruháit tisztítanom, a saruit festenem, vásárolni, mécsest tölteni, söpörni, szóval az apró házi munkát végezni. De én minden dolgot szívesen, buzgón teljesítettem.

A gazdám évről-évre jobban szeretett. A tanítóm figyelmeztette egyszer, hogy valami különösen erős a memóriám. Az uram megpróbált: elolvasott előttem hat sort Homeroszból. Elmondtam neki hiba nélkül. Magam se tudom, hogyan van, de a szavak úgy bele-
ragadnak az elmémbe, hogy a mit figyelemmel hallok vagy olvasok, azt többé el nem felejttem. Már a harmadik esztendőmben másolásokra fogott.

Az nagy hasznomra vált. A császári könyvtárban csupa okos ember másolt. Azok tanácscsal segítettek nekem, s a beszélgetéseikből sokat tanultam.

Tőlök tudtam meg azt is, hogy a rabszolgának a nyolcozadik évi rabsága után rendesen szabadság jár, de van olyan rabszolga is, a melyik örökre le van kötve az urához. Én nem tudtam, melyik rendbe tartozom, s nem kívántam a gazdámtól elszakadni.

A lefolyt nyolcz év alatt igen összeszoktunk. A gazdám akkor már nemcsak a szolgálataimért szeretett, hanem azért is, mert filozófiai és történelmi témákról beszélhetett velem. Ismertem Plátót, Arisztoteleszt, Herodotoszt, Plutarchost, Szvetonioszt, a filozófusokat, grammatikusokat, kicsibe nagyjába minden tudományt ismertem. A gazdám mindig tőlem kérdezte írás közben a helyneveket, a dátumokat, az évszámokat. A császári levéltárban is én lettem lassankint az eleven kalendárium, a földrajzi szótár és a névlajstrom.

Egy napon feltűnt nekem, hogy reggel a gazdám nem szól hozzám. Én szoktam őt beretválni s én szolgáltam be a reggelijét is. Aközben mindig elmondtam, mit álmodott s bár egyikünk se hitt az álmok jelentésében, mind a ketten találgattuk, hogy mit jelent?

Hát mondom: egy kora tavaszi napon nem szól

hozzám semmit. Már a reggeli tejet is betettem az asztalára, és szokás szerint megkérdeztem:

— Hogy aludtál uram? Mit álmodtál az éjszaka?

De erre se felelt. Néha rámpillantott és szomorú volt a tekintete.

Mi lelhetett? — tűnődtem magamban.

Végre megszólalt:

— Mennyi a pénzünk Zéta?

— Mint tegnap, uram: hetvenöt szolidus és háromszázhárom szeszterczius.

— És a vörös bőrzacskóban?

— Kilenczvenhat szolidus, vagyis egy fontnyi arany-nál valamivel több.

Az a bőrzacskó külön fiúlkében állt, s egy fából faragott Jézus-fej volt az elfödője.

Arról a zacskóról azt mondta egyszer a gazdám, hogy tartozik egy embernek, azé. A nevét nem mondta és én nem is kérdeztem. A pénzt különben mindig én tartottam számon. A kulcs is nálam volt.

— Add ide a vörös bőrzacskót — mondotta rompa hangon. — Tégy még hozzá négy aranyat, hogy legyen száz.

Oda tettem neki a pénzt az asztalra.

Nyugtalanul sétált föl és alá a szobában. Én az ajtó mellett álltam és szintén nyugtalanul néztem reá.

Egyszer aztán megáll és azt mondja:

— Zéta fiam, tudod-e, mi nap van ma?

— Szombat, feleltem — április 3-ika. E napon alapította Antiókia városát Szeleukusz Nikátor; e napon kezdődött Nagy Heródes fiainak az uralkodása; és e napon halt meg némelyek szerint, a mi urunk Jézus.

— Ez igaz, — mondotta Priszkosz, újból föl és alá járva a szobában.

Aztán megint megállt és szólott:

— Ott van a naplóim között a 440-ik év. Törd föl a pecsétet és nyiss rá április 3-ra. Olvasd el.

Kivettem a kis iratcsomót. Fölbontottam és olvastam:

«Reggel a császár hivatott magához. Hosszan tanácskoztunk a margusi békekötésen. A hunok királyára ez nem kötés, csak nekünk kötés. Jaj ennek az országnak, ha az a barbár felénk fordítja a lova fejét. Délután Makszimoszhoz mentem. Ott egy kis rabszolgát találtam. Embertelenül bántak vele. Megeesett rajta a szívem. Magamhoz váltottam. A neve Teofil.»

Elolvastam hangosan és zavarodottan néztem a gazdámra.

— Ma nyolcz éve ennek, — szólt Priskosz megindulástól rezgő hangon. — Szabad vagy.

Én se szólni, se mozdulni nem bírtam.

Prikosz fölvette a bőrzacskót:

— Ime, — mondotta — ezt neked raktam félre. Mától fogva süveget viselhetsz, házasodhatsz, magad ura lehetsz, vagy beállhatsz katonának; szóval mától fogva csak annak emelsz süveget, a kinek akarsz.

Nekem egyszerre könybe borult a szemem.

— Oh, jó uram! — rebegtem térdre borulva. — Ne küldj el engem! Ne adj nekem pénzt! Hogyan gondolod azt, hogy nélküled éljek!

— Kelj föl, — felelte az öreg elérzékenyülten. — Jól van no...

Valami szépet akart mondani, azt láttam a szeméről meg az ajka mozgásáról, de utoljára is nem tudott mást mondani, csak mosolygott meghatottan és pislogva:

— Hát ilyen bolond ember vagy te?

Én könnyezve feleltem:

— Neked köszönhetem, hogy kiemeltél az állati sorból; neked köszönhetem, hogy világossága van az én értelmemnek. Nem korbáccsal neveltél, hanem jó szívvvel. Szép ruhába járattál, asztalodhoz ültettél. S nem te tanítottál-e arra, hogy az ember csak a a szívével érdemelheti meg az ember nevet?

— Jó — mondotta bólogatva.

Én is ott voltam a palotában, mikor a bun követek a levelet átadták.

És egyszercsak hangot változtatva, szinte együgyű arccal kérdezte:

— Hát eljössz-e velem a barbárokhoz?

— Atillához? — kérdeztem megdöbbenve.

— Oda ám, — felelte szinte búsan Priszkosz. — Egy pár nap múlva oda kell mennünk.

Leült és maga elé nézett.

— Atillához? — kértem újból.

Mert ez az ujság fejbeütésként hatott reám. Az uramat mákor is küldözte a császár, a hova okos ember kellett, de hogyan küldheti a vadak közé?

S ezen a viharon át, a mely agyamat megrohanta, tisztázódni kezdett előttem a helyzet. A minap hun követek jöttek a császárunkhoz, Teodozioszhoz, nagysüvegű, aranylánczoktól zörgő barna emberek. Voltak valami öten. Az uramat minden órában hívták az udvarhoz, vagy hozzánk szaladgáltak. Hol Krizafiosz jött, a kappanember, hol Makszimosz, a császár tanácsosa, hol Vigilász, a császár tolmácsa. A házunk hasonlított néha a csendes örültek házához, de a császári palota méginkább. A nagyméltóságú urak mindenütt suttoptak, s a szemükben hol aggodalom borongott, hol pedig ravaszság csillogott.

A hun urak levelet hoztak a császárnak Atillától. A levélben Atilla azokat a szökevényeket követelte, a kik a római birodalomban lappanganak, továbbá azt követelte, hogy az Iszter (Duna) mellékén ne szántsanak, ve senek a császár népei, mert az a föld az övé és ahogyan fegyverrel szerezte, fegyverrel meg is tartja. Végül az volt a kívánsága, hogy a vásár ne az Iszter partján legyen Illiriában, hanem ötnapi járással beljebb Naiszoszban (Nisszában, Szerbia) a két birodalom határán.

Én is ott voltam a palotában, mikor a hun követek a levelet átadták. Az uram mögött álltam és láttam az udvart sápadt szorongásban, míg Vigilász tolmács a levelet mondatról-mondatra fordította.

A császár megkönnyebbülten lélekzett, mikor Vigi-

lász a levél végére ért, a hol Atilla jó egészséget kívánt a császárnak.

Némi rosszakarattal gonosz humort lehetett volna ebben gyanítani, de törődtek is ők a szófejtéssel! A fő az, hogy Atilla nem vért kíván, hanem csak aranyat.

— Van-e még valami izenete ő felségének? — kérdezte a császár szinte alázatosan a mord hun követektől.

— Van, — felelte Edekon, egy vállas, nyalkabajuszú ember. — Azt izeni, hogy máskor ha követeket küldesz hozzá, ne holmi egyingű fráterek legyenek azok, hanem országod főfő jelesei közül valók: szenátorok vagy legalább is konzulok.

S a hogy a hun szólott, mintha csak ő volna a császár, Theodoziosz meg az Atilla kengyeltisztítója.

A császár mindenre nyájasan bólintott, azután átadta a követeket Krizafiosznak, hogy addig, míg a válasz elkészül, kenje őket mézzel.

A válasz napokig készült, s az én jó uramnak nem egy hajaszála őszült meg belé. Láttam, hogy miket ír, mert hiszen én tisztáztam neki. Ha a betűk mozogni tudnának, válaszuk betűi térden csúsznának Atilla szeme elé. Gyalázat a neved alázat! A művelt Európa hajlong a barbár Ázsia előtt!

A császár alázatosan könyörgött Atillának, hogy ne engedje a népét becsapkodni a római birodalomba, meg hogy egy végleges békekötés végett küldje el a fővezérét.

Mindez egy pillanat alatt átrohant az emlékezetemen, s kérdem az uramat:

— És kivel mégy uram, ha szabad tudnom: kit küld a császár? Krizafioszt, úgy-e?

— Nem, — felelte az uram — egy jobbképű embert: Maksziminoszt.

Tehát az első gazdám.

— Követlek uram, a hova mégy, — feleltem alázatosan. Aztán talán nem is olyan fekete a hun, mint a milyennek festik!

— Gondold meg!

— Meggondoltam.

— Azok az emberek vért isznak, embervért! A csatában fölhasztják az elesett ember mellét, és a fogukkal harapják ki belőle a még dobogó szívet!

Éreztem, hogy elsápadok. A vértől mindig ijtóztam, ha csak emlegették is, s abban az időben a ki rosszul aludt, hunokkal álmodott. Azonban az uramat annyira szerettem, hogy leküzdöttem a félelmemet és így feleltem neki:

— En a te árnyékok vagyok, jó uram: követlek az egész világon át.

— No jó, — felelte az öreg — hát akkor csak szedd össze fiam, a miket gondolsz, hogy elvigyünk. A virágaimat add ki az asszonynak. A szobát bezárjuk. Aztán nézd: itt van tiszta arany. Ezen végy mindenféle fűszert, a mit az egyiptomi kalmárok árulnak, meg egynehány krokodilusbőrt, meg piros szattyánt, rézgyűrűket, fülbevalókat, szóval mindent, a miről gondolod, hogy a vadak közt hasznunkra válik. Dehát igazán eljössz velem?

— Oh uram, — feleltem most már a szívemnek minden melegével — el nem hagylak én téged sohasem!

II.

Már erősen kitavaszkodott, mikor az Iszter vizében megitathattuk a lovainkat.

Összesen tíz sátorral voltunk. Az egyik volt Makszimoszé. Ő volt az én első gazdám, ő a császárnak a tulajdonképeni követe. A másik sátor a gazdámé meg az enyém. A harmadik Vigilász tolmácsé, egy hunyorgó-szemű sovány emberé, a ki már máskor is járt Atillánál. A többi sátor a szolgáké s egy meg Rusztikiosz kereskedőé, a ki egy rokona kiváltása végett utazott mivelünk.

Az útunkon előttünk járt egy nyíllövésnyire az a katonaság, a melyik az Atilla tizenhét szökevényét vitte, s azokkal mentek a hun követek is.

Útközben aztán mindnyájan erősen érdeklődtünk a hun nyelv iránt. Vigilász meg Rusztikiosz tanította is az urakat, de én szegény Senki Pál nem kérdezhettem tőlük semmit; csak éppen a mit fülhegygyel elkapogattam a szavukból, az volt az enyém.

Vigilásznak jó tanítási formája volt. Az uraknak hun kérdéseket adott, s nekik a kérdés ismétlésével kellett felelniök. Azután szavakat kérdezett tőlök:

— Mi ez? — kérdezte a köpönyegére mutatva.

— Ez van keppenyekk, — felelte Makszimosz.

— Ez van kepenyökk, — felelte a gazdám.

— Se nem *keppenyekk*, se nem *kepenyökk*, — szólt Vigilász — hanem *köpönyeg*.

Az ilyeneken nevettek is.

— Vigye el a mókus ezt a barbár nyelvet, — mondták — nem lehet ezt megtanulni!

De nekem volt rá kedvem.

Engedelmet kértem az uramtól, hogy a mikor lovon vagyunk, hadd járjak elől a szökevények kíséretében: valamelyik hunnal ismeretséget kötök, még tán hasznunkra is válik.

Priszkosz maga kísért el a századoshoz és megkérte őt, hogy hadd járjak a szökevényekkel: tanulni óhajtok tőlök hunul.

Csakhamar kinéztem közülök egy kerekkepű kis hunlegényt. Darabig szótlanul lovagoltam mellette, azután latinul kérdeztem:

— Éhes vagy-e?

A hun rámfordította apró fekete szemeit. Láttam, hogy nem ért. Hát csak odaadtam neki azt a darab fehér kenyeret, a mit erre a célra levágtam. És kérdeztem tőle hun szóval:

— Mi ez?

A hun elmosolyodott:

— Nem vagy-e görög? — mondotta rossz görögséggel. Mért szólsz hozzám hun nyelven, holott nem tudsz hunul?

— Tanulni akarni, — feleltem nevetve.

De jó volt, hogy görögül is értett: könnyebben megegyezhettünk: étellel, itallal segítsem az úton, ő meg hunul tanít engem.

Mingyárt az első napon fölsírtam valami száz nevet, azután a színeket, meg néhány köszöntést, szólásformát: Jónapot kívánok! — Jó egészséget! — Isten áldja meg! — Bocsánatot kérek! — Merre van az út? — Nem harapós-e a kutya!? — s más efféléket.

Már aznap este hunul köszöntem Rusztikiosznak:

— Jó estét kívánom. Nem elkéstem-e től vacsora?
Rusztikiosz nevette.

— Nézzék már, — mondotta az uraknak — ez a fiú reggel óta megtanult hunul beszélni.

Engem mulattatott a tanulás. A hunomtól már másnap megtudtam, hogy Deél a neve és hogy egy Csáth nevű főúrnak volt a szolgája. Az a Csáth pedig testvéröccse Atilla fővezérének.

Kérdeztem a legényt:

— Hát aztán mi rosszat tettél te, hogy olyan nagy zsíros fazék mellől kellett elugornod?

A legény búsan felelte:

— Nem tettem semmi különöset, csak az volt a baj, hogy van annak egy leánya.

Elmosolyodtam:

— És te beleszerettél?

— Nem tehetek róla.

— És a leány is szeretett?

— Nem is beszéltem vele.

Hogy erről az ügyéről volt szó, nem szívesen nyilatkozott, de ebéd után egy üveg bort juttattam neki s azzal megoldottam a szíve lakatját teljesen.

— Hát, — mondtam neki — ha nem is beszélhetél vele, mi rosszat cselekedhettél?

— Irrattam egy szerelmes vesszőt, aztán becsempésztem hozzá.

— No nagy bolondság volt. De mi az a szerelmes vessző?

— Nálunk csak a királynál írnak papirosra; a nép vesszőre ír, arra se tentával, hanem késhegygyel. Hát én is vágtam egy rózsavesszőt és elvittem Bogár táltoshoz. Azt mondtam neki: rója rá szépen egy leánynak, hogy az szereti őt, a ki rá se nézhet. Hát a táltos fel is róttá szépen: *Szereti az fű az csillagot, de az csillag messze fennragyog; Jaj a csillagos ég de magos! Szegény földi fűszál barmatos.* Szépen összeszedie a szavakat. A leány nevét nem mondtam meg, de azt is elfelejtettem megmondani, hogy az én

nevemet ne rója rá a vesszőre. Ebből csapott ki aztán a veszedelem.

— Az anyja kezébe került.

— Az apjába. Az volt a szerencsém, hogy ott ólálkodtam a palota mellett és meghallottam, mikor az úr a nevemet ordította. Ha történetesen este nincsen, hát már azóta a varjak begyében volnék.

— És a leány szép?

Deél a levegőbe legyintett és nagyot emelt a szemöldökén, mintha azt mondaná, hogy szóval kifejezni azt a szépséget nem lehet.

— Dehát ha olyan nagy úr az apja, nem adták volna neked?

— Bizony nem azt.

— Csodálom, hogy te ilyen okos ember létedre, ilyen örütséget cselekednél.

Mert a szeméből ész ragyogott a fiúnak.

Hallgatott.

— Hogy hívják a leányt? — kérdeztem néhány percz multán.

— Emőke, — felelte búsan.

— Hallod, — mondom neki elgondolkozva — én is csak olyan szolga vagyok, mint te voltál, de ha az én gazdámnak leánya volna, akármilyen szép leánya, én az eszemet el nem veszteném.

Nem felelt. Láttam, hogy fájdalmas neki ez a beszéd, hát másra fordítottam.

Hogy a határra érkeztünk, a hun vezetők csatlakoztak elénk s rengeteg sok erdőn vezettek át bennünket.

A harmadik héten sík földre jutottunk s azontúl mindig síkon járunk. Már akkor érdekelt az út: lépten-nyomon újat láttam s a hunokkal való beszéd öröm volt nekem.

Végre eljutottunk Atilla első telepéhez. Azt gondoltam, hogy valami nagy barbár várost és sok vadembert fogok látni, de csalódtam: béke idején szanaszét él a nép s Atilla körül csak az urak rajzanak.

A hun nép pedig nem lakik házakban, hanem sátorokban.

Sok falun mentünk át s mindenütt ott láttuk a házak udvarán a sátort. A házakat persze nem ők építették. Ott találták, mikor bevándoroltak. Deél magyarázta, hogy a házba csak csikorgó tél idején mennek be. Olyaskor az egész család a tűz körül heverész és csak az asszonyok és leányok dolgoznak.

— Ezt nem értem, — mondtam Deélnek. — A ház télen-nyáron jobb, mint a sátor. Télen melegebb, nyáron hűvösebb. Az ember belerakhatja a holmiját; a kincseit is jobban elrejtheti.

— A ház egyhelyhez köti az embert — felelte Deél. — Mikor házban kell hálnom, úgy érzem, mintha sírboltban volnék. A sátor jobb. A sátor megyen az emberrel. Az ember ott él, a hol akar.

Atilla maga is sátorban lakott. Már messziről láttuk a pompás aranygombos sátort, a mint a többi barna és szürke sátor közül kitornyollott. Tetején fehér zászlót lengetett a szellő.

A sátorok között mindenféle füst emelkedett az égnek s pecsenye-illat szállongott a levegőben.

Az idő délfelé járt.

— A hunok, úgylátom nem koplálnak. Igaz, hogy lóhússal éltek? — kérdeztem a hunomat.

— Mikor hogy, — felelte Deél vállat vonva. — A lóhús jó étel, jobb a marhahúsnál. De én már alig eszek többé.

Ezt búsan mondotta s aggodalmas arcczal nézett a sátorok felé.

— Hallod-e ifjú ember, — szólott egy percz mulva. — Te az egész úton jó voltál hozzám: ennem és innom adtál; még egy szívességet kérek tőled.

— Mindent szívesen és örömezt.

— Ha meglátsz engem valahol karóba húzottan, arra kérlek, jer oda éjjel és ha még élek, gyakints egy tört a mellembe.

Nem beszélhettem vele többet, mert elvitték őket Atilla sátorai felé.

Egy füves domb volt a telep mellett, mink azon állapodtunk meg s egyideig némán néztük a síkot, a melyen körülbelül tízezer sátor tarkállott.

A sátorok közül apró lovakon sok gyermek nyargalt hozzánk. Szótlanul bámultak és nevettek bennünket. Többnyire fehér vászonruha volt rajtuk és sem a lábukon nem volt sarú, sem a fejükön süveg. A hátukon tegez volt, a vállukon vagy a kezükben íj. A hun gyermekek, mint később láttam, naphosszat verebekre és fecskékre nyilaznak. Míg meg nem szoktam az arczukat, azt mondtam, hogy rútak. Az orra valamennyinek be volt lapítva s az arczuk mintha kutya harapta volna meg s annak a forradása látszanék.

Annál szebbek a leány-gyermekek. Azoknak az orra nem lapos; az arczuk meg olyan tiszta, mint a rózsa. Mindenféle tarka ruha van rajtuk. Többnyire bábuval játszanak s mezitláb járnak ők is, de lovon csak a fiúk.

Vigilász magyarázta, hogy a hun fiúk szándékosan vannak eltorzítva: hogy mikor felnőnek, a csatában a sisak arcztakarója jobban feszüljön az arczukon. Később, nagy idő elmúltával ékességnek tartják. Nem is kapkodja a hun a csatában a fejét, mint más nemzetbeli.

Mink a dombon akartunk sátori vonni, azonban egy hun lovas vágatott hozzánk s ránk hurrogott, hogy magasabbra akarjuk-e állítani a sátorunkat, mint maga a király? Akkor eszelkedtünk, hogy csakugyan illetlenség lett volna...

Azután megmutatták, hogy hol állíthatjuk föl a sátrainkat.

Míg mink a sátorveréssel foglalkoztunk, az uramhoz három párduczbőrös hun érkezett. Kettőt közülök már ismertünk: Edekon volt az egyik, a másik Oresztes. A harmadik nevét később tudtuk meg, hogy Csáth.

Azzal a kérdéssel jöttek, hogy mi ügyben járnak a mi uraink?

Ez a kérdés megzavarta Vigilászt és Makszimoszt. Hiszen tudhatja Atilla! Az én uram válaszolt:

— A császár — úgymond — Atillához küldött bennünket, mi tehát csakis őneki felelhetünk.

— Azt gondoljátok-e, — dörögte Csáth — hogy mink a magunk fitogtatására jöttünk hozzátok? Minket a király küldött ezzel a kérdéssel.

Nagy, kevély szarvas-baiszú ember volt az a Csáth. Négysoros aranyláncz függött a nyakában. A lánczon aranykarikák és pénzek lógtak. Gyémántos görbe kardja maga megért egy kis országot. No szegény Deél, ha ennek a leányába szerettél bele, akkor jóéjszakát mondhatsz az életednek!

— Magatok is tudhatjátok, — felelte az én uram — hogy mi a szokás. Avagy mikor a ti követetek a mi császárukznál járnak, megmondanák-e másnak Atilla izenetét? Csak magának a császárnak.

A hunok összefordultak és néhány szót váltottak, azután nagy cörgéssel visszaügettek Atillához.

Azt gondoltuk, hogy Atilla buta barbárfejjel küldte a kérdezőket, s hogy az uraink válasza után a homlokára csap és azt mondja: bizistók jól beszélnek! Azonban nem így történt. A hun urak közül Csáth és Oresztes ismét visszatért és Csáth így szólt:

— Ha egyéb mondani valótok nincsen, mint a mit mondottatok, azt izeni a király: fel is út, le is út.

Azzal otthagytak bennünket.

Makszimosz úr szinte elkékölt haragjában; az én uram is elképedve nézett a lovasok után. Vigilász szinte ugrált dühében:

— Így menjünk-e haza? Így vigyünk-e haza a semmit? Atilla ismer engem. Ha én vele szemben lehettem volna, rá tudtam volna venni, hogy hagyja békében az országunkat.

A sátorokat már fölraktuk a szekerekre, s indultunk volna, mikor új követ jön hozzánk s így szól:

— A király nem engedi, hogy éjjel induljatok.

Hát újra leraktuk a sátorokat. Atilla egy ökröt és egy szekert halat küldött. Az volt a vacsoránk. Azután álomnak ereszkedtünk.

Az én uram egész éjjel hánykolódott. Egyszer meg is kérdeztem, mi baja?

— Aludj, — felelte — engem a szegény háborúgat, hogy egy barbár így bánik velünk!

— Uram, — mondtam az ágyamon fölülve — te okos ember vagy, nem gondolod-e, hogy Atilla *valami ok miatt* nem fogad bennünket?

— Beszélj világosan

— Emlékszel-e, hogy az úton egyszer ebédre hívtatok az ő hun követet, aztán ebéd alatt, hogy Theodoziusról meg Atilláról folyt a beszéd, Vigilásznak elcsúszott a nyelve.

— Részeg volt.

— Azt mondta, hogy *nem való istent emberrel együtt emlegetni*.

— Mondom, hogy részeg volt! A hun urak másnap megbocsátottak neki.

— Lehet, hogy megbocsátottak, de ebből nem következik, hogy Atillának el nem mondták: hogyan gondolkoznak felőle a Theodoziusz követei.

Az én uram nem szól többet. Én elalszom. Reggel látom, hogy Makszimoszsal a sátor előtt tanakodik. Azután szólítja Rusztikioszt.

Rusztikiosz, amint említettem, velünk utazott, noha a követséghez nem tartozott. Jól tudott hunul. Atillának egyik íródeákjához jött, a kit valamilyen Aéciusz ajándékozott a hun királynak.

A gazdám lóra ült. A lovat én vezettem kantárszáron. Rusztikiosz csak úgy gyalogosan lépkedett mellettünk.

Csáthnak a sátorához mentünk.

Én künn maradtam a lóval; ők ketten beléptek.

Mi dolga volt az én uramnak Csáth-tal? azt csak

később tudtam meg. Ajándékot ígért neki, ha Atilla elé juttatja a követeket.

Míg ők bent időztek a Csáth sátorában, én kívülről bamultam a sátort. Kettős sátor volt; mind a kettő vastag puha csergéből. A bejáratot fehér lófarkak és ökölnyi aranyozott gömbök díszítették. A bejárat fölött jelvény volt: egy vörös posztóból varrt kézben két valóságos kard, mind a kető feketére festett s azok fölött a nap aranyozott képe. Később láttam, hogy minden sátornak van valami ilyen jelvénye. Vagy a bejárat fölött lóg, vagy oda van tűzve. Zászló csak a király sátorán lengett.

A hátsó sátor nyilván a nőké volt. Látszott az a bejáraton csüggő gyöngyfűzésekről s az ablakokon fehérítő fátyolkárpitokról.

A női sátor előtt ökrös szekér állott. Szőnyegetek és ládákat raktak raja.

Én persze kíváncsian néztem a sátort: hátha kijön belőle az a leány, a ki miatt szegény Deélnek el kell pusztulnia.

Kíváncsi voltam arra a leányra, a kinek a szépséget csak kézlegyintéssel lehet kifejezni, s a ki miatt meghal egy ifjú legény.

A szekér mellett egy negyvenéves forma kövér nő állott. Valami finom prémből készült hamuszínű mente volt rajta, éppen olyan, mint a férfiaké és a mente alatt diószínű szoknya.

Az rendelkezett a szolgálkkal: mit hova rakjanak.

Kis idő múltán kijött egy fehérarozú tizenöt-tizenhatéves leány is. A mentéje éppen olyan volt mint az anyjáé, csak éppen a szoknyája volt fehér.

Ez-e az vajjon?

Ha ez az, nekem bizony nem tetszik. Nem mondhatnám, hogy rút, hiszen csupa finomság; de láttam már sokkalta szebb leányokat.

Nincs benne vér; nincs a mi melegítő az embert. Láttam én Konstantinápolyban olyan leányokat, hogy a szépségük megcsapott, mint a tűz melege.

A leány egy kis rezes-sarkú tulipános ládát tételtett föl. Pénz volt-e abban, vagy ékszer? nem tudom, de bizonyosan az ő holmija volt, mert gyékényhe takarította.

A nap rásütött az arczára, s ő egy szürke strucz-toll-legyezőt tartott az arca elé.

Akkor kezdett tetszeni nekem. Minden szép leányon van valami, a mi megmarad az ember emlékezetében. Neki a szeme meg a szája volt az. Mintha az egész leány csupán azért jött volna elő a terem-tés műhelyéből, hogy azt a két álmodozó fekete szemet és azt a piros formás száját legyen kinek adni, Most is ha rágondolok, a szeme és a szája van előttem.

— Anyám, — mondotta — én nem szeretek szé-kéren menni. Inkább mennék lóháton.

Olyan édes volt a hangja, mint a távoli furulya-szó.

— Ebben a ruhában? — kérdezte az anyja. Emőke mit gondolsz: milyen lesz a szoknyád?

Megrezzentem. Ez az!

— Veszek rá másikat, — felelte a leány. Hát megengeded?

S ekkor rám is vetett egy pillantást.

Csak átfutó pillantás volt, mint mikor a tükörre vetett napfény végigsiklik a vizen, de én mégis meg-rezdültem tőle.

Az a leány a halál szellemét ábrázolta nekem. Mink emberi csontváz alakjában kaszával és homok-órával festjük a halált. A hunföldön feketeszemű és piros-szájú leány. A ki beleszeret, meg kell halnia.

Ismét az anyjához fordult, aztán be akart menni a sátorba. A sátorajtónál valamit akart még mon-dani. Habozva megállott. Ekközben ismét rám tévedt a tekintete, s talán hogy idegen voltam, megállott rajtam.

Hogy erősen visszanéztem, a tekintetünk talál-kozott.

Nem tudom, vizsgálják-e valamikor a tudósok az emberi szem titkait?

Mikor két nézés találkozik, két lélek érintkezik

Az érintkezés néha hideg, szinte fagyasztó, néha meleg, ölelő. A lélek a szemén át ütni is tud. Csókolni is.

A testnek mindehhez semmi köze.

Mit mondjak: hogyan hatott rám Emőke nézése? Elzsibbadtam, édesen elzsibbadtam.

III.

A férfisátorból kilépett Csáth s körülpillantott a sátor előtt álló szolgálín. Én mély meghajlással köszöntem neki.

Csáth persze rám se nézett. A lováért kiáltott; felfordult reá, s elügetett Atilla sátora felé.

Csodálkoztam, hogy a gazdám bent marad, s aggódó, szorongó szívvel kérdeztem magamban: hátha elfogják?! De még tíz percz se telt el, dobogó lábú lován visszatért Csáth; leugrott a lóról, s újra betért a sátorba

A következő perczben Priszkosz kibujt a sátor alól és Rusztikiosz is utána. Mind a kettőnek ragyogott az arca az örömtől.

— Siessünk, — mondotta a gazdám a lovára fordulva.

És annyira vágatott, hogy nekünk Rusztikioszszal a hun gyermekek nagy derűtségére futnunk kellett a ló mellett.

— Atilla fogad! — kiáltotta a gazdám már megszűröl Makszimosznak

A szekerek már indulóban voltak, de ez a szó egyszerre mindent megváltoztatott.

Uczozu valamennyien kapkodják az ünnepi tógát; mosakodnak, fésülködnek és kenik magukat jóillatú kenőcsökkel. A százados is törülgeti a kardját, a

sisakját, feni a bajuszát fekete viaszszal, a haját meg igazgatja gonddal a feje kopaszára

Azután összeállnak és tanakodnak, hogyan szólítsák meg Atillát?

— *Felséges király, minden királyok legméltóságosabbja.*

Ezt ajánlotta az én uram.

De Vigilász ellene volt.

— Elég *«felséges fejedelem!»* — mondotta. Mert Atilla nincs megkoronázva, tehát nem király, csak fejedelem

— Mindegy, szólt az uram, — inkább czimezzük tisz grádussal feljebb, mintsem hogy egygyel lejjebb.

Én aztán nem hallottam, hogyan föl tovább a fejük, arra a bájos halálpillangóra gondoltam. Micsoda karcsú, lengejárású alak, micsoda mély tekintetű szem, s noha csak tizenhatéves, máris van benne valami méltóságos. Oh te szegény bolond Deél, az ilyen hölgyeket nem lovászoknak nevelik!

Mikor fölocsudtam ezekből a különös gondolatokból, Csáthot látom a sátorok közül elővágtatni

— Jertek, — mondja a követeknek — a király vár benneteket.

És a szemében benne volt a büszke folytatás:

— Ezt nekem köszönhetitek, egyedül énnekem.

A követek lóra kapnak. A szolgák közül csupán nekem szabad velök mennem. A derekamon levő szíjjon én hordom az uram kalamárisát, s hónom alatt a papirost.

Szorongó mellel közeledtem a fejedelmi sátorhoz. Tehát meglátom a nagy emberevőt!

A sátor előtt csillogó fegyveres őrség állt, s a bejáratnál néhány koronás ember is.

Miféle királyok voltak azok? csak később tudtam meg. De igazi királyok voltak. Atilla úgy bánt velök máskor, mint a barátaival szokott, csak mikor követeket fogadott, akkor kellett odaállaniok díszül az Atilla ajtaja elé.

Mikor a sátorba beléptünk, már előre készítettem

rá a szememet, hogy templomi fényesség közé jutok: Atila valami aranyos barbár istennek lesz öltözve, s diónyi gyémántokból rakott trónuson fogad bennünket.

E helyett találtam egy dísztelen kis termet, a melyet valami bagaria-bórszag hatott által. Annak a közepén festetlen karosszékekben ült egy középtermetű, feketeszakállú ember, barna posztódolmányban, fekete kardra támaszkodva. Mélytekintetű apró szemeit mindjárt a belépésünkkor ránkszegezte.

Az első pillanatban nem gondoltam, hogy Atila az. De az volt. Körülötte ott álltak a vezérei: Edekon, Oresztesz, Csáth és még valami hárman.

A mi követaink mélyen meghajoltak előtte, és úgy maradtak, tehát kétségtelenül ő az.

— Beszéljetek, — mondotta Csáth.

Erre Maksziminosz fölegyenesedett, s kivette a kebeléből a császár pecsétetes levelét.

— Felséges király, országoknak ura, dicső fejedelem, — mondotta remegő hangon.

Sohase hittem, hogy ez a büszke, nagyhasú Maksziminosz, a ki mindig olyan peczkesen állt, mintha a gerince vasból volna, így átváltozzék kocsonyává!

— A mi császár urunk, — folytatta — tiszteletét küldi és jó egészséget kíván.

Vigilász tolmácsolta:

— . . . és jó egészséget kíván.

Atila maga elé pillantva felelte:

— Ugyanazt kívánom neki, a mit ő kíván énnekem.

Csak később, hónapok múlva értettem meg, hogy Atila szavai mögött micsoda gondolat vetett árnyékot, a mikor ezt mondotta.

Átvette a levelet Maksziminosztól, s a szeme Vigilászra villant.

— Szemtelen kutya! — kiáltott rá hun nyelven — hogy mersz a szemem elé jönni! Avagy nem te tolmácsoltad-e azt az akaratomat, hogy addig én-

hozzám követ ne mászszon, a meddig a szökevényeket mind ki nem adjátok!

Vigilász majdnem a földre ült ijedtében. A teremféle nagy sátornak még az oszlopai is reszkettek.

Atilla választ várt, de Vigilász csak sunyfrott, mint a megrugott kutya.

Ebben a nehéz csendben aztán Edekon szólt reá:

— Hát nincs semmi mondani valótok a mentségetekre? Feleljetek hát!

— Felséges király, — hebegte ekkor Vigilász — a császár minden szökevényt idekísértetett.

— Hazug gazok! — dördült Atilla újból Vigilászra. — Karoba huzatnálak valamennyiteket, ha nem nézném, hogy követek vagytok!

És egy hosszúnyakú fiatal hunhoz fordult:

— Csege! Olvasd föl a szökevények nevét.

Az irnok egy nyaláb papirostekercset oldott ki, és az egyikről a félelmes csendben valami száz nevet olvasott.

— Ezeket követelem, — mondotta Atilla a kardját megcsörrentve. — Mert nem tűröm, hogy esetleg ellenem a magam szolgái fegyvert fogjanak.

Ezzel fölkelte és nagypeczkesen a sátornak a másik osztályába lépkedett.

A kihallgatásnak vége volt. Valamennyien elképedve támolyogtunk ki a sátorból.

— Ezt nem értem — motyogta Vigilász hideg-lelősen. — A hányszor Atillánál jártam, mindig nyájasan fogadott. Én ilyen harapósnak még nem látiam őt.

— De az irgalmát, — hörögte a százados sápadtan — ez mégsem járja. Én katona vagyok: engem így lehurítani nem szabad.

— Hidd ki párviadalra, — felelte dühös gúnnyal Maksziminosz.

— Már bizonyos, — szólt a gazdám is didegve — besúgták neki a barbárok a Vigilász megjegyzését.

Edekon a sátorunkba kísért bennünket, és ott Vigilászszal félrehúzódva, beszélgetett.

Mit beszélt vele Edekon? Vigilász azt mondta, hogy Edekon csupán a szökevényekre magyarázza Attila haragját.

De látszott az arcán, hogy hazudik. A szeme csillogott mint a rókáé. Néha gyorsan teit-vett mindent; néha maga elé bámult és elsápadt.

De ezt a színváltozást, ezt az idegeskedést csak én láttam meg rajta.

Egy óra multával, éppen mikor ebédeltünk, két követ sétált hozzánk Atillától. Az egyik egy bokros bajszú öreg úr. Eszlász nevű. Szolga is kísérte egy vezetéklóval és egy málhás lóval. A király parancsát hozta, hogy Vigilász tüstént induljon vissza Konstantinápolyba és szedje össze a szökevényeket, mi pedig maradjunk, míg a hunok fővezére a kazaroktól vissza nem érkezik, mert a mi ajándékot a fővezérnek hoztunk, vissza nem vihetjük, se másnak át nem adhatjuk. Addig is szigorúan megiltja, hogy római rabokat nem szabad kiváltanunk, hun rabszolgákat nem szabad vásárolnunk, egyáltalán nem szabad vennünk semmit, csak eleséget.

Vigilász hát abbahagyta az evést és Eszlászszal együtt útnak indult. Ravasz, sovány arcza szinte sápadt volt a zavartól. Sokat beszélt és olyan kapkodással ült a lóra, mintha arról volna szó, hogy negyedóra alatt meg kell fordulnia Konstantinápolyból.

Másnap fölkerekedett a hun tábor, s megindultunk mink is a táborral észak felé.

Atilla a székhelyére indult, s útközben, a mint mondották, feleségül fog venni egy Écska nevű hun leányt.

A falunál, a hol a hun leány lakott, csakugyan megállapodott a sereg, de mink nem láthatruk a menyegzőt, mert Atilla azt parancsolta, hogy haladjunk tovább.

Három hun volt a vezetőnk.

Az egyikkel én mingyárt az első nap beszédbe eredtem. Azt kérdeztem: nem tudja-e, mi történt Deéllel, a Csáth úr csatlósával?

— Tudom, — felelte.

— Hát mi?

Vállat vont.

— Még aznap, mikor megérkezett, szárítóra tették.

— Micsoda szárítóra?

A hun nevetett:

— Ejnye no, de nehézfejú vagy, hát akasztófára.

IV.

Egy este valami tó mellé érkeztünk. Nem volt nagy tó, inkább egy forrás medenczéjének lehetne mondani. Hogy ott szép nyírfák is voltak, Makszimosz azt a helyet jelölte ki éjjeli szállásunknak.

Alig verjük le a sátorlákát, nagy szél kerekedik, s utána megdördül az ég. A szél minden sátorunkat beleforgatja a tóba, a villám meg lecsap közöttünk. S villám villámra sisteregve hull azon a helyen.

Annyira megzavarodtunk, hogy a hányan voltunk, annyifelé futottunk az éjszaka sötétségében.

Nem tudom, ki milyennek képzei a pokol útját. Én aznaptól kezdve nem tudom másképpen képzelni, mint hogy az embert sötétségben csapkodó villámok getik beléje.

Mikor észre tértem, egy faluféle köz-éget látok magam körül. Három kutya rohant reám, és én segítségért kiáltottam.

Ugyanakkor hallom, hogy a többi szolgát is húzkodják az ebek, s azok is kiabálnak.

Egy házból égő nádcsovát tartottak ki, s hun nyelven kérdezték:

— Kik vagytok? Mit kiabáltok?

— Jó emberek, — feleltem — adjatok egy kis helyet. A zivatar pocsékká vert bennünket itt a tó-

parton, és a menykő kicsibe mult, hogy belénk nem vágott.

Már akkor több házból és sátorból is kiléptek olyan szurokba mártott nádcsovával, és kíváncsian néztek bennünket.

Mert az a falu féle egy kis huntelep volt. A házak között sátorok álltak, s a házakba csak a zivatar elől húzódtak be az emberek. Ki tudja, miféle nép lakott azelőtt abban a faluban!

Hát szétosztottak bennünket jólelkűen.

Mink az urammal egy sokgyermekű huncsaládnál kaptunk szállást. A gyermekek a szobában aludtak; nekünk a pitarban tüzet rakott a gazda, s mink annál szárítkoztunk.

Az uram alig állt a lábán. Nem elég, hogy bőrig ázott, hanem még a térdét is elütötte.

A hun olyan rettentő, mérges pofájú ember volt, hogy az oroszán is rémülten hátrálna meg tőle, de én már akkor kezdtem tapasztalni, hogy a rettenetes ábrázatok mögött bárányok laknak. Békében legálább bárányok.

Hát szíves is volt hozzánk. Kenyérrel és szalonnával kínált meg bennünket, mink azonban nem voltunk éhesek. Az uram csak feküdni kívánt, én meg a ruhámat szárítottam. A hun segített benne. Rakta folyton a nádat a tűzre, s közben kérdezgetett, hogy kik vagyunk s mi járatban forgunk azon a vidéken?

Tőle tudtam meg, hogy Buda király egyik özvegyének a falujában vagyunk. Buda király Atillának a bátyja volt, s nemrégiben halt meg. Mikor még élt, ő volt a fehér hunok ura, a fekete hunoké meg Atilla. Halála után a fehér hunok is Atillához csatlakoztak.

— Hát mi a különbség a kettő között? — kérdeztem az embert.

— Csak annyi, — felelte — hogy a fehér hunok fehér birkának a bőrét viselik, a fekete hunok meg a feketéét. Nyáron nem sok a különbség a két nép

között, de télen a guba meg a süveg viselése folytán szembeötlő.

Az én hunom is fehér hun volt. A neve: Zsadan.

Az özvegy királyné még azon éjjel megtudta, hogy miféle vendégeket hajtott a zivatar a falujába. Nem telt belé egy óra, már ott voltak a szolgálai. Lepedőket hoztak, meg száraz medvebőröket, s egy csobolyó bort, meg egy tál hideg pecsenyét.

Bezzeg az én uramnak jólesett a száraz meleg ruha. Nagyot húzott a borból, s betakaródzott a medvebőrbe.

Én is hasonlóképpen cselekedtem.

Másnap, mikor megvirradt, vissza kimentünk a tópartra. A sátraink ott úszkáltak a vízben, a lovaink szanaszéjjel: A hunok már akkor fogdosták a lovakat, s húzgálták kifelé a sátorokat.

Mindnyájan csodálkoztunk, hogy nem vezett el egy gombunk se.

— No, — azt mondja a gazdám — világéletemben sok földet bejártam, de ilyen emberséges népre még nem akadtam. Bontsd elő az ünnepi tógámat: Budané asszonynak kezet kell csókolnunk.

És hát az urak el is mentek. Vittek a királynénak három ezüst kelyhet, három karmazsin-bőrt, egy kis kosár indiai borsot, fahajat, sáfrányt és pálmadiót.

Mink addig a sátorokat rendeztük.

A tó mellett erdő volt, s az erdőből dőlt a gyöngyvirág illata. Szedtem egy marokkal az uramnak.

Hanem hogy sokáig odajártak, mink is elmentünk tátogni. Az ilyen idegen népen sok a néznivaló.

A faluban egyetlen csinos épület a Budané háza. De az is fából van, és szétszedhető. Talán négy szoba van benne.

Az épületet sok sátor környezi. Azok között van egy ierebélyes. A tetején aranygomb csillog. A nyílását csikóbőr takarja. A csikóbőr fölött vörös posztókézben két fekete kard, s a kardok fölött a nap aranyképe.

Összerezzenem: micsoda sátor ez? hiszen ez a Csáth-c-alád jelvénye!

De mi állt énbelém, hogy így összerezzenek? Mi közöm nekem avval a leánnyal! Ha annyira van is hozzám, hogy a ruhája hozzám ér, akkor is messzebb van tőlem, mint az egeken járó holdvilág.

Elfordítottam a sátortól a szememet, és a lóháton beszélgető hunokat néztem. Mért ülnek ezek örökkön lóháton? Az egyiknek sárga és szőrös csizmája volt. Látszott rajta, hogy szarvasbőrből készült, talán azért hagyta rajta a szőrt is.

Egyszer csak arra eszűdök, hogy megint a sátort bámulom. Egy fehér szakálú agg hun ült a sátor előtt a gyepen, jobban mondva: bölénybőrön. Az öreg úrnak annyira horpadt volt az orra, hogy csak szíveségből lehetett orrnak nevezni az orrát. Azt hiszem, valamikor csatában buzogánnyal ütöttek reá. A fél keze is hiányzott. Ilyen csonka-bonka öregeket később sűrűn láttam.

Hát az agg úr ott ült a bőrön, s két kis gyermekkel játszott.

Az egyik gyermek hat éves, a másik tán három.

Az idősebbiknek kis tekenősbéka pajzsa volt, s fakard az oldalán. A kisebbik csak egy ingben hempergett az öreg mellett.

Egyszer csak hangot hallok a sátorablakból:

— Sugár! Sugárkám!

Rajtam olyanforma érzés vonult át, mint mikor tavasszal a langyos szellő besuhan az ember ingujján, s perczeig tartó kedves borzongást okoz.

A kisebbik gyermek fölnevetett az ablakra, s én újra láttam Emőké.

Fehér ruha volt rajta; piros csizma a lábán, a haja egy ágba fonottan hullott hátra, s leért a derekáig.

Tejet hozott ki egy ezüst-szilkében. Utána egy tizenhárom éves forma meztlábás rableány valami süteményt, a mely sárga volt, mint a csitrom.

Az agg úr ott ült a bőrön és két kis gyermekkel játszott.

A gyermekek ittak a tejből és kedvetlenül ették a süteményt.

Mellettem egy Nigró nevű rabszolga állt; Makszimosznak az egyik szolgálja.

Meglökött.

— Nézd, — susogta — micsoda takaros leány!

Rosszul esett a megjegyzése. Nem tudom miért.

Emőke letelepedett a bölénybőrre és az ölébe vonta a kis porontyot. Körültörülte a száját egy kendővel, aztán nagyokat csókolt a gyermek pufók orcájára.

— Gyere, — mondtam Nigrónak. — Gyerünk már haza.

— Nézzük még ezt a leányt, — szólt ó vigyorgva.

— Gyere, — feleltem ingerülten.

— Nono! Csak ne szorítsd úgy a karomat. Mért haragszol?

Magam se tudtam. Rútnak láttam a Nigró arcát. Szerettem volna pofon vágni.

Aztán mikor már eltávoztunk, visszanéztem, hogy látszik-e még a sátoruk?

Nem látszott már a gombja se.

V.

Déltájban az urak hazatértek. Utánok öt hun is jött. Az egyik borjut hozott, a másik liszteszsákot, a harmadik két nyulat.

Az urak vidámak voltak.

— Zéta, — mondja az uram, mikor a virággal eléje mentem — téged fölmentelek az ebédkészítéstől. Eredj és szedj még gyöngyvirágot, sokat. Elviszed délután a királynénak.

Hát én alig egy óra alatt szedtem egy nagy kosár gyöngyvirágot. Szedtem közéje ibolyát is és néhány szép páfrányt és fűszálat, s magam mulattából már

a kosárban úgy rendeztem, hogy a kosár olyanná vált, mint egy malomkerék nagyságú menyasszonyi csokor.

— Ejnye de szép! — mondotta az uram. — Ezt így, ezenmód kell elvinned. Csak még egynéhány marok füvet szedj, hogy a kosár szélén lelógjon és semmire lássék a kosárból.

Mikor elkészülök, teszem a kosarat a fejemre.

— Vigye el tán Nigró, — mondja Maksziminosz. Éreztem, hogy elsápadok.

— Uram, — rebegtem alázatosan — én szedtem a virágot, hadd vigyem el én.

Nem tudom, hogy miért nem ütöttek meg azért a szemtelenségért, hogy olyan nagyúr parancsának a megmástítását kérem. Az uraknak jókedvök volt, hát nem törődtek velem. Mindössze a szolgatársaim bámultak, s különösen Nigró.

Aztán mikor már mentem, magam is bosszankodtam magamon. De már késő volt. Megfogadtam, hogy a Csáthék sátorára rá se nézek.

A sátor valami ötven lépésnyire volt a királyné házától, és keskeny kis patkósan hajló gyalogút vitt hozzá. A gyalogút a tegnapi esőtől felázott, és vékony habaréksár borította.

Hát azt csak kiálltam, hogy elmentem a sátor mellett felpillantás nélkül, de mikor már az út közepén voltam, arra gondoltam, hogy miért ne nézném meg mégegyszer azt a leányt? Úgyse látom többé soha ez életben, és hát a holdat is nézheti mindenki, ha el nem is érheti.

Leemeltem a kosarat a fejemről, mintha azért állnék meg, hogy elfáradtam, és a hónom alá vettem.

Azután megfordulok a sátor felé.

Hát látom, hogy az a tizenhároméves kis rableány homokos szárazföldet hint az útra, s hogy a hintése csak a harmada útát javította meg, visszatér.

És ekkor lép ki a sátorból Emőke.

Ugyanaz a ruha van rajta, a mi az előbb, csak egy hosszú fehér fátyol van még a haján.

Osszefogja a fehér szoknya alját, és óvatosan lép-
kedve megindul.

Megindul felém! Énfelém!

Ha behúnyom a szememet, ma is látom, a mint a
kis piros csizmák, tip-top, jönnek az úton.

És az a fehér, üde, bársonyos arcz, az a leánynya
változott nárczisz, közeledik felém, közeledik...

Lép, lépeget.

Mikor a beporozott útnak a sárosához ér, megáll.
Megáll, mint az erdőn sétáló őz, s fölemeli a fejét.

Láttam, miért állott meg: a cselédet várta, hogy
az utat tovább porozza előtte.

Bolond és vakmerő ötletem támadt: belemarkoltam
a kosaramba, és szórtam eléje a virágot. Rá se néz-
tem, mintha nem is neki csinálnám, csak mentem
előtte, és a kosarat rázva hintettem a virágot az út
sarára. A virág elég volt a királyné lépcsőjéig. Ott
megálltam. Hallottam, hogy közeledik. Láttam, hogy
a virágon lépeget. Akkor az arczára néztem.

Ő is felnézett, mikor hozzám ért. A szeme...

A nap így lövell át az erdő lombjain. Lelkének
egy sugarát éreztem a lelkembe nyilalni. S én vissza-
néztem őt boldog-szomorún.

De ez csak egy pillantásig tartott. Aztán föllép-
kedett a lépcsőkön.

Én a gyönyörűségtől kábultan néztem utána, s csak
mikor már eltűnt, akkor gondoltam arra, hogy vala-
melyik hun leszűrhat ezért a tettemért.

De nem bántott senki. Az örök egykedvűen néz-
tek reám. Talán azt gondolták, parancsot teljesí-
tettem.

Úgy indultam vissza, mint a ki részeg.

A falu végén utólért az a cselédleány, a ki a port
hintette, s így szólt:

— Értesz-e hunul?

— Értek, — feleltem mint az álomból ébredő.

— A kisasszony azt mondta, hogy jer vissza, kapsz
valamit a szolgálatodért.

És nevetett. Csunya kis sovány leány volt, és az arca piszkos is. Miért nevet ilyen szemtelenül ez a kölyök!

— Mondd meg a kisasszonynak, — feleltem méltóságosan — hogy én szolga nem vagyok; úr se vagyok az igaz, de szolga se vagyok. És az én nevem Zéta.

Azzal nagybüszkén elléptem.

VI.

Mikorra visszaérkeztem, az urak már az ebédnél feküdtek, s a borjupecsenye illata betöltötte a levegőt. Gazdám a tekintetével kérdezett.

Annyira ismertük egymás gondolatát, hogy néha nem is kellett beszélnünk. A tekintete ezt kérdezte:

— Mit szólt a királyné? Szívesen fogadta-e a virágot?

Az én nyelvemen soha nem született még hazugság. Prizkosz belém nevelte, hogy a hazugság utálatosabb minden más mocsoknál, s én magam is megvettem minden embert, a kit hazugnak ismertem.

— A királyné, — feleltem elnézve a feje fölött — nem beszélt ugyan velem, de köszönetét küldi.

Vártam, hogy a föld megrázkódik erre a hazugságomra, vagy hogy a nyelvem kiszakad gyökereitől, de egyik se történt. Az urak vidáman beszélgettek tovább, s én leültem zavartan és piszkos lélekkel ebédelni.

Azon az éjjelen rosszul aludtam. A gazdám is nyugtalan, mióta Hunniában járunk. Én csak azóta, mióta azt a leányt láttam. Azt gondoltam, mélyen alszik, mikor egyszer csak rám szól:

— Miért sírsz? Mi bajod?

— Oh uram, — feleltem felfohászkodva — én igen szerencsétlen vagyok.

— Ki bántott? — kérdezte részvétellel.

S hogy erre nem feleltem, ismét szólt:

— Bizonyynyal mondom, hogy akárki bántott is, megkeserüli!

— Nem bántott engem senki, csak éppen elgondolkoztam a sorsomon.

— A sorsodon? — döbbsent rám a gazdám — hát olyan siratni való a te sorsod?

— Ne érts félre uram! A te jószágod éltető napfényem nekem, és én meg sem érdemlem, hogy jó vagy irántam, de ha elgondolom, hogy már gyermekkoromban szolgaságra kerültem, és hogy hiába szabadtólál fel, csak szegény ördög az én nevem . . .

Abbahagytam. Éreztem, hogy a gazdám csodálkozik a szavaimon, és hogy én bolondokat beszélek.

S valóban némi hallgatás után, az uram megszólalt:

— Én azt hittem, ismerlek téged Zéta. Hiszen úgy láttam a növekedésedet, mint azét a czedrusét, a melyet aznap ültettem, a mikor téged magamhoz váltottalak. De ebben az órában nem ösmerek rád Zéta. Nem tudom, micsoda gondolatok kavarnak a lelkedben.

Ő aztán elaludt. Én meg azon gondolkodtam: miket hazudjak holnap? Azt fogom mondani, hogy rosszat álmodtam: bika üldözött és tiport álmomban.

Ekközben néztem a csillagokat, és néztem Emőkét.

Mert ha behunyom a szememet, mindig látom őt. Látom, amint fehér szoknyában, piros csizmában aprón lépked a gyalogúton, és hozzám érkezve, reám emeli méltóságos, nyugodt fekete szemeit.

VII.

Hajnalban indultunk.

Útközben láttam, hogy Csáthék szekerei is előálltak, és hogy bontják a sátort. Tehát ezek is jönnek. Talán ugyanazon az úton jönnek, mint a melyiken mink!

Az első perczben ujjongtam, aztán megint okoságra igazítottam az eszemet:

Hát megörültem-e én, hogy egy olyan leányhoz vonzódom, a ki mögött kivont pallossal áll a hóhér!

Az úton el-elmaradoztam. Minden útkanyarulatnál megállottam és visszanéztem, hogy jönnek-e Csáthék?

Hiába való volt minden magam okosítása, valahányszor azt határoztam, hogy az uram mellett maradok, s nem törődök többé a leánynyal, kis idő múlva láthatatlan kalapácsütéseit éreztem a mellemen. Csak még egyszer! Csak még egyszer szívhassam föl a szememmel, mint a nap a harmatot, hogy még a sírom éjszakájában is az ő alakja lehessen az álmom!

Újra elmaradtam az uramtól és visszafelé lovagoltam. Megyek vissza-vissza, a meddig csak nem találkozom vele. De látnom kell őt, ha el is vesztem a gazdám nyomait, látnom kell, ha a Deél sorsára jutok is, látnom kell még egyszer!

Három óra hosszat lovagoltam már, mikor megpillantottam az úton poroszkáló hun szolgákat és velök az ökrös-szekereket.

A szolgák egyrésze elől lovagolt. Fegyverbe voltak öltözködve. A nap ragyogott a lándzsáikon.

Azután egy bársonyos szőnyeggel bevont szekér következett. Azt négy ló vonta. Benne ült Csáthné és az agg hun. Szemben velök a kis sovány rableány s a két gyermek. Mellettök lovagolt Emőke.

A szekér után valami húsz rabszolga gyalogolt.

Én csak lépésben mentem feléjük és mikor hozzájok értem, leszálltam az út mellett a lovamról.

— Mi az hé? — kiáltott az egyik hun — tán elvesztettél valamit?

Mert hogy a római követségből vagyok, megismerték a ruhámról.

— El, — feleltem — egy sátor-kapcsot vesztettünk el. Nem látrátok-e?

S hogy a Csáthék fogata is odaért, mélyen meghajoltam.

Mikor odább mentek, fölemeltem a fejemet, s a leányra néztem. Férfiasan ült a lovon, de a szoknyája olyan hosszú volt, hogy elől-hátul a lovat is takarta. A fején könnyű turbánalakú patyolat. Az arczán fátyol.

Mikor fölnéztem, elfordította rólam a tekintetét, s csöndesen lovagolt tovább.

Hét ökrös szekér következett utánok és hátul négy tevé. A szekerek a sátort vitték. A tevék nagy göngyölegben a szőnyegeket.

Azután huszonöt lovas következett. Mindegyik vállán óriás ijjak, s mindegyik kezében könnyű lándzsa. A lándzsa alsó végével olykor a lóra pöcztettek.

Megismertem köztük a szarvasbőr-csizmás hunt is.

Darabig még visszafelé mentem, aztán utánok haladtam, s néztem az út göröngyös földjén a nyomokat. Melyik az Emőke lova nyoma?

Valami egy óra mulva újra a Tisza vizéhez értünk.

Az út ott kövér fű között halad. A Tisza óriás kigyóként kanyarog a mezőségen, s néhol magasra nőtt fűzfák állanak a partján

Boldog voltam, hogy messziről mindig láthattam Emőkét. Úgy ment közöttük a fehér turbános szép lovas, mint valami lilium

Egyszer aztán látom, hogy kivág az útból és a mezőn játszatja a lovát. Nagyokat futtat vele, s ide-oda keresgél. Hol előre siet, hol hátra marad. Egyszer levágtat a vízhez is, és megítatja a lovát.

A szívem olyanná vált, mint a fölrepülő madár. Megéreztem, hogy a leány nekem-játszik.

S megálltam a fűzes szélén.

Hát csakugyan: egyszer csak látom, hogy jön. Egyenesen felém poroszkál.

Én egynehány lépést haladtam még a lóval, azután leszálltam, hogy köszönjek neki.

S amint így állok égő szemmel, s talán halvány orcával, hozzám érkezik, és megállítja a lovát.

Meghajlok.

— Rabszolga, — mondja a fátyolát fölvetve. — A te neved Zéta?

— Az, kisasszony, — feleltem az arcomat föl-emelve.

S hogy a lóva ne nyugtalankodjék, megfogtam a zablaszíjat.

S így álltam előtte.

Nézett rám. A tekintete kielégülő kíváncsiságot fejezett ki. Méltóságos volt s oly bájos, hogy a lélek remegett bennem, mint a marokba fogott veréb.

Ismét megszólalt:

— Te hintettél-e nekem tegnap virágot?

— Az út sáros volt, — mentegetőztem, míg a lelkem repesett az örömtől.

— És te nem fogadtad el a jutalmat...

— Nem szolgáltam reá, — feleltem számóczaszónaira nézve. — És én nem is vagyok rabszolga. És

én az uramat szeretetből szolgálom, mert ő apám helyett apám volt.

— De én nem fogadhatok el tőled semmit. Én neked adósod nem lehetek. Állj meg anyámnál a lovaddal; elmondom neki, mit tettél, s fogadj el tőle valamit.

— Bocsáss meg kisasszony, — feleltem. — Én a te szavadat mindenben parancsként követem. Halálig is, ha kívánod. De ezt nem lehet. Hanem ha nem akarsz adósom maradni . . . engedd, hogy a köntösöd szegélyét ajkamhoz érinthessem.

Nem felelt. Tán azon tűnődött, hogy mit feleljen?

Én meg odahajoltam a lábához, és megcsókoltam a köntösét.

S hogy ekközben lecsüggő kis fehér kezére tévedt a tekintetem, így rebegtem:

— Óh ha a kezed megcsókolhatnám, ezt a szép fehér kezet!

— Szentelen! — kiáltotta villámló tekintettel. — Óh te szentelen kutya!

S a lovagló vesszővel erősen rácsapott az arcomra.

Megsemmisülve tántorodtam vissza. Arczomon az ütés helye tűzként égetett, s éreztem, hogy vér csordul le a nyakamon.

A leány elvágatatott, én meg leültem az út szélére, és néztem magam elé könnyező szemmel, bután, gondolat nélkül. Hát nem jobb-e az életnél a halál!

Félóráig ültem-e így vagy egy óráig, nem tudom. Gondolataimban összekavargott az egész mindenség. Hát mi rosszat cselekedtem én? Olyan nagy bűn-e az, ha az ember megcsókolja a virágot? A leány is virág, csak hogy emberi virág. Egy kicsit megszádlétem a szépségétől, s meg óhajtottam csókolni a kezét. Hát bűn-e ez? Ó ment volna jobbra, én balra: talán nem találkoztunk volna többé az életben; el is felejtettük volna egymást.

A fejemet lódobogásra emeltem föl. Azt hittem az én lovam nyargalászik. De nem az volt. Az én

lovam nyugodtan legelészett a mezőn. A leány tért vissza.

Megállt előttem. Én nem néztem föl.

A harag átczikázott rajtam, mint a villám a komor fellegen. Éreztem, hogy ember vagyok. Ha ő Jupiter leánya volna is, én meg csak egy állat, nem volt oka arra, hogy megüssön.

— Zéta, — szólott lágyan a leány. — Megbántam, a mit tettem. Te jó fiú vagy, s nem tehetsz arról, hogy az eszed kevés. Itt ez a fátyol. Kösd be az arczodat.

Leszakított a fátyolából egy darabot és nyujtotta. Nem feleltem. Rá se néztem.

Egy perczig tartotta a fátyolt, azután eldobta. Hallottam, hogy a lovát megcsapja és odább megy.

Csak menjen. Micsoda jögon vet meg ennyire engem! Semmi közöm az ő rangjához. Nekem a hun király nem uram, és nekem a hun mágnások nem mágnásaim. S ha ő azt mondja is, hogy megbánta, a mit tett, a seb az arczomon marad: gyűlölöm őt és megvetem.

A lódobogás megint közeledett. Fölnéztem. Ő tért vissza.

Talán még egyszer meg akar ütni? Ezt nem tűröm el. Fölálltam.

A leány oda jött és fölvetette a fátyolát.

— Visszajöttem, — mondotta — mert haragszol rám. Hát itt a kezem, megcsókolhatod.

— Köszönöm, — feleltem. — Már nem óhajtom megcsókolni.

A leány arczából elsápadt minden eleven szín. Sötéten nézett rám, én meg büszkén néztem vissza.

Azután megcsapta a lovát és elporoszkált.

Hát itt a kezem, megcsókolhatod

VIII.

A következő nap delén a Csáthék karavánja utólérte a miénket. Bizonyosan korábban indultak, mint mink, s mink útközben egy lovunk kidőlése miatt veszteltünk is néhány órán át.

Az urak odasorakoztatták a lovukat az út mellé, s üdvözölték Csáthékat. En ezúttal nem a szolgák közé álltam, hanem a gazdám mellé.

Emőke úgy lovagolt, mint tegnap. A ruhájában mindössze annyi volt a változás, hogy a fején levő patyolatot a süvege köré tekerte, és a süvegbe három fehér kócsagtollat tűzött.

Mért nem vagyok én festő, hogy azt a lovon ülő hattyúnyakú keleti leányt lefesthetném. A ló alacsony, ideges pejparipa; a leány égszínkék lenge köpenyegben van s a köpenyegén a természetnek minden vonala áthullámszik. A fején a fehér gyolcs-turbán. Lábát aranyozott széles kengyelben nyugtatja.

Sokszor próbáltam őt lerajzolni, hol táblán, hol porban, de ügyetlen az én kezem: a ló, a mely a rajzomból elkelezett, többnyire vagy kutya lett, vagy őz, vagy más állat. Emőke meg mindig férfivá változott. Pedig úgy látom őt, olyan elevenen, akár csak magamat, mikor a víz tükrébe nézek.

Elmentek mellettünk. Az üdvözlést viszonzták. Emőke is könnyedén megbólintotta a fejét a követek felé, s a fátyolon át láttam, hogy amint az urakon végignéz, reám is vet egy pillantást.

Már akkor nem gyűlöltem. Bántam, hogy meg nem csókoltam a kezét. Álmomban ismétlődött a találkozásunk, s én megcsókoltam a kezét, s egy eddig soha nem érzett gyönyörűség ömlött szét az ereimben.

Azt mondtam neki:

— Megcsókoltam a kezedet. Éreztem benne a lelkedet. Megcsókoltam a lelkedet is.

És a csók édessége az ajkamon volt naphosszat.

Mikor megláttam őt, a gyönyörűség borzongása járt át. Milyen különös az emberi arc! Az ő arca is változatlan, az enyém is. Mikor rám pillantott, bizonyára azt gondolta, hogy az én arcom most is égő gyűlöletet takar.

Aztán nem értük őket többé utól.

A hetedik napon egy csoport fehér-tógás embert láttunk. Már messziről megláttuk, hogy a szél tógákat lobogtat: rómaiak.

S csakugyan a nyugot-római birodalom követeivel találkoztunk a pusztában. Idegenek voltak, de azon a végtelenül sík idegen földön mégis úgy üdvözöltük őket, mintha egy anya gyermekei volnánk.

Az urak összeölelkeztek. A szolgák kezét szorítottak. És latinra fordult a beszéd.

Az idegen követek feje Romulusz, igen nagyorrú és nagyméltóságú barna úr, mellette Románusz főtiszt és Promótusz, Pannonia kormányzója.

Az ő járatuk épp oly keserves volt, mint a miénk. Atila egynehány aranyedényt követelt a római császártól. Valentiniánusz adott volna is neki, amennyit akar, de Atillának csak az kellett, a mit Szirmium elfoglalásakor sikkasztottak el tőle. A sikkasztó az ő íródeákja volt. Az hogyan, hogyan nem: átvette titkon a szirmiumi püspöktől az aranyedényeket és elzalogosította egy Szilvánusz nevű római uzsorásnak.

Mikor Atila megtudta a sikkasztást, az íródeákot azonnal karóba huzatta, Valentiniánuszra meg ráizent, hogy: vagy Szilvánuszt vagy az aranyedényeket!

Hát erre hoztak választ a rómaiak. Valentiniánusz azt feleli, hogy Szilvánusz jóhiszeműleg adott pénzt az edényekre; az edények meg templomi edények, hát inkább pénzen váltja meg, — ha lehet.

A két követség így egyesülve, vidám beszélgetésben érkezett Atila városához.

Városnak mondom, mert nem tudom más nevét. Nem hasonlított az a világ semmiféle városához, mert

Az a királyunk lakóhelye.

templomok, márványpaloták, kőépületek, kövezett utak és terek nincsenek benne. A sátorok sokaságából mindössze két épület-csoport sárgállik elő. Az mind a kettő dombon van és fából épült. Tornyak is emelkednek rajtuk, de csak olyan karcsúak és olyan szellősek, hogy a galambokon és kányákon kívül más nem lakhatja.

A vezetőnk tisztelettel mutatott a két palotára.

— Az a királyunk lakóhelye. A másik vele szemben, a fővezéré.

A paloták körül a sátorok rengeteg sokasága tarkállik. Tízezer? százezer? millió? — nem lehet megolvasni. A sátorok között házak is vannak, de csak afféle nádtetős sárházak és ember nem lakik bennök. Nyáron legalább nem.

A város szélén egynehány száz szén-piszkos kovácsot láttunk. Patkót és nyílhegyet vernek azok szünet nélkül. A műhelyek köre szuroktól illatos. A mezőségen tömérdek ló, tehén és birka legel. Kutya ott is annyi van, hogy az ember lépten-nyomon beléjük botlik.

A fővezér, a kit meg kellett várunk, már megérkezett. A palotája tetején lengő vörös zászló hirdette ezt, de az élénk lovagló hunok is mondták.

Hol álljunk meg?

Vezetőink be akartak vinni bennünket a városba. Az urak azonban azt határozták, hogy a városon kívül maradjunk míg csak helyet nem jelöl valamelyik főember a városban.

Megállítottuk hát a szekereket, s csak árnyékvetőre vontunk fel egy sátoroldalt.

Az első tennivaló az, hogy a fővezérrel beszéljünk: mikor hajlandó a követséget elfogadni?

Lóra ültünk hát hárman: az uram, Rusztikiosz, meg én s mentünk a vezető után.

Akkor láttam csak: miért tetszik az Atilla városa végtelennek? Hát azért, mert a sátorok nem szorosan állnak egymás mellett, hanem mindegyik körül

térség van. A térségen az asszonyok sütnék, főznek; a gyermekek játszanak; egy tehén, egy-két ló legelesz. A sátor hátulján tűzrevaló farakás. Elöl szárítottják a ruhát; elöl van az edénytartó ozölöp is. A sátor csak alvóhely és esőben menedék. Nappal mind ott tanyázik a sátor előtt. A gyermekek ott játszanak; a nők ott dolgoznak; az öregek s betegek szintén a sátor előtt vadbőrökön, vagy a puszta földön ülnek. A férfiak lóháton ülnek örökké. Ritkán dolgoznak. csak beszélgetnek, politizálnak, csereberélnek, s néha vadászni mennek.

Aztán az is érdekes, hogy a sátorok állásából meglatni: mekkora a család? Néha két-három sátor áll szorosan egymás mellett. Azok a nagysátorból származott újházások sátorai. Közös a szív, közös a konyha is.

Minél beljebb haladunk a királyi palota felé, annál díszesebbek és nagyobbak a sátorok. A piramis-alakú füstös emberi kasokat négy-öt-hatszögű széles alkotmányok váltják föl. Azok már vadbőrökkel vannak betakarva, vagy vastag csergéből készültek, s a tetejükhöz vagy az ajtó fölé szimbólumot vagy írásjelet lehet látni.

A szimbólum többnyire csak egy kép: gólya, lófej, csillag, rózsza, kereszt, kör, vagy más efféle. Néhol nem is úgy van ráhímezve a családi jelvény, hanem csak oda van akasztva: pl. egy nyíl, vagy egy kosfej, vagy egy patkó. Arról aztán meg lehet tudni, hogy ott laknak: Nyílasek, amott meg Kosék, s emitt Patkóék. Csak a hol póznán lóg a jelvény, ott nem családi jel, hanem mesterségmutató. A varga sarut akaszt ki, a sátozmíves keresztbe tett rudat, az ács szekerczét, a szaggittárius vörösre festett íjját, a szűcs kis fasubát, a kovács kardot és lópatkót.

A további sátorok körül már rabszolgákat lehet látni, s a pompa szemekkápráztató.

Nem csoda; ezek az emberek megrabolták az egész világot!

A lovasok között sok bekötött fejű és föl kötött karú embert látok.

Az egyik odakiált a vezetőmnek:

— Jónapot Szarvas.

— Aggyisten, — feleli Szarvas — csakhogy látlak! Kezet fognak s néhány szót váltanak

— Ezek, — mondja a vezetőnk, mikor tovább lovagolunk, — most érkeztek haza a kazár háborúból.

— Hát te, — kérdem, — mért nem mentél velök a háborúba?

— Akartam, — feleli a hun, — de csak a hitványát szedték össze. A javának itthon kellett maradnia, hogy ha az urunk a rómaiakra támad, legyen ember itthon elég.

Erre majdnem kilelt bennünket a hideg.

— Hát van ilyen szándéka Atillának?

— Nem mondta. Dehát nincs-e a sarkunk alatt az egész világ? Még csak a római birodalom van hátra.

— És azt gondoljátok, hogy megbirtok vele? Nem olyan kicsiny ám az, mint a kazár nemzetség!

— Ha kicsi, ha nagy, — felelte a hun vállatvonva, — a meddig az Isten kardja nálunk van, ember kardja minket meg nem győzhet.

— Micsoda «Isten kardja?»

— Nem hallottátok? Az Isten ledobott egy kardot az égből. Egy csordá-fiú találta meg. Ahányszor nagy háború indul, Atilla csak az oldalára köti.

— De mi bizonyítja azt, hogy az csakugyan az Isten kardja?

— Mi bizonyítja, hogy nem az?

— De hátha nem az?

— A kard olyan szép, a minőt ember nem tud csinálni. Kék lángok lobogtak körülötte szüntelen a földben, míg csak a fiú meg nem találta. No meg a papok mind megismerik, hogy az égből jött. Az öreg Káma is.

— Ki az az öreg Káma?

— A mi főpapunk. Az ám a szent ember! Az elevenen fog az égbe szállni!

A beszélgetést dudaszó és tárogatók üvöltése nyomta el. A sátorok között sokfelé szólt a zene. Egy domborúmellű hun legény lovagolt velünk szemben. A kezében kulacsot tartott, s veszettül dalolt. Olykor megállította a lovát egy-egy hun előtt, a kit megkinált a kulacsából, aztán tovább lovagolt és nagyokat kurjantott.

— Ennek hát jókedve van, — mondom a hunoknak.

— Bizonyosan rabszolgát adott el, — felelte egykedvűen.

Főltűnt nekem, hogy kétkerekű kocsikon sok falomb érkezik mindenfelől, s hogy a széles főútra érkezünk, láttam, hogy a sátorok ormát és ajtaját mindenfelé lombokkal díszítik, az utat meg erősen locsolják. Egy óriás barbár akkora élőfát vijt a vállán, hogy két ökör is nyögve húzta volna. A fákat leásták az út mellé.

— Szittyá uram, — szólok a vezetőnknek, — micsoda ünnep készül?

— Atilla jön meg déltájban, — felelte.

És a bajuszán egyet húzva, folytatta:

— Én nem vagyok szittyá. Azok a szittyák amott, a kik a széles hátú lovon beszélgetnek. Láthassátok, hogy azoknak se szakálluk, se bajuszok nincsen.

Később tanultam meg, hogy nem nevezik magukat mindnyájan hunoknak, hanem nemzetségek szerint vagy családok szerint. Hanem azért egy nép az.

Akkor láttam csak közelebbről a két fapalotát. Mind a kettő remeke az ács-művészetnek és a faragó-művészetnek. Az Atilláé valamivel díszesebb és csak messziről egy. Közeli sok ház egybealkotva. A közepső a királyé, a mellette levők a feleségeié, a szolgálké, a fogoly királyoké. Vannak távolabb hosszú dísztelen házak is. Azok az istállók. Külön van a király istállója, külön a feleségeié és külön a szolgálké.

Valami harmincz ház az összesen, s húsz közüle palotaszerű.

Aztán a faházak között van egy magányosan álló nagy kőépület. Az uram ugyan elbámuli rajta, mert hetekig járó földön nem láttunk követ akkorát se, mint az öklöm.

A későbbi napokban tudtuk meg, hogy az a kőház fürdő, s hogy azt egy Szirmiumba való rab-szolga építette. A követ messziről hordták oda szekereken.

A fővezéri és a királyi palota között nagy térség kereklett. Azon nem volt egyéb, csak egy vén hársfa, s alatta egy nagy négyszögletű szürke kő, de akkora, hogy egydarabban akkora nagy követ még nem láttam. Később tudtam meg, hogy oltár az.

A tér másik sarkán gémes kút volt. Onnan keletre nézve, széles utoza nyillott. Le lehetett rajta látni a Tiszáig.

A fővezért éppen az udvarán találtuk, mikor oda-érkeztünk. Lóháton ült és valami ötven előkelő hun ifjúnak magyarázott valamit.

Az ifjak pompás-díszesen voltak öltözve. A ruhájuk csupa lengő-lobogó fehér selyem. Csak a derekukon volt piros vagy kék vagy sárga mellény, de az is elől csupa aranygomb. A lovuk fején ide-oda lengő színes fátyoldíszek.

Látszott, hogy ők is az ünnepre öltözködtek. Körben álltak a fővezér körül, s mikor az elvégezte a mondanivalóját, sebes vágatással rohantak ki az udvarból.

A fővezér köpözös, pirosképű ember. Szürke kiadásban Csáth. Hiszen bátyja is. Csakhogy az arca barátságosabb.

Amint meglátott bennünket, azonnal hozzánk lovagolt. Intett, hogy ne szálljunk le a lóról. Mert mink tiszteletünk jeléül le akartunk szállani.

— Már értesültem rólatok, — mondotta kezét nyujtva a gazdámnak. — Szálljatok hozzám és le-

gyetek ma ebédre vendégeim. Nekem most tenger a dolgom. A király délre itt lesz és még nem beszéltem vele.

Minden szavát megértettem. Akár én tolmácsolhattam volna Rusztikiosz helyett.

De az én szemem a belső udvaron ragadt meg. Az egyik széles faház előtt láttam Csáthékat, amint lerakodnak a barmokról és szekerekről.

Emőkét is láttam. Éppen akkor szállt le a lóról. Egy rabszolga négykézláb állt a ló mellett. Arra lépett. Aztán megigazította hátul a haját és belebegett a faházba.

Néztem, hogy valamelyik ablaknál vagy az erkélyen mutatkozik-e?

De nem láttam.

IX.

A város izgalomban volt, mint a rajzó méhkas. Az utakat locsolták és falevéllal, fűvel hintették be. A sátorok előtt férfiak és nők öltözködtek. A fehér lovak sörényét, farkát befestették bőrszőnnyel vagy sárga festékekkel. A sátorok külső részét virágos szőnyegekkel aggatták tele.

Siettünk, hogy Makszimoszszal idejekorán vissza-kerülhessünk a fővezér palotájába, a mi meg is történt. A fővezér egy szolgálja az emeletre vezetett bennünket és szobát jelölt ki, a melynek ablakából leláthattunk a néptől nyüzsgő főútra és a királyi palotáig elnyúló térségre.

A nyüzsgés egyre sűrűbbé vált. Délfelé a lovasok eltisztultak a főútról, s a helyüket fehér ruhába öltözött nők foglalták el.

A nap már az ég közepén delett, mikor a királyi palota tornyából erős kúrthang rikoltott alá. Néhány percz múlva három vágató-lovas porzott fel keletről a főutcán és megállott a fővezér előtt.

A királyi palotából is elővonult egy különös menet.

A fővezér szót váltott velök, aztán arannyal hímzett könnyű mentét akasztott a nyakába. Valami harmincz fiatal előkelő hun csoportosult köréje. Köztük öt ifjúnak a süvegén arany karika ragyogott. A legfiatalabbik tizenégy-tizenöt éves lehetett. Az az egy égszínkék selyemruhába volt öltözve.

Hát azok valamennyien a király fiai voltak.

A vezér megindult velök Atilla elé.

Negyedóra mulva már hallottuk a nép örömszúgását a távolból. Hasonlított az kezdetben a tenger morajlásához, de aztán, hogy nőitön-nőtt, nem tudom semmihez se hasonlítani.

Akkor a királyi palotából is elővonult egy különös menet. Fehér selyemben pompázó asszonyok, fehér lovakon. A lovak kicsinyek voltak s minden lovat apród vezetett.

A női lovasok egy féldióalakú nagy aranyozott réda köré csoportosultak. A rédában királyi hölgy ült: halavány és sovány asszony. Mellette egy íz éves hosszúhajú fiúcska.

Az volt a főkirályné: Rika asszony. A gyermek meg: Csaba királyfi.

A rédát négy ló vonta. A réda hátulján egy vigyorgó fekete női rabszolga állt és pávatollból készült ernyőt tartott a királyné fölé.

Amint megjelentek, a nép mosolyogva kiáltotta:

— Éljen Csaba! Éljen!

S a kis Csaba mosolyogva intett mindenfelé a süvegével.

Később hallottam, hogy miért tüntetik ki annyira azt az egy királyfit. Hát azért, mert annak a születésekor a papok azt jósták, hogy a hun nép Atilla halála után széthull, mint szélben a polyva, de az a királyfi mégis megmenti a nemzetet a megsemmisüléstől.

A királyné mellett lovagló tündérek között ismerem Émőkét. Mennybe ragadva érzem a szívemet! A lelkem ott lebeg mellette, míg csak meg nem

gyorsul a réda. Csakhamar eltűnik az egész álomkép csoport.

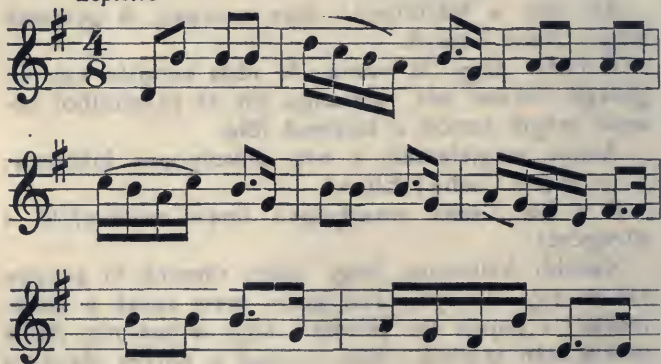
De ime előföllegzik a királyi násznép úti pora. Napsütésben gomolygó aranykőd. Legelőszőr is kilovagol belőle egy kungorgós bajszerű, zászlós vitéz. A zászló nagy, fehér. Rajta arannyal hímzett sas rőpköd. Hun nyelven: turul.

Következik egy gyalog zenekar: vérszín ruhában. Hangszerük fából való tárogató és dob, meg különféle csontból való sípok és két nagy rézcsinca.

A muzsikások körülbelül százan vannak. Az egyik dobosuk szerecsen. A többi zenész se lapos orrú hun. Lehet különben, hogy hunok, csak hogy a muzsikus hunokat talán gyermekkoruktól kezdve nevelik a zenére, s azért nem lapítják be az orrukat.

A hun zene különös a római fülnek, de jól lehet rá lépni. Annyiszor hallottam az ünnepi utczai melódiájukat, hogy nem nehéz lekótáznom. Hát ez az:

Léptetve

A zenészek nyomán aranytól és ezüsttől ragyogó lovasok jelennek meg. Valamennyinek a süvegénél hatalmas zöld ág. Mintha egy erdő jönne.

A nép mind a főútra tolong. Az első sorban a

hun leányok és hun asszonyok állnak. A sok leány csupa fehér fátyol. A fiatal asszonyok fején arany-pillangós női süveg.

Atilla nagy fehér lovon jó. Mellette lovagol jobbról a kis Csaba királyfi, balról a fővezér. Mögöttük a királyfi k. Utánok vonul be az asszonyhad. Rika királyné aranyozott rédjában az új menyecske. Az arczát nem látni, oly sűrűn befátyolozta. Csak a fején levő zöld koszorú jelzi, hogy ő a legújabb. A rózsalevélből csinált koszorún mogyorónyi gyémántok villognak.

A rédát a királynék és udvari hölgyek rajozzák körül. Most már a menyasszonyt kivéve senkinek az arczán sincs fátyol. Emőkét újra megismerem köztük. Világos-szürke lovon ül. A lovat egy apród vezeti. A fátyolát ő is hátrivetette, s beletűzte a végét aranyos övébe.

A fátyol nagy divat náluk és énnekem is tetszik. A nők minden ünnepi alkalommal fehérbe öltöznek; az előkelő nők hétköznapi is.

Mikor Atilla odaért a nők sorához, a sok asszony, a sok leány valami hun dalba kezd. Ennyi nőt egyszerre énekelni sohasem hallottam. Ha nem láttam volna őket, azt hittem volna, hogy meghasadt a menny, s az angyalok millióinak kara hangzik le a földre.

A fővezér háza előtt lombokból összeválogatott széles ernyő alati álltak a hun vezérek asszonyai, a mágнас asszonyok.

Mink az ablakokban ácsorogtunk, s mink is persze az ünnepi ruhánkban.

Amint Atilla közeledett, a mágнасasszonyok eléje indultak s az út közepén csoportosultak össze.

A fővezér felesége tálat tartott a kezében, s egy másik asszony serleget.

Mikor Atilla hozzájuk érkezett, a süvegéhez emelte a kezét és üdvözlést intett nekik.

De akkor is szimpla szürke ruhába volt öltözve, csak a süvege volt tornyosabb, mint a többié, s rajta valami

különös nagy gyémántos forgó villogott. No, meg a paripájának a szerszáma volt csupa arany.

A tálat és serleget ezüst asztalkára tették és két apród fölnyujtotta Atillának.

A király kivett egy falat ételt. Én bizony nem láttam jól, hogy kenyér volt-e vagy hús? Valami jelenlősége volt annak az egy falat ételnek és egy korty itálnak. Talán az évszak ujdonságát adták, talán azt mondták vele, hogy a hazatérőnek az itthon való étel és ital a legkedvesebb.

Minden arcz örömről mosolygott. Az éneklő leánycsoport ekközben fölgyülekezett Atilla és a királynék csoportja köré. Emőke is mosolygott. Nem nézett reám, nem is láthatott volna a ház előtt levő hársfától, de hogy ő mosolygott, nekem is vidámság szállta meg a szívemet: én is mosolyogtam.

Abban a pillanatban szerettem Atillát, a hun népet, az ünnepet, a napot, a földet. Szerettem volna megcsókolni mindenkit, még a lovakat is!

Aztán Atilla tovább haladt s utána húzódott a hosszú nászsereg. Minden lovon színes fátyolok, minden süvegen virág.

Csáthék visszavonultak a palotába és az erkélyről nézték tovább a néphullámozást. Mink még ott maradtunk. Néztük, hogyan kísérik be Atillát a nők és testőrök a zászlókkal díszített palotába, s hogyan ujjong és éljenez a nép, s azután hogyan marad ott a palota körül a nagy embersokaság. A nők ott zengtek tovább az éneküket. Hasonlított az a jelenet ahhoz, mikor a méhek rajzás után a kason belől és a kason kívül mozdulatlanul állanak és csak a szárnyukat rezgetik. Ember és állat oly egy az érzésben!

Később, hogy a népsokaság összekeveredett, egy sovány vén szerecsen keltett nagy vidámságot. Tarkára festett öszvéren nyargalászott ide-oda a nép között, miközben széles fakarddal hadonászott és különféle nyelven rikoltzott.

— Ez a király udvari bolondja, — mondták. —
Cerkó a neve.

Már jól elmúlt dél, mikor a fővezér hozzánk küldötte Csáthot, hogy az uraink üljenek az asztalhoz. Ő maga nem fog részt venni az ebéden, mert jelentést kell mondania Atillának a hadjáratról és a fia balesetéről, hanem ott lesz a felesége meg a családja.

— És ott leszek én is, — mondotta Csáth.

E szerint Emőke is ott lesz az asztalnál.

A szívem elszorult. Az uramra néztem, hogy nem rendel-e maga mögé? Néha lakomákon mögötte kellett állanom és ő római szokás szerint a hajamba törülte a kezét.

Irgalom Istene, ha most is odarendel az uram és Emőke előtt így megaláz!

Az uram segített ki a zavaromból, mikor így szólt:

— Egy óra múlva hozz föl egy tál datolyát a legszebbik ezüsttálban. Hozd be az ajtón, s állj meg vele ott, a hol Makszimosz úr ül. Ő fogja elvenni tőled.

Tehát nem vár az én asztali szolgálatomra!

A datolyát hamar összerendeztem. Szépen levelekre raktam, s középre néhány kis virágot illesztettem. Aztán neki álltam a hajamat rendezni. Bekentem az uram finom nárduszával és középen kétfelé választottam, mint a szabademberek szokták. Inkább kiállom, hogy megszidjon az uram a kenőcsért, mintsem hogy beletörölje a hajamba az ujjait.

Mikor a homokóra az egy felé pergett, fölfogtam a kis tálat és mentem az emeletre.

Az ebédlő ajtaja nyitva volt. Pecsenyeszag áramlott ki rajta. Ültek ott valami huszan. Az asztalfőn a fővezér neje, egy ékszerből csillogó idős asszony. Mellette jobbról Makszimosz, balról az én uram, aztán nők és férfiak vegyesen.

Egy minutumig álltam az ajtó mellett: vártam, hogy az uram meglásson. Ekközben Emőkére is pillantottam. Ült egy szeplős leány mellett, a ki valamit fe-

csegett neki. Emőke gyöngyházas késsel vágott egy pulykaczombot. Vidámak voltak mindnyájan. Csak Emőke volt komoly. Ne tudom miért.

X.

Az uram föl szokta jegyezni mindennap, hogy miket látott, miket hallott. Könyv lesz abból. Be fogják tenni a császári könyvtárba,

Persze a jegyzeteket többnyire én írom. Diribdarab papirosokra jegyzek fel mindent, a mi velünk történik.

Az uram néha diktál, néha nem. Otthon majd összeolvassuk az egészet és én letisztázom szép fehér pergamenre.

Ezen a napon annyi volt a följegyezni való, hogy én meg se vártam, míg az uram hazatér, belefogtam az írásba.

Hát az uram csakugyan későn érkezett haza. Kellemesen lepte meg, hogy a sátor előtt az íródeszka mellett talált.

— Derék fiú vagy, — mondotta. — Mennyire haladtál?

És kivett a zsebéből egy mákos süteményt.

Még gyerekkoromban kényeztetett el azzal, hogy a lakomákról süteményt hozott haza. S én mindig örültem a süteménynek. Most életemben először röstelkedtem:

Hiszen nem vagyok én gyermek!

— Addig haladtam, — feleltem a süteményért kezdet csókolva, — hogy Atilla bemegy a kitárt kapun a palotájába és a küszöbön át az ölében viszi az asszonyát.

— Olvasd el, a mit eddig írtál.

Hát én elolvastam.

Mikor a hun királyné környezetét írom le, azt a részt így végzem:

— Olyan volt az, mint egy nagy fehér galambraj. A hun nők angyalok. És van köztük egy, a ki olyan szép, hogy a föld is gyönyörűségtől remeg, a hol ő jár.

— Micsoda örült számárság ez? — szólt a gazdám a fejéi fölkapva.

— Nem tudom, — feleltem zavarodottan.

— Ki kell törölni! No lám!

Aztán látva, hogy nekem még a fülem is vörös, rámnéz különös nézéssel.

— Vigyázz fiam, — mondja nyugodtabb hangon, egy percznyi csöndesség után. — Abban a korban vagy, a melyikben az emberi test a virágzása korát éli. Ilyenkor az embert sok lepke járja körül: vigyázz a lábadra, nehogy elveszítsd a fejedet.

Aztán Maksziminoszszal beszélgetett tovább.

Nem tudom, mit beszélgettek, nem is voltam rá kíváncsi. Nekem ellassudott a lélekzetem. Mellemen feküdt a gazdám szava: «Ebben a korban... a testi virágzás... vigyázz a lábadra!» Igaz a szava. Én az Emőke lelkét nem ismerem, csak egy női test az, a mely kifordított az okosságomból. Oh, de ha ez a nő a legvonzóbb, legcsodásabb teremtmény a világon! Ha ezt a nőt én szeretném belehelni, mint a virág-illatot!

XI.

Másnap korán keltünk, hogy a fővezérnek átadhassuk az ajándékot. Míg az úram öltözködött, nekem kellett kikeresnem a ládák közül az edényeket.

Aranyból készült remekek voltak azok: öt serleg, két tál és öt tányér. A serlegeken ki volt dombozva Nagy Sándor vadászata. Ha az öt serleget egyszerre forgatták, a vadászat megelevenedett: aranyemberek vadászata aranyerdőben, aranyvadakra!

A tálakat is művészi rajzok ékesítették: egyiken

Ádám és Éva volt; másikon a vízőzön. A tányérok közepére már nem emlékezem.

Valamennyit egy díszes czedrusfa-ládába raktam, különféle selyemkelme közé, s a kulcsot átadtam a gazdámnak.

Mikor a nap fölkel, már ott ácsorogtunk az urammal, Rusztikioszszal és három szolgával a fővezér kapuja előtt. De a kapu még zárva volt. Este bizonyára sokáig fennvoltak. A zene csak éjfél után hallgatott el. Emőke bizonyosan tánczolt. Vajjon kivel tánczolt?

Csáthék házának ablakát sűrű fehér kárpit takarja. A nap odasüt. De jobb is, ha nem jön elő az a leány!

Amint ott várakozunk, egy lobogós ingujjú, czifra fegyverzetű javakorabeli hun lépked felénk. A nyakában és mellén aranylánczok, mint minden gazdag hunnak. A fején magas fekete posztósüveg. Mellette darutoll. Bajusza mint a villás ökör szarva. Haja a füle körül borotvált. Az is hun szokás. Az oldalán türkisszel kirakott görbe kard. Az is a gazdag hunok fegyvere.

És szól a hun a gazdámnak üdvözlést bólintva, görögül:

— Khaire! (Üdvözöllek.)

— Khaire! — feleli a gazdám ámulva. — Ki vagy te, a ki hazám nyelvén üdvözölsz engem? Hogyan kerülsz te ide? S mért váltál hunná?

Mert sokféle nép volt abban a városban, csak görög ritkásan. Ha volt is köztük itt-ott, borzas hajáról és rongyos ruhájáról egyszerre meg lehetett ismerni, hogy rabszolga.

De ez hun úr volt; csörgött rajta az arany.

Megállt és elmosolyodott:

— Mért kérdezed mindezt?

— Azért — feleli a gazdám, — mert te görögül köszöntesz engem. Holott ha hun ember volnál, hun nyelven köszöntenél.

— Hát én hun vagyok, — felell az ember a baszusát megtapintva. De az is igaz, hogy görögül születtem. A nevem most Szabad-Görög, mivelhogy Görögnek neveztek rabszolga-koromban.

És könnyedén sóhajtott:

— Bizony atyámfia, görbe az útja némelyik életnek, és az ember nem tudja, hova jut öregségére?

Aztán elmondta, hogy kereskedő volt Isztriában, és hogy gazdagságban élt. De a hunok oda is betörték és a vagyonát elrabolták, őt magát lánczra verték. Ő aztán a fővezér házához került, mert a gazdag embereket a főurak maguknak tartják meg. Sokféle okból. Az egyik az, hogy gazdag embernek bizonyára gazdag a rokonsága is: nagy váltságdíjat fizetnek. Ha aztán a rokonság nem jelentkezik, az urból vált szolga tartása akkor se vész kárba: sokkal finomabb, figyelmeesebb szolga, mint a paraszti. A háznak úri tekintete, kelleme, pompája művelt rabszolgákkal gyarapodik.

— Hogyisne, — kiáltott föl Priszkosz, — a műveltség van idehurcolva és lánczrakötve. A civilizáció szolgája itten a barbárságnak!

— Engem bizony, — folytatta a görög hun, — nem váltott ki a rokonságom, hanem kiváltott maga a jó Isten. A gazdám megengedte, hogy vele menjek a kazár háborúba. Ott vitézül küzdöttem, és nagy zsákmányt nyertem. Azzal a zsákmánynyal váltottam ki magamat. Azután hun nőt vettem feleségül. Gyermekeim is vannak. A fővezérrel egy-asztalnál élek. Azelőtt úgy szólítgatott, hogy «Te marha!» — most meg azt mondja: «Pajtás!» Jóbarátom. Nem egyszer gondolom, hogy hála legyen az Istennek, hogy Isztriában olyan szerencsétlenül jártam!

— Nem értem, — mondotta Priszkosz a fejét rázva. — Ha már egyszer szabad ember lettél, szabad lett volna hazatérned is.

— Bátran.

— Miért maradtál akkor a barbárok között?

— Barbárok? Csak ti mondjátok őket barbároknak. Jobb nép ez valamennyinél. Mert a mikor háború nincsen, itt mindenki zavartalanul él a házában, vagyonában. Azt cselekszem, a mit akarok. Adót nem fizetek. Hozzám nem tolakodik be semmiféle állami hivatalnok, törvényszolga, végrehajtó és kliens. De ha háború van is, nálunk nem vetik úgy oda az emberek életét, mint a rómaiaknál. A ti birodalmatokban mindig folyik a vér. Ha nem hadak ellen küzdőtök, a rablókkal bajokodtok; s ha rablók se bolygatnak, bolygatnak az állam gazságai. A római birodalomban a hatalmasnak és a gazdagnak minden szabad. Az igazságot pénzért szolgáltatják, s a végtelenig nyúló perekben az ügyvéd meg a bíró kizsarolja a feleket.

Priszkosz védte a rómaiakat, a mire aztán a hun bólogatott:

— Hát jó: legyen a te szavad szerint, de azért az mégis igaz, hogy a hol a fejedelem nem ember, ott a nép sorsa szomorú.

Kedves beszédű és nyájas tekintetű ember volt. Mikor elvált tőlünk, velem is kezét fogott.

A kaput ekközben egy szolga kinyitotta, s azt mondta, hogy a fővezér éppen kijönni készül. Hát nem is mentünk föl, csak az udvaron vártuk meg.

Kisvártatva elővezették a lovát, s ő kilépett a házból. Akkor láttuk, hogy alacsony termetű és görbelábú ember. A hunok többnyire kis emberek és löcselábúak. Csak lovon fenségesek. Gyalog úgy járnak, mint a vizimadarak.

Valamennyien meghajoltunk. Priszkosz előre lépett és elmondta, hogy a kelet-római kövér itt van; üdvözlését küldi, s ebben a czédrusfa ládában a császár ajándékát. Együttal helynek és időnek a meghatározását kéri, hogy hol lehetne beszélgetniök?

— Hol? Hát ha olyan nagyon fontos a beszéd, akár mindgyárt is, ónála, — felelte a fővezér. Csak eredjetelek előre, magam is mindgyárt odaléptetek.

No, gondoltam, ezek nem czerimóniáznak úgy, mint a mi előkelőink.

A fővezér meg se nézte az ajándékokat, csak föl-küldte a feleségének, mi pedig elsiettünk, hogy Maksziminosznak ideje legyen az ünnepi tógát föl-rántania.

Debizony nem ránthatta föl az a tógát: nyomunkban ott termett a fővezér is, és barátságos jóreggelt kiáltott.

Maksziminosz valami üdvözlőbeszédet akart elmondani, de a fővezér rögtön lenyomta a székre és csak ülve engedte szólni. De úgy se soká. Mikor látta, hogy az ő dicséretének fon koszorút, közbevágott:

— Sohse fáraszd magadat jó ember. En úgy is tudom, hogy ki vagyok, mit érek.

Aztán minthacsak családtag volna, elbeszélgette, hogy micsoda nagy győzelmet aratott Keleten, s hogy az örömben egy kis szomorúság is vegyült: Aladár királyfi leesett egy ütközetben a lováról és eltörte a karját.

Maksziminosz végre megtalálta a kellő hangot. Egyszerű és bizalmas szavakkal mondta el, hogy a császár szeretne örökös békét kötni, de így apró követtségek ide-oda küldözgetésével nem lehetséges. Az lenne jó, ha a fővezér úr maga jönne el. A cédrus-faládába zárt kincsek csak mutatványok abból, a mi Konstantinápolyban vár a fővezér úrra.

A hun méltóság gondolkodásba mélyedt, azután a fejét rázta.

— Nem lehet az, uraim

— De uram, — fujta tovább a tüzet Maksziminosz — a te szavad nem üres fecsegés, mint a követeké. Ha te eljönnél hozzánk, örök szövetséget lehetne pecsételnie a két birodalomnak. Ez aztán nemcsak a két nemzetnek válnék javára, hanem a te kedves családnak is. A császár holtodiglan barátod maradna, s az aranyalmafáról hullna az unokáidnak is.

— Nem lehet, — ismételte a fővezér. — Mert ha én oda mennék is, csak az Atilla szájával beszélnek. Ha pedig a magam szájával is mondanék valamit, elfeledném azt, hogy Atilla uram énnekem, és hogy a hun nép együtt él a másvilágon is.

Főlemelte a fejét és nyugodt szemmel nézett végig rajtunk:

— Elhigyjétek nekem, hogy inkább vagyok szolga Atilla árnyékában, mint akármilyen gazdag úr a római kegy verőfényében. Egyébiránt többet használhatok én nektek, ha itthon vagyok. Még az is történhetik, hogy ha a király haragja ellenetek fordul, én másfelé vezetem.

Aztán mintha megunta volna a politikát, elmosolyodott:

— Itt akartok-e sátorozni? Ez a hely messze van a királyi palotától, és ha eső esik, az út se jó.

— Éppen kérni akartunk, — felelte Makszimosz, — hogy hol állíthatjuk fel a sátorunkat?

— Sehol, — felelé a fővezér. — Nálam fogtok lakni. Szolgáitok elérnek az udvaromon; timagatok, az ebédlő mellett van három tágas szoba, megfértek benne.

De a mi uraink nem fogadták el ezt a szivességet, hanem a palota mellett levő téren kértek helyet a sátoroknak.

A fővezér szívesen beleegyezett, s azzal vége szakadt a beszélgetésnek.

Mikor kilépett a sátorból, egy csapat fiatal nő lovagolt el sebes trappban előttünk. Legények is voltak velök. A vállán valamennyinek íjj; az oldalukon ezüstös regez. Azt gondoltam, vadászni mennek, később láttam, hogy a városon kívül egy csepű-ember van, s ők azon tanulnak czélbalőni.

Kik voltak, nem tudom. A legények között megismertem Aladár királyfit.

Azután egy kisebb csoport vágatott utánok még sebesebb rohanásban. A ruha lengett rajtok, s a nők

le voltak fátyolozva. Az egyik nőben megismertem Emőkét. A fővezért a keze intésével üdvözölte.

És akkor valamit leejtett.

A lovasok tovább száguldottak. Ő megállt. Én oda-futottam, a hol a por fölcsapódott. A korbács feküdt ott, talán ugyanaz a korbács, a melylyel engem arczul ütött.

De én akkor nem gondoltam arra. Boldog voltam, hogy neki szolgálhatok: fölkaptam a korbácsot, és hozzávittem.

— Köszönöm, Zéta! — mondta melegen.

A fátyolát levette és újra megtűzte. A szeme ragyogott. Bámulva nézett reám. Az arca piros volt, az ajka mosolygó.

Aztán rácsapott a lovára és tovább repült.

Nem tudom: a fővezér mikor és hogyan ment el tőlünk. Nekem egésznap égett az arcom, és egésznap az ő hangja zenélt a fülemben: Köszönöm Zéta!

Es azon gondoikoztam, hogy miért igazította meg a fátyolát? Háttha azért, hogy az arczát akarta nekem megmutatni? Vagy hogy a kezét lássam, a jobb kezét, a melyen nem volt keztyű, s a legformásabb női kéz volt a világon!

XII.

Az urak nem szálltak Csáthékhoz. A magunk sátorában laktunk, de a Csáthék palotája közelében.

Az a palota, amint említettem, szemben volt az Atila palotájával. Csupán egy patkónyomokkal fölhányt térség széleslett a két palota között.

Reggel, amint felöltöztünk, az uram így szólt hozzám:

— Keresd elő, Zéta, a hattyúnyakú aranykancsót és az alája való tányért, továbbá a három nagy göngyöleg selymet és a majombőrt. Aztán öltözzél föl. Hints a tógámra rózsavízet. A királynéhoz megyünk.

Nekem csak eldobbant a szívem. Ha Rika királynéhez megyünk... Ha ő is ott lesz... szól hozzám...

De hogy is mennénk máshová! Rika királyné a fő az asszonyok között. Az ő fia Csaba. Ő a feleség. A többi csak lukszus: eleven ékszerek.

A két úr darabig tanakodott, hogy mind a ketten fölmenjenek-e a királynéhez, vagy csak Priszkosz? Végre abban állapodtak meg, hogy csak Priszkosz menjen föl, s kérdezze meg, hogy a római követ elmehet-e a keze megcsókolására?

Hát megindultunk Priszkoszszal és Rusztikioszszal. Az arany ajándékot fehér kendőbe burkoltan én vittem a vállamon, a többi ajándékot egy gyermek-rabszolga, faragott özédrusládában. Az én terhem nehéz volt. A vállamon árkot nyomott. De nem vittem volna-e el tiszter olyan nehezet is örömet, ha az én álmom képét nappal is megláthatom!

Mentünk.

Az udvarban a főpalota előtt akkor is nyüzsgött a sok aczéiban, aranyban, ezüstben ragyogó fegyveres ember, de egy csoportban sok kedvetlen és durva öltözetű embert és asszonyt is láttunk. Azok afféle köznép voltak, a minő legtöbb van Hunniában. Nyáron vászonruhában járnak, télen állatbőrben, s olyankor dohos bűszagot árasztanak maguk körül.

Azok egy tarka oszlop előtt álltak. Az oszlop oldalán magasan egy rézből vert repülő sas volt látható; egyik kezében pallos, a másikban font. Az oszlop alján egy üres karos-szék.

Kérdéseinkre eligazítottak bennünket egy szépen faragott kis egyemeletes palota felé, a melynek külön kerítése volt. A kapuban négy tigrisbőrös őr állott mozdulatlanul. Beljebb a lépcsőn egy ősz, kövér rabszolga aludt a két térdére hajoltan. Az aztán bejelentett bennünket, s néhány percz múlva be is vezetett.

Amint beléptünk a terembe, különös illat csapta

meg az orromat. Azt hiszem, ménta és szegfű keverék. De lehet, hogy más volt. A királyné a terem közepén ült egy alacsony kereveten. Egyszerre megismertem. Nem oly díszes öltözetben volt, mint előtte való nap, sőt azt lehet mondani, semmi királynői nem volt a ruházatában. Díszítetlen, puha, vajszerű selyemruha. A lábán ugyanolyan saru. Szürke haja csigaalakban volt a fejére tekerve, s aranytűvel megtűzve. Szép nő lehetett valamikor. Talán most is szép, mikor egészséges. De valami baja van: az arca hervadt, s a szeme szomorú.

A teremben nem volt más butor, csak a kerevet, meg oldalt egy asztalka. A falak sötét meggyszínű szövettel voltak bevonva. A padozatot vastag gyapjuszőnyeg borította. A szőnyeg alatt még valami puhaság lehetett: azt hiszem, egy másik vastag pokrócz, talán kókuszrostból való. A királyné körül valami hat nő ült a szőnyegen. Mind a hatan hímeztek. A nők között ült Emőke is.

Hogy az én gazdám miket beszélt, azt azon a napon nem tudtam fölírni.

Az én szemem Emőkén állott. Ő is egyszerű fehér ruhába volt öltözködve, s a lábán sáfrányszínű saru sárgállott, de a haja le volt eresztve angyalosán, s az arca piros volt, mint a vadrózsa virága.

Az ülésen kétaraszos rámat tartott és színes selyemfonalakat meg aranszálakat huzkodott bele. Valamennyien egyforma figurákat csináltak: vérszínű kettős tulipánt. A tulipán szélét arannyal varították ki.

Hogy mink beléptünk, a szemők ránk fordult. Valamennyien az ajándékot nézték. Különösen a heliantusz-czifrázatokat, a melyek a kancsót díszítették.

Az egyik leány mindjárt vásznat vett elő és vörös krétával rajzolni próbálta.

Emőke odahajolt. Én is kíváncsian lestem a rajzot. Nem a rajz érdekelt, hanem hogy Emőke mit néz?

Hát a közepét csak meg tudta rajzolni, de már a

szirmokat egyenkint rajzolta. Az egyik félkör el-nagyobbodott.

A leányok nevettek. A királyné is odanézett és el-mosolyodva szólott:

— Szép lenne pedig: a közepét gesztenyeszínre, a leveleit kénszín-sárgára. De ki rajzolja le?

Láng futott át rajtam.

— Ha megengedi felséged, — hebegtem.

Priszkosz megdöbbenve nézett reám erre az illet-len megszólalásra. De a nők nem botránkoztak meg. A következő perczben már a kezemben volt egy üres hímző-vászon és a vörös kréta. Letérdeltem a sző-nyegre és reszkető kézzel pontoztam ki két kört.

De a kézreszketésem csakhamar elmúlt. Az a gon-dolat, hogy Emőke néz és hogy én neki a tudá-somból mutathatok valamit, — csodásan-ügyessé tett.

Csakhamar előtűnt a napraforgó alakú virág és a nők tapsoltak.

— Mily ügyes vagy fiúl — szólott a királyné.

És Priszkosznak is tolmácsoltatta:

— Irigylem tőled ezt a rabszolgát!

A vér újra elfutotta az arcomat. Az uramra néz-tem. Vártam tőle, hogy megigazítja a királynét a tévedésben. Büszke lettem volna, ha azt mondja, hogy: Ez nem rabszolga asszonyom, ez szabad ember.

Az uram azonban így felelt:

— Öröm volna nekem, ha felségednek ajándékoz-hatnám, de ő kicsi korától fogva mellettem nőtt föl, s engem el nem hagy holtomig. Ha azonban kívánja felséged, hogy rajzoljon, méltóztassék rendelkezni vele.

— Hát mást is tudsz? — kérdezte a királyné hoz-zám fordulva.

— Ezerfélét, — feleltem az örömtől szédülve.

Láttam, hogy Emőke csodálkozva néz rám, s éle-temben először éreztem, hogy nem cserélnék sok gazdag emberrel.

Csakbamar előtt a napraforgó alakú virág.

— Hát jó, — szólta a királyné, — egy órára megfosztom az uradat a szolgálatodtól.

Priszkosz meghajolt és távozott. Én ott-maradtam térdeimen a nők között.

Sohase rajzoltam asszonyi munkákat, csak betűt a császári könyvtárban, meg otthon is.

Mikor a mi fróink könyvet má-olnak, az első betű mindig kép. Többnyire virág. Az író megrajzolja először ónnal, azután kifesti festékekkel a képzelődése szerint.

Micsoda semmiségek a hun rajzok azokhoz képest, a miket én tudok!

— Megengedi felség, hogy egy hajnalkát rajzotjak?

— Rajzolj mindent, a mit tudsz.

Hát én rajzoltam egy körbehajló hajnalkát. Volt rajta négy virág. Kettő teljesen nyílt tölcser, kettő most-csavarodó bimbó. A szívalakú levelek az ág vége felé kisebbedtek.

— Gyönyörű! — mondották mindnyájan.

— Ilyen szépet is lehet rajzolni!

És körülcsicseregtek dicséretekkel.

De a dicséretek között én csak az Emőke szavát hallottam: Szép.

Ez az egy szó úgy muzsikált aznap a lelkemben, mint a méh a virág fölött.

— Felség, — mondottam alázatosan, — ezt a virágot lilaszínű selyemczérnával kellene kivarni. A leveleket zölddel.

— A levelek helyett is virágot írj, — szólta a királyné.

Csodálkoztam a kívánságán. Később láttam, hogy a hunok a díszterményekben csak a virágot szeretik, és legfőljebb két levelet eresztenek a virág mellé; néha csak egyet; néha egyet se. Hun ízlés.

Átigazítottam a rajzot. Olyan virágokat is rajzoltam, a melyek vagy oldalt, vagy háttal vannak a nézőnek. A legalsó virágot hervadtnak rajzoltam.

Ismét elvették és a királyné köré ülve és térdelve csodálták mindnyájan. Csak Emőke állott. Egy leánynak a vállára támaszkodott, s előre hajolva nézte a rajzomat.

Akkor, hogy senkise figyelt reám, őt néztem. Faltam a szememmel. Könnyű fehér ruhában volt. A nyakán nefelejcsszín kis selyemkendő. Arcának őszi-barackos bársonyát az a kendő bővössé tette. A füle piros volt, mint a rózsa; az orrocskája fehér és egyenes, mint a márványból faragott istenasszonyoké. És csak akkor láttam, hogy egy pirinkó kis lencse van az orra baloldelán. De mennyire illett neki!

A kis lencse!

Ézsau egy tál lencséért odaadta a vagyonát. Én azért az egy szem lencséért odavetettem az életemet a halálnak.

Emőke rámnézett. Egy perczig mintha vizsgált volna. Azután megszólalt:

— Mért írtál hervadt virágot? A hervadt virág szomorú.

Rám süttött a lelke a szeméből és én alig bírtam válaszolni:

— Van olyan virág, kisasszony, a melyik hervadt-nak látszik, de harmat száll reá és reggel napfény, s akkor a virág újra él.

Gondolkozón nézett reám, aztán elmosolyodott:

— Hát rajzold át élőnek.

A királynénak egy kosár cseresnyét hoztak be. Markolt belőle és odakinálta a leányoknak is.

Én akkor végeztem el a rajzot.

— Most már elég lesz fiam, — mondotta a királyné. — Holnap gyere el megint, ilyen tájban. Kérd meg a gazdád, hogy bocsásson el.

Azzal belemarkolt a kosárba.

— Tartsd a tenyeredet.

Mindenkor örömmel fogadtam volna el a cseresnyét, de abban a perczen úgy éreztem, mintha megálázna.

Mégis el kellett fogadnom.

Szinte örültem, hogy elbocsát. Szégyeltem volna enni Emőke előtt.

Ahogy kilépek, látom, hogy a királyi udvarban ott van még a sok különféle népség, de olyan nagy csendességben, hogy magam is figyelve nézek arra, a merre a többi.

Hát látom, hogy Atila ott ül a réz-sasos oszlop alatt, s oda csoportosul mindenki.

A gazdám is ott ágaskodik a csoport mögött. Mellette egyfelől Rusztikiosz, másfelől Szabad-Görög. Előttük a római követek.

Priszkoszhoz megyek és kérdem halkán:

— Mi történik?

— Ezek panaszosok, — feleli Rusztikiosz. — A király ítélkezik.

Volt abban a képben valami ó-kori. Ahogy a nép feje ott ül egy paraszti széken. Fenséges nyugalma barna ember. Előtte két öreg és két ifjú. Azok a panaszosok. Egyik a süvegével gesztikulálva beszél. A földön valami ötven vén ember ül vagy guggol, hátrább meg a kíváncsiak állanak. De mind hajadonfővel, csupán a király fején van ... felgyűrt karimájú sastollas posztó-süveg.

— Mert az itt a szokás, — magyarázta Szabad-Görög, — hogy a nép családokra van tagolva, s ha valami baj van, akkor a család feje ítél: az apa vagy az öregapa. Ha pedig két család különbözik össze, akkor a szomszéd családokból választanak az öregek mellé bíróságot. Ha azok se tudnak itélni, vagy ha az ítélet nem tetszik, a király elé viszik. Béke idején minden délelőtt bíráskodik. Neki nem kell tanácsos. Meghallgatja szótlánul az összes feleket, s mikor az utolsó szó is elhangzott, kimondja az ítéletet. Most is nagy pör van. Az egyik fiatal hun valami leányrabot hozott a kazár földről; itthon meg elcserélte egy lóért, meg tíz aranyért. Hanem a leányrab más-

nap reggel meghalt; a hun meg most visszaköveteli a lovát, hogy azt mondja, a rableány beteg volt.

Odahallatszott hozzánk az öreg családfő beszéde:

— Uram király, a leány olyan színű volt, mint a tészta. Mingyárt mondtam a fiamnak, hogy mondok: Hallod-e, hogy semmi jót se nézek ki ebből a rableányból: bolond voltál, hogy odaadtad érte azt a jó paripát. Így szidtam-kárpáltam, uram, még azt is mondtam neki, hogy: — követem alásan, — mi a fészkes fenének veszel te pénzen leányt, mikor ingyen is kapsz.

— Elég, — mondotta a király.

Erre elcsöndesültek.

És ismét megszólalt:

— Sólyom. Mikor a lovadat, pénzedet odakínálad a leányért, láttad-e, hogy beteg színű?

A hosszúnyakú legény habozva felelt:

— Látni láttam vóna, de azt bezony nem láttam, hogy halálos nyavalya lakozik benne.

— Hát ki látta azt? Szóljon az, a ki látta, hogy a leányban halálos nyavalya lakozik.

A sokaság hallgatott.

— Senkise látta. Bajos is azt látni. Tehát Apró vitéz megtartja a lovát, mert az őt illeti, de visszaadja a tíz aranyat, mert a leány beteg volt és illő, hogy Sólyomnak a kárából valami megtérüljön.

A felek szótlanul elmentek. A földön ülők közül fölkeltek valami hatan. A legöregebb előállt. Köhécselt. Egyet törült a bajuszán:

— En uram szűcs vagyok, az apám is az volt, az öregapám is, és ez az ember vadmacskabőrt vett tőlem, de azt mondja, nem vadmacska, hanem csak festett nyúl.

Az már más ügy volt. Otthagytuk a törvénykezést. Az udvar kapujában láttuk Apró vitézt meg Sólyom vitézt. Apró vitéz Sólyom vitéznek ott olvasta a markába az aranyakat.

XIII.

Másnap az uram ebéden volt Atillánál. Én ismét a királynéhoz mentem.

A kapuban a Csáthék kis dadájával találkoztam. Elém állt és mintha régi ismerősök volnánk, azt mondja nekem:

— Ugyan kérlek: nem vagy-e avzon? (Olasz.)

— Nem, — feleltem csodálkozva.

— Azért, — mondotta sóhajtva, — mert én avzon vagyok. Az anyám avzon nő volt, és az én nevem Dsidsia.

Csunya név, gondoltam.

A kisleány folytatta.

— És az én anyám rabja volt Csáthéknak és itt szült engem. De tavaly meghalt.

— Mi közöm nekem ebben, — mordultam rá.

Elpirult. Sovány barna kezét az arcához nyomta, és zavartan pislogott.

— Hát akarsz valamit?

— Nem, — felelte szomorún, a fejét lehajtva.

Tovább siettem, szinte rohantam a királynéhoz.

Csak azok a nők voltak ott, a kik előttvaló nap s kívülök még három.

Csak Emőke hiányzott.

Kedvetlenül rajzoltam, s mindig azon járt az eszem, hogy hol lehet Emőke?

A nők újra bámulták a rajzaimat, de nekem az nem sok örömet okozott. A nők között nem volt egy sem olyan szép, mint Emőke. Az egyik, egy negyven-esztendős forma gömbölyű asszony igen szeretett nevetni. Minden kis szón jószíven nevetett, de az ajkait olyankor összecsucsorította. Egyszer aztán egy nagy nevetésében láttam, hogy elől egy foga hiányzik.

Később tudtam meg, hogy a fővezérnek az idősebbik felesége.

Délfelé bevezették a kis Csabát. Takaros barna

fiú. A haja vállig omló. Bizonyosan fürdóből jött, mert a haja vizes.

Világos sárga selyemruha volt rajta. A nadrágja alját a sarú aranyfonatú zsinórjával térdig főlálózták.

A kis királyfit minden nő megcsókolta. Ő csak az anyját csókolta meg, azután mellém állt és kíváncsian nézte a szegfűt, a melyet rajzoltam. Majd az arcomra bámult.

— Ki vagy te? — kérdezte kedves gyermeki hangon.

— Görög vagyok, — feleltem elmosolyodva. — Messze földről való, a hol a mesék országa kezdődik.

Erre még jobban elbámult.

— Láttál tündért?

— Láttam.

— Hát vasorrú bábát?

— Azt is.

— Hát hétfejű sárkányt?

— Azt is.

— Elevent?

— Elevent, de csak egyfejűt.

A nők mosolyogtak a gyermek kérdésein. Az anyja elkapta:

— Eredj lovagolni, mielőtt ebédelnél. Aztán az ebédnél nem szabad az idegenekhez menni, a szakállukat simogatni, az aranyláncukat megfogni. Atyád mellé ülsz és illedelmesen viseled magadat.

A kis Csaba még egy pillantást vetett reám, azután elvitték.

Végre magam is elszabadultam. Naphosszat a Csáthék házáat kerülgettem aztán, de a hun leány seholse mutatkozott.

A királyi palotához is elnéztem. Ott sok különféle öltözetű harczos álldogált. Volt olyan is, a kinek bölényfej-bőr volt a süvege. A két szarva is rajta a bölénynek. A ki látta, szinte tartott tőle, hogy meg-

A királyi palotához is elnéztem.

ökleli. Szarmata harcos volt az. Még akkor a szarmatákat nem ösmertem.

A palota egyik lépcsőjén két lantos ült. Halkan pöngették a lantjukat, s időnkint az ajtónálló felé pillantottak.

Látszott rajtok, hogy ünnepies elfogódással várnak arra a pillanatra, a mikor intenek nekik, hogy beléphetnek.

Az idő már jól behajlott a délutánba, mikor az urak kijöttek az ebédről.

— Ez feledhetetlen! Csudálatos! Álomnak is érdekes! — mondták piros arccal.

Priszkosz mingyárt neki ültetett az írásnak, hogy azon melegében lediktálja az ebéd lefolyását, de Makszimosz szüntelen megzavarta őt a kiáltásaival.

— Micsoda király ez! — mondotta egyszer. — Ha a császár meghallja, hogy Atilla fatányérból eszik és fapohárból iszik!

— Ez is csak kevélység, — rikácsolta a százados, a ki alig állt a lábán. — De mindegy: nekem a katonában tetszik a kevélység.

— Micsoda kevélységről beszélsz te! — kérdezte Makszimosz. — Nem kevély ember az olyan, a ki a népe közé ül, hogy egy hitvány lóperben ítéljen.

— De megveti az aranyat. Itt a kevélység!

— Ez nem kevélység. Ez bölcsesség.

— Irtózatos ész van ebben a barbárban! — mondotta a gazdám is. — Én a nagyeszű embert mindig a nevetéséről itélem meg. A műveletlen ember röhög, ordítva nevet. A finom ember csak mosolyog. De micsoda kategóriába sorozzam ezt, a ki még azon a bolond Cerkón se nevetett.

S erre mind a hárman kaczagtak.

A százados elment a sátorába, hogy aludjon.

— No én nem tudom, melyik kategóriába fogsz engem sorozni, — szólt Makszimosz, — de én majd megfulladtam nevettemben. A könny patakozott a szememből.

— Mindenki az oldalát fogta, — felelte a gazdám. — Egyedül ő volt komoly az egész társaságban. Mármost azt szeretném tudni, hogy nem volt-e nevetséges neki az a bolond, vagy hogy nem akart nevetni. És elgondolkodva nézett maga elé.

Makszimosz nem értette a gazdámot. Ő a testi embert látta Atillában is. Priszkosz azonban a lelki embert látta. Akkor jegyeztem meg, hogy micsoda nagy a különbség a gazdám meg a másik között.

XIV.

Másnap esett az eső. A hunok megfordították a sátorbőröket: szőrrel kifelé. A ruhájok is úgy fordult: a vásznas, gyolcsos nép szőrösbundás, mikor az eső esik. Mintha a medvék országában volnék.

De azért a királyi palota körül csakannyi nép nyüzsgött, mint az előtte való napon.

Sátorunktól el lehetett látni a Csáthék házához. Láttam, mikor Emőke bő hattyútoll-köppönyegbe burkolózva kísétált és egy alacsony szürke lóra ült. A lovat egy ősz férfi-rabszolga vezette át a királyné palotájához.

Ezt a napot tehát ott tölti.

Nekem is egyszerre sürgőssé vált a rajzolás. Hamar átöltöztem és kikenekedtem; azután én is lóra ültem, hogy a sarum be ne sározódjék. Ugyesen ugrottam a falépcsőre. A lovat Nigró szolgatársam vitte vissza.

A királyné megint csak harmadmagával volt. A szobát kellemes félhomály ülte be, mert a két nyugoti ablaknak a fatábláit betették, s a szoba csak annyi világosságot kapott, a mennyi a többi ablak hólyagjain át beszűrőzhetett.*

* Abban az időben még nem volt üvegablak. Hólyag vagy olajozott vászon foglalta el az üveg helyét. Arra még tábla is volt hajtható, hogy az eső kárt ne tegyen az ablakban. Nyáron hólyag helyett fehér szitaszövetet feszítettek az ablakra.

A királyné közönséges mázatlan cserépfazekat tartott az ölében. A kerevet tele volt arany ékszerekkel, lánczokkal, gyöngyökkel, kőszötyűkkel, gombokkal. Hogy miért tartotta mindazt a királyné fazékban? és miért nem valami ezüstkupában, vagy díszes ládában? nem tudom. Lehet, hogy babonából, lehet, hogy úgy szokták.

Az ékszereket törölgették, fényesítették akkor mind a hárman.

Nekem különösen megtetszett egy széles öv, amely arany eperleveleket ábrázolt, s a levelek között rubin formában a gyümölcsöt.

— Láttál-e valaha ennyi kincset? — kérdezte a királyné, mikor a művészi övre rábámultam.

— A mi ötvöseinknél láttam efféléket, — feleltem, — de nem ilyen szépeket.

— Nekem még szebbek is vannak, — szólt a királyné.

Épp liliomokat akartam rajzolni, de hogy az eperláncz megtetszett, annak a figuráit másoltam.

A nők beszélgetéséből megértettem, hogy a királyné az ékszerekből az új asszonynak választ. A menyegző után való holdujuláskor az új asszony sorra látogatja a régieket. Akkor fogja a királyné megajándékozni.

Rika királyné csöndes és szomorgó természetű asszony volt. A hogy ott ült, akkor is, a feje meghajlott, mint a hervadó virágé. Ritkán szólott és ha vidám volt is, szelíd mosolygás volt minden nevetése. Én a mikor lehetett, fölnéztem a rajzomról. Emőké néztem, s ha Emőke mögöttem járt, akkor a királynét.

A királyné egyszer oldalt ült felém, s akkor azt jegyeztem meg, hogy az orra kissé hosszú. A csorbafogú nőnek tömpe volt az orra. Az Emőkéé is hosszúka, de végtelen finom. Akkor gondoltam azt, hogy a hosszúorrú emberek hajlandóbbak a búskomolyságra, mint a rövidorrúak. A kisorrúak többnyire vidámak. De a kapcsolatot a lélek karaktere és az orr minősége között ma se bírom megfejtetni.

És csakugyan Emőke is inkább komoly természetű volt, mint vidám.

A királyné gyönyörködve nézett egy gyémántokkal becsillagzott elefántcsont-karpereczet, s egyszer csak azt kérdezte tőlem:

— Milyen ékszert viselnek a görög nők?

— Mindenfélét, — feleltem óvatosan, — de csak keveset, mert az ország már nem gazdag.

— Nyaklánczot viselnek?

— Nem igen, felséges asszonyom. Nálunk azt tartják, hogy az arany nyakláncz idegen országbeli férfiaknak való. A nők legfeljebb gyöngyfűzért viselnek a nyakukban, azt is csak ünnepen.

— És a görög leányok, — kérdezte Emőke, — szépek-e a görög leányok? Olyan-e a ruhájok, mint a miénk?

— A görög leányok mind feketék, — feleltem, — és nem olyan szépek, mint a hun leányok. A ruhájok is formátlan most, de valamikor oly szépen öltözködtek, hogy annál szebben már nem lehet.

— Hogyan? — kérdezte egyszerre mind a három nő.

— Alól selyem-ing, vagy bisszusz-ing, meg egy szál fehér szoknya, térdig érő, vagy addig se. Fölül egy nagy, nagy könnyű finom gyapjúlepel, a melyet a jobb-vállon kapocs tartott össze. Nyáron a szoknya elmaradt: az inget kötötték át derékon; nem is derékon, hanem valamivel feljebb, hogy a termet hosszúnak lássék. A lepel könnyebb volt, mint télen.

A nők nevettek.

Magam is mosolyogtam, mert láttam, hogy nem értenek.

— Felséges asszonyom, — mondottam. — Az a nagy kendő, az volt ám az igazi szép ruha. Mert azt százféleképpen lehetett viselni. A karcsú, női teremthez könnyű redőzetben símult és látni engedte a női test formáit. Az ing nyáron csak éppen hogy rá volt akasztva a vállra; a karok szabadon voltak, s

karperecz volt az ékességük. A lábakon finom kis szandálok. unnepeken a szandálokat rózsaszínű szalagokkal kötötték meg.

— És télen is meztelen a karjuk, meg a lábuk?

— Télen nem. Télen csak a kezük, meg az arczuk van ki a ruhából. Akkor nem is szépek. Hanem nyáron abban a leples ruhában a rút nők is szépek, ha a természetükben hiba nincsen.

A királyné szólt az ajtónálló nőnek:

— Ugyan hozz be egy fehér ágyterítőt. Hadd lássam én azt a görög viseletet.

Behoztak egy könnyű gypjúlepedőt. Nekem azt magamra kellett vennem. Meg kellett mutatnom, hogyan viselték nyáron, hogyan szélben, esőben, jó időben, színházban, asztalnál; hogyan csomózták össze a kendővégeket nyáron a vállon, télen a nyakgödör alatt és derékon.

Közben föl és alá kellett járnom előttük, s ők meg nevettek és tapsoltak.

Azután le kellett rajzolnom a hajviseletet, s hogy az nem igen sikerült, az Emőke haján kellett megmutatnom, hogyan tornyozzák föl a görög nők a hajukat, egyetlen hullámot hagyva a homlok körül.

A kezem remegett, mikor az Emőke selymes haját megfogtam. Alig birtam összerendezni.

Akkor Emőke bement a másik szobába, hogy az ott függő nagy aczéltükörben megnézzze magát.

De sokáig időzött ott. A királyné be is szólt neki:

— Emőke, a tükör rozsdát fog, ha ilyen sokáig szabadon hagyod!

Egyszer aztán kijött, s mi elámulva néztünk reá. Nem volt rajta más, csak egy térdigérő ing és egy fehér szoknya. A vállán meg egy tejfölszínű gypjú ágyterítő, a melynek redői körüljátszották karcsú derekát.

Én megszoktam Konstantinápolyban, hogy meztelen karokat és lábakat lássak, de Emőkét látva szédltem. Pedig a karja és lába még nem volt telt és

gömbölyű, hanem fejletlen vékonyságok. De éppen a vékonysága emelte őt azon nők fölé, a kiknek a szépségéből az isteni állat lehel felénk.

Az ő teste inkább virági volt. Gyöngé. Az ember azt gondolta volna, hogy víz van az ereiben, s hogy ki szokott állani a napfénybe. Testéből, szépségéből mindig fény áradt reám.

Föl és alá járt a szobában, azután megállt előttem:

— Ilyenek-e ott a leányok?

— Ilyeneknek kellene lenniök, — feleltem álomittasan, — de ilyen sugár termetet csak márványnőkön látunk.

— Mi hiányzik még rólam?

— Két gyöngy-fülbevaló, kisasszony, s egy pálma-levél legyező.

Emőke a királynéhez fordult:

— Szép vagyok, nagyasszony?

— Szép vagy, gyermekem, — felelte a királyné mosolyogva. — Legyen olyan szép az életed is, mint magad vagy.

Emőke kezét csókolta a nagyasszonynak, aztán ismét a maga ruháiba öltözött. Leült és az én egyik rajzomat vette varrásba.

— Dalolj, Emőke, — mondotta a királyné, — ma jó napom van, hadd legyen teljes.

Emőke az ölébe eresztette a varrást és halk, finom zengésű, meleg hangon dalolt:

Kizöldült a mező. Megindult az erdő.

Elmosta az utat a tavaszi eső.

Elmosta a nyomát az én kedvesemnek:

ifjú legények közt a legkedvesebbnek.

Halkan énekelt, s mosolygó ajakkal, de a tekintete bús volt, s maga elé mélázó, mintha az elénekelt történet dalolás közben öltene formát.

Aztán félkönyökkel a kerevetre támaszkodva, folytatta:

De nehezen várom tavasz elmulását !
 Tavasz elmulását, búza aratását.
 Napraforgó virág teljes kinyillását ;
 legény - vitézeknek visszafordulását.

Valami szokatlanul bús dal volt ez nekem, s a szavak összetartozását kezdetben nem értettem. De a hundedalok mind ilyen búsak, s a szövegeik olyanok, mint a szétomlott gyöngysor, a melyet hiányosan fűztek össze :

Emőke folytatta :

Elhervadt a mező. Hullong a falevél.
 Messze idegenből a had is visszatér.
 Csak egy legényt várok. Csak egy legény nem jön.
 Elmaradt, ott maradt az idegen földön.

Tarna vitéz hol vagy : földben-e vagy égben ?
 Akár ég akár föld, gyere rózsám értem !
 Vigy el engem akár az égi hazába,
 akár pedig fektess síri nyoszolyádba.

Holdvilágos éjjel ki kopog, mi kopog ?
 Gyere ki galambom : itt vagyok, itt vagyok !
 Fehér a paripám, csendes a járása,
 mint az őszi szellő esti susogása.

Felöltözik a lány ünnepi fehérbe.
 Rozmaring-koszorút illeszt a fejére.
 Így találják reggel holtan az útfélen :
 piros csizmában és ünnepi fehérben.

A dal végét már könnyezve mondta. A királyné szeme is könybelábadt. Magam is elérzékenyültem. Már értettem történetét.

— Szegény Rózsa, — mondotta a királyné, — de hát nem találhatott volna-e más legényt magának ?

— Vannak olyan leányok — felelte Emőke, — akik olyanok, mint az egyszer nyíló virág. De sohase láttam én olyan mosolygó halottat.

Aztán rám fordult a beszéd.

— Kik voltak a szüleid ? — kérdezte a ki-

rálýné, — és ki tanította a kezedet ilyen ügyeségre?

— Felséges asszonyom, — feleltem mintha álmomból ocsudnék, — az én szüleim szegény tengerparti emberek voltak. Az apám egy nagybajszú és nagy szemű barna ember. Az anyám egy kis sovány jó asszony. — Isten legyen jutalmazója az égi világban. Rajzolni pedig engem nem tanított senki, hanem csak éppen láttam, hogyan kell és addig próbálgattam, míg nem megtanultam.

S magamban csodálkoztam ismét, hogy ilyen rózsákon sétáló királyi asszony, velem, szegény poros köntösű szolgálával szóba ereszkedik.

— És hogyan kerültél Priszkosz úrhoz? — kérdezte tovább. — Hol szerzik ezek az emberek az ilyen ügyes rabszolgákat?

— Én már nem vagyok rabszolga, felséges asszonyom. Én az uramat önként szolgálom.

— Önként?

— Szeretetből, — feleltem.

— Dehát ott hagytad-e érte apádat, anyádat? — kérdezte a királyné.

— Nem, felséges asszonyom. Nekem tizenkét éves koromban meg kellett válnom az apámat a nyomorúságtól. Nálunk nagy az adó. Az adót kiadják bérbe. Az adószedő nemcsak annyi pénzt szed, amennyit az állam pénztárába beleönt, hanem annyit, amennyit a maga zsebébe is beletömhet. Az én apámnak egy kis földje és egy tarka kis tehene volt. A házban már nem találtak az adószedők semmi elvihetőt, hát el akarták vinni a tehenet. Az apám szegény, hét kiskorú gyermek van körülötte. A legöregebb én vagyok. Tehetett-e mást, mint azt, hogy engem eladjon?

— Az apád adott el? — kérdezte e'szörnyedve a királyné.

Összezsapta a kezét, és rámmert a tekintete.

— Ez nálunk nem szokatlan, — feleltem nyugod-

tan. — A birodalom évtizedek óta fizeti az adót a hunoknak. A császár nem vet, csak arat. A nép kénytelen odaadni az aratását, mindenét, gyermekeit is. Én akkor nem tudtam fölfogni: mi az, mikor az ember rabszolgává válik, csak az fájt, mikor a testvéremtől kellett elbúcsuznom, meg az édesanyámtól.

És erre a szemem könnyelábadt. De azért folytattam:

— Az édesanyám betegen feküdt, s apám nem közölte vele, hogy mi a szándéka. Csak mikor indulóban voltunk, akkor vezetett be hozzám, hogy megcsókoljam. Az anyám ránézett az apámra és megértette az arczából, hogy mi a szándéka. Sírva kiáltott: Nem eresziem el! Várd meg, míg meggyógyulok, s adj el engem! — És ahogy átölelve tartott, arcomat az arczához szorítva, azonmód meghalt. De még holtan is úgy szorított, hogy alig lehetett a kezét rólam lefejtetni.

A nők részvétellel néztek reám. Egy percznyi csönd támadt, mert nem tudtam erről az elválásról soha megindulás nélkül szólni.

Aztán a királyné kérdezte:

— És apád mégis eladott?

— Eltemettük az anyámat, azután hajóra ültünk. Másnap már ott állottam bemeszelt lábbal a rabszolga-piacon.

A királyné arca eltorzult. Amint ott ült a térdeit felhuzva s átkapcsolva, hirtelen elrugta magától az ékszeres fazekat.

— Vigyétek el! — mondotta a szolgálinak. — Átkozott római rablók! — folytatta a fejét rázva. — Mikor törjük már ki a kezükből a kormányt! Mikor jön az új rend a világra! Meddig késik még Atilla, hogy a nyakukra tapodjon!

En csak eldermedtem az ijedtségtől.

A királyné fölkelte és bement az ágyas szobájába. A két nő aggódva kísérte.

— Beteg vagy asszonyom? — kérdezte Emőke részvétellel.

Aztán a szoba ajtaja bezárult, Az ajtónálló két nőcselédet szólított be. Azok összeszedték az ékszereket és elvitték.

Én csak álltam ottan, mint a kővé változott juhász. Nem értettem az ügyet.

De vajjon elmenjek-e, vagy megvárjam, míg ki-jönnek?

Nem mehetek el, míg a királyné el nem bocsát, vagy míg valaki azt nem mondja, hogy a királynénak nincs ma már szüksége reám.

Talán valami bolondot is mondtam, s azért majd megszidnak.

Az egyik ablak nyitva volt. Odaálltam és lenéztem.

Az eső még esett. A sulyos cseppek csipp-csupp: hólyagokat vertek a tócsákban. Atilla palotája előtt nagy sereg embert áztatott az eső. A süvegök karimája le volt fordítva. Sisakban is láttam egynéhány embert, és fekete pikkelyes páncélban. Később tudtam meg, hogy azok jászok és hogy a páncéljuk nem vasból van, hanem ökör szarvából.

A mi sátorunk előtt Nigró egy barna köpönyegből facsarta a vizet. A lovakról láttam, hogy a római követek vannak nálunk látogatóban.

Az ajtó megnyílt. Emőke jelent meg. Hozzám fordult, s halkán szólott:

— A királynét nagyon fölizgatta a beszéded.

Nem is vigyáztam, amit mond, csak őt néztem. Kedves volt, amint hozzám hajolt. Nemcsak az ajka beszélt, hanem az egész arca. És gyönyörű szemei rám nyílnak, mint a mennyország.

— Sokat szenvedtél, — folytatta. — Szegény Zéta! De nyugodj meg: Atilla összetöri a zsarnokokat, és akkor a görög nép is olyan boldog lesz, mint a hun.

— Óh kisasszony, — feleltem szintén halkán, —

minden szenvedésemet elfelejtem, ha azt látom, hogy éppen te részvéttel nézel reám.

— A minap nem ezt mondtad. Gyűlöltél.

— Holtomig bánom azt a jelenetet.

— En is bánom, hogy megbántottalak. Mert te jó fiú vagy, és a lelked gyöngéd. De most már menj. Ma már nem rajzolunk többet.

— Kisasszony, — mondtam szinte suttogva, — megadja-e nekem valaha az ég, hogy az a perc ismétlődjék, amikor a kezedet nyujtottad.

Gondolkozva nézett a szemembe. Aztán elmosolyodott.

— Ha más kívánságod nincsen, hát ezt megadja az ég.

És a kezét nyujtotta.

Megfogtam mind a két kezemmel, mint ahogy a madárkát szokás simogatni, s féltérde ereszkedve, gyöngéden megcsókoltam.

— Eredj! — mondotta a kezét szeliden elvonva. Neked nincs tökéletes eszed.

És visszalebbent a szobába.

XV.

A királyné másnap nem fogadott. Pedig én már föl voltam öltözve, s vártam Emőkéét. A nap kisütött, és a sarat tésztávé száristotta. Csáthékhoz egy tizenhét éves forma, barna fiatal ember ment lóháton. A nyakában remekművű aranyláncz. A süvegében sástoll. Utána két szolga lovagolt. Megismertem, hogy Aladár királyfi.

Bement Csáthékhoz, és kis idő múlva Emőkéével és a szeplős leánynyal tért vissza. Én a sátor előtt álltam, és mélyen meghajoltam. Nem tudom, fogadta-e a köszönésemet. A kis szürke ló csülökig járt a sárban, s én nem láttam mást, csak egy pillanatra az ő

vékonyka, piros saruját, amint az aranyozott kengyelen nyugodott.

A királyfi melleite lovagolt, és valami vidám beszélgetés folyhatott köztük, mert mind a hárman nevettek.

Egy perczre megálltak Rika királyné palotája előtt, és valamit kérdeztek az őről. Az levette a süvegét, és háromszor is meghajolt. Azután tovább mentek, és eltűntek az Atila házai között.

Az én mellembe sohse szűriak még kést, de akkor úgy éreztem, mintha kés állana a mellemben.

Délután látogatóba mentünk a római követekhez. Az urak az urakkal, a szolgák a szolgákkal beszélgettek. Én nem beszéltem senkivel: az urak közé nem állhattam; a szolgáknál följebb tartottam magamat. Csak ültem a sátor egyik oszlopán, és néztem a semmit. A gazdám egyszer megszólított, hogy mi a bajom?

— Semmi, — feleltem csudálkozva.

— Azért, — mondotta, — mert sápadt vagy.

A következő napon, délelőtt, Rika királyné tisztartója, Ádám úr járt nálunk. Kvád származású öreg úr volt az. Meghívta az urakat ebédre. Az ebéd nem a királyné palotájában volt, hanem az Ádám úr házában. Nem tudom miért.

Az urak kissé betűzelten tértek haza. Sok előkelő hun ebédelt velök, s azok hol a királynéra, hol egymásra köszöntötték a serleget. Olyankor mindig inniok kellett. Atila ebédjén is úgy volt. A két úrnak tetszett ez a különös hun szokás, de kissé meg is ártott.

Priszkosz belefogott a napló diktálásába, de csak annyit tudott mondani, hogy a hun királyné aranyos asszony, Pulcheria császárné tanulhatna tőle.

Öt percz múlva kitörültette velem a császárnéra vonatkozó megjegyzést, aztán azt mondta, hogy írjak az ebédéről, amit akarok.

Ezen a parancson csodálkoztam.

Az uraink már napok óta sürgették a választ a fővezérnél. Mindenki szeretett volna már hazaindulni, csak én nem.

A következő napon a fővezér egy Berki nevű úrral látogatott el hozzánk. Az a Berki volt már a császárunknál két ízben is. Berkinél levél volt: Atilla válasza. Az uraink kíváncsian nézték a levél pecsétjét.

A pecséten különös jegyek voltak. Az egyik jegy hasonlított a varjulábhhoz. Mink azt gondoltuk, hogy bűvös jegyek; később tudtam meg, hogy a hun ábécében az *l* betűnek van varjuláb alakja. A pecsétre az *Atilla* név volt nyomva.

Tehát holnap reggel korán, hajnalban indulunk.

Segítenem kellett az elrakodásnál. A gazdámnak könyörögtem, hogy eresszen föl egy negyedóra a királynéhez, amire ő azt mondta:

— Nem lenne illő, hogy odamenj. Azt gondolná, hogy ajándékot vársz.

Erre én nem is gondoltam.

Délután körülbelül harmincz gyönyörű paripát vezettek hozzánk, meg mindenféle fegyvert hoztak. Atilla ajándékozta meg az urainkat, és a hun mágusok, akik az urainkkal megismerkedtek.

De az uraink csak három paripát fogadtak el: Makszimosz egy pej lovat, amelyet Berki adott, a gazdám meg Csáthtól és Atillától egy-egy kék-deres lovat. A többi visszaküldték.

Míg mink a sátrakat bontottuk, az uraink bucsulátogatásban jártak a királynénál. Ádám úrnál, a fővezérnél, Csáthéknál, Edekonnál, Oresztesznél és Szabad-Görögnél.

A királyné nem fogadta őket, a feje fájt.

Estefelé két szolga jelent meg nálunk két lóval. Az egyik egy kis selyem érszényt hozott nekem.

Azt a szolgát ismertem már. A kapuban szokott állni, s három ezüst csillag volt a süvegére varrva.

— Ezt a királyné neked küldi, — mondotta. —

Két öreg pénz van benne és hat apró. Azt izeni, hogy az egyik a tied, a másikat küldd el apádnak, a hat apró hat testvéredé.

Én csak elámultam. Priszkoszra néztem, hogy elfogadhatom-e az ajándékot? Intett a szemével, hogy tartsam meg. Arra így feleltem a szolgának:

— Mondd meg ő felégének, hogy holtomig tisztelem az ő nevét, és hogy semmise okozna nekem olyan örömet, mint az, ha a térdemet mégegyszer meghajthatnám előtte.

Az urak nem fogadták el a királynétól a lovakat. Azt izenték, hogy nem méltók reá, s hogy elég nekik a hálás emlékezet, amit a szívükben magukkal visznek.

Én aztán behuzódtam a sátorba és kinyitottam az erszényt. Két nagy egyiptomi aranypénz volt benne, és hat kis római: Julius Cæsar idejéből való.

Az urak bámulva nézték: mit kaptam. A két öreg aranypénz akkora volt, mint egy gyermektenyér.

— Hallod-e, — mondotta a gazdám nevetve, — most már te fogadj meg engem szolgádnak, mert te gazdagabb vagy, mint én.

A nyolcz arany persze új gondolatok közé ragadt. Előkélttem, hogy mihelyt hazaérünk, megtudakolom az apám állapotát, s ha még mindig ott szegénykedik, beállítok hozzá két tehénnel, sok ruhával és mindenféle ajándékkal. A megmaradt pénzen földet és házat veszek neki, s olyan ünnepet csapunk, hogy örökké emlegetik a taluban.

Ekközben ki-kinéztem, hogy megláthatnám-e a hun leányt? Ha rágondoltam, nem örültem a gazdagságomnak se. Szerettem volna griff-madárrá változni, hogy lecsapjak reá és elragadjam a felhők közé, elvigyem a hazámba.

De micsoda földönmászó nyomorult féreg az ember!

A nap nyugóban volt. Az urak a sátor elé ültek, hogy elköltsék a hidegsültből és sajtból való vacsorát. Nekem akkor már nehézzé vált a fejem.

Hogyan juthatnék be Csáthékhoz?... Ha végig mennék az udvaron, talán meglátnám őt... Csak még egyszer szeretném látni! A fejem zúgott. Egyszer életemben nagyon szomjas voltam. Kinszenvedés az. Most a lelkemben éreztem olyan kínos szomjúságot.

A kapu még nem volt bezárva. A lovasok ki és bejártak. A fővezér palotája mellett tizenöten is beszélgettek egy csoportban. Mit tudnak ezek a hunok annyit beszélni, meg nem foghatom!

Csáthék háza körül is mozgott néhány ember. Az ajtónálló rabszolga, egy vastag dereku dárdás éppen ásított és nyújtózkodott. Egy másik rabszolga a gyomot kapálta el a kapu körül.

Nem birom tovább! Fölkeltem és beosontam a keleti kapuján. Hátba a ház tulsó oldalán vannak? Az est csendes. Talán ott vacsoráznak később, gyertya mellett, a ház tulsó oldalán. Ha egy pillantást vehetnék rá, alakját beszélném a szememmel, hogy soha el ne felejtsem egy vonását se.

Megkerültem a házat. Hátral is ajtó volt, és a ház oszlopai ott is festettek voltak, mint előlfelől. A küszöbön egy lándzsás, szőrös hun ült. Hogy arra mentem, rám nézett.

— Itthon van-e Csáth úr? — kérdeztem félénken.

— Nincs, — felelte félvállról.

— De a házbeliék itthon vannak?

— Itthon.

— Csáthné asszony is itthon van?

— Ő is.

— A kisasszony is? Emőke kisasszony is?

— Ő is.

— Mert elvesztettem egy ezüst gombot. Mikor itt jártunk, akkor vesztettem el. És az én uram megszid engem.

Erre nem felelt.

Én úgy tettem, mintha keresnék. Körüljártam a házat. Egy földszinti ablakból a kis sovány rableány, Dsidsia hajolt ki és szólott:

— Nini, Zéta bácsi.

— Te vagy, Dsidsia? — kérdeztem megkönnyeb-
bülten.

Örültem most, hogy beszélhetek vele.

— Elvesztettem valamit, — mondtam. — Csak
egy gombot.

— Gombot? Reggel megkeresem. Beviszem a sá-
torba. Most a kis Sugárt kell altatnom.

Akkor láttam, hogy a kis fiú az ölében van.

— Reggel már nem leszek itt, — mondtam. —
Elutazunk.

— El-e?

És nagy, nyílt szemeit bámulva meresztette reám.
Aztán a nevét kiáltották bent.

— Jaj! — mondotta, — hívnak.

Letette a gyermeket. Az már aludt. És kifutott a
szobából.

Darabig ott hallgatództam, aztán megint visszatér-
tem a hunhoz. Azon az oldalon kertecske is volt s
az épület emeletén szépen faragott veranda. De nem
láttam ott senkit. Hátul a konyhán egy cseléd dalolt
és az edények zörögtek.

Nem mertem fölnézni az emeletre, csak a gyepes
földet néztem, mintha valamit keresnék.

A nap már félig lenn volt a távoli nyárfák mö-
gött, és utolsó sugarait oda vetette. A kertben virá-
gok vöröslöttek, s egy zöld aranybogár bűgva kerin-
gült el fölöttem.

Amint ott állok lecsüggedt fővel, elém egy rózsza
hull.

Megrezzenek és fölpillantok. Csak egy ellebbenő
kéz az, amit látok az emeleti ablakban.

Fölvettem a rózsát, és várakoztam. A rózsza friss
volt, és a szára meleg.

Nem mutatkozott senkise.

A kaput már csukták. Egy rabszolga kürtöt fújt meg. A lovasok kifelé nógatták a lovukat.

Bésötétedett.

Atilla palotájából nyolcz fáklya indult ki. A nyolcz fáklyát nyolcz gyalog-szolga vitte. Közöttük fehér lovon Atilla léptetett.

A fáklyások Rika királyné palotája előtt állottak meg.

Atilla leszállt a lováról, és bement.

A fáklyákat eloltották. Csak egy fáklya maradt égve. Annak a világánál tértek haza a szolgák.

XVI.

Kora hajnalban indultunk. A nap még nem kelt föl, csak a pirossága terjedt. A sátorvárost a csordások és kondások kürtje riogta be. Kihuzztuk a földből az utolsó sátorfákat is, és a szekerekre raktuk. Az urak lóra ültek. Én is.

Még egy utolsó pillantást vetettem a faház felé. Az ablakokat sötétvörös kárpitok borították. Egy se lebbent félre.

De a rózsa itt volt a szívemen. Beszívtram az illatát, és azt gondoltam: Ez beszél helyette!

Egy gondolat háborgatott egész éjjel: ő adta-e csakugyan? Száz gondolatom bólinva felelt reá, az az egy gondolatom azt mondta: nem. Hátha véletlenül esett le? Hátha egy cseléd játszott velem? De hátha mégis ő!

Csak legalább távolból is látnám, hogy a süvegemmel búcsút inthetnék. De a sátorok már eltakarják a faházakat. Bőgő tehenek, és rőfögő disznók futnak az útra mindenünnen. Ostor pattog, és kürt rivog. A nap már föllükken az éghatáron, és nappallá változtatja a világot.

És nekem mennem kell. Minden lépés meszszebb visz, meszszebb.

XVII.

Jó volna, ha az ember fejébe is lehetne zsilipet tenni. Hogy le lehetne ereszteni egypár hétre; ne forognának némely kerekek.

Az én kerekeim lám azok forogtak, hogy Szabad-Görög is rabszolga volt, s nyomorultabb rabszolga nálamnál. Nekem van nyolcz aranyom és még ezenkívül száz. Szabad-Görögnek nem volt egy denárja se, de elment a csatába és harczolt. Fölszabadították; gazdagságra kapott és hun nőt szerzett feleségül.

Itt lett volna jó megállítani a malmot!

Nem tudtam sem enni, sem aludni, mióta hazautra keltünk. De hogyan forduljak vissza? Hogyan váljak meg a gazdámtól? Megmondhatom-e neki, hogy egy olyan leányhoz térek vissza, aki bizonyára Atilla egyik fiának van nevelve?

Arra gondoltam, hogy otthagynom a száz aranyamat s visszaszököm.

Arra gondoltam, hogy elveszek száz aranyat a gazdám pénzéből. Ezt a gondolatot szinte rémülettel vettem vissza.

Aztán arra gondoltam, hogy leheveredek az útfélre és elmaradok a társaságtól; aztán visszamegyek Rika királynéhez. Szolgálatot kérek tőle. Hiszen tudja, hogy szabad ember vagyok.

De hátha már elfelejtette azt a beszélgetést? Az ilyen nagyúri hölgyeknek más gondjuk is van. Hátha el se fogad! Hiszen az utolsó napokban nem fogadott! Hátha azt gondolja, hogy szökevény vagyok, s visszakísértet a gazdámhoz!

Éjjelenként, ha ébren voltam, néztem a holdvilágot, és könnyeztem. Ha aludtam, álmomban a csaták viharában forogtam, embereket öltem; föltéptem a mellöket, és ittam a véreket: vagy engem öltek, s ők itták az én véremet. Nekem egyáltalán borzasztó

gondolat volt a csata, ahol ezek ölnek ezeket. Ha a tulajdon orromvére folyt, azt is irtózással néztem. De az a gyönyörködtető kép, hogy olyan úr lehetek, mint Szabad-Görög, minden más érzést elnyomott.

Már jól elhagytuk az Iszter-folyót, amelynek neve más nyelvekben Duna, midőn az előre menő katonáink szembejövő csapatot jeleztek.

Vigilász volt az, aki Eszlászszal s valami harmincz szökevénynyel utazott visszafelé Atillához. Az ebéd ideje meg messzé volt, hát csak rövid beszélgetésre állottunk meg. Az uraink elmondták, hogy Atilla mit válaszol a császárnak, azzal elváltunk: ő ment északnak, mi mentünk délnek.

Délben elő kellett vennem az frószereket Útközben három karóba húzott embert láttunk, — én csak messziről, — Priszkosz azt iratta fel velem, meg más apróságokat. Azután hogy a nap igen melegén süttött, az urak lefeküdtek aludni.

Erdőben voltunk, és csak sátorvonás nélkül egy tölgyfa hűvösén ebédeltünk. Én egy szomszédos fa árnyékán ültem. Előttem papiros és kalamáris. Az uramra néztem. Hanyattfekve aludt. Három rabszolga legyezte őket csendesen.

Egy gondolat ébredt bennem, a mely szinte elkábított a terhével.

Tiszta papirost vettem ki a tékából és ezt írtam reá:

Tisztelettel Csáth úrnak.

Uram, te a lefolyt napok alatt oly szives voltál hozzám, hogy az úton szüntelen azon gondolkodtam: miképpen viszonyozhatnám a jószágodat? Te adtál nekem egy gyönyörű paripát, én adok neked egy rabszolgát, a kinek még félesztendeje van leszolgálni való.

Ez a rabszolga kincset ér: a memóriája olyan, mint a viasz. Száz különféle számot mondatsz el előtte, utánad mondja. Száz idegen nevet mondatsz el előtte, megtartja a fejében. Tud görögül,

latinul és hunul. Jártas a históriában, filozófiában, geografiában, grammatikában és kaligrafiában. A neve Theofil, de én Zétának neveztem, s erre a névre szokott. Fogadd őt tőlem ajándékul.

Tisztelőd

Priszkosz rhetor.

Az uram pecsétje ott volt a kis tábori íróasztalban. Bepecsételtem a levelet és a keblembbe rejtettem.

Ismét az urakra néztem. Aludtak jóízűen. A szolgálk is bólogattak.

Irtam egy másik levelet is ekképpen:

Priszkosz rhetornak, uramnak és atyámnak.

Bármennyire szeretlek is uram, elválok tőled. Nem mondhatom meg az okát, csak arra kérlek, ne vádolj engem hálátlansággal, mert én könnyes szemmel gondolkodok reád örökké.

Száz szoliduszt voltál kegyes nekem ajándékozni. Én ezt egy hiján kivettem a tarsolyodból, s kérlek, hogy ezért ne haragudjál. Az az egy, a ló ára, a melyre szükségem van.

Isten veled! Élj boldogul!

Holtig rád emlékező szolgád

Zéta.

Ezt belezártam az íróasztal fiókjába, s a kulcsot meg a gazdám ünnepi tógájába tettem. Majd megtalálja otthon.

Azután rémülten torzítottam az arczomat: a szolgálkhoz mentem, s azt mondtam nekik, hogy a pénzem elveszett; bizonyosan akkor esett le, a mikor itattunk; csak azt nem tudom, reggel-e vagy délben?

Láttam az arczukon, hogy örülnek a bajomnak. Irigyeim voltak és rosszakaróim.

— Mondjátok meg az uramnak, — szóltam a lo-vamra ülve, — hogy ha estére nem térek vissza, ne

aggódjék. Meghállok valahol, és holnap vagy holnapután utólérem a társaságot.

S elügettem.

Amint túl voltam az út elhajlásán, sebes vágatással mentem tovább.

Vigilászkat két óra múlva utólértem. Elmondtam nekik, hogy a gazdám valami fontos ügyben visszaküld és kéreti, hogy engem tekintsen az úton a maga szolgájának, noha én már rabszolga nem vagyok.

Vigilász a fiával utazott, a kit világlátni vett maga mellé. Maffa és tudatlan fiú, hebegő is, de igen komoly.

Vigilászt meglepte az odaérkezésem. Jódarabig faggatott, hogy mi dolga van az én uramnak Csáth-tal? Azután, mikor látta, hogy én nem tudom, tünődve tért vissza a tiszthez, a ki a szökevényeket kísérte, s a kivel az úton folyton beszélgetett.

Én hátra nézegettem, hogy nem üldöznek-e? Az arcom égett. Szivem remegett, mint a nyárfalevél. Oh hogyisne: loptam, csaltam, gázságot követtem el! Soha nem hittem volna magamról, hogy ennyire elaljasodok!

XVIII.

Egy augusztusi estén elértük a Dunát, Atilla országának a határát.

A nap már lehajlóban volt, s Vigilász azt kérdezte Eszlásztól, hogy nem lenne-e jobb az innenső parton vonni sátort?

Mert a tulsó parton határsértőket és szökevényeket szoktak kivégezni, s a holttesteket ott hagyják a fákön intőjelül. Hát ez nem estére való látványosság.

Eszlász azt gondolta, hogy Vigilász a határőrző hunok kelletlenkedéseitől akarja magát kimélni.

— Dehogyis, — felelte. — A határőrök lapulnak, ha engem látnak. Gyerünk csak át. Ezzel is beljebb vagyunk.

A kürtjéhez nyult és hunosan megfujta.

De negyedóra is beletelt, míg megindult a komp a 'tulsó parton. Két födetlen fejű hun hajtotta át, gyorsan kapkodva a kötélhez.

— Ördög bujjék a bocskorotokba! — káromkodott Eszlász, — hol a pokolba tátogettok!

— Akasztiának, — felelte az egyik hun. — Azt néztük.

— Mi nézni való van azon, — dörmögött Eszlász. — Nektek itt a helyetek!

— Római szokás szerint akasztottak: keresztre, — mentegetődzött a hun. — Ilyet nem mindennap látni. Aztán nem is egyet, hanem kettőt.

Megpöködte a markát és megint szólt:

— A rómaiak bezzeg értik. Nem hiába tanult nép az, de tudják is a módját! Igaz-e Kovács!

— De igaz ám, — feleli a másik, — az hát mög-
emlőgeti a másvilágon is, a kit így küdenek oda.

Mink némán állottunk a lovaink mellett. A víz aranyosan vibrált a távolban. Az Iszter talán legnagyobb folyama a világnak. Engem mindig csodálkozás fog el, mikor azt a rengeteg édesvizet meglátom. De akkor valami nehéz érzéssel néztem.

A partra léptünk. Ott már tíz-tizenöt hun várt bennünket. Valamennyien ingben és gatyában voltak. A révész-gazda előlépett, és kérdezte Eszlászt, hogy mit parancsol?

— Süssetek két birkát, — felelte Eszlász. — De hamarosan! Ha marad belőle, a raboknak is juthat.

Eszlász mindig evett s mindig ivott és sokat pörölt, de másküönben csupa jószág volt az az ember.

A szolgák egy kerek kopár térségen állították föl a sátorokat. Ott már készen voltak a lyukak és ki volt taposva a föld. Két kerekdedőféle is sátorozott ott. Azok visszatérőben voltak Konstantinápolyba.

Ahogy megfordultam keletnek, csak összeretentem. Egy kis kopár dombon ott állt a két keresztfa s rajta fehérlett két meztelen ember.

Figyelmeztettem Vigilászt. Ő is összeborzadt.

— Eredj a sátorba! — kiáltott a fiára. — Oda ne nézz!

— Mit vétettek ezek? — kérdezte Eszlász az egyik huntól.

— Hát a gazemberek megölték a gazdájukat és megszöktek. Ide jönnek ma egy hete, hogy vigyük őket által. A révész-gazda látja a posájukon, hogy rab-zolgák. Azt mondja: hol a szabadságlevél? A két római megijed. Hebegnek, hogy elvesztették. Persze nekünk se kellett több, megfogtuk őket. Kivallattuk, hogy hová valók? Egy lovas-legény tegnap este hozta meg a hírit, hogy megölték az urukat, asszonyukat, két kis gyermeket is, s hogy föl kell őket itt a par-ton magasztalni. Hát a hóhér reggel az öregebbiket akasztotta föl, délután meg a fiatalabbikat.

Az egyik fölfeszített már mozdulatlan volt, de a másik szüntelen a fejét emelgette és jajgatott.

Odamentünk Vigilászszal és kérdeztük, hogy nincs-e valami izenete az otthonvalónak?

De nem olyan állapotban volt az, hogy felelhetett volna. A verejték csurgott a homlokaról, a könny folyt a szeméből és a nyál a szájából, mint a vezett kutyának. Olykor hörgött, de oly iríázatos orrhangon, hogy rémes álmaimban mindig azt hallom. Egyszer meg fölemelte a fejét és így hörgött:

— Vízet, vízet!

A kere-ztfát valami húsz lovas hun állta körül. Előttük nők meg gyermekek báméskodtak. Egy asszony ott ültében zoptatta a csecsemőjét. De a műveletlen ember érzéketlen. Olyan, mint a gyermek, a melyik madárral játszik. Nem érti azt, hogy a madár szenved. Látványosság és mulatság neki az. Ezek az emberek is itt ülnek. Érdekes nekik, hogyan hal meg az ember. Egyebet nem éreznek.

— Nincs-e benneiek emberi szív! — kiáltott rájuk Vigilász.

— Uram, — felelte az egyik hun, — itt a fazék. Az iméni hoztam neki.

— Hát hozz neki még egyszer.

A kereszten szenvedő rabszolga annyi idős lehetett, mint én. A másik már meghalt. Az arczát nem lehetett látni, mert lefelé hajlott, s előre hullt hosszú ősz haja eltakarta.

Csak a szerencsétlen ifjú élt még. Azt alig fél órája szegezhették fel, mert a kezéből még csepegett a vér, és a lába alatt is tócsába gyűlt.

De ő nem a sebeket jajgatta, hanem hogy a háta fáj.

Aztán ismét vizet kért.

— Jaj a hátam! — hörögte időnkint.

A keresztfához még oda volt támasztva a hóhér létrája. A hun már visszatért. Fölment a létrán és odatarította a fazekat a szenvedő szájához.

A hunok komoly érdeklődéssel nézték, hogy hogyan iszik.

A mint a víztől megenyhült, meglátott bennünket, s megismert a ruhánkról, hogy római alattvalók vagyunk.

— Könyörüljete! — nyöszörögte. — Szúrjakatok át!

Én nem bírtam tovább hallgatni, visszamentem a sátorokhoz, s egész este úgy éreztem, mintha jeges víz folyna az ereimben. Kis idő múltán Vigilász is visszatért. Kérdezte Eszlászt, hogy nem lehetne-e átszúrni azt a szerencsétlent?

— Nem, — felelte Eszlász. — Gyilkos volt és szökevény. Kettős halállal kell az ilyennek meghalnia.

Mindnyájan fürödni mentünk, mert a nap forró volt és az út pora égető.

Mikor visszatértünk, már leáldozott a nap, s a messzeterjedő parti füzesből elhomályzott az éjszaka.

A révések ott bámészkodtak már a tűz körül.

— Ember, — mondtam félrehúzódva egy hegyes süvegű hun legénynek. Igen sajnálom azt a ke-

resztre feszített rabot. Nem szúrnád-e szíven jó pénzért?

— Lehet, — felelte hunyorítva. — Mit adsz?

— Egy aranyat.

A hun megpöngette egy kövön az aranyat s eltűnt. Egyideig még hallottuk az éji csöndben a jajgatást. Azután egyszerre elcsöndesedett. Csak a legelő lovak halk fű-ropogtatását lehetett hallani az éjszakában.

XIX.

Én a szabadban hálтам a katonák között.

Az ég felhős volt. A hold se világított, hát korán lefeküdtünk.

De nem birtam aludni. Még ma nem vagyok rabszolga; még ma valami okon visszatérhetek. De mi lesz velem, ha elhagyjuk ezt a partot, s akkor okosodok rá, hogy örültség, a mit cselekszem. Akkor már nem lesz itt Vigilász, sem Eszlász; nincs a ki tanuskodjék, hogy nem vagyok szökevény rabszolga. Hátha majd beállok Csáthhoz és onnan jövök el? Hogyan jövök át a határon? Hiszen Atilla határőrei eleven láncz gyanánt állják körül az egész birodalmat és talán engem is ilyen halál ér, mint azt a két szökevényt.

Az apokalipszis rémei lengedeztek körül, s homlokomat kiverte a verejték.

De ha a leányra gondoltam, rózsaszínűvé vált az éjszaka, s rémek helyett galambokat láttam. Nincs példa nélkül a történelemben, hogy előkelő nők rabszolgáknak a rabjaivá váltak. Emberi törvényt az emberi szívre rátenni nem lehet. A szívnek külön törvényei vannak. Az ész megvédi a rabszolgát; a szív megcsókolja.

A rózsza kis papirosba takartan a mellemen rejtőzködött. Már hervadt volt, de az illata nem veszett el.

— A te lelked ez az illat Emőke. Te adtad nekem ebben a rózsában a lelkedet!

XX.

Ugyanazon az úton haladtunk Atilla városába, a melyiken már egyszer jártam, csak hogy akkor Makszimosznak szüntelen kellett élelmet vennie, Eszlász meg egy rézpénzt sem engedett költenünk. Később tudtam meg, hogy ez szándékosan történt.

Mikor a Tiszának ahhoz a kanyarulatához érkeztünk, a hol Emőkével az a szóváltásom volt, bejártam a helyet, hogy a fátyoldarabot megtaláljam. De nem találtam meg. Vagy a szél fujta el, vagy valamelyik pásztor vitte el. A fű zöld volt akkor a mezőn és virágokkal kevert; azóta a nyári hőségben minden elaszott. És akkor még lábán állt a termés mindenfelé. Most sárga tarlók közötti mentünk heteken át. Néhol még arattak is. Mindenütt a rabszolgák arattak. A hun nem dolgozik.

Jövet is kerestem a fátyolt, de már akkor sem találtam. Szerettem volna a rózsát belétakarni.

Perczekig álltam azon a helyen, a hol egykor az a találkozásunk volt. Emőkére gondoltam.

Egy vén buczkós fűzfa álldogált ott magában. Nem lenne-e jó, gondoltam, ha elásnám a tövibe az aranyaimat? Ki tudja mi történik velem? Én ezt a helyet mindig megtalálom. Ki keresgélne a földben?

Körülnéztem. A társaság már előrehaladt. Az úton nem jött utánunk senki.

Hozzákötöttem a lovamat a fűzfához és a törömmel jó két arasznyi mély lyukat ástam.

A száz szolidusból kettő hiányzott. Hozzátettem a kettőt a királyné pénzéből. A bőrzacskóval együtt belenyomtam a lyukba. Egy nagy röget tapostam rá, s a nyomomat porral szórtam be.

Ez volt életemnek első szerencsés gondolata. Az a pénz segített vissza idők multán Konstantinápolyba, a hol ezeket a sorokat írom, s azzal a pénzzel építettem meg a tenger partján az én boldog kis fészkeket.

XXI.

Dél volt, mikor elértük Atilla városát. A nap égetőn sütött. A kutyák a nyelvüket lógatva ültek az árnyékon is.

A város szélén Eszlász megállított bennünket, s lovast küldött előre, hogy az érkezésünket Atillának megjelentse.

En ott el akartam válni a társaságtól, de Eszlász rámbódult:

— Egy tapodtat se!

Már akkor vörös volt a képe. A szemei szinte kidagadtak a haragtól.

Különös, hogy ez a jó barátságos ember egyszerre így megváltozott! Mindnyájan elhülve néztünk reá. Az ember azt gondolná: veszett kutya harapott belé.

Körülbelül egy óra múlva egy csapat lovas hun robogott hozzánk. A süvegükön ragyogó ezüst csillag. Tehát a király testőrei.

Köszöntek Eszlásznak, és látszott az arcukon, hogy a parancsára várnak.

— Szálljatok le tízen, brummogta Eszlász rideg hangon.

Azután hogy leszálltak, még ridegebben ránk mutatott:

— Kötözzétek meg mind a hármat!

Bennem megfagyott a vér. Vigilász is elsápadt.

— Tiltakozom az ilyen bánásmód ellen — kiáltotta hátralepve. — Én a császár követe vagyok! Követet bántani nem szabad!

— Kötözzétek meg! — ismételte Eszlász.

A katonák megkötözték bennünket: Vigilászt, a fiát, meg engem.

A rabkísérő tiszt, rátámadt Eszlászra:

— Hogy mertek így bánni a mi követünkkel! Ő a császár személyét viseli itt. Nem voltál-e te is követ, nem viselted-e Atilla személyét két ízben is nálunk?

Eszlász az egész úton együtt ivott és barátkozott azzal a katonával. A kérdésére csak félvállról pökte oda:

— Felelek azért, a mit cselekszem.

— Uram! — kiáltottam én is méltatlankodva. Nem tudod-e, hogy én Vigilász úrhoz nem tartozom?

Mert akkor már sejteitem, hogy az a rókaképű Vigilász rossz fát tett a tűzre

De nekem Eszlász nem is felelt.

— Motozzátok meg őket, — mondotta, mikor már a kezünk hátra volt kötve.

Vigilászt motozták meg először. Az inge alatt egy bőrvénben találtak hetven aranyat, a fiánál ugyanannyit; íőlem a királyné erszényét meg a Csáthnak szóló levelet vették el.

Azután a Vigilász ládáit bontották föl. A szekér közepén egy közönséges fenyőfa lázában vaspántos kis ládát találtak, csak akkorát, mint egy csecsemő koporsója, de az a láda olyan nehéz volt, hogy két embernek kellett kiemelnie.

A többi lázában élelem volt: rizs, búza, szárított hal, aszalt gyümölcs; két lázában ruhaféle.

Eszlász a vasládára mutatott.

— Ennek a kulcsa hol van?

— A nyakamban, — felelte Vigilász.

És újból fenyegetődött:

— Meglásd, hogy megkeserülöd ezt! A római birodalom szereti a békét, de ez nem jelenti azt, hogy gyengébb a hunoknál.

A római tiszt hátatfordítva állt Eszlásznak. Megfordult és megvetően szólott:

— Itt várak estig, míg az emberek és barmok pihennek. Azután visszatérek és megjelentem a császárnak, hogy ha a barbárokkal barátkozunk, a kezünkben bot legyen.

Ez sértő szó volt, és én azt vártam, hogy Eszlász megrohanja. Az a vékonylábú tiszt annyi lett volna annak a testes hunnak, mint elefántnak a majom.

De nemhogy eltaposta volna, sőt inkább barátságosan felelt neki:

— Én meg arra szólítalak, — így mond, — hogy jer velem! Tiszt vagy és becsületes ember. A kardodat nem veszem el. De kényszerítelek, hogy velünk jöjj és győződjél meg arról, hogy nem mi vagyunk a barbárok, hanem ti.

Azzal intett a testőröknek, hogy induljanak.

A tiszt darabig habozva állt, azután hogy Eszlász lóra ült, s neki is intett, hogy hasonlóképen cselekedjék, hát csak fölfordult ő is a lovára, s megindult Eszlász mellett.

Szóltanul haladtunk át a város utcáján. Utánunk egy szekéren hozták a vaspántos ládát, s a tőlünk elkobzott két fontnyi aranyat. Eszlász se beszélt. A tisztünk is csak magában tajtékozott.

A sátorok árnyékából előszaladtak a nők és a gyermekek és bámulták a különös bevonulást.

XXII.

Tizenegy óra tájban (a hun óra szerint délután három órakor) elérkeztünk Atilla palotájához.

Útközben pillantást vetettem Csáthék ablakaira, meg a Rika királyné palotájára, de nagy megkönnyebbülésemre nem láttam senkit az ismerős hölgyek közül.

Egyenesen a palotába mentünk. Bevezettek bennünket egy nagy terembe, a melynek az egyik oldala keletfelől nyílt oldalú volt; csupán hat karcsú oszlop tartotta.

A teremben csak egy trónforma, barna szék állt. A falakon semmi dísz, csak sötétvörös keleti szőnyegek.

Mikor beléptünk, Atilla az oszlopok alatt állt. Olyanféle fehér ruha volt rajta, mint a közhunokon, de bő és finom gyolcsból való. Az ing fölött azon-

ban könnyű dolmányt viselt, a fején meg fölgyúrt karimájú fekete posztó süveget. Körülötte: Edekon, Csáth, a fővezér, Berki, Orgovány, bikafejű Mácsa, Kászon, Upor, Vacsar, szóval a főurak, és egy alacsony, hosszú szakállú és hegyesfülű öreg úr, Ardarik király, a kit akkor láttam először. Meg még valami öt testőr, köztük egy álmos, fiatal frnok.

Eszlász előlépett. Levette a süvegét és meghajolt.

— Uram, — mondotta, — itt van Vigilász. Megmotoztuk őt. Ezeket az aranyakat találtuk nála.

A szolgák már akkor letették a lábát, s föl is nyitották. Az arany egyetlen nagy bőrzsákba volt kötve; hogy azt is megnyitották, zizegve ömlött ki a ládából.

Eszlász folytatta:

— A ládában van száz font arany, vagyis körülbelül nyolczszáz szolidus. Ezenkívül nála volt ez az öv. Szintén arany van benne. Körülbelül egy font. A fiánál ugyanennyi.

Aztán rám mutatott:

— Ezt a rabszolgát is ide hozattam. Prizkosznak a rabszolgája. Az úton csatlakozott hozzánk. Ennél is volt hat arany, de ezenkívül egy lepecsételt levél is. Gondoltam: ezt a levelet is idehozom.

Azzal letette a levelet az aranyhalomra.

Átilla keresztbe fonta a karjait és Vigilászra nézett.

— Minek ez a sok arany? Miért hoztad? — kérdezte nyugodt, hideg hangon.

— Uram, — hebegte Vigilász, — sok cseléd és sok barom kell az ilyen útra. Hol lovat kell venni, hol ökröt. Azonkívül az élelem . . . Néhány rabszolgát is óhajtottam kiváltani . . .

Elakadt. Az arca sápadt volt. Homlokát verejték verte ki.

Átilla arca megváltozott. Olyan haragosan nézett reá, hogy alig mertem lélekzeni.

— Igazat beszélj! — dördült rá a király.

Minek ez a sok arany? Miért hoztad?

S újra nyugalmat erőltetve magára, folytatta:

— Az úton nem volt költséged élelemre. Barmaid ha mind elhullottak volna is, ennek a pénznek a századrésze is elég, hogy újra megvedd. Arra pedig bizonyára emlékezel, hogy megtiltottam a rabszolgák kiváltását.

A kardjára csapott, s ingerülten szólott:

— Megmondod-e, hogy minek hoztad ezt a száz font aranyat?

— Uram, — felelte sűrő hangon Vigilász, — nem mondhatok egyebet.

— Nem? Majd meglássuk.

A testőrökre pillantott.

— Ha tüstént nem vallasz, a fiad itt hal meg a szemed előtt.

Öt testőr kivonta a kardját. Az ércznek az a hideg csesszenése, az a csend, a további parancsra való várakozás, lélekzetelállító valami volt. A vér, azt hiszem, megfagyott bennem, mint a patak vize télen. Éreztem, hogy itt valami sötét titok van. Benne vagyok ártatlanul valami gazságban.

— Apám! — sikoltotta a fiú. — Könyörülj rajtam! Megölnek!

— Uram, — nyöszörgött Vigilász a térdére esve. — Mindent megvallok . . . Csak a fiamat ne bánts! —

— Hát beszélj. De amint az első hazug szót kimondod, a kardok a fiad mellébe mélyednek.

Székért intett. Odavitték. Beleült. És a szék karjára könyökölve várta a vallomást.

— Uram, — kezdette Vigilász vaczogva, — ez az arany bündij. A te felséges életed díja.

S arca olyan volt, mint az akasztófa alatt álló ember arca.

— Elejéről kezd.

— Mikor Edekon úr nálunk járt Oreszteszszel, a császár Krizafiosz úrra bízta őket, hogy úri helyet és jó ellátást kapjanak. Krizafiosz, a testőrök kapitánya, hatalmas úr és kedves embere a császárnak. Ő mind-

járt házigazdaképen bánt a követekkel. Elvitte őket a városba; megmutogatta nekik a tengert, a régi Bizáncz falait, az aranykaput, a temetőt; a hippodromot, a Zsófia-templomot, nagy Konstantinosz porfiroszlopát, a lámpaházat, szóval mindent. A tolmács én voltam.

Atilla Edekonra pillantott. A tekintetével kérdezte, hogy Vigilász igazat beszél-e?

Edekon bólintott.

Vigilász folytatta:

— Edekon úr különösen a palotákon és a művészi kincseken bámuldozott. «Ezek aztán gyönyörű házak! — mondotta. — Nem hiába egyhelyen lakó nép vagytok, de ki is fejlődött nálatok a házépítés művészete!» Krizafiosz erre így felelt: — «Mindenkinek olyan a háza, a milyent az esze megérdemel. A szerencsét az ember maga csinálja.» — «Nem értelek.» — felelte Edekon úr. — «Én akárhogy is akarnám is, ilyen palotám sohasem lehetne.» — «De lehet,» — bizonyozott Krizafiosz, — «ha te nagyon akarnád, hun barátom, neked is lehetne ilyen palotád; márványlépcsős, aranytetős, mellette egy gyönyörű kerted, kert alatt a tenger.»

S a míg így beszélt Vigilász, olyan volt, mint egy beszélő halott. En csak vártam, hogy micsoda rettenetesség gombolyodik ki ebből a beszédből.

— «Ne tréfálj velem,» — felelte Edekon úr. — «Azt csak gondolhatod, hogy egy ilyen palota álmokképnek is értékes. De már hogy juthatnék én ilyenhez?» — Krizafiosz mosolygott, aztán azt mondta nekem, hogy maradjak hátra Edekon úrral és mondjam neki, hogy ha komolyan áhítozik egy szép márványpalotára, délben jöjjön el ebédre Krizafioszhoz, de egyedül, teljesen egyedül. Hát délben Edekon úr meg is jelent. Én kísértem föl a társalgó-szobába. Edekon úr ott még inkább elámult. Sorra tapogatta a kárpitokat, a székek és a kerevetek szövetét, megbámulta a képeket, a kígyóalakú asztallábat, szóval

mindent. Akkor, hogy le is ült végre, Krizafiosz azt mondja neki: — «Miféle hivatalban vagy te Atillánál?» — «Nálunk nincsenek hivatalok,» — felelte Edekon úr. — «Én csupán belső embere vagyok az én uramnak, s én is a testőrségnek parancsolok, mint te itten.» — «Szabad bejáratod van az uradhoz?» — «Szabad.» — «Éjjel is, a mikor alszik?» — «Éjjel is,» — felelte Edekon úr.

Edekon mosolygott. S hogy akkor Atilla ránézett, megszólalt:

— Milyen jól emlékszik a róka!

Atilla hátradólt a karosszéken. Kardját a lába közé vette. Vigilász folytatta:

— Krizafiosz másra fordította akkor a beszédet. Ebédeljünk, úgymond, előbb. Hát ebédeltünk, de csak hárman. Ebéd után azt mondja Krizafiosz Edekon úrnak: Hát én hitemet és becsületedet kötöm, hogy bármelyik palotát megkapod, ha akarod s még kincsed is lesz annyi, a mennyiről most nem is álmodhatsz, de mielőtt szólnék, add kezedet és esküdj meg, hogy a miket mondani fogok, ha el nem fogadod, titokban tartod, soha ez életben senkivel nem közlöd, mert nagy baj lenne belőle. Edekon úr kezét adott, s mind a hárman megesküdtek, hogy a szó titok marad. De uram, király, én nem tehettem másképen. Én szolga vagyok. Negyven szolidus az egész esztendei fizetésem és nekem tolmácsolnom kell, a mit mondanak. Én csak eszköz vagyok, nem is ember. Én nem tettem a magam lelkéből semmit.

És tovább beszélt. A titok szinte darabonkint szakadt belőle. Atilla nyugodt volt. Én ólomsúlyt éreztem a mellemen.

Hát Vigilász folytatta:

— Az eskü után így szólt Krizafiosz: ha te bejáratos vagy éjjel is Atillához, nem találnál-e módot arra, hogy Atilla hamarabb lássa az őseit, mint a hogy a természet rendje szerint láthatná? — «Szóval, hogy megöljem,» felelte nyugodtan Edekon úr.

Atilla megmozdult. A főurak szinte meghördültek a haragtól.

— Folytasd! — parancsolta Atilla.

Vigilász nehéz lélekzettel, a félelemtől verejtékezve beszélt tovább:

— «Nem mondtam azt,» — szólott rá Krizafiosz, — «én csak azt mondtam, hogy az Atilla óráját meg lehet talán változtatni». — «Beszéljünk nyíltan,» — szól Edekon úr, — «ti görögök egyik szóval a másikat kerülgetitek. Az ajánlat világos: az én dolgom az, hogy megöljem Atillát, a ti dolgotok meg az, hogy adátok a palotát s a hozzávaló kincseket. De mit mond erre a császár?» — «A császárral beszéltem,» — felelte most már egyenesen Krizafiosz. — «Az én számmal az ő szava szól.»

Atilla a padlóhoz ütötte a kardját.

— Gazemberek! — üvöltötte Urkon, egy nagyszemű, sovány, barna főúr. S a kardját már félig kirántotta. Azonban Atilla egy pillantással lefegyverzte őt.

Egy percznyi csönd támadt. Künn egy ló nyerített. Vigiliász sápadt arcczal folytatta:

— Edekon úr elgondolkozott, aztán így szólt: «Ez nem csekély föladat. Mennyi pénzt várhatok érte?» — «A mint mondtam,» — felelte Krizafiosz, — választhatsz egy palotát, bármelyiket a császárán kívül, akár, ha tetszik: ezt, a melyikben most vagyunk, így, a hogyan van: szőnyegek, butorok, minden berendezés. Ezenkívül, a mit adóképen fizetünk Atillának, egy évi adónak megfelelő arany, vagyis hatezer font. Ez csak elég kincs?» — «Elégnek elég,» — mondotta Edekon úr, — «de nekem már a gyilkosság előtt is kell pénz: a testőröket meg kell vesztegetnem». — «Erről beszélni se kell,» — felelte Krizafiosz. — «Ez külön számstódik. Mennyit adjunk erre a célra?» — «Ötven font elég,» — mondotta Edekon úr.

Én azt hittem, elájulok. Mi történik velünk, ha

Vigilász elvégzi az elbeszélést? Hiszen ez a rettentő ember boszújában minden római keresztre feszített, a kit csak megfoghat. Első sorban bizonyos, hogy a táborban található rómaiakat szedeti össze.

Ránéztem Atillára. Últ mozdulatlanul, sötét, hallgató arczoval. Micsoda vihar tombolhat máris ennek az embernek a lelkében!

És Vigilásznak beszélnie kell. A szerencsétlen minden szavával egy-egy pallost emel a fejünk fölé. Csak perczek kérdése az életünk.

— Krizafiosz fölkel, — folytatta kriptai hangon Vigilász. — Azonnal át akarta adni az ötven font aranyat. Azonban Edekon úr visszatartóztatta: «Ne siessünk ezzel, — mondotta, — mert a követársaim megszagolhatnák, hogy sok az arany nálam, aztán megérkezésünkkor Atilla apróra el szokta kérdezni, hogy szívesen fogadtak-e bennünket és hogy kitől mennyi ajándékot kaptunk? Ennyi arany, ha ajándéknak mondom, gyanut keltene.

— Így volt, — bólintott reá Edekon.

Daliás, simára boroivált állú hun volt az az Edekon. Az arca becsületes és apró szemei észből csillogók. A király befentesei közé tartozott. Ha országot és koronát kínáltak volna neki Atilla egy hajaszáláért, akkor is elmondta volna Atillának.

A nagy emberek belső szolgálai különös lelkek. Úgy élnek vele mellette, mint a fűszál a fa tövében. A fa az életük. Számukra más élet nincs. Érzik, hogy ha a fa ledől, ők is elpusztulnak.

Vigilász folytatta:

— «Hanem», — mondotta Edekon úr, — «elmegyek én haza üres kézzel, s jöjjön velem ez a tolmács (mármint én). Én aztán ettől megízenem, hogy az ötven font aranyat mikor és hogyan küldjék.» Krizafiosz csodálkozott az Edekon úr okosságán. — «Bölcs a te beszéded», — mondotta. — «Úgy lesz jó, a hogyan gondolod. Én most fölmegyek a császárhoz és közlöm vele, hogy benned emberünkre

találtunk. Estére meghívlak vacsorára a követtársaidal együtt. S elmondom, hogy a császár mit szól a vállalkozásodra?»

— Így volt, — bólintott reá Edekon a bejuszát sodorgatva.

— Engem, uram király, — folytatta Vigilász, — meg se kérdeztek, hogy mi a véleményem. Én csak eb vagyok, uram: hol ide löknek, hol amoda. Nem mondhatom, hogy *nem*, mert parancsolnak velem és csak negyven szolidusz az évi fizetésem.

— Folytasd, — szólt komoran Atilla.

Hát Vigilász tovább beszélt:

— Krizafiosz fölment a császárhoz. Ott volt délután-hosszat. A császár odahívatta Marcialosz urat is, a ki neki főtanácsosa. Mit beszéltek, mit nem, én a tanácskozáson nem voltam. Csak este, mikor a hun követ urak Krizafiosznál vacsoráztak, akkorra rendelték ismét oda tolmácsnak. A hogy kiültünk vacsora után a kertbe, a követ urak a tengert, és a tenger túlsó partján ragyogó Krizopoliszt nézegették; az asztalnál csak hárman maradtunk. Akkor Krizafiosz Edekon úrhoz fordult és szólott imígyen: «A császár mindenképen örül a vállalkozásodnak és megadja a jutalmat, a hogy én mondtam, sőt azonfölül nagy udvari inéltóságot is kapsz, nagyobb, mint Atillánál van. De a császár nem találja eléggé jelentős embernek Vigilászt arra, hogy téged elkísérjen, hanem Makszimoszt fogja veled küldeni. Az előkelő ember; jó megjelenésű alak; az aroza is megnyerő. Az lesz a követ s Vigilász csupán tolmács. De Makszimosz nincs beavatva a titokba; nem is szabad tudnia semmit. Így volt-e uram? — kérdezte sűrő hangon Vigilász Edekont.

— Így, — felelte Edekon hideg mosolygással.

Vigilász megkönnyebbülten lélekzett:

— Hála az egeknek, hogy te is bizonyítod az ártatlanságomat. Hát eljöttünk: Makszimosz és Priszkosz meg én. Mikor először beszéltünk veled, uram,

Edekon úr megjelent a sátorunknál. Félrehítt és az^t mondta: «A véletlen is a kezünkre játszik: te mégysz vissza Konstantinápolyba a hátramaradt szökevényekért. Mikor megjössz velök, gyanútlanul elhozhatod a pénzt, a mi a testőrök megvesztegetésére való.» Nekem el kellett mennem a szökevényekért, a kikből most harminczat hoztam, mert ezt te parancsoltad, uram király; meg kellett hoznom a pénzt, mert ezt ők parancsolták. De ötven font helyett száz fontot hoztam, mert azt mondták, hogy jobb, ha bőven ereszti a pénzt Edekon úr: ne akadjon meg emmiatt.

Végzett. Nekem egyszerre megvilágosodott Vigilásznak sunyi, titkolódzó magaviselete; Atilla haragja, a mikor őt Makszimosz mellett megpillantotta. Már akkor Atilla tudta a gazságot. Most értettem csak, hogy miért követelte annyira a szökevényeket, holmi ringy-rongy szemét népet, a mely idegen földre bujdosik s hun köztük alig akad. Azért követelte, hogy Vigilásznak maga nyisson okot a visszatérésre, s utána az egyedül való eljövetelre.

Akkor nyílt fel a szemem arra is, hogy miért tiltotta meg a pénzköltést? Hiszen az ő országának javára válik, ha pénzt visznek be és a hunok közt költik el. Ez is csak kelepce volt, hogy a száz fontnyi arany czélját elhazudni ne lehessen.

És ez az ostoba ember maga mellé vette a fiát is arra a nagy látványosságra, hogy hogyan temetnek királyt Hunniában?

Lám, *buta barbárnak* nevezik a hunt. Ime, a finom eszű, civilizált urakat a buta barbár az ellene szőtt hálóban fogta meg.

De most én következtem.

Ég és föld elsötétült előttem, a mikor Atilla a levélre nézett és szólott:

— Lássuk: micsoda frás az?

Ha engem is előfog ez a rettenetes ember! Ennek a tekintetében oroszlánckörmök vannak. Ha ránéz az emberre, megragadja a nézésével és nincs menekülés.

— A levél — szólt Vigilász, — Priszkosztól való és Csáth úrnak szól.

— Ez a szolga — szólt Eszlász a levelet föl-emelve — az úton csatlakozott hozzánk.

És átnyújtotta a levelet Atillának.

Atilla nem vette át Intett Csáthnak.

— Jó lenne tán ezt is elolvasni — mondotta Csáth. — Nem tudom, mi levelezni valója van velem Priszkosznak?

— Hát olvassuk, — mondotta Attila az írnokára pillantva.

Az írnok egy sovány, szeplős képű ember volt. A hunok közt csak Ruszti volt a neve, rövidítése Rusztikiosznak. Később azzal az emberrel sok dolgom esett.

Hát Ruszti fölbontotta a levelet s egyenesen hun nyelven olvasta.

Atillák hallgattak figyelmesen.

En reszkettem.

— Különös, — mondotta nevetve Csáth, mikor Ruszti a levélnek a végére jutott.

Végignézett. Aztán Atillához fordult:

— Szükséges uram neked ez a rabszolga? Az van a levélben, hogy tudós.

Atilla nem felelt. A karosszékből féloldalt dőlve, sötétben nézett Vigilászra.

Vigilász elsápadt a tekintet súlya alatt. Érezte, hogy élete vagy halála fordul meg abban a perczben az Atilla fejében.

Oly kínos volt az a percz, hogy Vigilász végre fölkiáltott, mint a vízből fölbukó fuldokló.

— Uram, ha haláloamat kívánod, csak ezt az ártatlan fiút ne bánts! Mert egyetlen gyermekem ő, és kedvesebb nekem, mint a magam élete.

Ezt mondva, a könnyei végigcsordultak az arcán. A padlóra borult és zokogott.

— Micsoda alávaló emberek ezek, — szólalt meg a fővezér. Minden római szolgálmat elkergetem!

— Fölkonczoljuk őket! — üvöltötte Urkon.

— Sőt ellenkezőleg, — mondotta Atilla. — Maradjanak örökös szolgák. Illő, hogy a hitvány faj szolgálja legyen a nemesebbnek.

Atillának minden szava törvény volt. A hunok nem fogják elszabadítani többé a rabszolgáikat. Az én sorsomra ezzel fekete pecsét került.

Atilla fölkelt és a környezetéhez fordult:

— Ez a pénz — mondotta, — az én vérem díja. Még ma szét kell osztani a csatában elesettek özvegyeinek. Te, Eszlász, visszamegy Konstantinápolyba. Veled megy Oresztesz is, és ez a fiú.

A Vigilász fiára mutatott.

Aztán Eszlászhoz beszélve, folytatta:

— Ezt a bőrtarisznyát, a melyikben a száz font arany van, a nyakadba akasztod és úgy állsz a császár elé. Azt fogod kérdezni: Ismeritek-e ezt? Aztán mikor ők megdöbbennek, ezeket a szavakat csapod a szeme közé az én nevemben: Theodoziusz nemes apától származott, Atilla is; Atilla megőrizte az ő nemességét, de Theodoziusz elvesztette a maga nemességét, a mikor Atillának adófizetőjévé és azzal rabszolgájává vált. De nem becsületes az a rabszolga, a melyik az ő urának életét orgyilkos szándékkal kerülgeti!

Fölkelt. Az urak követni készültek.

— És ez a fiú? — kérdezte Eszlász, a Vigilász fiára mutatva.

— Ez a fiú ötven font arany váltságdíjat hoz az apjáért. Addig az apja bilincsekben és börtönben legyen.

— A császártól nem hozunk semmit?

— De igen, — felelte sötéten Atilla, annak a gaz Krizafiosznak a fejét kell elhoznod.

XXIII.

Atila kiment. Kezünket a testőrök feloldozták. Vigilász összeborult a fiával. Sírtak. Én nem tudtam, merre mozduljak. Csáth utána ment Atillának a palota belseje felé. Oda nem követhettem.

Eszlász még ott állt. Ládára vagy zsákra várt, a melybe az aranyat áteszik.

— Uram, — szólottam neki, — az én aranyaimat nem kapom-e vissza?

— Aranyaidat? — mordult vissza. — Nem vagy-e rabszolga?

Megértettem: a rabszolgának pénze nincs, ha van is. A mi az övé, az az uráé. Ha pénz, ha gyermek, ha állat, mindegy.

— Épen azért kérem, — feleltem élesen, — mert rabja vagyok Csáth úrnak: kötelességem vigyázni, hogy a mi őt illeti, itt a többi arannyal össze ne hányják.

Haragos pillantást vetett rám, aztán intett, hogy fölvehetem az erszényemet.

Azzal ki is mentem a palotából. Gondoltam: megvárom Csáthot a kapuban.

De olyan voltam én, mint a félig agyonvert!

A tér egyik részén, a fővezér háza előtt kutat pillantottam meg. Először is odamentem hát és megmosdottam a vályuból. A por belepte a hajamat, arcomat, nyakamat. Ittam is. A víz jól esett, noha langyos volt a nap melegétől és zöld moha uszkált benne.

Körülbelül egy óráig vártam a kapuban, míg végre kiérkezett Csáth. Lóháton volt, mert a hunok még tán a padlásra is lóháton járnak.

Mikor a kapuhoz közeledett, előléptem és meghajoltam.

— Jer utánam, — szólt barátságosan.

Aztán, mikor leszállt a lováról, gondolkozva nézett rajtam végig.

— Hogy is hívnak?

— Csak Zétának uram, — feleltem szomorún.

— Élnek a szülőid?

— Apám talán él még.

— Mi az apád?

— Szegény paraszt ember.

A fejét rázta.

— Mi a fenét csináljak én teveled? — mormogta.

Egy öreg rab állt a ház előtt a többi között.
A kezében szíjra fűzött kulcsok.

— Csokona! — szólt Csáth hozzáfordulva. — Egy rabot küldtek nekem ajándékba. Ki nem váltják, de nem is lehet ezután. Mit csináljunk vele?

— Mit tudsz? — bűbögött az öreg.

— Az uramnak megírták, — feleltem nyugtalanul. — História, geografiát, filozófiát, grammatikát, retorikát...

— Lovat vakarni tudsz-e?

— Uram, — szóltam mintegy megütötten Csáthoz fordulva, — vajjon nem lehetnék-e nevelője a te két szép gyermekednek? Mert láttam, hogy két kedves fiacskád vagy, és hogy nincs mellettök nevelő rab soha.

Csáth a földre nézett.

— Hát majd meglássuk, — mondotta.

Aztán az öreghez fordult:

— Adjatok neki enni. Aztán hadd pihenjen, mert messze útról jön.

Valóban fáradt voltam, s bizonyára sápadt is.

Az öreg főrab szóltanul vezetett hátra a konyhába. Ott ennem adtak valami sajtot meg kenyeret. A sajtra gyanakodva néztem: lósajt, gondoltam; nem eszek belőle. Aztán a szakácsnéra néztem: bajuszos mogorva asszony. Nem mertem neki szólni. A kenyérből ettem egy falatot, aztán vizet ittam, sokat.

A cselédek kíváncsian vizsgálták. Egy füstös képi leány rézedényt sikkalt. Egyszer fölemelte a fejét és szólott:

- Értesz-e hunul?
- Értek, feleltem.
- Honnan jössz?
- Konstantinoszból.
- Ki fognak-e váltani?
- Nem.

Erre mind csodálkozva nézett reám. Hallgattak. A sarokban az egyik nő avzón nyelven szólt halkan a társának:

— Csinos fiu. Kár érte, hogy a nyaka kissé hosszú.

Az öreg Csokona visszatért, és az istállóba vezetett. Nagy faépület volt az, s láthatóképpen sok ló és marha szokott benne telelni. De abban az órában mindössze két ló volt benne.

Az istálló egyik oldalán sok szalmadikó. A sarkon meg valami tíz is egymás felett. A falon sok rongyos téli ruha is függött.

Elborzadtam, hogy azt az utálatos helyet meglátam. Ez lesz az én tanyám? Én otthon, Konstantinápolyban lepedős ágyon aludtam, a gazdám tiszta kis tornácán; az ablakban sokféle virág, a falon Nagy Konstantinosz és Nagy Theodoziosz arcképe. A levegő ott tiszta, tengerillatos.

— Nem vagyok álmos, — mondtam az öregnek. — Engedd meg, hogy kint maradjak. Ha adsz egy pókróczot, leheverek rá odakint.

Adott egy durva lópokróczot. Leterítettem azt a szénaboglya tövére, az árnyékban. És ráheveredtem.

Mi lesz belőlem, ha Csáth nem fogad a gyermekei mellé, ha a csikósok közé lök?

Estefelé hozzám tassogott az öreg. Láttam, hogy nem alszom.

Nagy karaj barna kenyér volt a kezében, meg sajt.

— No, — mondotta jólelkűen, — kipihented-e már a fáradtságodat?

— Majd éjjel, — feleltem. — De nem hálhatnak-e én itt az éjjel is? Mert sohase bántam lóval, és nem tudnék aludni az istállóban.

— Hát lehet, — dörmögte jóságosan.

Leült mellém. Fából faragott sótartót vett ki a zsebéből, és falatozásba fogott.

— Hova való vagy te? — kérdezte.

Elmondtam neki mindent.

Azután én kérdeztem:

— Milyen világ van itt Csáthéknál, bátyám?

Azt hiszem, megbocsátható, hogy érdeklődöm a házi dolgok iránt.

— Hát, — mondotta, — kinek hogy. Rabnak a kenyere mindenütt keserű.

— Mégis: hogy bánnak itt a rabokkal?

— Kivel hogy. Érdöme szörint.

— Az úr-e jobb, vagy az asszony?

— Hát az úr bizony kemény kezű, az asszony meg számon szedi a verébioját is. De azért meg lehet élni velők.

— Hát a kisasszony?

— A kisasszony?

Vállat vont.

— A kisasszonynyal semmi dögünk. Hol idemögy, hol odamögy, az csak gyermek.

— De enni csak adnak a raboknak?

— Hát... adnak. Mőg is hízik, a ki akar. De nem sok bürge fordul ki a bőriből mi miattunk.

— Lóhust is kell enni?

— Nem nagyon erőltetik vele az embőrt. Azt tartják, hogy hús csak úrnak való mög kutyának; rabnak a pecsönyéjét mőnár csinálja.

— De az a sajt ló-sajt úgy-e?

— Nem bír e, csak tehéntejből való. A ló-sajtot magok az urak eszik meg.

Valami húsz disznó robogott be a kapun az ólak felé.

A cselédek füles dézsában vitték nekik a moslékot.

Az öreg fölkel. Eltette a bicskáját, sőtartóját. Oda-ballagott.

XXIV.

Reggel az a veszett lárma ébresztett föl, a mit csak a barbárok városában hallhat az ember. Tüklös, ostordurrogás, disznórőtögés, tehénbögés, emberi hujjogás.

Az emberek is a nappal kelnek. Megmozdul a város. Lovasok robognak elő. Itatnak a kútnál. Asszonyok futnak borzasan a disznó után. Cselédek nyújtózkodnak a paloták előtt. A harmatos fákon veréb csiripel. A fecske apró köröket csapva kezdi a légyvadászatot.

A szénában alkalmas jó vaczkom volt. Más szolgák is aludtak ottan, de nem háborgatott csak egynehány szűnyog.

Letisztogattam magamról a szénaszálakat. A sarummat, a mennyire lehetett, leveregettem a poról. Elkedvetlenedve láttam, hogy oldalt meghasadt. A rab-szolgák mind mezitláb járnak. Ilyen szép sarut, mint az enyém, erre nem is látni. Ha lepusztul a labamról, vajjon mezitláb kell-e járnom Emőke előtt?

Megmosdottam. A hajamat is elrendeztem, a hogyan lehetett. Aztán a kapuba álltam. Gondoltam: ha a gazda fölkel, hivatni fog.

Hát csakugyan: egy óra múlva szólítanak a szolgák, hogy menjek be.

A család az emeleri verandán ült. Tejet ettek. A gazda ült az asztalfőn. Emőke a két gyermek mellett. Ott volt Dsidsia is.

Mindezt egy pillantással láttam, mikor beléptem. Meghajoltam. Az ajtó mellett maradtam, és lesüittem a szememet, mint rabnak illik az ura előtt.

— Mi van a kezedben? — kérdezte Csáth.

— A pénzem, — feleltem előre lépve.

És odanyújtottam neki.

— Aranyak, — mondotta elbámulva. — Hát ilyen gazdag vagy te?

— Priszkosz megengedte, hogy ezt a szót is ösmerjem: *enyém*. Itt tudom, más a szokás.

— Apám, — szólt Emőke hevesen. — Ezt a pénzt Rika nagyasszony adta ennek a görögnek.

— Bánom is én, — felelte Csáth. — Rabnak nem jó, ha pénze van.

— A mi a rabé, az a gazdájáé, — szólt az anya is.

Láttam Emőke arczán, hogy bántja az apja kapzsisága.

Visszavonultam az ajtó mellé.

— Gondolkoztam azon, a mit mondtál, — kezdte a gazda. — Hát a rómaiaknál szoktak tanítót tartani a gyerekek mellett?

Illedelem szerint igennel vagy nemmel kellett volna felelnem, de mit illedelmeskedjék én az ilyen barbárral szemben, a ki lóhust eszik és elzsebeli a szegény rab erszénykáját!

— Az ember csak neveléssel válik emberré, — feleltem a tekintetemet fölemelve. — A két kis gyermek eszesnek látszik.

— Dehát mi az isten fekete csudájára akarod tanítani őket?

— Először is betűkre uram. A betű a kulcsa a szellemi kincstárnak.

— Hm. Tán írni akarod tanítani?

— Írni és olvasni, ha parancsolod, uram.

— Bolond vagy te legény! Hát nem látod, hogy én gazdag ember vagyok. Annyi íródeákot fogadok, a mennyit akarok. Hát minek tudjak én írni, vagy a fiam?

Hogy ezt boszusan és meggyőződéssel mondta, nem mertem ellenkezni.

— Hát akkor a matematikára.

— Mi az isten fekete csudája az?

— A számolás tudománya, uram.

— Hát az mire való? Én soha olvastam meg a barmaimat, mégis meglátom, ha egy lovam vagy egy

tehenem hiányzik. Az aprójószág hol több, hol kevesebb. Mit számolgassuk? Arra való a kulcsár: tartsa észben az! Hát még mit akarsz tanítani?

— Geográfiát, históriát, filozófiát... rebegtem aggodalmasan.

— Ne beszélj énvelem görögül. Hunul beszélj.

— A geografia a földnek ismerete uram. Az embernek tudnia kell az országokat, hegyeket, vizeket; hol milyen nép lakik; milyenek a városok; merre vannak bányák, püspökségek, hegyi átjárók, várak; hol milyen ipar divik stb.

— Hát az jó tudomány, — mondotta elgondolkozva, — hanem ez se való gyereknek. Ez csak a királynak való. A király odaviszi a népét, a hova ő akarja. A fő az, hogy a nép füves helyen legyen. Hát még mi van?

— A história, vagyis történelem. Az arról szól, hogy a kik előttünk éltek, miféle emberek voltak; kik voltak a királyok és vezérek? Miféle küzdelmeik voltak? Hogyan fejlődött századról századra az emberiség?

Csáth a fejét rázta.

— Ez a regösök dolga, — mondotta — meg a hegedősöké. A fiaim nem szorultak arra, hogy ezt tanulják. Ha éppen effélék hallgatására van kedvök, hívátnak regöst, hegedóst, elmondadják. Hát még mi van?

Már elfűtött a meleg.

— A filozófia, vagyis a bölcsesség tudománya, — mondtam búsan. — A hét görög bölcs élete és tanításai. Különösen Arisztotelesz, Epiktetosz, Plátó és Szokratesz.

— Vigye el őket a görög ördög, — felelte Csáth, a kezével legyintve. — Én nem tanultam könyves bölcsességet, mégis okos ember vagyok. A fiaim se lesznek alábbvalók.

Nem mertem többet szólni. Szinte elbágyadtam a

kétségbeeséstől, hogy a ház belsejében nem adnak foglalkozást.

A házat a tej illata töltötte be. Emőke rám se nézett. Szomorú voltam.

— Hát, — mondotta Csáth, — majd meglátjuk, mire használhatlak. Egyelőre az lesz a dolgod, hogy velem jársz.

Megkönnyebbülten lélekzettem. Hát mégse löknek a lovak mellél! Egy pillanat alatt átértettem, hogy Csáth mégis csak különbnek tart a többinél.

— Elmehetsz, — mondotta.

Meghajoltam és kimentem.

Az egyik szolgáló, egy vén horgasorru leány, a ki főlszolgált, utólért a folyosón. Meglökött és azt mondta:

— Neveletlen!

— Miért? — kérdeztem elbámulva.

— Bejössz: nem köszönsz. Kimégy: nem köszönsz. Csudálom, hogy az úr pofon nem törült.

Azzal otthagzott.

XXV.

Negyedóra mulva kilépett Csáth. Már akkor ott áll a lova fölnyergelten.

— Még egy lovat, — mondotta a lovásznak. — A Füst itthon van-e?

— Nincs uram, — felelte az, — kivitték a legelőre.

— Hát akkor az öreg Balkánt.

— Nyergesen?

— Nem.

Elővezették a másik lovat. Csáth intett, hogy üljek föl. Azzal megindult. Én utána.

Végigmentünk a hosszú utcán. Mindenfelől köszöntek neki. Ő csak a kezét emelgette a süvegéhez.

Egyszer aztán hátrakiált:

— Zéta!

Melléje siettem.

— Jártál te az uraddal a császári palotába?

— Sokszor, uram.

— Beszélj valamit róla, hogy miféle emberek azok?

— Úgy tudom, uram: voltál ott követségben. Ezelőtt három évvel voltál ott, mikor hatezer font aranyat vettetek a császáron.

— Jól tudod. De lásd, a követeknek a szebbik arcukat mutatják. Úgy öltik magukra a becsületességet, mint az ünnepi ruhát. Én a hétköznapi pofájokról szeretnék valamit hallani.

Elmondtam neki, hogy Theodoziosz gyöngé, gyámoltalan ember: helyette a nénje kormányoz, a nénje meg egynéhány tanácsosra hallgat. Már láttam, hogy társalkodóképpen járat maga mellett.

A beszélgetés szünetében aztán így szóltam:

— Engedd meg, uram, hogy valamit mondjak, a mi nem a beszédünkhöz tartozik. Mikor kijöttem tőled, uram, a cseléded figyelmeztetett, hogy nem köszönök. Hát én ezért bocsánatot kérek tőled, uram. Nem tudtam a szokást. Nálunk a rabszolga nem szólhat, csak ha az ura kérdezi.

— Nem baj, — felelte röviden.

Kiérkeztünk a méneshéz. Ott egy alacsony deres paripát választatott ki. Az volt a Füst. Azon kellett járnom. Mert Csáth nem tartotta illőnek, hogy a szolgálja olyan magasan üljön, mint ő.

XXVI.

Visszatéret Csáth megállt a kapuban és ideadta a süvegét.

— Vidd be, — mondotta — és kérd el a feleségtől a *palotait*.

Hát én benyergaltam és fölmentem az emeletre.

A folyosón Emőke jött velem szemben. Látogatóra

volt öltözködve: fehér ruha; piros saru; fátýol a haján; a kezében lovaglívessző.

A mint meglátott, szinte megrohant, és szinte haragos szemmel nézett reám:

— Hogy kerültél ide? Mért jöttél vissza?

Ruhájából az a finom illat áramlott reám, a melyet Rika királyné palotájából ismertem.

A kezemben levő süvegére pillantott. Megragadta a karomat és betolt egy félíg nyitott aítón a szobába.

Az ruhás szoba volt. A faakon köröskörül ruha lógott. A szoba közepén asztal és széék. Három rend pánczél is állott egy rudon.

— Mért jöttél vissza? — ismételte türelmetlenül.

S olyan közel hajolt hozzám, hogy az orra csaknem érintette az orromat: mintha a szememből várná a feleletet.

— Akartam, — szóltam elszántan, míg a szívem malomként döbögött

— Akartad? te magad akartad?

— Én magam

— Dehat miért? Te szabad voltál. Apám azt mondja, hogy Priszkosz ajándékozott hozzánk. Most rab vagy.

— Én magam tettem magamat rabbá. Tudd meg, hogy elszöktem Priszkosztól. Levelet írtam az ő nevében. Mindezt csak azért, hogy visszajöhessek.

A leány nézett rám merően.

— Nem értelek. Miért cselekedted ezt?

— Csupán azért, — feleltem a keblembe nyúlva, — hogy megtudjam: te adtad-e nekem ezt a rózsát?

Bámulva, a szemöldökét összevonva nézett a rózsára.

Aztán fölemelte a szemét:

— Nem.

Azzal még egyszer az arcomra pillantott. Hideg volt a pillantása, szinte fenyegető. Kiment a szobából.

Én is kitámolyogtam. Utána néztem, a míg csak láttam. Az egész világ összezavarodott a fejemben.

XXVII.

A következő napokon még erősebb sajtó alá került az érzékenységem.

A cselédek barátságtalanok voltak irántam, a mfg egyszerű görög fogolyként jelentem meg köztük. Megszokták, hogy foglyok változnak az udvaron, s mindössze annyi érdekelte őket, hogy előkelő származású vagyok-e és hogy várok-e váltságot?

Amintr megtudták, hogy az apám mezitláb jár és hogy soha senkinek eszébe nem jut az én kiváltásom, megszűnt az érdeklődés. Ilyen megjegyzéseket hallottam:

— A kezed ugyan uras. No majd itt megvastagodik a tenyered.

A másik:

— A haját is szagosítja. Kopi, gondoskodjál reggel mandulatej-mosdóvszról.

Az említett Kopi vízshordó mindenestül volt.

A harmadik:

— Nem szoktál-e selyem ágyon feküdni? Mert itt azt meg kell szoknod.

És röhögtek.

— Embertársaim, — feleltem nyugodtan, — mindenkor örülök, ha jókedvet okozok nektek. De ne rosszakarattal tréfálgatok velem. Szomorú vagyok. Elhagyottnak érzem magamat. Szolga vagyok, de szolgája leszek mindegyiteknek, a ki kiméletet tanusít irántam.

Egy perczre elhalgattak. Azután a vízshordó szólalt meg először (egy nyomorék, sánta hun), a kinek mindig tréfára állt a bajusza.

— Olyan urasan beszélsz, mint valami gyiák. Te talán a rovást is érted?

— Tud ez mindent, — szólott közbe a horgasorrú cseléd, — a hogy az úrnak elmondta, hogy mit tud, csuda volt, de köszönni mégse tudott.

Erre megint kacagtak.

De a durva tréfálkozás csak akkor vált gyűlöletté, mikor azt látták, hogy engem Csáth magával hordoz. Napokig nem szólt hozzám egyik se. Ha köszöntem, nem feleltek. Ha feléjük mentem, elfordultak.

Egyszer, mikor bemegyek közéjük ebédelni, Rába asszony, a szakácsné, csodálkozva szólott:

— Minek jössz te ide? Azt hallottam, hogy ma az úrral ebédelesz!

— A ki beáll kutyának, — szólott Uzura, az ajtónálló, — ott a helye a gazda asztala körül.

— Érti ez a hízlegést, — fűzte tovább Karacs, egy soványképű fekete kazár, — úgy hajlong az úr előtt, mint valami római szenátor.

Hallgattam. Nem állok szóba velök, — gondoltam. A műveletlen emberek olyanok, mint az ebek: nem tűrik az idegent, a míg meg nem szokják.

De a szakácsnéval mégis barátságban kellett élnem: ő mérte ki a tányérba az étелеmet. Hát akármilyen morcos volt is irántam, mindig szóltam hozzá egy-két jó szót. A mit adott, megköszöntem.

Akkor aztán reá is repültek a nyilak:

— Csak a javát neki, Rába néni! — kiáltotta Uzura, — mert nagyon szépen köszön. Holnap már kezét is csókol.

— Elveszi Rábát feleségül! — rikkantott Kopi.

Erre nagy kaczagás támadt. Rába asszony idős hölgy volt már; bajszos, férfihangú és legalább is kétmázsás. A Kopi szavát napokig röhögték.

Persze, Rába asszony még dühösebben nézett reám, s bizony nem volt érdemes megköszönnöm, a mit adott.

De azért megköszöntem.

— Beszélhettek, a mit akartok, — mondtam, — én nem az ételt köszönöm meg, hanem a fáradságát. Az ételt a gazda adja, Rába asszony pedig foglalkozik velem akaratlanul is. Én ezt megköszönöm neki, ha elfogadja, ha nem.

Lehet, hogy urak is olvassák e bús soraimat, s

talán csodálkoznak azon, hogy nem hagytam ott őket, vagy hogy másképen nem segítettem magamon. De haj, nem volt az soha a nyomoruság lánczán, a ki nem tudja, hogy enni nemcsak *szokás*, hanem *kénytelenség* is. Az ember megeszi éhségében a fakérget is, és megiszsa a pocsolyavizet is. S hogy a bibliai tékozló fiu egy vályuból evett a disznókkal, azon én nem csodálkozom.

Mindössze annyit tettem meg, hogy nem a konyhai asztalnál ettem, hanem kiültem a küszöbre a sánta Kopi mellé, a ki utolsó szolga volt a háznál, s a kire nem tudtam haragudni. Látszott rajta, hogy a tréfálkozás nem eszköze neki a boszantásra, hanem csak mulatsága.

A konyha előtt baromfiak tanyáztak. Azok között föltűnt nekem egy sovány és sánta fekete tyúk. Meg csirke-korában elsántult szegény, hát nem ölték meg, de tán különben se került volna soha nyárstra, mert fekete volt. A fekete csirkét oda szokták adni a táltosoknak. Az persze, hogy sánta volt, oda se kellett.

Hát mondom: ahogy ott eddegéltem a küszöbön, föltűnt nekem az a szegény kis tollas állat. Rút volt és szomorú. A szeme szinte állandóan rémületre volt kikerekedve. A taraja halavány. Azért költötte föl a figyelmemet, mert azt láttam, hogy minden tyúk vágja. Ha kivetnek valamit a konyhából s őt is odahajtja az éhség a többi közé; hol az egyik, hol a másik csíp rajta. Néha szinte sikolt szegény a fájdalomtól.

Bizonyosan azért gyűlölték a társai is, hogy fekete. És ő csak megvolt egyedül, szomorú magányosan. A többi tyúk elment az istállók köré: vidáman, társaságban kapirgáltak. Az az egy ott maradt magányosan, a konyha közelében! Csak akkor rebbent meg, ha ember közelített feléje. Olyankor ijedten sántikált tovább. Félt mindenkitől.

Milyen furcsa, gondoltam: az állatok között is van gyűlölt és üldözött, egyedül élő, némán szenvedő, mint az emberek között.

Gyere kis tollas ördög, ne félj.

Dobtam neki a kenyereimből.

Eleinte meg-megrebbent minden dobásomtól. A szemén látszott, hogy azt hiszi, kővel dobálom. Nehány nap múlva azonban elmúlt az ijedsége. Megösmerte, hogy nincs tőlem mit tartania.

Aztán egyre közelebb merészkedett. Már látszott a szemén némi bizalom. Már tudta, hogy tőlem csak jót várhat.

S míg többi cselédársam odabent beszélgetve evett, én azzal a tyúkkal társalogtam.

— Gyere kis tollas ördög, ne félj. Nesze! Hopp: kapd föl!

Nem telt belé két hét, a tyúk a kezemből evett. Annyira ismert, hogy mikor kiültem a küszöbre, egyenesen hozzám bicegett. Mellém állt. A szavamra káriczálással felelt. Okosan és félelem nélkül nézett reám. Még később az ölembe is beleült és engedte, hogy simogassam, pedig a madárféle nem igen szereti a simogatást.

Az a tyúk aztán annyira szeretett engem, hogy reggelenként mindig ott találtam magam mellett. Ült az ágyam alatt és várta az ébredésemet.

XXVIII.

Elmúlt a nyár. A sátorok városa megváltozott. Minden sátor mellett szénaboglya, szalmaakazal. A kazlak közé ágakból, gerendákból istállót raktak. Oldalt veszőfonás és magas földhányás. A tető szalma.

A sátorokra is több bőr került. A sátornyílást mindenütt lóbőr vagy tehénbőr lógta be. Nappal félreakasztották; éjjelre kellett

Az emberek is átváltoztak. A lobogós ing és gatyabozontos bőr ruha alá került. Farkasbőr, medvebőr, kutya- és borjúbőr, de mind szőrösen. A könnyű posztó-süveg helyét is tornyos prémsüveg váltotta föl. A közrendi embereké bárányprémből való, a jó-

módúaké rókaprém, hódprém. Atilla süvege oroszlán-sörényből készült. A fővezér és más előkelők medvekucsmát tettek föl. A gazdám is medvekucsmát viselt.

Csupán a rabszolgák jártak tovább is hajadonfővel.

Én még mindig csatlósa voltam Csáthnak. Az istállóban való alvást megszoktam. Nehezen törődtem belé, s könnyeztem is néha miatta, de mikor az idő hidegre fordult, az állatok melege enyhítette az állapotomat.

Emőket mindennap láttam. Rám se nézett. Csak néha, mikor tanuk nélkül találkoztunk, szólt egy-két szót hozzám.

Egyszer azt kérdezte, hogy meg vagyok-e elégedve a sorsommal?

— Kisasszony, — feleltem sóhajtva, — én vagyok a föld legszerencsésebb boldogtalannya.

Az következett volna, hogy megkérdezze, miért mondom magamat szerencsésnek, és miért boldogtalannak, de ő e helyett így szólt:

— Megbántad úgy-e, hogy eljöttél? Örültség volt ezt cselekedned!

— Ha téged látlak, — feleltem, — elfeledem minden szenvedésemet.

— Tudod-e, — mondotta, — hogy az életeddel játszol *semmiért*?

— Neked semmi, — feleltem, — nekem mindenem.

Erre haraggal elfordult.

Egyszer a kert felől való ablakon könyökölt. Szürke őszi est volt. A hold akkor kelt.

Én arra mentem és köszöntem neki.

— Jó estét kíván neked a *te rabszolgád*.

Rám nézett. Az arca nyugodt volt. Megálltam egy perczre, hogy talán mond valamit, de nem mondott semmit. S nekem tovább kellett mennem, mert a szolgák megláthatták volna, hogy a kisasszonynyal beszélgetek.

Egyszer meg ott ültem búsan az ajtó előtt. Any-

nyira elmélyedtem a gondolataimban, hogy nem is ügyeltem arra, kik járnak mellettem.

Csak akkor pillantottam föl, mikor már ott állt, s a ruhája illata megérintett. Vadmacskából készült prémköntös volt rajta. A fején ugyanolyan süveg.

A lovát várta.

Fölkeltem és meghajoltam.

Akkor halkán szólott:

— Egészséges vagy-e?

— Köszönöm, — feleltem, — halottnak érzem magamat.

Többet nem beszéltünk.

Pedig én, a mikor csak lehetett, mindig kerestem a fonalat, a mely bevihetne a házba. A gyermekeknek szüntelen kedveskedtem: hol játékot csináltam nekik, hol virágot vagy gyümölcsöt vittem, és azok szerettek is. Csakhogy a többi rab épp úgy kedveskedett nekik, s a nők jobban értik a csirkenyelmet, a melyen a gyermekekkel beszélni kell; nőrabszolga pedig volt ott tíz is.

Csáhtal lehetett beszélnem, hiszen azért is tartott maga mellett, hogy gyönyörködjék bennem, mint valami köszörült kőben. Az ő rabja vagyok, tehát a műveltségem is az övé.

Hordott magával, mint a hogy a lánczait, gyűrűit hordta. Érezte, hogy érték vagyok, csak azt nem tudta, hogyan lehet beváltania.

Én hát kedves kutyája lettem. A rabszolgák is kezdtek becsülni. Ha valami kérni valójok volt, rám bízták, s én ügyesen bele tudtam szőni a beszédembe a kívánságaikat. De a magam ügyeiben ostoba voltam és szerencsétlen. Hiába példálóztam neki, hogy az ebédlőjében nem izlésesen vannak elrakva a szőnyegek, hogy a kincseit, fegyvereit velem tisztíttassa. Megkérdezte, hogyan gondolom, aztán betaníttatta velem másvalamelyik cselédjét.

Látszott rajta, hogy igen alkalmas csatlósnak tekint s hogy minden tudomány érdekli. Bárhova ment,

kisérnem kellett őt hajadonfővel, nyergetlen lovon és beszélnem kellett neki akármiről.

Elképzelhetetlenül tudatlan ember volt. Néha, mikor azt gondoltam, hogy ért, olyan kérdést vetett, hogy alig bírtam a kaczagásomat elnyeljesni.

A tudatlansága arra vitt, hogy magam kalapáljak olykor tudományos tételeket, soha meg nem történt történelmet, nemlétező országok és népek leírását.

Ő mind elhipte. A kutyafejű emberek, a fejetlen emberek, az egylábúak neki mind hihetők voltak.

De ez tartotta bennem az életet, a lelki fensőségnek ez a folytonos érzése. Máskülönben megölt volna a szomorúság.

Különösen búsított, hogy a ruhám szakadozik.

Nem annyira a hidegtől féltem, mint inkább Emőke látásától.

A rabszolgák mind hajadonfővel és rongyos, piszkos ruhában jártak. A ruhát olykor csak egy szíjj tartotta össze a derekukon. Csak néha mosdottak és fésülködtek, mikor az úr napokig távol volt. A hajuk, szakálluk bozontosan állt. Szánalmasak voltak.

És időnkint kimostam magam a ruháimat, s megvarrtam, ha elszakadt. Rendesen mosdottam és fésülködtem. De még mindig a római ruha volt rajtam, és a sarum annyira szétszakadt, hogy pirulva néztem a lábamra.

Már szégyeltem magamat Emőke előtt. Ha jönni láttam, elbújtam előle, vagy hámat fordítottam. Reszkettem egy pillantásáért, s mégis kerültem, hogy ne lásjon.

Mikor az első hó leesett, dideregve ültem a gazdám mellett. A kezem kék volt, s az orrom vörös.

— Ördög vigyen el, — mondotta, — mit vaczogsz, mit dideregsz? Mért nem kérsz ruhát Csokonától? Hiszen meggebedsz ebben a hidegben!

— Oh uram! — feleltem búsan. — Az öreg Csokona olyan ronda ruhákat osztott széjjel, hogy atól tartottam, ha felveszem magamra, megutálsz engem.

Én veled járok, mint az árnyék, s félek attól, hogy az emberek megszólhatnak téged az én ruhám miatt.

— Ki mer énrolam rosszat gondolni! Senki se járattá a rabiát selyemben!

Mégis, mikor hazaértkeztünk, Csáth fölhítt és maga szórta szét a ruháit, hogy nekem válaszszon belőlük.

Már régen vágytam arra, hogy hun ruhám legyen. Én hun akartam lenni. Ha hun vagyok, egy lépéssel közelebb vagyok Emőkéhez. De máskülönben is tetszett már nekem a hun viselet: a hófehér ing, gatyá, sastollas süveg, a lóhátonjárás. Csak az őszi viselet nem tetszett még. Az emberek olyanok, mintha valami rokonságban volnának az állatokkal: lovon ülő medvék.

Csáth sok fűjás és káromkodás között kiválasztott egy rókabőr nadrágot, farkasbőr köntöst és borjubőr csizmát.

Az asszony pörölt vele:

— Megbolondultál-e, — mondta, — hogy jó ruhát adsz ennek a rabnak?

— Hallgass! — mordult rá Csáth olyan hangon, a minőt úri körökben nem igen hallottam.

Az asszony boszúsan kifordult.

A ruha csakugyan díszes volt. A köntöst oroszlán-körmös aranylánczok fogták össze. Persze azokat Csáth lemetélte, s nekem apró szíjjakat adott. De azért szép köntös volt. Mindössze egy kis molyrágás látszott a hóna alatt. A nadrágnak se volt más hibája, csak egy kis kopás hátul, de azt a köntös eltakarta.

— Uram, — mondtam farizeus képpel, — nem érdemlem én ezt, talán hitványabb ruha is akad itten.

— Ennél hitványabb nem akad, — morgotta. — Süveget is adnék, de akkor úrnak néznek, hát azt nem adok. Hanem ha fázik a fejed, kösd be kendővel, mint a többi.

Ószinte voltam, a mikor hálálkodtam a ruháért. Ha meglát Emőke! — ez volt a legnagyobb örömöm.

Bezzeg leestem hamar az egemből! Mikor a ruhát

fölpróbáltam, akkor láttam, hogy Csáth sokkal szélesebb és magasabb testű, mint én. Bő volt minden. Úgy álltam a köntösben, mint a két lábra emelkedő medve. Szíjjal kötöttem aztán át a derekamat.

A nőcseledek kaczagtak, mikor az öltözőből kimásztam. Maga Csáth is annyira nevetett, hogy könnyezett belé. Előkiáltotta a házbelieket is. És most már az asszony is nevetett. De csak Emőke ne nevetett volna!

Szégyeltem magamat. Szerettem volna leszórni a ruhát s elbujdosni a világba. De a határszéli keresztre még emlékeztem.

— Uram, — mondtam egyszer, — annyi szűcs van a táborban, nem lehetne-e ezt a ruhát átigaztatni?

— Hova gondolsz, — felelte boszúsan. — Azt hiszed-e, hogy én minden esztendőben adok neked egy rend ruhát? Még nőhetsz, vastagodhatsz, aztán ez az egész életedre való!

Ebből megértettem azt is, hogy milyen kilátásaim nyílnak a jövőmre.

Mikor a téli hidegek beálltak, akkor láttam, hogy miért viselnek a hunok szőrös ruhát. Hát bizony nem egyébért, hanem hogy szőrrel befelé fordíthassák.

Az emberek ha rakhatnak is tüzet a sátorban, nem ülhetnek mellette. Mindig kint vannak zord időben is, mert csak társaságban érzik jól magukat és csak lóháton. Hát akkora sátor nincs, hogy tíz-húsz ember benne ülhetne. Nekik így jó. A ruha melegíti őket. Csikorgós időben keztyűt is húznak. A süveget levonják a fülükre. Nincs olyan hideg tél, a mely a prémes ruhát által bírná járni.

De télen a nők is más ruhában járnak. Az uri nők tejéről a fátyol eltűnt. Prémes süveget viselnek ők is. Csizmájok puha nyúlbor, vagy macskabőr, térden fölül érő. Köntösük olyan, mint a férfiaké, csak hogy hosszabb és finomabb.

Az én hajam megnőtt, vállig ért már. Száraz hidegben nem is igen fáztam, de mikor a hó esett,

részint elolvadt a fejemen, részint jéggé fagyott s hajamon

Hanem a befordított prémes ruha pompásan melegített.

Atillához majdnem minden héten érkezett valami követség. Néha királyok is jöttek látogatóba. Persze nem olyan királyok, mint a római császárok, hanem barbár királyok, a kik sátorban laknak s félmázsa aranyat czipelnek magukon. Műveletlenek, de méltóságosak. A puhaságot nem ismerik, de nem is keresik. Atillát önként vallják feljebbvalójuknak.

Hát olyankor, mikor királyi látogató érkezett, a palotában nagy zengő lakoma volt, s reggel felé az uramat többnyire másodmagammal vezettem haza. A hunok veszettül ittak Atilla palotájában. Azt mondják: néha Atilla maga is jókedvű volt.

Lakodalom is esett mindennap. A nép muzsika mellett tánczolt és kumiszt ivott, a gazdagja azonban borral részegeskedett. Egyszer nálunk is azt beszéltek a szolgák, hogy Emőke férjhez megy, s hogy Aladár királyfi veszi el, de nem lett belőle semmi. A királyfi egy szegény hunnak a leányát vette feleségül. Láttam a leányt. Nem volt olyan szép, mint Emőke.

Azokban a napokban sokat szenvedtem lélekben.

XXIX.

Akkor már ha ebédre ment a gazdám Atillához, nem ácsorogtam a palota előtt. Tudtam, hogy csak napnyugta után kell érte menni; ha pedig a fővezérhez megy, akkor csak éjfél felé. Hát olyankor betelepdedtem a konyhába.

Széles nagy rakott tűzhely volt ott, mindössze két-arasz magas. Nagy hasábfákkal tüzeltek, s délután jó volt ott ülni a meleg kövön, s bámulni a tüzet.

A téli hosszú esteiken néha tízen is ültünk a tűz körül. De csak a csikósok, gulyások, a hun nemzet-

beli szolgák, meg én és Csokona, az öreg főrab. Néztük a tüzet. A hunoknak kedves mulatsága az. Nyári estéken is tüzet raknak a mezőn és nézik.

Egyszer magam ültem ott. A nők részint mostak, részint a padláson terigettek. Az idő napalkonyat felé járt s künn dara esett.

A konyhába benyitott Dsidsia és rámvillantotta fekete mosolygó szemeit.

— Zéta bácsi, — mondotta. — Örülök, hogy itt talállak.

Azzal leült mellém, s kezét a paráznál melengetve, locsogott:

— Olyan ritkán találkozhatunk, — pedig én úgy szeretnék veled beszélni. Mert az én anyám is római alattvaló volt, és gondolnád-e azt, hogy én már tizen-négyszáz éves vagyok?

Nem gondoltam, de nem is törődtem vele.

A leány nem látszott tizenhárom évesnek se. Semmi leányi nem volt rajta: olyan volt, mint egy szoknyában járó sovány fiú, szárazképű és többnyire szomorú. De ha engem látott, mindig mosolygott és köszönt. Ezt én nem szerettem.

Miért mosolyog? és miért köszöntget? ha ő nem volna a világon, talán rám bíznák a gyermekeket!

— Mert onnan számstjuk, — folytatta — hogy a kisasszony akkor született, a mikor Atillát fejedelemmé választották. Én meg utána két évre.

A korszóhoz ment és ivott, azután úgy ült, hogy szembefordult velem. Az Emőke viselt ruhája volt rajta, de a lábaszára meztelen volt, s vörös a hidegtől.

— A gyermekek alszanak, — mondotta. — A kisasszony a palotában van. Tánczolnak ma.

Aztán nem tudom még miket beszélt. A szeme szüntelen rajtam bolygott. Egyszer megint visszaült, és hozzám hajolt, mintha a vállamra akarná hajtani a fejét.

— Eredj innen — mondtam bosszúsan.

Akkor szomorúan fölkel.
Sohajtott.
Es kiment a konyhából.

XXX.

Egy deczemberi délelőttön görög köntösű lovasok állítanak be az udvarunkba. Az egyikben megismerem a Vigilász fiát, a másokban Nómusz patriciust, a ki a császárhoz szokott járni.

Csáth még az éjjeli álmát horkolta. Én a kapu eresze alatt guggoltam. Néztam a hőszést.

Ahogy a görögöket megláttam, egyszerre elfűtött a meleg: halálra szégyellem magamat, ha Priszkosz csak rámtekint is!

Három szolga volt is velök, meg egy tolmács.

— Itthon van-e a gazda? — kérdezte tőlem a tolmács.

— Itthon, — feleltem hunul.

S magamban csodálkoztam, hogy nem ismernek reám.

Egy cseléd bejelentette őket, s ök fölmentek. Ajándékot vittek egy kis ládában, s körülbelül negyedóráig időztek Csáthnál.

Én csak fűttem a kapu alatt.

Végre megszólítottam az egyik szolgát görögül.

— Vagytok-e sokan?

— Vagyunk jócskán, — felelte meglepődve.

— Micsoda urak jöttek?

— Csak két patricius: Anatoliusz úr és Nómusz úr, meg egy frnok, meg a tolmács.

— Maksziminosz úr nem jött el?

— Nem.

— Hát Priszkosz úr?

— Ó se.

Megkönnyebbűlten lélekzettem. Egyszerre kinyújtottam a nyakamat, s vallató hangon folytatiam:

— Hát a Krizafiosz úr feje?

— Az rajta van a nyakán.

— Akkor baj lesz.

— Hoztunk sok aranyat. Három láda arany van velünk. Talán csak fölér egy embernek a fejével?

Azután ők kérdezősködtek, hogy ki vagyok én? Pedig gyakran láthattak Konstantinápolyban. Én valamennyit ismertem látásból.

A ruhám változtatott-e el, vagy hogy a bajuszom és szakállam az utóbbi hónapokban erősen kimohodzott, nem tudom.

Azt feleltem nekik, hogy hosszú lenne, elbeszélni a történetemet, hanem majd lesz rá alkalom.

Alighogy eltávoznak, hivat a gazdám, hogy menjek át a királyi palotába Konstantinosz frnokért.

Látom, hogy levél van az asztalán, s még a pecsét sincs föltörve.

— Uram, — mondom rosszat sejtve, — ha kíváncsi vagyok, hogy elolvassam a levelet...

— Nem, — feleli hidegen. — Ezt Priszkosz küldi. Hátha rólad is van benne szó.

Az frnok csakhamar megjelent..

— Maradj te is, — mondotta a gazdám. — Hátha olyasmi van a levélben, a mire a te magyarázatod szükséges.

Fogta fölszakította a levelet, s átadta Konstantinosznak.

Az a Konstantinosz római eredetű ember volt; sovány, csontos legény, de eszes ember és hideg, mint a tekenős béka. Még Aéciusz ajándékozta volt Atilának.

Hát az frnok olvasta:

Tisztelt Uram.

Kivánok neked minden jót.

Továbbá azért írok neked, mert az én kedves szolgálóm, Zéta, elhagyott engem, és hozzátok utazott. Mind e napig vissza nem tért.

Én azt a fiút gyermekkorától fogva neveltem, s tanfolttam. Az volt vele a czélom, hogy a császári palotában szerzek neki állást, a mit meg is érdemel, mert elméje kitünő, s becsületessége páratlan.

De annak a szerencsétlen fiúnak valami megzavarta az eszt. Elszökött tőlem, s most valahol Atilla országában kóborol.

Kérlek, kerestessd őt meg, és küldd vissza e követekkel. Ha pedig valaki elfogta volna, s rabságban sinlődné, izend meg: kinél van, s hogy mennyiért válthatom ki? Ha nem nagy az összeg, mindent megteszek érte, a mit csak tehetek.

A követek egy aranyozott ezüstből való vázát visznek neked. Az én csekély ajándékom ez. Fogadd szívesen.

Tisztelő szolgád

Priszkosz rétor.

Csáth bámulva nézett rám. A felesége a vázát forgatta az ablaknál. Emőke végighallgatta a levelet, és átfordult a másik szobába.

— Nem értem, — mondotta Csáth összevonva bizonyos szemöldökeit. — Nem Priszkosz maga ajándékozott-e téged nekem? Hiszen levelet is irt! Hé anyjuk, keresd csak elő azt a levelet. Olyan kicsi vékony. Ott van a gerenda alatt az öregházban.

— Uram, — mondtam összeszedve minden lelki erőmet, — vallomással tartozom neked. Azt a levelet nem Priszkosz írta, hanem én.

Csáth rám meredt:

— Te?

— Én.

— Hát az a levél hamis volt?

— Hamis.

Elfelejtettem, hogy barbárral beszélek, s nem művelt emberrel. A barbárnak nemcsak a ruhája barbár,

hanem a lelke is. Időnkint kitör belőle az állat. Az ember földönélő isteni lélek. De állatokkal van össze-
gyúrva. A művelt ember isteni mivolta mindig tisztán
fénylik, a műveletlen ember isteni mivolta csak olykor
ragyog elő, mikor szenved, vagy szeret.

Csáthban is egyszerre megbődült az állat. Nem
várt magyarázatot. Ő csak azt látta, hogy én meg
mertem csalni. Főlkapta a széket és nekem rohant.

— Gazember! — ordította olyan hangon, hogy a
faház reszketett belé.

És irtózatossá csapást mért reám.

Én csak a karomat tartottam védelmül a fejem fölé.
De a rettenetes csapástól a karom leroppant, lelety-
tyent, — eltörött. A szék is eltörött. Csáth kezében
csak a székláb maradt. Azzal is úgy sujtott föbe, hogy
eszméletlenül terültem el a szőnyegen.

XXXI.

Mikor eszméletre tértem, a szakácsné kamarájában
láttam magamat.

Egynéhány nő állt mellettem. Az egyik az ágylábra
borulva, hangosan sírt.

Megismertem, hogy Dsidsia.

A többi nő arca is könnyes volt. Azt gondolták,
hogy meghaltam.

De amint megmozdultam, egyszerre ők is meg-
mozdultak.

— Él, — rikoltotta Rába asszony, a szakácsné, —
hozzatok vizet!

Vizet hoztak. Rába asszony lehúzta rólam a köntös-
t, és az ölébe fogta a fejemet. Mostak.

Hogy mekkora a sebem, s mi történt velem, nem
tudtam, csak a dézsába csurgó vizen láttam, hogy
bíborszínű.

Később egy táltos lépett be. Bial nevű göthös ember.
Fakérget, földet és háncsot hozott. A karomat bele-

illesztette a fakéregbe. A földdel körültapasztotta, azután az egészet körülkötötte háncscsal.

Dsidsia ott sirdogált.

— Ugyan ne pocsogj itt, — mondotta neki a táltos. — Nem hótt ez, hogy siratni kölljön.

Lenyirta a hajamat, és bekötötte a fejemet is valami agyaggal.

Aztán, mikor kiment, meghallottam a deszkafalon át, hogyan vigasztalja a cselédeket. Így vigasztalta:

— Ezt hát jól meglapfította az úr. Nem sokáig eszi ez se a kenyeret!

Orrhangon beszélt, s valami fitymálást éreztem mindig a hangjában. Később ismertem meg azt az embert, hogy becsületes, jólélek.

A seb okozta-e, vagy az a sötétség, a mely a lelkemre borult, érzéketlen voltam, mint a kő.

Rába aszony másutt keresett tanyát. A szobácskát átengedte nekem. És a cselédek fölváltva ápoltak.

A cselédek . . . itt meg kell állanom. Azok a cselédek mind rabok voltak, csak a csikós, gulyás, kanász-nép között akadott egy-egy nyomorodott kezű, vagy más hibával járó hun ember. Meg a két ajtónálló volt hun, az egyik a vastag derekú Uzura, a másik az óriás termetű, de gyermekhangú Ladán.

Én azokkal nem igen beszéltem, azután se, mikor már összeszoktak velem. Nekem az ember a betűismeretnél kezdődött. A ki nem olvasta Plátót vagy legalább is Vergiliuszt, az én előttem állat volt.

Hát biz azok hírét se hallották Plátónak, s még kevésbé Vergiliusznak. Emberarczú állatok voltak. Gondolataik csak a napi dolgaikon forogtak, meg egymás személye körül. Semmi eszmei soha a beszédükben! Megvettem őket. A gazdám is.

Csak az egy Emőke volt, a kivel nem birtam leszámolni.

Sokszor mondtam magamban:

— Ez is csak olyan állat, mint a többi, csak hogy a természet szép alakba öntötte.

De hát láttam már én szép alakot sokszor; sőt ha a márványba faragott nőt tartjuk próbaképnek, akkor még szebbet is láttam.

Nem volt szabályos az arca. Azon arcok közül való volt, a melyekre rápillant az ember, de nem áll meg rajta a tekintete. Hanem ha a szavát hallja az ember, az a kellemes, jóságos, zenés hang, az már megfogja. Az arc megelevenül. A tekintet nem bírja többé elhagyni.

Akkor látja az ember, hogy voltaképen szép arc az. Bűvölően szép! Minden vonása hallgató zene. S ő maga csupa rejtelem!

Igy voltam Emőkével az első ismeretségemben. Később mindinkább lekötött. Úgy tetszék nekem, mintha nem is földi teremtség volna, hanem valami magasabb rendű. Aztán ha nem is jártas a tudományokban, lám a galamb egy betűt se tud, mégis kedves. Az ember, ha galambot fog, meg nem állja, hogy meg ne csókolja.

De azért a többit lenéztem.

Akkor láttam, mennyire nem voltam igaz!

A nők kivétel nélkül érdeklődtek irántam. Mintha testvérük volnék. Egy pillantásom elég volt, hogy tudják, mikor kívánnak vizet, mikor ételt, mikor csendességet.

Azt is gondoltam, hogy talán mégis úrnak éreznek ezek engem, s önkénytelenül is hódolnak az én műveltségemnek.

Nem. Szenvedő voltam. Csak a szenvedőt látták bennem.

Nem tudtam, mekkora zúzóadás van a fejemben, de nagy lehetett, mert fölemelni nem bírtam. Sebláz rontott reám. A fejemet mérhetetlen hegynek éreztem. S mintha akkora tüzes folyó hömpölygött volna benne, mint a Duna!

Meddig teküdtem a láz viharában, nem tudom. Egyszer csak magamhoz tértem, s fölnyitottam bágyadtan a szememet. A szobában nem volt más, csak Kopi:

Jobban vagy? — kérdezte jólelkűen.

akkor tett be vizet. A hogy megfordult, s látta, hogy nyitva a szemem, megszólított:

— No, hálistennek!

— Kopi, — rebegtem, — a Tollas Ördög él-e?

— Él hát.

— Adtok neki enni?

— Adunk hát.

— Ugyan hozd be.

Ma is különös nekem, hogy az a tyúk jutott először eszembe. Örültem, mikor megláttam, s mintha testvérem volna, úgy szóltottam meg:

— Ördög! Ördög!

A tyúk rettenetesen meg volt ijedve, mikor hozták, de a szavamra azonnal lecsillapult. Mellém ült, s nézett, s boldogan kariczált. Látszott rajta, hogy megismer. Beszélgettünk, mint mikor egészséges voltam. Elkérdeztem:

— Kapsz-e enni, inni öreg? Nem vágnak-e a tyúkok? Odajársz-e hálni még az ágyam alá?

Ő mindenre felelt a maga tyúknyelvén.

De én még mindig nem voltam egészséges. Aludtam csaknem szünetlenül.

Egyszer, mikor magamhoz tértem, valami kellemes hűvösséget éreztem a homlokomon. Ahogy fölnyitom a szememet, látom, hogy Emőke ül mellettem, s az ő keze az a hűvös.

Mellette Dsidsia áll. Halkan beszél valamit. A hólyagablak napfénytől sárga. A szoba világos.

Amint észrevette, hogy a szemem nyitva van, a kezét elvonta és fölemelkedett.

— Ne menj el, — rebegtem, — maradj még szép álom!

Habozva nézett reám, aztán Dsidsiához fordult:

— Eredj, — mondotta, — hozdd tele a tálat friss vízzel.

És újra leült.

— Jobban vagy? — kérdezte jólelkűen. — Féltünk, hogy meghalsz.

— Ha téged látlak, nem vagyok beteg. Úgy érzem, mintha május volna körülöttem. És mikor a te szavadat hallom, mintha angyal-éneket hallanék.

Elgondolkozva nézett reám, aztán mintha másra akarná fordítani a beszélgetést, azt mondja:

— Apám is sajnált. Tudod, hogy hirtelen ember. Mért mondtad meg, hogy te hamisítottad a levelet? Néha bölcsőbb vagy a táltosoknál, néha meg olyan gyerek vagy, hogy nem biznék rád egy tejes bögrét.

— Hazudni nem tanultam.

— Ez a baj. A hazugság önvédelem. Kell. A férfi fegyvert visel az oldalán, a nő és a rabszolga hazugságot. Az a mi pajzsunk.

Hallgatódzott, aztán folytatta:

— Bort fogok küldeni. Idd, hogy meggyógyulj. Azután: ígérd meg nekem, hogy hazamégy. Apám elbocsát váltságdíj nélkül. Már meg is izente Prizkosznak.

— Én nem megyek haza. Én nem bánom, akár-mennyit kell is szenvednem, nem tudok élni annélkül, hogy téged ne lássalak.

— Dehát te örült! — szólt halk szemrehányó hangon, — nem tudod azt, hogy ennek a te szenvedésednek özélya nincsen!

— De tudom.

— Ha egy óvatlan pillantásodat elfogják, a következő órában rettenetes halállal ölet meg az apám.

— Azt is tudom.

— És én nem jogosítottalak téged arra, hogy bármi bizakodással is . . .

— Nem jogosítottál, de meg sem tilthatod. Rab vagyok; kérésztre feszíthettek, a mikor akartok, de azt meg nem tilthatja nekem semmi hatalom, hogy azt ne álmodjam, a mit álmodom.

Egy perozig szótlanul nézett reám, s úgy tetszett nekem, mintha könnyben úszna a szeme.

Azután megmozdult:

— És ha kérlek, hogy menj el, ha én kérlek.

— Mért kérnél arra? Én neked terhedre nem leszek. Ha láthatlak, öröm az nekem. Ha a ruhád a szegen függ, én tiikon megsimítom. Az nekem gyönyörűség. Tudom, hogy nem lehetsz enyém soha. De csak azt mondd meg, azt ez egyet, te adtad-e a rózsát?

Az arcza szenvedő kifejezést öltött. A fejét rázta.

— Mért tagadod? Ez téged semmire se kötelez. Engem bo'dogít.

— Nem én adtam, — szólt halkán, hidegen.

Dsidsia belépett. Vizes kendőt borított a homlokomra.

Mikorra a kendőt föltette, Emőke már nem volt a szobában.

XXXII.

Legtöbbet Dsidsia volt nálam. Ült az ágyam mellett, és leste, mit kívánok. Beszélt, csicsergett, akár hallgattam, akár nem. Mikor aztán mennie kellett, megsimogatta a kezemet, és úgy ment el.

Szinte örült, hogy beteg vagyok.

Egy napon azt mondtam neki:

— Nem tudom, mi a bajom, de borzasztó szomjas vagyok. Tégy a vizembe egy marok havat.

— Havat? — kérdezte elbámulva. — Hol szerezzek én havat?

— Hát nincs odaki?

— Odaki? Nem tudod-e, hogy tavasz van?

Annyi idő telt el, hogy feküdtem!

De alig is vártam, hogy kimehessek.

A világ zöld volt már. Az udvaron kislibák legeltek. Az égboltozat kék volt. A levegőben fecskék kerengtek csoportosan. A boglya mellett néhány pitypang sárgállott a fű között.

Oda vezettettem magamat. A tollas ördög mellém ült, és együtt sütkéreztünk a napfényben.

Csudálatos tüze az égnek a nap. Fűti a világot és

világosít. Fényében erő van. Az élteti az erdőt, a mezőt, az embert.

És akkor ahogy rám sütött, úgy éreztem, mintha hó volnék én is, és ő fölszívna; és én egyre kisebb és kisebb vagyok, és édes megsemmisüléssel oszlok bele az örök álmódásba.

Az én táltosom utoljára látogatott meg azon a napon. Levette a kérget a karomról, és elégedetten simogatja hosszú, deres, sárga szakállát.

— No, — mondotta — tudnak-e ilyet a köröszteny papok?

— Jó Bial, — feleltem hálásan — engedd meg, hogy beteg kezemnek első mozdulata egy kézszorítás legyen. Tudom, hogy én rab vagyok, te meg úr vagy, s hogy nem illő ez a kívánságom, de emberek vagyunk.

— Jó, jó, — mondotta a kezét nyujtva. — Te okos ember vagy. Ha fölszabadulsz, gyere el hozzám: olyan táltost nevelek belőled, hogy még esőt is tudsz idézni.

— Ha fölszabadulok, — feleltem — az első arany, a mely kezembe jut, a tiéd lesz.

— Én meg, — mondotta — neked adom feleségül a lányomat.

Lemosta a kezemről a földet. A fejemet is megnézte még egyszer, aztán megsimította az arcomat.

— Csak feküdj a napon! — szólt utolsó tanácsul. — A nap kiszívja a betegséget. Máskor is, ha beteg vagy, csak hivass engem. A kire én ráimádkozok, az mind meggyógyul, ha az Isten is akarja. Mert az én apám hires orvos volt. Atila most is annak a poharából iszik. De nem is fog rajta semmi ártalom.

Később aztán járkálni is próbáltam. Persze csak bóczorogtam az udvaron. Csáthné két rend nyári ruhát adott: gyoicsból valót. Az nagy öröm volt nekem. Hegyesre pödörtem immáron jól megnőtt bajuszomat és a palota elé ültem.

Csáth egyszer meglát, szól, hogy menjek föl a szobájába.

— No, — gondoltam — kár volt még mutatkozni. Ha megint megharag-zik, aligha ragaszt engem össze többé Bial táltos uram!

Hát Csáth zordul is fogadott.

— Folytassuk, — mondotta — a beszélgetést. Hát miért tettél engem bolonddá?

Az asszony meg az apja ott ült a szobában. Emőke is átlebbent a másik szobából, és az ajtófélfának tá-maszkodott.

És nézett rám aggodalmasan.

— Uram, — feleltem — lágyuljon meg a haragod irántam: nem vagyok talán annyira kormos, mint a milyennek látszom. Én, hogy a gazdámval itt voltam, megszerettem a hun életet. Egy napon Szabad-Göröggel találkoztunk, a ki aranylánczoktól terhelten ékes hun ruhában jött elénk. Elmondta, hogy ő rab volt, de csatába ment a kazarokhoz az urával, s most a volt rab egy asztalnál eszik azzal, a kinek szolgált.

— Ez igaz, — felelte Csáth jóindulattal. — Hát ezt akartad utána csinálni?

— Ezt.

Emőke arca kiderült. Tekintete meleg sugárral állt az arczomon. Óh, de szerettem volna tudni: mi volt akkor a gondolata?

Csáth pislogott:

— De hiszen Priszkosz fölszabadított téged, és előkelő állásra nevelt!

— Nem bíztam az udvarban. Ott nők kormányoznak. Itt férfiak. Láttalak téged uram, és kinéztem az arczodból, hogy te jó ember vagy, uram. Gondoltam: beállok hozzád rabnak, s mihelyt háború lesz, melletted harcolok.

Csáth föl és alá járt a szobában.

— Ez derék, — szólott előttem megállva. — Ezt kellett volna rögtön mondanod, nem pedig alakoskodni! Most már nem adlak vissza Priszkosznak. Bizony nem engedem, hogy téntát nyalj többé! De ezt egyenesen is megmondhattad volna.

— Félttem uram, hogy visszafordítasz.

— Hát jól van. Rab maradsz, mert rabbá vetetted magadat, s nem volna értelme annak, hogy előbb szabadulj, mintsem hogy megérdemled. De mivel derék ember vagy, legelőször is visszakapod a pénzedet. Asszony, — szólt a feleségének — add vissza ennek a fiúnak az erszényét.

— Kérlek uram, — feleltem — légy olyan kegyes, tartsd magadnál. Én venni nem akarok semmit, nincs is szükségem semmire, csak a ti kegyelmes jóindulatokra. Legfeljebb egy arany kellene belőle, hogy megajándékozzam Bial táltost.

— Retek neki, nem arany! — rikkantotta az asszony. — Majd bizony! Kapott egy bornyut, a miért gyógyított. Elég az neki.

Az az asszony mostoha anyja volt Emőkének. Azt hiszem, Csáth jobban félt tőle, mint Atillától.

Aznaptól kezdve kijártam minden délelőt a 14—15 éves gyermekek közé nyilazni, lándsát dobni és lovagolni.

Persze csak azt gyakoroltam, a mit az egészséges karommal lehetett. Voltak ott tanítók, a kik mindent megmutattak az ijihur-sodrástól a lovon való megfordulásig. De különösen a kürtjeleket kellett jól ismerni. Minden mozdulatra, minden harci cselekedetre volt kürtjel. Azt a hunok gyermekkoruktól hallották, hát könnyű volt ismerniök, de énnekem mindaz új volt. Föl kellett jegyeznem, s otthon is tanultam.

Legnehezebb volt azonban a lovaglás. En jól tudtam lovagolni: Konstantinápoly szemetes utczáin többnyire lovon jártunk, de azok a vad rohamok, a miket a hunoknál kellett csinálnom, mindig nyaktöréssel fenyegettek.

A roham mindig sűrű csapatban indult, s tovább kiszélesedett a raj, mint a legyező. Az ellenség többnyire egy nyirfa liget volt, a melyet arra a célra ültettek oda. A ligetnél ki kellett lőni a nyilakat, s a kürtszóra hirtelen megfordulni és visszavágtatni.

A csataviselt emberek magyarázták aztán, hogy a rohamot és visszafutást az igazi harczban néha háromszor is meg kell cselekedni. Az ellenség olyankor utána merészkedik a hunoknak. Akkor hirtelen meg kell fordulni és új nyilat kell lőni azután szembe rugaszkodni a nyilaktól megzavart ellenségnek, és mikor már elértük őket, lándsát dobni rájuk. A többi aztán kard, csákány, fokos, árkány és buzogány dolga.

XXXIII.

Egy esős napon, a mikor nem gyakoroltunk, meglátogattam Bial táltost.

A táltosok ott sátoroztak Atilla palotái mögött. Rudakra tűzött lókoponyák jelezték minden sátor előtt, hogy ott pap lakik. S valamennyinek a bejárata előtt egy kicsiny négyszögletes kőoltár állott, a melyen tüzezske füstölgött.

Legdiszesebb sátora volt az öreg vak Kámának, a ki még Balambér idejében kezdte a paposkodást s bölcs ember volt. Fontos ügyekben ott lehetett látni mindig a főurak között. Ritkás ősz szakállá melle közepéig ért, s vékony hosszú bajusza balfelől araszosan kinyult, jobbfelől meg többnyire lelógott. Annak a papnak az a híre volt, hogy beelát a jövődbe, de nem szabad mindent megmondania, mert ahány ígét elárul a jövőből, annyi napot veszít abból a száz esztendőből, a mely neki életül ki van mérve ezen a világon.

A sátort csupa fehér lóbőr takarta, ámbátor valamennyi táltosnak olyan sátora volt, csakhogy az övé terebélyes, árnyék-ernyőkkel felszerelt.

Sok gyermek nyüzsgte körül. Azok mind az ő unokái voltak. Vidám lármájukat a vak ember napestig hallgatta.

A papi sátorok körben álltak egy nagy kerek tér körül. Minden papnak megvoltak a maga hívei, mert minden papnak megvolt a maga külön ereje.

Az öreg *Káma* volt a főpap és főlátó, viharcsillapító, seregáldó. Kezének rátevésével életre tudta kelteni a fölakasztottakat. A vihar megszűnt, ha bűvös botját fölkaparintotta az ég felé.

Az öreg *Iddár* volt az áldozó. Nagyfejű, vállas, hetven éves ember. A hangja dörgő, a tekintete olyan erejű, hogy a levegőben megállította az ellenség nyilait, úgy, hogy a nyilak ártalom nélkül estek le a földre.

A fiatal *Zobogány* volt a főimádkozó és énekes Hangja erős, mint a kürszó, s éneke velőig ható, bűvölő erejű. Azt beszélték róla, hogy van egy imádsága, a melylyel eltompítja az ellenség fegyvereit, s ólommal változtatja az aczélt is.

Bogár táltos (kövér, vig, szőke ember) volt a tűz papja és a népnek íródeákja. Ha levél kellett ide vagy oda, ő rózta föl a buta hun betűket. Persze jól megfizették. Arról nem hallottam semmi csudását. Mindössze azt mondták, hogy a tüzes követ a markába veszi. Azt én is megteszem, s minden keleti bűvész megteszi.

Györbe táltos igézéseket, szemveréseket gyógyított. A közrendű hunok temetésén ő volt a sirató, lakadalmakon a szerencsekérő. Áldozásoknál ő metszette ki az állat nyelvét, s tartotta kanálban, míg a főpap átvette.

Bucsa táltos gyógyította a szembajokat. Áldozásoknál ő vágta le az állat fejét, s tűzte póznára, hogy a rossz szellemek elijedjenek.

Bial táltos a csonttörések összeragasztásában volt mester. Áldozásoknál ő fogta föl az állat vérét, s öntötte az oltár alatt lévő üregbe a Gonosznak.

Sármánd, a nehéznyavalyát gyógyította sikeresen. Szent tánczos volt, fegyverbűvölő, ellenségátkozó. Ha a csecsemőre vizet csöppentett, teste sérthetetlenül vált a harcokban.

Damonogh a szüléseknél imádkozott, különösen az idegenbemenő embereknek áldotta meg a nyilait. A szeretőknak tanácsot adott. A forgószelet kézenlgetéssel elűzte. Az átkokat vissza tudta ordítani az átkozódókra.

Vitos táltos, ájtatos, pupos, vén ember, a lovak és más háziállatok betegségére olvasott rá, s adott orvosságot. Volt neki szere, amelylyel ha bekenték a ló száját, a harcban leharapta az ellenséget a lováról és eltiporta.

Szóval mind tudott valamit, a miből megélt. Legtöbbet mégis, azt gondolom, az amuletek eladásából szereztek. Nem volt hun, akinek valami ne lógott volna a nyakában, persze a köntös alatt. Még a ma született kis gyermeknek is, mihelyt megfürösztötték, piros fonalat kötöttek a kezecskéjére, hogy a rossz szellem ne árthasson neki.

En persze csak nevettem azt a vallást. A keresztény vallásban is több a külsőség, mint a mennyire értelmes embernek szüksége van, hát még a pogány vallásban! Ámbár a külsőségben voltaképpen egy a pogány vallás a kereszténnyel: csakúgy oltárnál áldoznak, csakolyan hosszú ruhában járnak a papok, csakúgy mondják, hogy: könyörögjünk! imádkozzunk! az imádság csakúgy magunkra mondott jókívánságok halmaza, mint a pogányságban, — s a papok itt is, ott is kövérek.

Bial táltos otthon volt. Sátorának szélesre bocsátott ernyője alatt ült Zobogány főpappal. Előttük asztalka, s azon tők-kulacs, meg két ezüst pohár.

Megálltam szerényen tőlök öt lépésnyire, s vártam, hogy megszólítsanak.

— Te vagy-e, Zéta! — kiáltott rám vigan a táltos,

— Én vagyok uram, — feleltem. — Eljöttem hozzád. hogy megegyeszer megköszönjem szives fáradozásodat.

— No ez szép. Dehát ne állj ott az esőben. Kerülj beljebb! Hé, gyerekek, — kiáltott be a sátorba, — hozzatok ki párnát.

Szabadkoztam, hogy nem vagyok rá méltó, de le kellett ülnöm.

Zobogány, noha nagy úr volt, tiz-tizenöt rab ura, nem csekély bámulatomra szívesen nézett reám.

— Hallottam már rólad, — mondotta. — Téged Priskosz küldött ide és tudós ember vagy. Persze keresztény vagy, mint a görögök mindnyájan.

— Meg vagyok keresztelve, — feleltem — de nem tartozom semmiféle vallási osztályba se.

— Hogyan lehet az?

— Könnyen. Ahogy két fűszál nincs egyforma, két embernek a vallása se lehet egyforma. Én a keresztény vallásból csak azt fogadom el, a mit Jézus mondott, meg az ő tanítványai.

— Az nagy és szent ember volt, — mondotta Zobogány sóhajtva. — Hallottam felőle és nem aludtam miatta egynehányszor. De lehetetlen az embernek úgy élnie, ahogy ő kívánta.

Zobogány sovány és lógó bajuszú ember volt. Körülbelül harminczöt éves, álmodozó, lassú mozgású. Fia volt különben az öreg Kámának.

— E szerint — mondoitam, — már itt is jártak hittérítők?

— Mindig van itt egy-kettő, — felelte Zobogány. — De nem sokra jutnak. Mihelyt a hun azt hallja, hogy az ember ne harcoljon, hátat fordít nekik.

Bial nevetett:

— Egyetlen egy hunt se térített meg soha. Csak a szegény idegen rabszolgák, azok keresztelkednek meg.

— És — kérdeztem alázatosan, — tisztelt pap uraim, szabad volna-e tudnom, hogy nektek mi a véleményetek a harczról?

Egy hun asszony lépett elénk. Nyolcz éves fiúgyermeket hozott a hátán. Bial táltost kereste. A gyermek lábára rálépett a ló.

A sátorból padot hoztak ki, s ráfektették a fiút. Nem jajgatott. Tapasztalásból tudtam, hogy a csonttörés nem fáj az első napon.

Míg Bial táltos azzal foglalkozott, Zobogány beszélgetett velem.

— Hogy mink minek stéljük a harozot? Szükséges az, öcsém. Nem mondom, hogy jó, de nem lehetünk meg nélküle. Ha a keresztény vallást elfogadjuk, bele kell szórnunk a Tiszába minden fegyverünket. A ki minket megüt jobbról, tartani kell a balfelünket. A ki nekünk árt, annak használnunk kell. Ez ma még képzelenség. Ha Atilla ma eloltaná a hun isten oltári tűzét, s keresztet tüzne a helyére, s megesküdné, hogy a biblia szerint él, holnap eltörülnék a hun népet a föld színéről. És ki szúrná az első kardot Atilla szívébe? A római pápa!

És ezt olyan hidegen mondotta, mintha csak zabról beszélünk volna.

— De gondoljuk el, — feleltem — hogy az egész világ elfogadja a keresztény vallást és nem harozol többé.

— Lehetetlen!

— Nem tartom lehetetlennek, — bocsáss meg uram, nem azért mondom ezt, hogy feleseljek veled, hanem csak, hogy az igazságot megtaláljuk.

— Szeretem, ha beszélsz. Csak bátran. Én meg nem haragszom, akármit mondasz is.

— Csak azt óhajtom mondani, hogy ha egyes emberek meglehetnek verekedés nélkül, meglehetnek nemzetek is. Mert a nemzet is egyes emberek sokasága.

— De az emberiség a gyermekkorát éli. Olyan gyerekeket még nem láttál, a ki nem verekedik.

Erre nem tudtam felelni.

A táltos elmosolyodott.

— Az ember nem más, mint állati testben fejlődő istenke. Így mondom *istenke*, mert nem találok rá más szót. Az ember lelke ép úgy csiréből fejlődik, mint a növény, de egy test nem elég arra, hogy megérjen benne, sok testben kell élnünk.

— Nem értem uram, bocsáss meg.

— Mielőtt ember voltál volna, voltál fű, voltál virág, voltál fa, voltál légy, voltál cserebogár, farkas, ló, oroszlán, szóval minden.

— De ez nem bizonyos.

— Nem, de lehető . . . Nem is lehet másképen. Nem érzed-e magadban hol az egyik állatot, hol a másikat?

— Nem én, uram.

— Nem ismersz-e embereket, akik prédalesők, hálófónók, mint a pók?

— Ismerek

— Nem ismersz-e olyanokat, a kik gyűjtenek, mint a hörcsők, a kik vérengzők, mint az oroszlán, vagy gyávák, mint a nyúl, vagy szolgálatra alkalmasak, mint a ló, vagy alattomosak, mint a kigyó? Ez nem egyéb, mint megtartott tulajdonság az előbbi állapotból.

— De mire volna ez jó uram, a léleknek ez a vándorlása?

— Arra, hogy a lélek sok erőt és sok jó tulajdonságot szedjen össze. Egy emberélet erre nem elég.

— És aztán ha emberek is voltunk?

— Bizonyosan megint tökéletesebb állapotba jutunk. Semmi esetre se olyanba, mint a keresztények hiszik, hogy beülünk egy szép, fényes, tiszta helyre és az angyalok muzsikáját hallgatjuk, énekelünk, imádkozunk, szent semmittevésben töltjük az örökkévalóságot. Az ember lelki természete nem olyan. Mozog, alkot folyton a Teremtő is. Ez az élet. Az embernek a halála után is mozognia, alkotnia, küzdenie kell, csak hogy más helyen, más ütközők között. Értelmünk egyre finomabb lesz, szívünk jobb, cselekedeteink, törekvéseink nemesebbek lesznek.

— De én nem emlékszem arra, hogy mi voltam, micsoda tapasztalatokat gyűjtöttem például tücsökörkömben.

— Azt nem is akarja a Teremtő. Elég, ha a lelkedben megvan a szerzemény. Nem látsz-e például

olyan embereket, a kik már gyermekkorukban hajlandók valamire? Például a zenére, költésre, faragásra. Az a gyermek nem tudja, hogy honnan értett benne az az ügyesség, az a hajlandóság? Hát bizony csak onnan, hogy néhányszor már ember is volt és ugyanazt gyakorolta már.

— Hallottalak uram elégszer papolni, de nem így.

A táltos vállat vont:

— Azt hiszed, hogy mindezt értené a nép? Hiszen te sem érted, pedig te tanult ember vagy. Majd évezredek múlva. A népnek ma még bűvölés kell és jelek, a miket a testi szem láthat. A lelki szem, az még nincs bennetek fölnyilva.

Félbe kellett hagynunk a beszélgetést, mert Bial táltos föltette a bűvös süveget, s áhítatosan pislogva, ráimádkozott egy könyvből a gyermekekre, hogy a gyógyulás sikeres legyen.

XXXIV.

Egy nyári napon hire szállt, hogy Theodoziosz meghalt, s hogy a kormányzást a nénje, Pulcheria vette át.

Atila nem várta meg a Pulcheria követeit: poczakos Eszlásznak megint lóra kellett ülnie, hogy lovagoljon a Márvány-tenger mellé. Kiválogatták ezuttal a legmorcosabb képű embereket: Hardót, Keszit, bikafejű Mácsát, de még a csatlós szolgák közül is azokat vitték el, a kiknek a pofája legrendetlenebb.

Atila izenete csak ennyi volt:

Ha ez a követtség nem hozza el a Krizafiosz fejét, magam megyek érte.

Krizafiosz is furcsákat álmodhatott abban az időben.

Hogy addig mindig aranyat küldtek a Krizafiosz feje helyett, a város tele volt azzal a hírrel, hogy indulunk Konstantinoszba.

Az emberek nagy csoportokban beszélgettek. A főurak déltől éjfélig ott lebzseltek Atilla körül. Konstantinápoly óriási térképe ki volt terítve a palota nagytermében egy asztalra, s rajta kirajzolva minden palota; a tenger vize zöldre, s hajókkal betarkázva; a királyi palotán arany koronakép.

Edekon, Csáth, Berki Oresztesz — ezek magyarázták, hogy melyik épület micsoda.

En csak két esztendő múlva láttam azt a térképet, de bámultam a tökéletességén.

Az ifjúság hadi gyakorlatai reggeltől estig tartottak.

Csáth fölmentett minden dologtól, hogy én is gyakoroljam magamat.

Mi célja volt velem Csáthnak, hogy ezt megengette? — ma se tudom. Lehet, hogy abban a kérés emberben mégis jólélek lakott, s hízelgett neki az én bizalmam. Atilla körül tíz előkelő ember is volt olyan, a ki idegenből származott, s a szolgaságból emelkedett föl, lehet, hogy Csáth is le akart kötelezni magának egy úri embert. Talán arra gondolt, hogy ha én urrá válok, neki vagy a családjának a jövőben nagy hasznára lehetek.

Mindennap későn este tértem haza. Emőke már akkor a hálókában volt, én magam meg nagy fáradtan csak éppen megettem a vacsorámat, s aludtam, mint az ólom.

Emőkét nem láttam hetekig.

Végre visszatért a küldöetség. Kürtök szóltak és az előreszárguló lovasok kiáltották diadalmasan: — Hozzák az orgyilkos fejét!

Hozták is. A város végén már kivették a mézből. És a sápadt kövér ember fejét dárdára tűzve vitték végig a városon.

XXXV.

Csáth egész éven át mindennap Atillánál ebédelt. Én ezt eleinte dőzsölésnek véltem. Gondoltam, az ilyen barbár nép az evést-ivást tartja az élet fő gyönyörtségének.

Ebben is tévedtem.

Azok az ebédek csak ünnepi alkalmakkor voltak zajosak, vagy ha Atilla idegeneket vendégelt meg. Máskor az ebéd mindig tanácskozás volt.

A király személye így családi körbe egyesítette a hun előkelőket. Mindegyik elmondhatta a véleményét, s a feltűnőket megvitatták. Az öregek szava mindig sokat nyomott, s végül Atilla hozzáadta a maga okosságát. A szerint határoztak.

Ebéd után hol korábban, hol későbben szétoszlottak, ki-ki a maga dolgára. Atilla is vagy a feleségeit látogatta vagy a fiatalság hadi gyakorlatát nézte meg, vagypedig követeket fogadott, a kik minden világtájról sűrűn jártak hozzá.

Egy októberi esős napon estefelé a kovácsunk műhelye előtt ültem. Az udvar egyik sarkában dol-

gozott az az ember. Többnyire lovat patkolt s nyilakat kovácsolt.

Akkor éppen azzal foglalkozott, hogy a nyilak szárát bélyeggel sütötte be. A bélyeg ugyanaz volt, ami a családi jelvény: egy kézben két kard s a nap. Én is azokkal a nyilakkal lőttem. Gyakorlatok után a hun fiuk összeszedték az ellőtt nyilakat és a bélyegeket szerint visszaosztották a tulajdonosaiknak.

Az én nyilaim fenyőfából készültek. A gazdám nyilai tengeri nádból. Most már a nagyobbik fiú is kapott nyilakat. Azok közönséges nádból készültek.

Hát ahogy ott nézem, milyen ügyesen tollazza a kovács a nyilakat, jön Kaza udvari szolgálólány, hogy menjek föl üstöllést a palotába, Atilla elé.

Én csak eldöbbenek. Váltom a ruhámat hamarosan. Loholok át a palotába.

Szentül azt hittem, hogy Priszkosz érkezett meg és hogy megint megtörik valami csontomat.

De nem az volt. Amint bevezetnek, látom, hogy ott ül valami ötven ember a borszagú terem közepén Atilla körül az asztalnál. A király mellett jobbról Barcza, a király nagybátyja, balról Aladár. Ott van a fővezér, Csáth, Edekon, Dorog, Mácsa, Kászon, Vacsar, Upor, Bálán, Madarász, Damó, Zsögöd, Csomortán, az öreg Barakony (a Csáth apósa), Salló, Kontsagh, Hargita, Urkon, — szóval mind a főurak. Az asztal fehér abroszszal van beterve. A terem oszlopain fáklanyagságú viaszgyertyákat gyújtogatnak a szolgák. Kamocsa, egy kerekfejű s vastagnyakú hun beszél állva, Atilla felé fordultan. Az arcok nevetők, vörösek. Nagy a jókedv.

Kaza bevezet az ajtón. Várakoznunk kell, míg Kamocsa beszél. Az uram is int, hogy várják, de Kamocsa éppen végzi a beszédét. A kupáját fölemelve mondja:

— És most üdvözöllek, király uram. Nem tehetek másképen, mint hogy vélegényi mívoltodban üdvözöljelek. S nem lehet az, hogy egyuttal arra is ne

köszöntsem a poharamat, akit menyasszonyodként köszönteni most már kénytelen vagyok.

Harsogó nevetés követte ezeket a szavakat. Az öregek is döcögve nevettek. A vén Barakony az asztalra csapott és kiáltotta:

— Így van!

Atilla szintén mosolygott.

Először láttam mosolyogni s különös volt nekem. A zöld alma mikor pirosra változik, a komoly ember mikor mosolyog, mintha nem egy és ugyanaz volna. De csak a szeme mosolygott, az a rettenetes két fekete szeme, amelytől még a hegyek is reszkettek.

Perozekig tartott, míg elsimultak a derűlség hullámai. Akkor a gazdám intett, hogy menjek hozzá.

Fölkelt és Atilla elé vezetett.

— Ime, uram, — mondotta — ez az a rabszolga, a kit említettem. Ez nem hazudik, ha fejbevered is.

A társaság elcsöndesült. Minden szem rámfordult.

Nem tudtam, mi a szokás: meghajoltam, aztán meg letérdeltem. Gondoltam: rabszolgának talán így illik.

— Kelj föl, — szólított meg Atilla. — Most már hun vagy, hát se ne térdelj, se ne hajladozzál.

Fölkeltem.

— Ösmered-e, — kérdezte — Honoria hercegleányt, harmadik Valentinián császárnak a hugát?

A teremben olyan csönd volt, hogy a fáklyaserczegést meg lehetett hallani.

— Egyszer láttam őt, — feleltem habozva — mikor még Konstantinápolyba volt bezárva.

— Él még?

— Azt hiszem uram, él még. Mikor én eljöttem élt. Ravennába vitték. Ott is fogva tartják.

— És miért tartják fogva?

— Azért, mert neked, király uram, ezelőtt tizenhat esztendővel jegygyűrűt küldött.

Atilla szemében meglepedés látszik. Körülpillant az urakon. Halk moraj és mozgolódás. Aztán ismét csend.

Csak én állok komolyan az egész társaságban.

— És miféle isten teremtese az? — kérdezte tovább Atilla.

— Azt mondják: bolond.

Erre szavaimra kitört a nevetés. Kitört, mint a vezuvi kráter. Csáthra pillantottam, hogy miért nevetnek? Csáth a kezével intett, hogy jól van. De ő is nevetett. Aladár királyfinak minden foga fehérlett a nevetésben.

Atilla aztán tovább kérdezett:

— És úgy ábrázatra milyen az a hercegnő?

Nagy csend. Összeszorított ajkak. Csak a szemek nevetnek rám.

— Csak arra emlékszem, hogy hosszú orra van, mint Nagy Theodoziusz minden ivadékának és hogy az arcza hervadt.

A nevetés kidurran. Nagyhajú Dorog szinte fetreng belé a széken. Atilla nagybátyja, Barcza arezán öreg könnyet látok lecsordulni, testének nagy hája szinte reng a nevetéstől.

Atilla is hátrahajlik a széken és hunyorgón mosolyog.

Csak én állok komolyan az egész társaságban, mint a bolond. A zürzavaros hangokból a fülem kihálaszni próbálja a nevetés okát, de hasztalan: ötven ember beszél és nevet egyszerre.

Végre Atilla fölemeli az ujját, s minden elcsöndesül.

— Fiú, — szólott ismét hozzám — mondd meg nekem, hogyan gondolkoznak rólam, mit beszélnek rólam a római birodalomban.

A kérdése nyájas, de én lelkemben mégis remegek belé. Nem tudom mihez mérni a szavamat, nincs vezérgondolatom. A nagy vidámságban egyedül én állok tájékozatlanul. Azonban Atillát nem szabad várakoztatni, — feleltem:

— Hát uram, az udvarnál azt tartják rólad, hogy különös fajta oroszlán vagy, a kit arannyal kell etetni, különben széttéped a világot.

— Nem az udvart kérdezem. Az csak kis társaság, az ismer engem. Hanem azt mondd meg, hogy úgy általában abban a nagy birodalomban mit beszélnek rólam?

— Semmi jót, uram.

A gazdámra pillantottam. Láttam, hogy a szeme gyönyörűségtől ragyogva áll rajtam. Int a fejével, hogy csak beszéljek bátran. Én hát vakmerő nyíltsággal folytatom:

— Az a vélemény rólad, felséges király uram, hogy boszorkánytól született szörnyűség vagy mint minden hun. Ezenkívül azt beszélnek, hogy a fejed kopasz, az orrod olyan, mint a disznóé, a füled lelóg, mint a kutyáé és beszélni nem tudsz, csak morogni.

A kaczagásnak olyan vihara tört ki a teremben, hogy magam is alig birtam a komolyságomat megtartani.

Az emberek vonaglottak. Eszlász elkékült arczczal ordított, Berki fuldokolva röhögött. A fővezér szeméből patakzott a könny. A gazdám üvöltve verte az asztalt. De még a király mögött álló szolgák is kunczogtak. Tomor pohárnok befogta a száját, s ide-oda tekergett Aladár mögött, hogy nem mert hangosan nevetni. De a többi, az szabadon eresztette a kaczagását. Én olyan nevetést, olyan hahotázást, röhögést, nyerstést életemben nem láttam. Volt olyan főúr, a ki lefordult a székről s a földön kinlódva rángatta a nevetés görcse. Még az agg Barakony is kipirosodott arczczal döcögött és rázta a kezefejét a levegőben.

Én csak Atillára néztem. Az ő arczán ismét az a finom mosolygás játszott át, a mi előbb. A mily sötét és félelmes volt az az arcz örökké nyugodt komolyságában, ép oly kellemes volt, mikor a vidámságnak sugara vonult át rajta.

Azon aggódtam, hogy talán a bolond Cerkó szerepébe estem, s ezt rab létemre se tartottam volna szerencsémnek, azonban Atilla intett, hogy elmehetek.

A gazdám azon a napon csak estefelé tért haza.

Megvártam őt az aítóban, hogy talán szól valamit, s magamban röstelkedtem, hogy én ezeknek a barbároknak voltam ma nevetsége. De csak tudnám, hogy miért? Holnap reggel át is megyek Kazához, hogy világosítson meg, különben örökké fog az a nevetés bosszantani.

Csáth ragyogó arczczal ült a lován. A szája még akkor is nevetőre állott.

Leugrott a lováról és hozzám fordult:

— No fiú, — mondotta a vállamra csapva, — kítettél magadért. Ma este jutalmul velem vacsorázol. Rab vagy, de velem vacsorázol!

Ez olyan kegyesség volt, a minőben a Csáth házánál rab még nem részesült.

Vacsora alatt aztán elmondta a feleségének, hogy én milyen bátran viselkedtem Atilla előtt.

— Napok óta főzzük a fejünket, — úgymond — hogy hogyan kössünk bele a római birodalomba? Már indultunk volna, ha ki nem adják a Krizafiosz fejét, de kiadták a gyávák! Atillát ette a méreg, hogy nincs okunk fegyvert csatolni. Végre eszébe jut, hogy ezelőtt tizenöt esztendővel valami bolondos herczeglány jegygyűrűt küldött neki. Keresteti a gyűrűt: megvan még. Hivatja Rusztit. Kiolvassák a régi írásokból, hogy Honoria a neve a herczeglánynak. Hát már most az keresztény, Atilla meg pogány, s ezenfelül Atilláról az a hír, hogy nyers húst eszik, rőfög és ördögi ábrázatú. Atilla követeket küld holnap Rómába a menyasszonyáért.

Egyszerre megvilágosodott nekem minden. De szinte vaczogott a fogam a barbárok rettenetes ravaszságától.

— Ezen mulattunk ma példátlan szélesen, — folytatta Csáth. — Az a róka Edekon nagy komoly képpel fölveti a kérdést, hogy uram király, mi lesz, ha a menyasszonyt kiadják?

Aztán elbeszélte, hogy én miket mondtam Atil-

lának és hogy milyen nyugodtan és bátran állottam előtte.

Én az asztal végén csendesen, megvontan, a szememet lesütve ültem. Alig ettem néhány falatot.

Mindössze kétszer pillantottam föl, s akkor lopva Emőkén is átsmúlt a tekintetem.

Mikor Csáth engem dicsért, éreztem, hogy Emőke mosolyog, s tekintete az arczomon pihen.

XXXVI.

Harmadnapra öttagu követség indult Valentinianusz római császárhoz Ravennába. A követség vezére Edekon volt. Vele ment a kopasz Madarász, Kamocsa, Mácsa, Betegh és Upor.

A követek levelet vittek, amelynek tartalmát Csáth egy kilovaglásunk alkalmával elmondta.

Hát ezt írta Atilla:

Üdvözetemet küldöm neked, Valentinianusz császár.

Megbotránkozással értesültem arról, hogy jegyesemet, Honoria hugodat zárva tartod.

Avagy nem tudod e, hogy ő ezelőtt tizenöt évvel gyűrűt küldött nekem, és így ő kétségbevonhatatlanul jegyesem? Nem tűrhetem, hogy őt tömlöczben tartsátok, sőt követelem, hogy őt hozzám bocsássátok, s apai örökségét kiadjátok.

Az ő öröksége pedig a Constantinus hátrahagyott vagyonának fele, és a római birodalom fele.

Azt követelem!

Atilla.

Míg ez a levél Ravenna felé ügetett, két különös követ-ég érkezett Atillához.

Az egyik követség hét barna óriás. A fülükben gyűrű. A süvegükön strucz toll. Testhez álló bőrruhában valamennyi, de a karjuk meztelen. Szép fekete szemű emberek.

Vandalok voltak. Afrikából jöttek. Genzerik király küldötte őket egy szekérre való gyönyörű aranyművekkel.

A másik küldöttség tíz szőke ember; kékszeműek, sárga szattyánbőr öltözetűek; vörösbársony a süvegük; fegyverük ezüsttel kevert aczél, a mellükön aranycsatok. Nekárparti frankok voltak. A hun nők csapatosan lovagoltak ki a sátorukhoz, hogy az arczuk színét bámulják, s hosszan leomló sárga hajukról beszélhessenek.

A frankokat egy elűzött trónörökös vezette, egy fiatal, csinos legényke, aki mingyárt összebarátkozott Aladárral, s azontúl mindig együtt jártak.

Mind a két küldöttség azért jött, hogy Atilla fegyverét kérje segítségül.

A vandalok valamikor a Kárpát erdeiben fészkeltek, de idővel megsokasodtak, s végigözlöltek egész Európán, Iberia csúcsán átkeltek, elfoglalták Karthágót, s most Afrika partja a hazájok.

A vandal király azt ajánlja Atillának, hogy a jövő tavaszon kétfelől támadják meg egyszerre a római birodalmat. Ő délfelől csap be, Atilla észak felől rontson rájuk: s a találkozás helye Róma.

— Minek várjam a tavaszt? — felelte vállat vonva Atilla. — Az én lovaimnak kaszál ezen a nyáron az egész római birodalom.

Csak éppen a választ várta még, a római választ. Az is megérkezett. Sok kincs: gyöngy, arany, bársony és selyemszövetek voltak mellékelve a válaszhoz. A római császári udvarból azt felelték, hogy Honoria már férjhez ment.

Erre Atilla kitűzte a vörös zászlót. Lovasokat kül-

dött a világ minden tája felé, hogy a hadat táborba szólítsák.

És akkor az élet megváltozott.

Az ember akármerre ment, mindenütt fegyvert javítottak, kardot köszörültek, buzogányt öntöttek, íjjhúrt fontak, harci dolmányt pikkelyeztek, sisakot béleltek, nyeret bőrozték, tábori sátort kalapáltak.

Az asszonyok még a nyáron tömérdek marhahúst, lóhúst és birkahúst füstöltek, keményre gyúrt tésztát szárítottak. A húst porrá törték. A tésztát zacskókba kötötték. Később tapasztaltam, hogy micsoda erősítő hamar-ebédet lehet abból főzni.

A férfinép a sátorok között is lándzsát hányt. Magas földhányásokat vertek, bekötözték szalmával vagy gyepet döngöltek reá, és husz-harmincz lépésnyiről dobálták bele a lándzsát.

A fiatalság a mezőn nagy rajokban gyakorolt. A raj néha akkora félholdakba alakult, hogy a két végét nem lehetett látni.

A jeleket kürtök fújták. Egy hosszú, éles rikoltás hátrálást jelentett, két hosszú rikoltás megfordulást a vágató lovon, s a nyílnak ellövését.

Azt nem bírtam megtanulni. A hunok azonban a sok gyakorlat folytán annyira vitték, hogy az elnyúltna vágató lovon megfordultak és hasra feküdtek, s így visszafelé messze ellőtték a nyílaikat.

Tisztek nem voltak, mint a római hadseregben, hanem csak vezérek és zoltánok, akik a vezérek parancsát gyors lovakon hordták széjjel.

A csapatok családok és nemzetségek szerint alakultak. Azok maguk választottak maguknak vezetőt és zászlótartót. A zászló csak egy hosszú lándzsa volt, amelyen színes süveg, nádcsomó, kard, lófark, bivalyfej, hold vagy más efféle jelvény volt.

Ősszel már megérkeztek az északi *alánok*. Irtóztató hosszú lándzsájukkal úgy jöttek, mint egy nádrengeteg. Királyuk egy zömök, villogó szemű öreg ember. Aztán jöttek napokig tartó vonulással a far-

kasbőrbe öltözött *neurok*, akikről azt beszélték, hogy valóságos farkasokká tudnak átváltozni; jött a vad *bellonotok* nagy hadserege, azok szakálla mellig ért: parittyával lóttek íjj helyett.

Nyomukban, mikor az első hó leesett, jöttek rengeteg sok lóval a kifestett képű *gelonok*. Azok kaszával voltak fegyverkezve, s a hátukon emberbőrből készült kaczagányt viseltek. A pofájuk piros és sárga festékkel úgy agyon volt karikázva, hogy az ember nem értette, hogyan ismerik föl egymást?

Jöttek dübörgő szekereken a *baszternek* Ázsiából, sok asszony nyál, akik szintén föl voltak fegyverkezve. Tornyos rézsisak volt a fejükön; balkarjukon nádból font paizs; kardjuk bronzból való, széles és nehéz. Nyílaik mérgezettek.

Jöttek két napig tartó átvonulással a *kazarok*, akiket az előbbi évben hódított meg a hun. Azok másfélszer olyan hosszú íjjakat hordtak, mint ők maguk; szép barna nép, de alacsony homlokú. A nyílaikat nem tollazzák föl. Nyergükön fából készült szöges buzogány lóg.

Jöttek széles szügyű lovakon a sasszemű *rúgok*, köztük sok vereshajú ember. Azok a subáikat is vörösvörösrre festik. Kétélű szekercével harcolnak. Huszharmincz lépésre is czélt találnak vele. A czéi az ellenség lova feje. Ha a ló lerogyott, az embert hosszú lándzsáikkal szúrják agyon.

Jöttek a *scirek*, fehérarcú, szikár, nagycsontú nép. Azoknak is széles szekercze függött a nyergükön. Íjjaik kettős hajlásúak. Asszonyt nem hoztak magukkal.

Jöttek csak gyalog a *turczilingek*, kerek paizsú, rövidkardú népség. A levegőt tőlük két napig vöröshagymabűz hatotta át. Azoknak a kardja fényesre síkált vörösréz. Azt mondták róluk, hogy csak akkor elegyednek a csatába, mikor már a hun lovasság az ellenséggel összekeveredve viaskodik.

Jöttek a *herulok*, a világ leggyorsabb lovasai, akik

Szakadatlan menetben özönlött a sok had.

nem irgalmaznak senkinek, de maguk se könyörögnek kegyelmet soha. Azok zászlója csupa halálfeje.

Jött nyugat felől a *kuádok* egy töredéke: nagytermetű, vastag szemöldökű nyilazók. Azoknak oly erős az íjuk, hogy a nyílat a deszkán is átröptí. Tűszót viselnek. Piszkos, kegyetlen, barna nép.

Jöttek velök a nagyorrú és kékszemű *ruábok*. A válukon rézlemez, s azon a szöges csata-csép, amelylyel a lovat is leütik. Azok csak valami ezren jöttek. A derékhad, amint mondták, csak tavasszal indul meg.

Azután jöttek különböző apró-cseprő népcsoportok, eltűnt vagy szétszórt népfajok maradványai. Így jött többek között egy vandal népcsoport is. Isten tudja, mikor szakadtak el a nemzetüktől, amelyet azóta Afrikába sodortak a viharok.

Jöttek-jöttek, érkezten-érkeztek, egyik jobbról, másik balról. Átvonultak a városon, át az eddig érkezett táborokon. Letáboroztak a legutóbb érkezettek mellé.

Napokon és heteken át, szakadatlan menetben özlönlött a sok had reggeltől estig, hol kürtszóval, hol sípok zenéjével, hol tompa csörgéssel, zörgéssel, lödobogással, dobropongással. A vezérek befordultak néhány percre Atillához, bejelentették az érkezésüket, átvették a rendelkezést, s mentek a haddal tovább.

Karácsonkor jöttek az *osztrogótok*. Azok már gyalognép voltak. Csizmájuk térdén fölül érő; sisak helyett állati fejbőrt viselnek, sörényesen, szarvasan. Kardjuk hosszú és egyenes. Három fejedelmük, három egytestvér: Elemér, Todomér és Idamér. Rettentő nagy nép az. Valamikor övük volt fél Európa: a Volgától a keleti tengerig legeltek a gót nyájak. Aztán Balambér meghódította őket. Akkor a nép fele elszökött, Galliába ment. Azokat nevezték vízigótoknak. A nép másik fele maradt a hunok alattvalója. Azokat nevezték osztrogótoknak.

Átvonulásuk négy napig tartott.

Nyomukban jöttek végtelennek tetsző sorokban a

gepidák, a kiknek királya, Ardarik, majdnem mindenkor Atillánál lakott.

Azok is gyalognép voltak. Ragyogtak a réztől és aranytól.

Jöttek a *szarmalák*. Szoknyás férfiak. Zömöktermetű, rövidnyakú nép. Lándzsájuk állati szarvakból készült. Fegyveres nők is jöttek velök, párducz-izomzatú, macskaszemű hölgyek. Azok pajzsa darvak háti bőréből készült, sisakjuk pedig fából. A szarmaták úgy iszszak a lóvért, mint mink a bort.

Jöttek a szarmaták rekonai, a *rokszoldánok*. Lovas, nyílas nép az is. Nyergükön madzagon vagy szíjjon egy-egy koponya lóg. Abból isznak. Elhozták a családjukat is, mert otthonuk ott van, a hol a sátorfát leütik. Mosolygó asszonyaik kíváncsian néztek ki a bőrökkel fedett öblös szekerekből. A gyermekeik ott lovagoltak a szekerek mellett.

Egy hétig tartott ismét azoknak az elvonulása.

Azután a legközelebb lakó *jász* nép seregelt be. Az már nem is külön nép, mert rég beolvadt a hunokba, csak a ruhájában különbözik: csontlemezekből faragott pikkely-ruhát visel a harczban. A lovukat is tetőtől-talpig olyannal fődik. A pikkelyt durva vászonra varrják, s olyanok, mintha emberré vált halak volnának.

Barna és holdas szemöldökű, hosszúnyakú nép az. Mind magasra nyúlt ember. Nyilazásban első a világ minden népe között.

Végül beözönlött az egész hun nép, a *fekete bunok* és *fehér bunok*. Az utóbbiakat hunugoroknak, hungaroknak is nevezik, felerészben meg magukat magyariaknak mondják, mert a Magyar nevű család van köztük legjobban elszaporodva. Akkor láttam csak, hogy a fehér hunok nem csupám a ruhájokért viselik a fehér nevet, hanem azért is, mert az arczuk fehérebb, mint a fekete hunoké; a hajuk gesztenyeszínű, néha szinte szőke. A fekete hunok haja mind koromszín sötét. Csáthnak bizonyára hunugor volt az

első felesége, mert Emókének is a haja gesztenyeszínű.

Azok a hunugorok mind két karddal fegyverzetten érkeztek. A jobboldalukon egyélű kard, a baloldalukon kétélű. A magyarok közt némelyeknek lándzsahelyett fokos volt a kezében, a mely hasznosabb harczsi szerszám a lándzsánál. Sok nyergen meg árkányt lehetett látni, szőrből font zsineget, amely arra való, hogy az ellenség nyakába repüljön, s az embert a nyeregből lerántsák.

A magyarok poggyászos szekereit az ugorok követték. Halászatból élő gyalognép az. Nem annyira nyílt harczra való, mint inkább arra, hogy a táborot védje, ha netán az ellenség a szekerekig nyomulna, meg hogy útközben halászszon.

Sok gyomor a nagy had!

A hunok gyülekezése aztán eltartott januárius végéig. Hol egy fekete-gubás csapat, hol egy fehér-gubás csapat, de az mind hun és hun. Mintha a föld torka okáda volna folyton őket. A számuk telán azért is tetszett olyan véghetetlennek, mert minden hun hozott vezetéklövet is magával. A csapatvezetőknek és a zoitánoknak három lovuk is volt. A vezérek, fejedelmek öt-tíz vezetéklóval robogtak a táborba.

Januárius végén a fővezér lóra ült és bejárta az érkezett hadiakat. Megnézte, melyik népből mennyi jött, s följegyeztette a számukat.

A számlálás napokig eltartott. Itt tízezer, ott húsz-ezer, a jász maga ötvenezer, a gepida nyolczvanezer, a gót hatvanezer. Egy hélig számlálgattuk őket. Mikor már fölül voltunk a félmillión, abbahagytuk. Ma se tudom, mennyi nép gyűlt össze, de ha ahhoz, a mit megolvastunk, hozzászámítjuk a százezernyi asszonyt, a táborok végén sátorozó kalmárokat, lócsi-szárokat, koldusokat s a gyülevész szemétnépséget, az egymilliónál több lovat, és vagy kétszázezer szekeret, fogalmunk lehet arról, hogy micsoda népnyüzsgés volt az a Tisza körül!

És az a rengeteg népsokaság még csak azt se tudta, hogy hova megyen?

*

Talán február első napja volt, mikor a nap melegétől megcsordultak az ereszek a lógó jégcsapok. Atilla délután kilovagolt a palotájából, s a vezérek és főurak kíséretében bejárta a rengeteg hadat.

Sátora már akkor ki volt rakva szekerekre a palota előtt. Huszonkét nagy szekér vitte csupán azt az egy sátor. Egy kisebb sátorát, a mely az útközben való rövid pihenőkre és egy éji alváásra szolgált, egy aranyozott, nagykerékű szekérre rakták.

Este ismét fagyott. Az ég felhőtlen volt. A mint a nap leereszkedett az éghatáron, keleten rengeteg üstökös emelkedett föl. Kezdetben olyan volt, mint egy búzakéve, azután elvékonyodott, s olyanná vált, mint a hunok kardja.

A nép kitolongott a sátorokból, s álmélkodva nézte az égi jelet.

XXXVII.

Másnap reggel Atilla kürtöse, Káczon, kiállt a palota elé, a dombra. Fölemelte a nagy elefántcsont kürtöt, s messzebúgó hangon fujta az indulót.

A mi sátorunk is ki volt már készítve napok óta az udvarra. Nagy bőrsátor volt az, gyapjúszőnvegekkel kibélelt alkotmány. Az oldalain előrevonható bőrlélek sárgállottak. Azok alatt a szolgák fognak hálni: én, Karacs, Nagyfülü-Szabolcs, Ladó és Bazcon.

A sátorban van függőágy, összehajtható asztal, ugyanolyan szerkezetű székek. A ládákban van két öltözet pánczélos ruha, öt rend különféle harci bőrköntös, az egyik viziló bőrből készült, s virágalkotokra lyukgatott; volt valami száz mindenféle fegy-

ver, edények, serlegek, s ötez ernyil csupáncsak az úr számára.

A kúrtszóra befogták a lovakat. A gazdám felöltözött. Behítt a palotába. Két kardot, lándzsát és síjjat adott, s egy dísznőbőrből készült harcziköntöst, a mely belől finom drótszövettel volt bélelve.

Feleségét, leányát, apósát megölelte, gyermekeit százszor összecsókolta.

Én is odamentem: kezet csókoltam az asszonynak, s az öreg Barakohnak.

A szemem könnybelábadt, mikor Emőkéhez fordultam. Szótlatlan nyujtotta a kezét. Lehajoltam és megcsókoltam. S éreztem, hogy megszorítja a kezemet.

Csáth nehezen búcsúzott.

— Valami rossz sejtélem kőnoz, — mondotta. Aztán a küszöbön még egyszer visszafordult: bement a harmadik szobába a gyermekekhez.

Én ott álltam a szoba közepén Emőke előtt. Magunkra maradtunk,

— Ha visszatérek, — mondtam halk, remegő hangon, — s olyan állapotba jutok, mint Szabad-Görög, remélhetem-e, hogy szívesen beszélsz velem?

Hallgatva nézett egy perczig reám, azután így felelt:

— Ha visszatérsz is, ígérni nem ígérhetek semmit, Zéta. Jó fiú vagy, de e pillanatban oly messze állsz tőlem, hogy nem tudom elképzelni, hogyan lesz az . . . De ha nem térsz vissza . . . ha nem térsz vissza . . .

— Meghalok érte, s nincs tovább.

— Arra az esetre, hát . . . Megcsókolhatod az arczomat.

Alán nem lett volna szabad másképp érintenem, mint hogy én is az arczához hajoljak, de nekem megmozdult a karom is: gyöngéden átöleltem őt; arca egy perczig mellemen pihent. Hallani véltem szíve dobogását. Öleltem, öleltem magamhoz. Ajkam

odatapadt gyöngé, bársonyos virág-arczához, míg ő lehúnyt szemmel, némán állotta a csókomat.

És nem tudtam neki egyebet mondani, csak ezt az egy szót:

— Nárczisz... nárczisz!

Mert olyan is volt ő, mint a nárczisz-virág: csupa finomság, csupa fehérség, csupa üdeség.

A szomszédszobában újra hallatszottak a Csáth izmos lépései. Szétváltunk. Emőke a haját igazítva nézett reám. Az arcza kissé pirosabb volt, mint szokott lenni, de a szeme olyan volt, mint a befagyott tengerszem.

Hát nem láthatatlan az ember!?

Mikor lementünk, a pirosra festett sátoros-szekér már kint volt az udvarból.

A cselédek ott álltak sorban a ház ajtajától a kapuig.

— Isten hozza vissza! — kiáltozták Csáthnak.

Kezet csókoltak, vagy akinek a kézből nem jutott, a köntösét vagy a kardját csókolta meg.

— Isten hozza vissza!

A kapuban Dsidsia zokogott. Ő is kezet csókolt az úrnak. Aztán nekem meg hirtelen a nyakamba ugrott, és megcsókolt a kis szemtelen; összevissza vizezte a képemet ostoba könnyeivel.

No iszen máskor majd nyakon is vágtam volna; de csak elnyeltem a boszúságomat.

Siettem az úr után.

A nap már két kopjányira állt az égen.

A városon kívül magas füstoszlop kanyargott a felhők közé. A táltosok szent éneket üvöltve áldozták a fehér lovat.

Az öreg vak Káma a kezében véres kardot tartva állott a máglya előtt, majd Atilla felé terjesztette áldón a kezét, míg világtalan szemei az ég felé voltak irányozva.

Ezernyi ezer kard csattant elő, s a fegyveres százazrek a kardot az égnek villantva kiáltották:

— Isten! Isten! Isten!
 És megindultunk napnyugat felé.

XXXVIII.

A hadsereg fele átköltözött a Dunán. Elszélesedtek, mint az árvíz. És így kétfelé váltan haladtunk északra, azután meg nyugatra. A Duna déli partján Atilla vitte a had felét, az északi parton Csáth fővezér.

Az én uram Atilla kíséretében utazott. A fővezérrel nem találkoztunk előbb, csak mikor már kitavaszkodott, — a Duna forrásánál, a Fekete-erdőben.

Egy napon Atilla két irnoka között lovagoltam. Ména-Ságh volt az egyik, Csenge a másik.

Azok az irnokok szolga létemre is szívesen beszélgettek velem, s én meg az út unalmait szívesen enyhítettem a velök való társalgással. Ména-Ságh körülbelül negyvenöt éves, szakállas ember, gyuladásos szemű és kopasz, a fehér hunok közül való. A másik olyan korú ember, mint én, szintén fehér hun származású, erős, tagos fiatal ember.

Azt kérdeztem Ména-Sághtól:

— Nem mondanád-e meg uram, hogy miért nem megy Atilla egyenesen Rómának?

— Azért, — felelte pislogva, — mert okos ember. És elmosolyodott, hogy megütközve néztem reá.

— Nono, — mondotta, — hiszen nem akartalak sérteni a szavammal; te ezt nem értheted, mert világgúgyekkel nem foglalkozol.

— De megérteném, ha elmondanád.

— És én meg elmondanám, ha tudnám.

— Hát akkor miért mondod, hogy azért megyünk nyugatra, mert Atilla okos ember?

Sok mindent tudott, az a Ména-Ságh, de titkolódzó természetű volt: akármit kérdezett az ember, mindig szaporán pislogott és érezhetőképpen megválasztotta a szavait.

Hát akkor is pislogott egy perczig, aztán a szemöldökét mozgatva felelte:

— Atilla még eddig soha ostobaságot nem követett el, tehát ha olyat tesz is, amit nem értünk, bizonyos, hogy nem cselekszik másképp, csak okosan. Csátát soha nem veszít, jövedelmet soha nem ejt ki a markából s a népet össze tudja tartani.

— Nem is ember ez, hanem egy halandó isten itt közöttünk, — szólta lelkesen Csege.

Erre én vállat vontam:

— Mindnyájan halandó istenek vagyunk.

— Te tán nem tartod nagynak Atillát? — kérdezte Csege megbotránkozva.

— Nagynak tartom, — feleltem, — de élő embert mesei hőssé nem teszek.

— Az pedig az, — vette föl ismét a szót Ména-Ságh. — Hát elmondom, amint gondolom a szándékát.

Darabig csak pislogott, aztán folytatta:

— Ő most nyugatnak indul, mert a római birodalomnak ott van a határa Európát csupa apró nép lakja. Többnyire vándornépek. Azok ennek a roppant hadnak mind meghódolnak. Amelyik nem hódol, megsemmisül.

— Ne is mondd tovább, uram, már értelek.

— Nohát: megyünk, mint a lavina. S mikor már annyira megnövekedtünk, hogy jobban nem lehet, keletnek fordulunk s eltemetjük a nagy római birodalmat.

— Haj, az lesz a nagy temetés! — tette hozzá Csege.

— A civilizáció temetése, — jegyeztem meg hűledezve, szinte dideregve.

— Megújulása, — szólta Ména-Ságh. — Nézd a mezőn azokat a kerek sötétzöld foltokat. Pásztortűzek helyei azok. A tűz elhamvadása után kopárság, az új tavaszban új élet.

Elgondolkozva ballagott, nem is beszélt többet. Helyette Csege szólalt meg:

— Csak az az Aéciusz ne volna a világon. Atról tartok.

— Atilla ellen az sem állhat meg, — feleltem zúgó fejjel.

— Deiszen az fene legény! Az ifjú korában tusz volt a hunoknál. Együtt mulara át az ifjuságát Atillával, kitanulta a hunok hadakozása módját, hiszen egyszer maga is vezérelte őket egy hadjáratban s győzelmet nyert.

Csáth, aki pár perczre elmaradt, újra hozzánk érkezett s kérdezte, mit beszélgetünk?

Csege röviden elmondta.

— Jól pedzed, — felelte Csáth. — Atillának csakugyan az a célja, hogy a germánokat, kvádokat, svábokat, frankokat, burgundokat, meg tudom is én kiket a sereghez csatolja s főképpen, hogy a vízigótokat megnyerje vagy megtörje. Az nagy nép és erős. Az alánok nemzete is nagy. A frankok se kutyák. Ha azok hárman csatlakoznak a római hadsereggel, Aéciusz farkasszemét nézhet velünk.

— Velünk-e?! — kiáltottam csodálkozva, — ezzel a néppé vált tengerrel? En azt gondolnám, uram, hogyha azok az emberek mind szembe jönnének, a kik csak élnek a világon s utánok meg azok jönnének, a kik már régen meghaltak, de erre az alkalomra föltámadnának, ezt a hadat akkor se lehetne meggyőzniök.

Csáth nevetett.

— Ezt elmondom Atillának, — szólt, a lovát megcsapkodva.

Es csakugyan elnyargalt.

Ruszt főnök csatlakozott hozzánk:

— Mit nevetett Csáth? — kérdezte kíváncsian.

Csege elmondta a beszélgetésünket.

Ruszt komolyan hallgatta s az a fanyar mosolygás játszotta át az arcát, amely a vizes vérű emberek sajátja.

— Uram — mondtam a mosolygásától fölbáto-

rodva, — ha olyan veszedelmes ember az az Aéciusz, nem lehetett volna-e hadüzenet helyett azt írni a rómaiaknak, hogy nem ellenők megyünk, hanem más népek ellen. Akkor Aéciusz otthon maradt volna.

— A gondolatod ügyes, — felelte Ruszti, — csak hogy ugyanez a gondolat már megszületett az Atilla fejében is.

— Baj, ha nem idejekorán.

— De idejekorán. Mielőtt indultunk volna, megírtuk Rómának, hogy nem az ő birodalmuk ellen megyünk, hanem a vizigótok ellen. A levelet én írtam, hát tudom. A vizigótok Atilla alattvalói volnának igazság szerint, de nem akartak adót fizetni: megszöktek, Galliába húzódtak. Azokat magyunk megbüntetni.

— Dehát akkor miért áll elő Aéciusz?

Ruszti nevetett:

— Miért? Azért, mert azoknak is van eszük. Ha Atilla egyet köhint, akkor is a fejükre rántják a pajzsot, mert azt hiszik, hogy tüzet fog rájuk köpni. A félénk ember, édes barátom, kigyónak nézi a mákosrétest is.

— És ha megverjük őket, mi következik?

— Róma.

— És Róma után?

— Konstantinápoly

— Aztán az egész világ!

— Nem. Országot alapítunk. A kardunk csak arra való lesz, hogy az adófizető népek lássák.

— Atilla fog-e békén megmaradni? Rászokhatik-e az oroszlán a fűvésze?

— Atilla nem vérengző. Csalódol, ha azt veled. Nem emlékszel-e rá, hogy alig egy éve a következő a dunamelléki kereskedelem végett jártak Teodoziusznál.

— Csak nem akar tán Atilla a Tisza mellett maradni?

— Sőt éppen. Nem ül az be egyik császár palo-

tájába se. Ámbátor az se lehetetlen, hogy szekérre rakatja a császári márványpalotákat s elhozatja a Tisza mellé.

Azzal Hargitához csatlakozott, egy ötvenéves hun főúrhoz, aki mindig haragosan nézett mindenkire, de nem haragudott soha senkire, csak a szeme állása volt olyan.

Mink ketten maradtunk Csegével. Darabig némán mentünk egymás mellett. Csege egyszer nagyot sóhajtott

— Kihez szállt ez a sóhajtas? — kérdeztem tréfásan.

— Megmondom, — felelte bizalmasan, — mert te ismered. Egy szép fehér lány az. Miatta megyek én a hadba s legalább tíz ember-fejet viszek a számlálóhoz.

Olyan rossz érzés nyargalt át rajtam, hogy alig bírtam a számat megnyitni:

— Ki az a leány?

— Ősmered igen jól. Hejl sokszor néztem irigységgel reád, mikor ott láttalak ülni a palota előtt.

— Dsidsia?

— Nem. Hiszen az gyerek még. Meg aztán olyan kismacskáért nem gondolod tán, hogy a halál piaczára viszem a bőromet!

— Emőke?

Máig is bámulom magamat: micsoda egykedvű hangon s nyugodt arccal mondtam ki ezt a nevet, pedig a világot éreztem rombadőlésre inogni alattam, fölöttem.

— Hát az az, — szólt melegen.

Nem mertem ránézni. Éreztem, hogy elsápadok. Az a pillanat elég volt arra, hogy meggyűlöljem azt az embert. Kezem a törömre esett. Szerettem volna a torkába szúrni.

És ahelyett mit tettem?

Mosolyogva fordultam hozzá, ahogy mellettem lovalgott, tréfásan rácsaptam a hátára a pálczával.

— Ej, ej gonosz kópé, hát olyan nagy kisasszonyokra veted te a szemed! Talán már meg is ígérted neki?

— No nem egészen, — felelte fontoskodó arccal, — tudod, a m gu ikfajta ember nem igen ugrálhat az olyan kisasszonyok körül. Hanem arra való a háború, hogy megmutassa az erejét, akinek van. A hunoknál nem az apák érdemét becsülik, hanem kinek-kinek a magáét. Te is harcolsz?

— Én is.

— Hát csak arra vigyázz hogy mikor csapatos összeütközésben vágysz embert, a szomszédodnak kiáltsd meg, látta-e? amikor szétszóródik a had s az ember kiválasztja a maga ellentelét, azonnal vágd le a fejét és akaszd a nyergedre. A táborban vannak fejszámlálók, neked azonban elég, ha Csáth elé rakod a fejeket.

Mindezt tudtam már, de szívesen hallgattam. Időt kellett nyernem, hogy háborgó indulataimat a nyugalom színe alá szoríthassam.

— És a lány is beleegyezett? — kérdeztem, a lovam nyakát veregetve, oly színtelen hangon, mintha azt kérdeztem volna, hogy mennyi tarhonya van az frnokok szekeren.

— A lány? hát hogyne!

Éreztem a hangján, hogy hazudik, de az embert falhoz szegezi az ilyen dologban a hazug,ág is

Nyugodt hangon kérdeztem tovább:

— Dehát hol találkoztatok? Ez érdekes! Nem is gondoltam rólad, hogy ilyen pajkos ember vagy!

— Hol itt, hol ott, — felelte kitérően.

— És hogy kezdődött?

— Voltaképpen sehogy. Más fiataloknál holmi vallomások tárnak elől, mink már szereitük egymást, mielőtt beszéltünk volna. Mert a leánynép roppant okos az ilyesmben: csak rád néz és kilátja a szemedből a szíved minden titkát.

— És hol beszéltetek először?

— Écska királynénál. Egy római üvegkereskedő jött hozzánk s tolmács kellett. Atilla engem küldött át, hogy segítsek a nőknek a vásárlásban.

— Tehát ott találkoztatok.

— Ottan. Alkonyat után volt az idő s én Aladár úrfival kísértem haza Emőkét. Aladárnak csuklása támadt, kénytelen volt visszamenni. Akkor aztán a félhomályos paloták között Emökével megbeszéltük a tirkunkat.

— De hát ilyen könnyen lehet az?

— Hogyne. Ő szólított meg. Azt mondta: Végre beszélhetek veled Csege. Én már régen szeretlek téged. Menj el a legközelebbi harczba és tüntesd ki magadat. A zsákmányt tudod hogyan osztják szét: ki hány embert vágott, annyi részt kap. Te a palotában hamar urrá lehetsz. Én téged választottalak.

Köhögtem, hogy az arczomba futó vér föl ne tűnjék neki.

— És Aladár úrfi? — kérdeztem köhögve, — hiszen az udvarolt neki?

— Nem tehetek róla, — felelte hetykén, — ha én jobban tetszem.

— És azóta többször is találkoztatok?

— Sokszor, de mindig csak hazamenet.

Dombra érkeztünk, ahonnan mély ellátás nyílt a völgyi városokra. Minden város füstölt.

Csege bámulva nézte. Én mögötte álltam sötétben, keserűn.

Tudtam, hogy hazudik, mert hiszen Emőke soha nem járt egyedül, s a nap nyugta mindig otthon találta őt, de ha csak századrésze is igaz annak, amit mondott, ha csak annyi is igaz, hogy Emőke egyszer melegen nézett rá, akkor...

Arra gondoltam, hogy: Én ezt az embert megölöm!

XXXIX.

Atillát én az úton mindig magam előtt láttam száz-kétszáz lépésnyire.

Két legény fia volt vele: *Aladár* és *Ellák*, aztán a Nekárperti frankok elűzött királyfia; *Eudoksziusz* orvos, a ki az ősszel menekült hozzánk a római udvarból; *Elemér* gót fejedelem, *Ardarik* király, az alán király, a kazár király, Edekon, Csáth, Óresztesz, Berki, Upor, Vacsar, Bálán s más főurak aztán Iddár főpap és Zobogány. Mögötte járt egy selyemernyős, bíborral kárpitozott szekér; abban ült két felesége. A szekeret mindenféle cselédség rajzotta körül s azok közt lődörgött néha Cerkó is, az udvari bolond.

Következett az urak cselédsége. Azok között voltam én is. Az uram kivülem csak két lovászt, egy csatlóst és egy mindenest inast hozott. Főzni mink nem főztünk. Atillával körülbelül negyven ember evett. Olyankor minden úr mögött álldogált egy szolgál. Én Csáth mögött álltam és szolgáltam neki. Ő aztán hátra nyújtogatta nekem a maga ételéből egy-egy czombot, egy-egy halat, sajtot, gyümölcsöt. Nem panaszkodom rá.

A sereg, mint az ömlő árvíz, úgy haladt nyugatnak. A városokat fölgyújtották és megrabolták. Az arany és ezüst kincseket a testőrség szedte gondjaiba.

Egy napon valami leégett városon özönlöttünk át. Mindenfelé holttestek heverték. Férfiak, asszonyok, csecsemők. Itt-ott még füstölgött a tűz. Égett szagok bűze nehezítette a levegőt. A templom előtt oszlophoz kötözött halottat láttam; ruha nem volt rajta; feje a lába előtt hevert s ott fehérlett mellette a püspöki süveg is.

Elmerengve álltam meg a templom lépcsőzetén. A fehér márvány-kőlapokon széles lábnyomok pirosoltak. Talán éppen annak a lábnyomai, a ki a püspököt megölte.

Dermedtségemből női sikoltás zavart föl. A templom mellett Ardarik királynak az egyik csatlósát láttam, amint egy fiatal nőt vonszolt. A hajafonatánál fogta és húzta a gyepen.

A templom egyik oszlopa mellett állottam. Körülpillantottam, hogy néz-e rám valaki? Százával, ezrével tolongott az emberi farkas az utozákon s a házakban. Mindenki czipelt valamit, mindenki zsákmányolt.

A gepida izzadt-vörös arccal vonszolta a sikoltozó nőt, aki a földön hurocsolódva, hol a kövekbe, hol a halottakba kapaszkodott.

Fölvontam az íjjamat és ráczéloztam: ellőttem. Nyilam a gepida oldalában állott meg. A nő mellé hanyatlott, a ki bámulva nézett reá. Mikor meglátta, hogy a gepida oldalából nyíl áll ki, körülnézett s arccal a halottak közé borult.

Ez volt az első gyilkosságom.

A következő órában elhagytuk a várost. Akkor már a dél elmúlt. Atila sátora már elkészítve várt bennünket. Az étel is készen volt.

Én az irtózástól betegen állottam az uram mögött. Az ebéd szokatlan csöndben kezdődött, mert Atila kedvetlen volt.

Vaddisznót ettünk tormával. Atila akkor is fátányéron, az urak ezüst-tányéron. Ittak reá vörösbort ezüst-kehelyből; Atila kókuszdióból készült fapohárból.

Végre Atila megszólalt:

— Nem szeretem, hogy ölik a nőket és a gyermekeket. Am öljk meg, a ki fegyvert fog ellenünk, de a gyermekeket, nőket és aggokat minek bántják?

— Mit tehetünk ellenök, — dörmögött Bálán, egy jólelkű barna hun úr, a ki különben mindig leg hamarabb berugott. — A hun nem iszik embervért, csak a többi, különösen azok az átkozott rokszolánok!

Atila nem szólt többet.

Három hírmondó érkezett. Az egyik arról szólt,

hogy Galliában megrázkódott a föld, épületek omlottak össze s a lakosságot leirhatatlan félelem gyötri.

A másik jelentést egy tulipán-zínpirosra fesített orcu gelon hozta. A vezetőjük meghalt. Kért másikat. Atilla Hargitát jelölte ki a gelonok vezéréül. Láttam a főúr képén, hogy nem fog takarékoskodni a gelonok vérével.

A harmadik jelentéssel egy lovas frank harcos állott elő. Értetette a szőke királyfit, hogy a bátyját elűzték és hogy a koronát egy küldöttség hozza ünnepiesen.

Már akkor a második fogásnál tartottunk. Nyárson-sült tűzök volt az. Hogy én nem voltam éhes, elvittem a czombot hátra Csegének.

De mért éppen Csegének?

Azt akartam hogy ha csatára kerül a sor, a közelemben találjam.

XL.

Az első nagy állomás, a hol egy hétig pihentünk, Augusztá városa volt.

Atilla nagy sátorát ott állították föl először. Csak elbámultam azon az aranytól ragyogó pompás alkotmányon. Csupa aranyoszlop és csupa aranylemez. Nem is annyira sátor, mint inkább kárpitokkal falazott emeletes, tornyos fapalota.

Az emeleten lakott a két asszony és a két asszony női cselédsége. Ugyanott volt Atilla hálószobája és öltözője. Földszint a tágas ebédlő, a mely egyúttal tanácskozó termül is szolgált.

Szép időben csak egy fal takarta azt az alsó termet. Onnan aztán keskeny falépcső kanyarodott föl az emeletre. A tetőn székek és kerevetek voltak, de oda Atillán kívül nem mehetett föl senkise.

Akkor már Atilla is aranytól és gyémánttól ragyogó ruhában járt-kelt közöttünk.

Meg nem foghattam, mi történt? Azután mondták,

hogy a hadjáratokon mindig felölti a pompát, különösen mikor népek hódolatát várja, hogy a visszatérő követek csodákat beszélhessenek.

Már akkor velünk jöttek a markomannok, a kvádok és svábok ezrei is. Azok a tulso parton a fővezér seregehez csatlakoztak.

Ott a Rajna előtt hozták el zászlóikat a türingi törzsek, a rajnántúli burgundok és a nekárparti frankok, a kiktől az elűzött királyfi Atillához futott. Elhozták neki a koronát s jelentették, hogy a bátyja meghalt. Gondolom: agyonverték.

Míg ezek a csatlakozások történtek, az ős herczini erdő fejszezsapásoktól rengett.

A Rajnán át kellett szállania a seregnek, de hol annyi híd és komp a világon, hogy ezt a rengernyi hadat átvigye?

— Le kell vágni az erdőt! — parancsolta Atilla.

Nem telt bele félóra, mennydörgéshez hasonló zaj keletkezett s ez a mennydörgés tartott napestig, tartott éjhoszszt. Az erdőt vágták.

Az erdő egy nap alatt leomlott.

A mennyi szekerezéskatona volt a hadban, az mind hidat és dereglyét faragott.

A következő napon már átmentek a lovas előőrsök, a kémek és a vezetők százai.

Ha a nap szemével lehetne nézni ezt a népözönlést, olyan látvány volna ez, a minő nem ismétlődik többé a föld életében.

Milliónyi hangya nyüzsög a hegyeken és völgyeken s összesűrűdik a Rajna előtt. Napokig, hetekig szünetlenül látni, mint szállnak a csillogó emberi hangyák apró csoportokban keskeny sárga fűzfalevelekre s mennek át a vizen.

Ott ismét elszélednek északnak, délnek s mint mikor a hajtóvadászaton nagy karéjt alakítanak a hajtók, úgy terjeszkednek azok is ki száz-kétszáz mérföldnyi szélességben.

S előttük vonul egy másik nagy népsokaság.

Micsoda sokaság ez, a melyet Atilla hada nyom egyre nyugat felé?

A római helyőrségek, a melyek egyenkint hagyják el a városokat s mennek egyesülni Aéciusz hadával; aztán a száli frankok, parti frankok, mindazok a népek, amelyek ittak a római műveltség poharából.

Csak a sátoros népfajok csatlakoznak Atillához. A kőházakban lakók elvonulnak s mennek-mennek, míg a római hadsereget meg nem találják.

De hol az a római hadsereg?

Mégis van egy burgundi népfaj, őrült vakmerőségében nevetséget keltő és tisztelni való egyaránt.

Királyuk Gondikár megveti a sarkát és a mellére csapva kiáltja:

— Mi nekem Atilla! Mik nekem a földi istenek! Az én hátamat nem fogja látni Atilla maga előtt!

Valami nyolczvanezer embere van. Mind hős és mind kész a halálra.

Egy óra mulva vértől párolog a föld s a hunlovak patája vérsártól piroslik. A másik órában már utazik a nyolczvanezer lélek a felhőkön át.

Egy szikla mellett sebekkel borított félmeztelen szürke ember fekszik, se kard, se sisak mellette. A feje be van horpadva. Ősz szakálla véres. Mutatják, hogy az ott Gondikár király.

XLI.

Tovább utazunk. Atilánál folyton jönnek-mennek a kémek, posták és követek.

— A római hadak délnek húzódnak, mondják a hírhordók márcziusban.

— Theodorik, a vizigótok királya, nem csatlakozik a római sereghez, — mondják áprilisban.

Azán megint:

— Áéciusz már az Alpeselek alatt jön. Rómából hoz százezer fegyverest.

— Az alánok királya, Szangibán, a rómaiakhoz csatlakozott.

— Theodorik azt izente Áéciusznak, hogy ha a rómaiak magukra idézték a vihart, ám lassák, hogyan hártíják el. Áéciuszt kétség gyötri.

Végeláthatatlan mezőre érkezünk, a melyen mindenfelé csontok fehérlenek: lócsontok, emberi koponyák. A mezőn át káka és sás között egy kis patak kigyózik el. A kékes távolban egy városka falai fehérlenek.

Az a város Katalaunum s ez meg itt a katalauni mező.

Atilla pihenőt parancsol a seregnek s bejárja a vezérekkel a sítót. Órák hosszúig nyargalnak ide-oda. Meg-megállnak. Mikor visszatérnek. Atilla kijelöl egy dombot a maga sátorának. A táborverők tudják a többit, tudják, hova kell mérni a főurak sátorát, a testőrség sátorát s hogy melyik nép, merre telepjen.

Nagy kört mérnek ki s annak a vonalába állítják a szekereket.

Napokig és hetekig tart, míg a szanaszét szállingozó népek oda gyülekeznek.

A városka üres, mint az apró városok mind, a merre vonulunk. Csak egynehány eb csahol az elhagyott utczákon. Atilla azt a várost teszi a szekérkör sarkának. A vasas szekereket két körbe vontatják. Az a főtábor. Oda térünk vissza, ha a római hadsereg megérkezik.

Napokig tartó tanácskozás folyt az elhelyezkedés közben, hogy Párizs városát támadjuk-e meg előbb, vagy Orleánt? Ekközben követek eredtek Szangibán alán királyhoz, hogy Atillához szólítsák. Meg is ígérte, hogy Orleánnál csatlakozik hozzánk, de a gyáva ember rettegett Atillától s később Aéciuszhoz csatlakozott.

Hát megindultunk Orleánnak.

Már akkor tudtuk, hogy Aéciusz Galliában van és hogy útközben sok nép sereglett hozzá. Ott kaptuk hírről, hogy a büszke római vezér személyesen ment el könyörögni a vizigótokhoz.

— Ez öt heti idő, — mondotta Atilla.

S fölállította Orleán körül a faltörő kosokat, a követő katapultákat és a vasas gerendákat lövő balisztákat.

A vár olyan erős, a minőt nem láttam soha. A benne levőket falak védik. A hányszor katonák mutatkoznak a falakon, a hunok nyilai felhőként szállanak föl. A halál essője az. Lehetetlen benne embernek megállni.

És ekközben fölállítják a gémeskút alakú gépparittyákat. Mázsás kövek repülnek át a falakon s dörögve hullanak az épületekre.

A gerendákra csigázott faltörő kosok is megkezdik a működésüket. Száz-kétszáz ember vonja visszafelé köteleken a vasakkal fejezt, nehéz fatörzseket. Kürt-rikkantásra egyszerre eresztik el s a hosszú, vastag fatörzsök akkorát duhhan a falon, hogy a föld is reng belé.

A harcozi zaj csak este csillapodik le. Az éjjeli csöndben kihallatszik a város mélyéből a zsoltárének:

Ut quid Domine recessisti longe, despicias in opportunitatibus in tribulatione!

Különös, hogy a férfihangok nem hallatszanak olyan messze, mint a női hangok. Ezernyi ezer nő énekel, lelket égfelé ragadó borzalmas fenséggel a csillagos éjszakában:

Kelj föl uram Isten: emeld föl kezedet!

Tereád van bagyva a szegény! Te légy az árvák segítője!

Tégy ítéletet az árvának és a nyomorodottnak, hogy ne kegyetlenkedjék többé a földből való ember!

Az ostrom reggel folyik tovább: dörög a kő, duhog a fal, tüzes kőcz-csomók repülnek a nyilakon a várba egyszerre ezer felől. A várból meg parittyák köve sivít közénk s rézzel hegyezett nyilak brummognak. Egy-egy koppanás: valakinek a bőrpajzsa nyílat fogott.

És a magasban a füstölgő város felett százezer holló kavarog.

Jött közben a hír, hogy a bretonok egyesültek Aéciusz táborával;

a burgund menekültek a száli frankokkal egyesülten Meroveusz vezérlete alatt harcolnak a rómaiak mellett;

velők jönnek a lét-teutonok, a lét batávok: a manszi svábok, a renni frankok, poatyiei szarmaták és tájfalok.

Végre jött a hír:

— A vizigótok királyát Aécziusz megnyerte segítségül.

Atilla azon a napon komor arccal lépett ki a sátorából.

Bezent a várba, hogy ha nem adják meg, életben nem marad a csecsemő se!

A várbelieknek a püspökük volt mindenük: polgármester, generális és egyházfő egyszemélyben.

Háromtagú küldöttség vonult ki másnap délből a kapun, ajándékokkal és levéllel.

— Mi van ebben a levélben? — kérdezte dühösen Atilla.

— Alázatos föltételek! — rebeszte a követ.

— Semmi föltétel! — csapja vissza Atilla. S a levelet a követ lába elé dobja. — Nem levelezni jöttem én ide, hanem hódítani. Ha meg nem nyitjátok a város kapuit, bedöntöm, — s akkor egymással akasztatlak föl benneteket!

Már akkor tudtuk, hogy a római hadak rengeteg sokasága vonul felénk. Atilla kemei mérföldről-mérföldre jelezték a közeledésüket. Csak az orléániak nem tudták.

— Uram! — könyörgött térden a három követ — csak három napot engedj, míg az emberek útra készülnek. Elhagyjuk akkor a várost, vagy ha a néped közé fogadsz, átadjuk a kincseinket.

— Holnap reggelig várok, — felelte Atilla.

Junius 14-ike volt másnap.

A vár kapui megnyillottak s a püspök küldöttei bársony vánkoston hozták Atilla elé a város kulcsait.

Atilla háromezer üres szekeret eresztett a városba. Az utozákat csakhamar fölloztották a hunok, s megkezdődött a rablás.

Mink Atilla környezetében egy dombról néztük, mint vonulnak be a szekeres hun csapatok.

A háztetők megteltek emberekkel. A lakosság oda vonult föl hogy ne lássa, mint fosztják ki a várost. Persze a hunok oda is föltörtek, különösen a hol a

lakás szépségében aranykincseket szimatoltak. És kést tartottak a frankok nyakának.

De ime déltájban futó gépidák érkeznek véresen. Jelentik, hogy a római had szétverte az őrséget. Atila visszavonulót fuvat a városban s alánokat küld fedezetül a kapuk elé.

Még azok jóformán oda se érkeztek, ime porfelleg támad nyugat felől s előcsillognak a porból a római légiók sasai.

Atila visszavonulót kürtöltet. Bent azonban harcz támad: a várbeliek megmozdulnak a háztetőkön és örömtől és dühtől ordítva szórják az utcán hemzsegő hunokra a követ s tetőfákat. A foglyok letördelik a bilincseket s a hunokra rontanak.

Kint a város körül is örült kavarodás támad. Az alán seregek kardot vonva küzdenek minden rend nélkül a római haddal. A Loár vizében emberek és lovak lubiczkolnak s ekközben egyre a hátrálót rikoltja minden kürt.

Atila nem akar harczolni. A sereg még szanaszét van s a hadnak fele már tegnap megkezdte a vonulást vissza a katalauni síkság felé.

S mit érne Aéciusznak is, ha fáradt seregével döntő csatába ereszkedne? Sokkal gyakorlottabb hadvezér ő, hogysem ezt megkockáztatná.

A csata csupáncsak a vár körül viharzik, míg a hunok a zsákmányt eltakarítják, azután átengedik a várat a rómaiaknak s éjjel nyugodtan elvonulunk.

XLII.

A vonulás a katalauni mező felé napokig tartott. Utközben persze a had minden kerítetlen várost kifosztott és minden vetést legázolt.

Csupán egy városnak volt bezárva a kapuja: Troának. Ott a had eleje megállt és a sokaság tőbe folyt össze: Atila parancsát várták, hogy tovább

menjenek-e, vagy hogy neki állítsák a kapunak a faltörő kost?

Közben a kapu tetején megjelent a város püspöke: aranyvirágokkal díszített fehér selyemkazula volt rajta; a fején püspöki süveg, a kezében pásztorbot.

A papjai lekiáltottak, hogy ha valaki ért latin nyelven, szóljon.

Akadott olyan ember. Hiszen a mi táborunkban volt a világ minden népéből ember, volt még kínai is, mongol is, szerecsen is, hát itáliai hogyan találkozott volna.

A püspök azt izente Atillának, hogy beszélni ohajt vele.

Már ismertük az ilyen jeleneteket: a püspök kijön templomi díszben: vezeti a papságot, meg a város előkelő polgárait s könyörög Atillának, mint valami Istennek. Atilla mindenkor azt feleli, hogy a várost nem bántja, ha kellő biztosítékot kap az örökös meghódolásról. Mi az a kellő biztosíték? A város három előkelő polgárának családosától való átköltözése Atilla székhelyére. A püspök visszatér. A kapukat bezárják. A lakosság darabig csak keresi az oroszlan-barlangba menő három előkelő családot. Persze egy család se akad, a ki Atillára merné bízni az egészségét. Kitűzik a vörös zászlót s védik a várost a nieddig lehet. Nem sokáig lehet. A hunok betörnek; mindenki a templomba vonul. A gazdag családok oda viszik minden arany és ezüst kincseiket, énekelve várják az égi segítséget. Az ég pedig nem felel. (Mi a földi élet az ember életében? Az ember azt gondolja: *minden*. Pedig bizonyára csak egy kis tanulmányút, rövid munkábaállás az örökkévalóság országából.)

Troánál azonban nem így történt.

Atilla odalovagolt a kapuhoz s a püspök kivonult eléje az egész klérussal: valami harmincz pappal. Mikor a zsoltáréneklést abbahagyták, az öreg csak állva maradt. Főlemelte a fejét. Egy perczig némán

bámult Atillára, azután, mint valami rémségre így kiáltott latinul:

— Ki vagy te, a ki trónokat döntesz föl, országokat pusztítasz el és népeket igazol le? Honnan van ez a hatalmad? Ki bizta rád, hogy a világot fölforgassad?

Atilla tudott latinul. A mellére csapott:

— Ego sum Atilla, flagellum Dei. (Atilla vagyok, az Isten ostora).

— No ha így van, — felelte az öreg püspök, — ha téged az Isten küldött, akkor nem tehetek ellened semmit. Jer és végezd rajtunk is a munkádat.

Azzal megfogta az Atilla lova kantárszárát és vezette be a nyitott kapun.

Látszott Atillán, hogy meghatja az öreg úr fenéges naivsága. Egy szót mondott Kamocsának, azzal belovagolt a kapun a kíséretével.

Kamocsa a kapu mellett maradt. Néhány zoltánt állított maga mellé, a kik az Atilla után özönlő hadnak folyton kiáltozták:

— A király rendelte, hogy itt nem szabad semmitse bántani!

Mikor a város közepére értünk, Atilla lovat adott az öreg püspöknek és azt mondta neki:

— Te szent ember vagy; szerencse van azokkal, a kikkel te élsz: velem kell töltened néhány napot. A várost megkímélem, de rendeld meg a papoknak, hogy a mi gabona és liszt van a városban, rakassák szekerekre és adják át a hunoknak.

Azzal haladtunk tovább. A had szótlanul ömlött át a városon. Nem hallatszott egyéb, csak a lovak kopogása, fegyverek zörgése. A benlakó népből csak itt-ott látszott egy öreg férfi. A házik némák voltak. A lakosság bizonyosan elbujt mindenfelé a pinczékbe, padlásokra.

Mikor kiértünk a város keleti kapuján, látjuk, hogy a városi nép egyrésze lovon, szekeren, gyalog menekül az északi erdőség felé. Az asszonyok és gyer-

mekek mindenütt így menekültek előttünk. Erdőkbe, nádasokba huzódtak. Főképp a leánynépet rejtették el, azok futottak leggyorsabb lábon, a kiknek a saját életükön kívül nem volt más vagyonuk.

Ahogy átmegyünk egy hídon, hát ott bukdácsol a mezőn egy elmaradt rongyos asszony is. A két kezén két gyermek. A hátán lepedőben egy csecsemő. Mellette fut még öt mezitlábas kis leány és két serdülő szép szőke leány. De hol az asszony bukik föl, hol valamelyik gyermek esik el és sírnak valamennyien.

Az asszony visszapillant. Látja, hogy nincs menekvése. Megáll a patakparton. Sápadt arcán kétségbeesés. Megragadja a leányait s néz szinte őrült szemmel a seregbe.

A szegény asszony vergődése mindnyájunkat meghatott.

Atilla megállítja a lovát és szól Urkonnak, hogy az asszonyt vezessék eléje.

Urkonnal odamegy a püspök is és biztatja, hogy ne féljen.

Az asszony félholtan térdel Atilla elé és nem tud szólni, csak reszkető két kezével, omló könnyeivel könyörög.

— Mind a te gyermeked ez? — kérdezi Atilla.

— Mind, uram! — sírja az asszony. — Özvegy vagyok s ha én meghalok, tíz árvát hagyok magam után.

A püspök tolmácsolta a beszédüket.

Atilla a kincstartóához, Uporhoz fordult. Erszényt vett tőle át, a melyben háromszáz arany lehetett.

— Térj vissza békén a városba, — mondotta Atilla. — És nesze ez a pénz, neveld föl rajta a gyermekeidet.

Azzal odarendelte az asszony mellé Botár testőrt, hogy kísérje vissza a városba.*

* Acta Sanctorumban s Atilla minden régi életrajzában. Csak a magyar iskolai könyvekben nincs meg ez az Atillát jellemző történet.

Nesze ez a pénz, neveld fel rajta gyermekeidet.

Nekem már Orleán alatt föltűnt, hogy az emberek közt sok a beteg. Sápadtan, kékfoltos szemekkel jártak némelyek. Leültek és vért hánytak. Aztán egyszer csak halott jobbra, halott balra. Az emberek hulltak, mint a legyek.

Én eleinte a forróságnak tulajdonítottam a szokatlan emberhullást, de haltak borus napon is. Akkor mondotta Eudoksziusz orvos, hogy a pestis öli az embereket.

Mikorra visszafordultunk, már az út melléke tele volt halottal. Itt egy neur, amott egy herul, egy sváb, egy markomán, összevissza minden nemzetből: egyik hason, másik hanyatt. A ki egyszer eldőlt, azt föl nem emelték többé. Ha értékes fegyvere volt, azt elvették tőle; bocskorát, ha jó volt, lehúzták, köntöséből kifordították, azzal otthagyták.

Atilla olyan komorrá vált, hogy félelem volt ránézni.

Egy napon, ahogy Csege mellett lovagolok, előtűnk esett össze egy bőrdolmányos turoziling.

Az ember tarajos rézsisakot viselt. Bizonyára Orleánban ragadta le valamelyik római tiszt fejéről, vagy hogy fejestől vette el. De mindegy: a sisak föltűnt nekünk már előbb is.

Hogy az az ember eldőlt, a sisak legurult a fejéről.

Csege leugrott a lóról és fölkapta; a maga fejére tette.

Irgyelttem érte. A sisak taraján gránátkövek ragyogtak s föltozható arczrostélya volt. Megért tíz aranyat.

Másnap Csege fejfájásról panaszkodott. Harmadnap eleredt az orra vére.

— Végem, — mondotta sápadtan.

Ötölnapra daganatok támadtak a hóna alatt, meg torkán. Este már készen volt a halálra. Vízért kért tőlem.

A táborban már mindenki aludt. Elmentem vizért innia adtam.

— Köszönöm, — szólt pihegve. — Otthon van

egy kis értékem: néhány rend ruhám és egy könyvem. Legyen a tied.

Azzal a kezét nyujtotta.

Megigazítottam a fáklyát, hogy az arczába lássak s hozzáhajoltam.

— Csege, — mondtam reszketve: — Nem izensz-e Emökének semmit?

Még e gyászos pillanatban is Emőke volt az eszemben. A másvilágra menő embert a halál kapujában akartam vallatni.

Rám nézett és bágyadtan felelte:

— Nem.

— Dehát miért nem izensz?

— Minek?

— Csege, — mondtam a vállát megragadva, — ne menj hazugsággal a másvilágra, mondd meg nekem, hogy a mit Emökéről beszéltél, hazugság volt. Te nem beszéltél vele soha! Nekem az nem kerülte volna el a figyelmemet. Mondd meg igaz lelkedre, hogy hazudtál.

És a szemébe néztem.

Nem felelt.

A szeme már akkor üvegesedett. Homlokát verejték lepte el. Ujjai görcsösen horgolódtak a fűbe. Egyre nehezebben lélekezett... Még egyszer rám emelte a szemét: tekintete kérdő és csodálkozó volt, de nem szólt többé semmit, csak úgy maradt, reám fagyó halotti nézésben.

XLIII.

Atila sátora nyugatnak állott, hát a többi is arra fordította a sátorát. De lám Aéciusz nem oda vezette a hadát, a hova vártuk, hanem keletnek. A Vezlepatak, a mely eddig mögöttünk folyt, most a két had közé került.

Ez érthetetlennek látszott.

Atilla hátrahagyta az Ob folyónál Ardarikot, hogy a gyülekező hadakat fedezze s hogy a római had fölvonulása elibénk történjék: legyen szemben a reggeli nappal az ellenség.

A magyarázat aztán az első római lovasok megjelenésével egyidőben érkezett: Aéciusz megrohanta a gepidákat s áttörte a vonalat kelet felé. Tizenöt-ezer ember maradt a csatatéren.

A harczot küzdött gepidákat beküldötte Atilla Katalaunum falai közé.

Akkor, hogy arra kellett fordulnunk, amerre addig háttal állottunk, föltűnt nekem egy halom a mezőn, jó futamatnyira tőlünk. Az a halom közénk fog kerülni. De mikorra én erre gondoltam, már a mi seregünknek négy csapatja repült oda. Atilla parancsa volt. Ugyanakkor a római hadból is kivált egy sebesen száguldó lovas csapat s láthatóképpen nagyobb, mint a miénk. Nagy ropogással csaptak össze. A mieinket visszanyomták.

— Rossz jel, — mormogta mellettem Bial táltos.

— Miért volna rossz jel, — feleltem kedvetlenül. — Ha mink előbb meggyünk és nagyobb lovassággal, a miénk a domb.

— Éppen ez a rossz jel, — morogta a táltos, — hogy nem mentünk előbb és nem nagyobb lovassággal.

A táltosok átváltoztak, mióta velünk járnak. A pestistől való félelem volt-e az oka, vagy hogy mindig imádkoztak, nem tudom, de mind elkomorodott. Fekete ruhájokban olyanok voltak, mintha gyászolnának.

— Attól tartok, — szóltam boszusan, — hogy ti, babonás papok, elkedvetlenítitek a harczosokat. Bocsáss meg, hogy így beszélek veled, de ez nem okosság.

— Mi a babona? — felelte vállat vonva. — Te keresztény vagy: neked babona a mi hitünk. Mi hun vallásúak vagyunk: nekünk babona a ti hitetek.

— Az Isten egy, — folytattam a beszédet. —

Hun Isten nincsen, latin Isten sincsen, görög Isten sincsen. Az Isten, Isten. Közös ura minden népnek. És az Isten nem ül lóra és nem harcol dombokért se velünk, se ellenünk.

— Tudatlan rab, — szólt a pap megvetőn. — Én veled nem disputálok.

— Mert félsz.

— Tőled?

— A szavaimtól, az igazságtól.

Egy perczig feketén nézett reám.

A gazdám szekerén állottunk, a mely egyúttal sátoralapul szolgált. Halkan felelt:

— És ha én megbizonyítom neked, hogy az Isten hun...

— Azt ugyan meg nem bizonyítod.

— Nem bizonyítom-e azzal, ha megmondom előre, a mi történik?

— Az csak koholás.

— De ha megbizonyodik.

— A fejemet neked ajándékozom.

— Köszönöm. Nem szoktam ilyen értéktelen ajándékokat elfogadni.

— Nekem nem értéktelen.

— Add kezedet, hogy nem mondd ki, a mit közlök.

— Itt van. De ha nem teljesedik?

— Raboddá tehetsz. Megkeresztelhetsz. Eladhatsz. Mindent tehetsz velem.

— Hallgatlak.

— Hát tudd meg, hogy a jelek ma mit mutattak: Atilla elveszti a csatát.

Ezt olyan meggyőződéssel mondta, hogy a hideg végigfutott rajtam.

— Nem lehet, — feleltem. — A népet igaz, hogy dögvész tizedeli, de még mindig óriás sokaság arra, hogy bármily hadsereget megtörjön. Atilla sohase vesztett még csatát. Az Isten kardját nem ti adtátok-e neki?

Leült a szekér kerekére és mozdulatlan elmélyedéssel nézett maga elé.

XLIV.

Az urak naphosszat az Atilla sátora tetején állottak s nézték a római sereg letáborozását.

Én csak a mi sátorunkról néztem. A síkon messze el lehetett látni. S hallgattam az öreg katonák megfigyeléseit.

— Ni, — mondotta az egyik, — középre az alánokat teszi a római.

S valóban látszott a seregek elhelyezkedésén, hogy azt a mozgó nádaszt középre illeszti Aéciusz. A Szangibán hada az. Talán gyanakszik arra az ingadozó emberre, azért hagyja középen? Vagy talán a hosszú dárdáknak a középtest védelmében lesz szerepe, ki tudja?

— Ni, — mondotta a másik, — a burgundok is ott vannak, a frankok is.

— De mi a macskát akar a római balról?

Mert a csillogó római sisakok valóban balról helyezkedtek el. Élējök odahúzták a nyíllövő gépeket, meg a kő-vetőket.

— Be akarja keríteni Atillát, — felelt egy óriás testőr röhögve.

Aztán hogy rám pillantott s látta a fejemen a Csege sisakját, rám kiáltott:

— Nini? Talán te is harczolsz?

— Nem is főzök.

— Az urad oldalán?

— Nem is temeltetted.

— Vótál mán hadban?

— Most vagyok először.

— Ha nekem adod azt a sisakot, megtanítalak valamire.

— Mire?

— Hogyan lehet élve kikerülni a csatából?

— Ha a sisakomat neked adom, akkor nem kerülök ki élve. Hát csak tartsd meg magadnak a tanácsodat, én is megtartom magamnak a sisakomat.

Nevettek.

— Nagy róka ez a görög, — mondotta az egyik — nem lehet ezt egykönnyen rászedni.

A hunok különben az úton mindig csak harcozi fogásokról beszélgettek. Egyik azt mondta, hogy az ember a lovában bizzék, a másik azt mondta, hogy csakis a lovától féljen.

Némelyiknek bizonyos erejű amulettje volt, másiknak olyan kardja, a mely már száz ellenséget levágott. Az egyik embervérrel dörzsölte be a lova orrát, a másik meg abban a kiáltásban bízott, hogy: *Hopp uram Istenem, ördög az ellenség!*

Az ilyen tanácsok bármily ostobák is, mindig érdekesek háborús időben.

Én csak azt tudtam, hogy fölszabadulok vagy meghalok.

A halál gondolata néha borzongatott, de a szerencsém gondolata meg gyönyörűséggel töltött el. Így bukkant föl gondolataimban hol egy vigyorgó koponya, hol egy rózsás leányfej.

Délután kialakult a római hadsereg. Látni lehetett, hogy a patakon túl a bőrpajzsos vizigótok foglalnak állást.

A mi táborunk is egyszerre megcsördül.

— Hirjit! hirjit! (ide! ide!) — hallom a gót tisztek kiáltását.

S megindulnak a gótok. Hosszú vonalban kigyóznak elő a sátorok közül. A tisztek egymásután tűnnek elő: a fekete arcú *Akrán*, a kékszemű hóboritos *Ejszárn*, a sovány *Filleinsz*, az örökké mosolygó, sodrott bajszú *Fiszkia*, aztán jöttek a többiek is: *Gilta*, *Nikilsz*, *Milit*, *Nuta*, *Reiksz*, *Szavil* s a fiatal *Szkura*, a kinek mindig tánczra viszket a bokája.

Akkor már, hogy a római sereg kialakult, Atilla a

vizigótokkal szembe a maga osztrogótjait állította. Pokoli gondolat: testvért testvér ellen fordítani, de meg kell ösmerni, hogy hadvezéri ötletnek jó. A vizigótok gyűlöltek az osztrogótokat, hogy miért nem tartottak velök a szökésben. Az osztrogótok szintén gyűlöltek a vizigótokat: azt mondták, hogy meghódolni, azután megszőkni, gazságl Ellenség ellenség-gel megbékülhet a hadban, de testvér a testvérrrel, ha egyszer a Káin fegyverét ragadta fel, nem békül meg soha.

Középen a hunok maradtak: fekete és fehér hunok együtt. Ardarikot a gepidákkal jobbra állíttatta Atilla. Oda kerültek a kazárok, a jászok, herulok, kvádok, rugok és szarmaták is. A rómaiaknak lesz alkalmuk válogatni a népfajokban.

Azután mink is kivontattuk a dárdalövő gépeket, a faparittyákat, kőhányókat és a mérföldre lövő gépfíjjakat. A parittyás népfajok a szekerek tetejét foglalták el. A tömött zsákok, hordók és bugyrok tetején vigan dolgozhattak. A szekerek előtt a lándzsás alánok és kaszás gelonok ültek. Azok majd csak akkor elegyednek az aratásba, ha az ellenség rájuk tör.

Azt gondoltam, hogy még azon a napon megkezdjük a harcot, de nem: csak helyezkedések folytak.

Beállt az est. Holdvilágtalan éjszaka Mintha az eget fekete posztóval vonták volna be. Az őrtűzek kigyulladtak mind a két sereg előtt. Az előre küldött éjjeli őrk olyan közel voltak egymáshoz, hogy átlóhatték volna egymásra a nyilaikat.

Az utolsó parancs azon az estén az volt, hogy a siposok és kürtösök hallgassanak, s mindenki lehetőleg jól aludjék.

Ebből érteni lehetett, hogy holnap csata lesz

XLV.

Csak Atilla sátorában égtek a fáklyák.

Az asztalon azok a csirkék illatoztak, a melyeket Troa városa küldött ki Atillának. Az urak szótlanul ettek. Ott volt köztük Lúpusz püspök is. Még akkor is a püspöki süveg volt a fején és az aranyos kazula a testén; a nagy ezüst pásztorbot a kezében, azaz hogy a széke mellett. Nem igen evett, csak a szakállát simogatta, s olykor aggódva nézett Atillára, olykor fölrántotta a szájaszélét és sziszegett. Mert köszvény bántotta a jóembert. Aztán ott ácsorogtak a sátor előtt a különféle nemzetek királyai és vezérei is. Parancsot vártak. Atilla még a vacsora alatt is rendelkezett, hogy melyik hogyan állítsa a seregét; mikor induljanak a lovasok, mikor mozduljanak a gyalogok.

— A római sereg sűrű, — hallottam egyszer a szavát — és meg nem futó, hát az a fő, hogy szét kell a csapatokat nyomni.

Közben kémek érkeztek, s előőrségi jelentések. Odaát semmise készül.

Ez gondolható volt a sötétség miatt is. A hold ujlásban. A csillagok világítását is eltakarja a felhő.

A vacsora végén sajtot tálaltak és borban főtt gyümölcsöt.

Akkor Lúpusz püspök fölemelkedett és a serlegét maga elé véve, szólott ekképen:

— Hatalmas király! királyok király! szót emel hozzád a szolgáltnak szolgálja. A hír véres betűkkel írja a te nevedet. Az égen üstökös jelenti megindulást. A föld megrendül, ahova árnyékok esik és elsápad a bátraknak arca, ha reájok nézel. De mondjon bár világ farkasának, vérivó ördögnek az egész mindenség, ha én előbb jutok az Isten színe elé, — a mi bizonyos — elmondom neki, hogy városomon át vezetted el világtipró hatalmas népedet, s városom lakói boldog álomban szenderegnek a mai éjszakán.

Jóságos öreg szemeiben őszinte hála csillogott, mikor ezt mondotta.

Az urak nem értették őt, legföljebb a Nekárfrankok ifjú királya, meg Oresztész, meg én, de a hangja ünnepi volt és beszéde magasztos, mint a zsoltár-ének.

Atilla hátradólt a székében. Szemein árnyék volt. Nem láthattam, hogy tetszik-e neki a püspök beszéde. Mert csak a szeme árult el olykor valamit annak az embernek a lelkéből, aroza az mozdulatlan volt, mint a kőszobroké.

Az öreg folytatta:

— A világ ez idő szerint hullámzó népek tengere. Az erdő keletről jön, s a hullámok nyugat felé zajlanak. Isten akarja ezt. Te is az Isten eszköze vagy.

Atilla intett Oresztésznek:

— Tolmácsold a vendégeimnek, a mit az öreg mond.

A püspök folytatta:

— Az óvilág népe eljött ellened, s talán már holnap kihúzd a fegyveredet, hogy összemérd az övékkel. Sok vér fog folyni, de a történelem tanulsága szerint az emberiség könyben és vérben tisztul mindig. Minden nagy viharban sok a pusztulás: fák törnek derékon, sziklák szakadnak a hegyről, s a házak tetejét leragadja a szélvész, de ha a vihar elzúgott, élető erővel teljes a levegő; a ledőlt fa gyökere háromszorosan hajt, s az emberiség tevékenységre buzdulva folytatja munkásságát. Atilla nagy király! te vagy a vihar az emberiség életében! Híred zúgó szélvész, kardod villám, néped dübörgő fergeteg. Isten akarja, hogy így legyen, s te magad se tehetsz sorsod ellen semmit. De mert jó ember vagy, tisztellek téged. S ha rettegve nézem is óriás dúlásodat, nem felejttem el, hogy a népek mostani özönlésében minden faj megállani iparkodik, s te se tehetsz másképp, mint hogy kardot veszel a kezébe, s küzdesz a magad és néped életéért. Az Isten éltesse.

És odament Atillához. Atilla a kezét nyújtotta neki. Az öreg kezét akart csókolni. Atilla magához ölelte őt.

Azután, hogy mindnyájan ittak Atilla egészségére, a király kissé hunos latin nyelven így szólt:

— Hiszem, hogy az emberi élet nem ezen a földön kezdődik és nem ezen a földön végződik. Bolygunk és küzdünk itt, s nem tudjuk, miért. De van a ki tudja. Engem a hunok Istene küldött. Kardot adott a kezembe, hogy végig csapjak a világon. Ki állhat meg énvelem szemben?

A hunok lelkes éljenre csattantak. Atilla szeme is csillogott. Ivott a püspök egészségére, s fölkelte annak jeléül, hogy a vacsorának vége van.

XLVI.

A vendégek egy része eloszlott. Hargita, Betegh, Urkon, Kamocsa, Madarász, Bálán, Vacsar és Uporis. A többi még ott maradt. A szolgák elhordták és összehajtogatták a tábori asztalokat. A székeket a sátorterem falához rakták.

Már vacsora alatt láttam úgy félszemmel, hogy valami különös jövés-menés van a sátor előtt. De annyira lekötötte a figyelmemet az asztalnál folyó beszélgetés, hogy kifelé nem is néztem. Csak azután kezdtem figyelni a különös duhogásra, mozgolódásra a sátor előtt. Látom, hogy egy lombos leveles nyírfát ásnak le, s annak a tövéhez bunkózzák be a földet. A nyírfától tíz lépésnyire máglyát raktak a *jám-borok*. A táltosok mind ott vannak a máglya előtt. Györhe egy fehér ürüt meg egy fekete kost tart kötélén. Bucsa egy hétszegletű követ hoz a fején, Sármand meg egy kerek fekete követ. Másik két táltos kezében két rézüst csillanik meg.

Tehát áldozás lesz. Az urak arra várnak.

A máglya csakugyan föllángol, s megvilágítja a

körülötte mozgó papokat; Kámát és Iddárt fehérben, Zobogányt, Bogárt és Györhét vörösben, a többit feketében; a *torosztók* és a *jámborok* csak közönséges hadiruhájokban vannak, csupán a fejükre tették föl a hosszú, hegyes áldozati süveget.

A nyírfá alá három félmeztelen papi igricz kutyorodik. Kettőnél hosszú dob van; a harmadik egy tölcseeres aljú, hosszú sípot tart a kezében. Tárogatónak nevezik azt a hunok.

Az urak Atilla körül alacsony székre ülnek. Kint a máglya mögött nézők sokasága áll sűrűn.

A dobosok bőfögtetésbe fogják a dobjukat. A tárogatós valami keserves és borzalmas melódiát fuj. Zobogány kardot szúr a fehér ürü mellébe, s a vért az oltár alá ásott gödörbe ereszti. Vitos táltos ép így cselekszik az ölén rugódozó fekete kossal. A két állat bégése és hörgése belevegyül a zenébe. A papok serényen dolgoznak. Bogár és Györhe fölgyúri a köntöse ujját és széles görbe késsel sebesen megnyúzza a két állatot. Damonogh szekerczét érint a tűzhöz és leválasztja a fekete kos két szarvát: átadja Vitosnak, a ki a süvege szélébe illeszti a füle fölé.

A zene elhallgat. Az öreg Iddár föllép a nyírfába vert fogakon s a lombok között megállva, szétterjeszti a kezét és reszkető hangon énekl:

— Csöndesen legyetek!

Erre mindenki leveszi a süvegét. Atilla is.

Zobogány kimetszi a fehér ürü nyelvét; nagy ezüst kanálba teszi és fölemeli a tűz előtt.

Iddár a fán kelet felé fordul s hangosan imádkozik:

— Teremtő nagy Isten urunk! Napnak, holdnak vezetője! Csillagok fölött lakó örökéletű király! Fordítsd felénk orozádat! Hajlítsd felénk szívedet! Tűzben, lángban néked áldozunk!

Zobogány beleveti a nyelvet a tűzbe. A papok kórusban kiáltják:

— Segíts bennünket! Teremtő! Isten urunk! Légy velünk!

Iddár leszáll a fáról. Átveszi a kanálban a fehér ürü szívét és a magasba tartja. Imádkozik:

— Föllegek fölött lakó, villámoknak parancsoló, eget dörgető, földet rengető hatalmas öreg Atya! Mint ez a szív ég a tűzben, a mi szívünk nemkülönbén ég irántad szeretetben. Légy velünk!

— Légy velünk! — zúgják rá a táltosok és velők a nép.

Iddár beleveti a szívet is a tűzbe.

A szent zene ismét megszólal.

Iddár újra fölhang a fára. A lombok közé rejtőzik.

— Csöndesen legyetek! — éneklí lenn Zobogány.

A zene elhallgat.

A főtáltos néhány perczig csöndben és mozdulatlanul ül a fán. Azután fölemeli a fejét és kiált:

— Menyben lakó hun szellemek! Éjszakában lengő árnyak! Kössétek föl kardotokat! Vonjátok föl ijiatok! Üzzétek el az idegen szellemeket, földbe, vízbe, örökös sötétbe!

A vízből a tűzre loccsantanak. A tűz sistereg, gőzoszlop gomolyog föl a magasba. Iddár leszáll. Zobogány kardot nyújt át neki. Iddár a karddal elcsap hétszer a lángokban jobbról balfelé, s közben érthetetlen igéket mormog.

Most Vitos áll elő. A két dob tompán pereg. Vaskanálba veszi a fekete kos nyelvét és szívét. Szól sfi hangon:

— Ártó lelkek ura, hatalmas Gonosz! Ördöngők ura, rettenetes Gonosz! Búnak, bajnak kavarája, fekete Gonosz! Ne árts nekünk!

— Ne árts nekünk! ismétlik mindnyájan.

Ezzel beleveti a nyelvet a vérrel telt gödörbe.

A tűz már nem lángol, csak a parázs ég.

Iddár beleveti a parázsba a két követ, s mindegyikre lapoczkacsontot illeszt. Kezét a csontok fölé tartva áll a továbbiak alatt mozdulatlanul.

Káma a tűz felé fordulva magasra tartja a kardokat.

Vak Káma, a ki eddig szótlanul ült a nyírfa tövében, föláll. Két véres kard van a kezében. A tűzre aszott füvet dobna. Vörös láng rebben föl. Káma a tűz felé fordul, magasra tartja a kardokat, keresztbe illeszti.

A zene elhallgat.

— Hajoljatok meg! — éneklí lddár.

Mindenki meghajol.

Káma rezgő, öreges hangon énekel:

— Isten urunk, hívunk a magasból. A te akaratod vezérelte ide a hun népet. A te kardod van Atilla kezében. A te erődöt öntsd belénk a magasból. Könyörgünk: segítsd meg Balambér fiát, a hunok fejét, a te választottadat, Atillát!

— Segítsd Atillát! — mormogja a nép a táltosokkal.

A tűz fénye vörösen csillog a főtáltos süvegén. Mindenféle apróság fityeg azon: aranypénzek, ezüstből vert apró állatfejek, mindenféle fog és gyémánttal kirakott csillagok. De a többi táltos süvege is tele van olyan csillogó aprósággal.

Folytatja:

— Isten urunk, ki messze napkeletről elhoztál bennünket a Tisza rónáira, Tisza rónáiról a nyugati népek országába, erősítsd meg a mi kardunkat, hogy aczélja aczélt vágjon, sujtása legyen, mint a felhők villáméé.

— Erősítsd meg a mi kardunkat! — mormogja a nép.

lddár elveszi a kardokat Kámától, s két nyilat nyom a kezébe.

A tűz újra föllobog.

Káma énekel:

— Isten urunk, engedd, hogy nyilaink úgy szálljanak, mint a fecskemadár és oly sűrűn szálljanak, mint a záporosó; ellenséges bűvölés cél előtt le ne ejtse, cél fölött el ne sodorja, célban el ne kapja, hanem valamennyi az ellenség testében álljon meg, s halált vigyen belé. Áld meg nyilainkat!

A tűzön száraz lóhere lobog föl.

Káma kantárt vesz a kezébe. Azt tartja a tűz fölé s énekel:

— Isten urunk, adj erőt a mi lovaink inának. Sikertítsd meg füllüket, homályosítsd el szemüket, hogy rohanásuk legyen, mint a dübörgő fergeteg, vasba öltözött hadakat ledöntő, ellenséget vérében tapodó. Szárnyazd föl a mi lovainkat, aczélozd meg inákat, tedd őket sebheteretlenné. Adj erőt a mi lovainknak!

Az utolsó mondatot ismételték mindnyájan.

A tűzre most bort öntenek. Egy perczre sötétség lep el mindent. Azután az újra föllobogó és sistergő tűz magas gőzoszlopot vörösít meg.

Káma a kardot a tűz fényében meg-megforgatva kiáltja:

— Hunok árnyékai, jertek elő! Balambér apánk! Megyer vitéz! Tárkány főpap! Decse! Verbőcz! Bodor! Csalán! Budal Rof! Szudár! Zaáp! Madocsa! Makó! Balogh! Géva! Tarcsa! Kalocsa! Magócs! Vitézek vitézei, mi szeretteink! Tűzből, vízből, levegőből, földből, gyertek elő! Gyertek, mint az alvó lehelete! Gyertek, mint a hegyi fákról foszladó felhő! Gyertek, mint az éjben lengő árnyék! Gyertek elő, segítsetek minket!

— Segítsetek minket! — mormolja a nép.

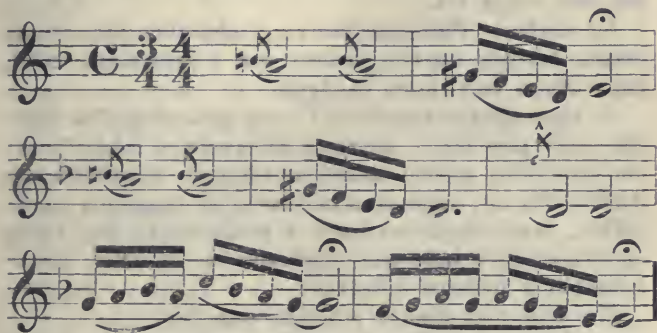
Iddár főtáltos beleszúrja a két kardot a nyírfába. Odaszúrja föléjük a nyílat. A kantárt ágra akasztja. A nyíl fölé égő viaszgyertyát ragaszt.

A főpapok most Atilla sátortermébe vonulnak. Az igriczek a sarokba ülnek. A terem közepe üres. Atilla a hátsó falnál trónforma karosszékekben ül, mellette jobbról alacsony tábori széken a fővezér, balról Ardarik király, lábánál szőnyegen Ellák és Aladár, aztán sorban a fal mellett a különféle fejedelmek és a hun főurak.

A sátorterem oszlopán néhány vastag viaszfáklya ég. A tábor köröskörül az alvás és a lovak legelésének halk és mély morájában, a mely hasonlatos a

tenger egyhangú morajlásához. Csak a tábori kutya ugatnak a messzeségben, s a máglya tüze ropog itt előttünk.

A két dob bufogásnak indul: tenyérrel, újjal veri a két dobos. A sipos is ajkához illeszti a tárogatót és egy véget soha nem érő melódiát fúj:

Da capo ad infin

A zeneszórá a terem közepén Zobogány táltos fejét az égnek fordítva, karjait széttárva, megindul a kör tisztáján és fokozódó gyorsasággal halad, csakhamar fut és ugrálva, szökdelve futja a kört, mintha a sátorból akarna menekülni. A dob ütemei lázas dobogással kísérik ezt az örült körbefutást, Zobogány haja fürtökben röptül utána és látni, mint veszti el perozról-perozra az érzékeit. A futás akkor meglassul és a tér közepén rendetlen kerengéssé válik. A pap szeme-bogara annyira fölfelé fordul, hogy a szeme fehére villog reánk. Az arcza vörös, mint a meggy, azután elsárgul, elsápad. Végre teljesen elszédülve, tajtékzó szájjal lerogyik.

A táltosok erre körültérdelik. A zene elhallgat. Az ember görcsökben rángatózva rebeg valami szavakat, a melyeket én nem hallok.

Atila a karosszékekben ül. A szemöldökét összevonva figyel az emberre.

Káma pap aztán elmondja az eredményt hangosan:

— *A mező vérvirágot terem. Karvályok és sasok egy-porban fürödnek.*

Erre nem szól senki. Némelyek vállat vonnak, mások maguk elé néznek. Atilla is a szeme sötétjéből néz maga elé.

Az embert fölfogják ketten s elviszik. Gondolom valami mérges növény nedvét itta a szertartás előtt, mert olyan volt, mint az örült.

A zene újra megszólal. Talpig gyászfátyolba öltözött alán pap lép a szőnyeg közepére s fehér posztón különféle színes vesszőket rázogató. Körülötte egy fehérre festett, teljesen meztelen alak zezzugos ugrásokkal, kerékhányással hívta a szellemeket, míg a pap az isten nevét kiáltozva iparkodik a vesszők összeállításából a jóslatot kifejtetni:

Az alán pap jóslata szebben hangzik:

— *Látom az ellenséget hétfejű sárkánynak. A legdübösebb feje lefordul, porbahull. A római vér hun kardot pirosit.*

Atilla feje megmozdul. A hun főurak halk suttogással mondják egymásnak:

— Aécziusz elesik.

Jöttek aztán a gót papok s tenyerüket a fölbontott állatok belsejébe merítve, szemüket égnek forgatva jósoltak kedvezőn és kedvezőtlenül, mialatt a jelenlevők lélekzetüket visszatartva figyeltek.

Végül a hun táltosok beczipelték vasfogókkal a két izzó követ s letették egy halom parázsra a terem közepén.

Áhíatos csönd következett.

Iddár aranyozott végű ezüst csipővassal fölvette a megfeketült csontot a kerek kőről s a fáklya felétartotta. Aggodalmas arczczal vizsgálta a repedezéseket.

Arcza hol elborult, hol kiderült. Átadta Zobogánynak a csontot. Az is figyelmesen nézte.

— Semmi érthető, — szólt meg végre, a vak főpaphoz fordulva. — Csak egy nagy repedés.

— Elég érthető, — felelte a főpap.

S Atillához fordulva szólott:

— Az ellenség vezére elesik.

Mindenki megmozdult. Csak Atilla maradt nyugodtan.

— Lássuk a másikat, — mondotta.

A másik kövön még füstölgött a csont. A zene újra megszólalt. A táltosok a testüket a sarkukon ingatva búgták halkan a lélekidéző igéket.

Végre Iddár pap azt a csontot is fölemelte. Csend támadt. Iddár pap szótagonként olvasta:

— A hun . . . lel . . . kek . . . ve . . . le . . . tek . . . har . . . czol . . . nak.

Az urak fölugráltak. Mindenki a csonthoz sietett, s Atilla legelől.

A fekete lapoczka repedései, amint nekem később Bial lerajzolta, hun betűkkel mutatták az olvasott mondatot.

Minden arcz földerült. Csak az öreg püspök ült a helyén nyugodtan és álmosan.

Atilla hozzáfordult:

— Hát te nem jósz-e nekem? Nincs-e hatalmad, hogy a keresztény lelkeket megkérdezd?

A püspök fölkelte és alázatosan felelte:

— Nincsen uram. A mi vallásunk csupa imádkozás és a teremő tisztelete.

— Mégis: mit gondolsz?

— Azt uram, hogy bármi történik is, mindenképen az Isten akarata teljesül.

— Akkor jól van, — szólt Atilla, a kardjára csapva. — Ha az Isten akarta, hogy kardot kössek, azt is akarja, hogy vágjon!

Kezének intésével üdvözölte az urakat és fölment az emeletre.

XLVII.

Meggyújtottam egy fáklyát s elindultam az uram előtt. A sátrak körül mindenfelé alvó katonák heverték. A szabad mezőről hangzott a bogarak ciripelése.

Gazdám a fővezérrel jött utánam. Darabig nem szóltak semmit, csak mikor a sátorunkhoz értek, s a fővezér fölült a lovára, akkor kérdezte Csáth:

— Hát nem mink kezdjük?

— Már alig, — felelte a fővezér. — A jelek nem szólnak határozottan. Atilla bizonyosan végignézi reggel még egyszer az állást.

Elbámultam a fővezér szaván. Később gondoltam meg, hogy Atilla szándékosan megmagyarázhatta az idegen fejedelmek előtt biztosaknak a jeleket.

— S ha ők kezdik? — kérdezte Csáth.

— Nem hiszem, — felelte a bátyja. — Vigyázz a pataknál, nehogy a lovad belésüppedjen.

Azzal a két testvér kezét fogott.

Csáth gondolkozva lépett be a sátorba. Megállt, mintha tündőzne valamin, azután akkorát ásított, hogy az állacsontja megroppant.

Betűztem a fáklyát az oszlopon levő tartóba, és segíteni akartam neki a vetkezésben.

— Ma nem vetkezünk, — felelte Csáth. — Aludj te is ruhástól. A kardodat se tedd le.

Belenyúlt a ládába s két kis bőrtömlőt vett ki onnan.

— Vidd ki, — mondotta, — és akaszd hátul a nyeregbe. Takard be vizes ruhával. Egyiket a Vilámra tedd, a másikat a vezetéklóra. Megállj, — szólt ismét a ládába hajolva, — neked is adok egyet. Harc közben az ember rettentőn szomjazik.

Kihúzta belőle a dugót és megkóstolta.

— Veszekedett teremtette, — szólott dühösen, — ez a bor megecetesedett. Kóstold csak, ugy-e ecetes?

— Nem csoda, feleltem. — Tudod uram, hogy pincét nem hoztunk magunkkal.

— Hát a királyé mért nem romlott meg?

— Mert hordókban van.

Ledőlt a kapcsokon függő ágyba, s legottan elaludt.

A lovak ott álltak fölnyergelten a sátor mellett. Velük virrasztott Karacs lovász is. A nyergen akkor már ott lógott a rézzel borított somfabuzogány, s a puzdra, amely tömve volt félőles nádnyállal.

— Vess a lovak elé, — mondtam, — mert reggelnek előtte aligha lesz dolgunk.

Karacs ásított.

— Nem látod, mondotta, — hogy rajtuk a zabos turba.

Azzal ő is ledőlt a sátor oldalába.

Én is lefeküdtem a sátor ajtaja elé, a bőr ereszet alá. Ágyam az oszlopokra volt csatolva. Alattam Ladó aludt, meg két fiatal rab, akiket még az Alpek között osztottak Csáthnak. A két rabnak a lába meg volt lánczolva.

XLVIII.

Sokáig nem tudtam elaludni. Arra gondoltam, hogy lesz-e még ezen a földön éjszakám? vagy hogy ma látom utóljára a gönczölszekerét? Milyen más volna az életem, ha Emőkével nem találkozom: most aludnám otthon Konstantinápolyban a tengerillatos csendes nyári éjszakában, s nem susogna a fülemben az éji szellő nehéz és gyászos gondolatokat.

Éjfélkor aztán mégis elnyomott az álom.

A nap nyáron korán kel. A szemembe süttőt, mikor fölébredtem. A sereg élénk sürgésben-forgásban. Az emberek itatni vitték a lovakat.

Fölléptem a sátor fogas oszlopára, s az ellenséget néztem. Hát ott is nyüzsgönek. A patakból rengeteg sok ló issza a vizet. Hogyan ki nem isszák!

Semmi jel az indulásra.

A gazdám is fölhasználódik. Mosdik a tenyeréből. Bajuszát, szakállát törli a markába. Aztán fölrántja a bőrköntöst, és siet Atillához.

A hunok már mind lovon ülnek. Atilla sátora felé forgatják a fejöket. A távolabbi mezőkről is át-át kiabálnak, hogy mi lesz már? A fiatalságnak viszket a marka. Az idősebbek is jónak vélték volna ezt a száraz napos időt a harczra. Jobb reggel, míg meleg nincsen, s mindig jobb ma, mint holnap.

Magam is izgatott voltam. Míg a gazdám Atillánál időzött, hol a törömet, hol a kardomat nézegettem, csiszolgattam. Egy kazár kereskedő befurakodott a hunok közé és oroszlánzsírt árult. Vettek belőle sokan, és tréfáltak vele, hogy nyerstett-e az oroszlán vagy rőfögött? A kazár esküdözött, hogy tulajdon késével szedte ki a zsírt az oroszlánból Afrikában.

Végre Atilla leizent, hogy az emberek készüljenek ebédhez. Egyenek, igyanak jól: délután harczolunk.

Hát kigyulladtak a tábori konyha-tüzek, s a sátorok utcáin marhákat, borjúkat, bárányokat, juhokat vezettek mindenfelé. A tüzek fölött hatalmas nyársákon forgott kis idő múlva az az erő, a mely délután csatázni fog.

XLIX.

A dél még nem mult el két órával, mikor Kászon kürtös megjelent a királyi sátor ormán, s belefújt a nagy elefánt-tülökbe:

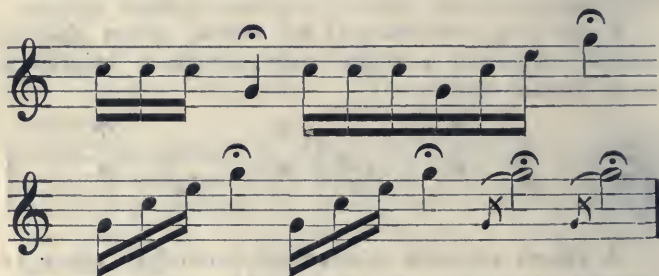
A tábori kürtösök mindenfelé ismételték ezt a ké hangot háromszor. A távolságban aztán elveszett a hang, mert a tábor egyszerre fegyverek csörgésétől morajlott. Mindenki lóra ült. Mindenki igazgatta magán a sisakot, pánczelt, paizst, puzdrát, kardot, kelevézt, lován a nyeret, íjján a húrt. A szarmaták és rokszolánok föltették a szarvazott fejbőröket, a gelonok emberi koponyákat tűztek a dárdájukra. A markomanok ökörszarvakat csatoltak föl, hogy megjelenésük rémítő legyen.

A sereg előtt harmincz ponton gyulladt ki egyszerre az áldozati tűz. Az idegen népek papsága is áldozott. A hun papok lovat áldoztak, a szarmaták és gelonok embert.

Az örök visszahúzódtak a mezőről. A sátorok utczáin mindenfelé a száguldó zoltánokat lehetett látni. A zászlótartók fölemelték zászlóikat. A síposok a belső szekerekre álltak. A gépsíjakba és gépparittyákba lovakat fogtak be. Feszült izgalom volt mindenfelé. Szóbeszéd többé sehol.

Én még ott álltam Atilla sátora előtt a lovászok között, a kik Atilla és a főurak lovait tartották. A lovam szügyén bőrkötény; nyergén a buzogányom. Magamon a szürke harci köntös, a mely fölé még egy kaczagányt akasztottam, hogy az urakhoz jobban hasonlítsak. Fejemen a réz-sisak, jobbomon a kard, balomon a puzdra, s benne valami száz szál félöles könnyű nyíl. Hátamon is puzdra. Kezemben az íjjam.

A kürtészó másodszor szólott a sátor ormáról:

A szekérlánczokat kikapcsolták. A lovas nép özönlött a közökön ki a mezőre.

Fürge paripákon strucztoallas zoltánok nyargalásztak a sokaság előtt. Nemzetségek és családok szerint állították föl a lovasokat. A legelső sorba azokat sorakoztatták, a kiknek a lova legjobban volt vértézve. Azok mind kipróbált hősök. A zsákmány javából ketős rész illeti őket a csata után.

A csapatok közepén hosszú lándzsán a családi jelvényt tartja a legfiatalabbik, néhol alig tizenöt éves fiú.

A jobb karja valamennyinek meztelen. Némelyik-

nek a bal is, de ezüstkigyó vagy rézkigyó van a karra tekerve, hogy védje az izmokat. Csak a mell van erősen fődve, meg a fej. De érczsisakot keveset látni: többnyire bőrsüveget viselnek most is.

A fehér hunok a feketékkel összekeveredve apró csapatokban tarkálnak a belső sorok között. Leghátul állnak a gyalogosok.

Atilla kilép a sátorából. A fején aranyos sisak. A hátán oroszlánbőr kaczagány. Előtte főlemeli Vacsar a nagy fehér-selyem zászlót, a melyen arannyal himzett karvaly ragyog.

Atillát a főtisztek és testőrök rajozzák körül. Azok is mind csillogó vértetben vannak, s valamennyinek két kard csörög az oldalán.

Atilla zászlójának megjelenésekor viharzó éljenzés dörög el a végeláthatatlan táboron.

A király előreszökteti hófehér lovát. Most, hogy a kardját kivonja, látni, hogy mind a két karja meztelen. De micsoda izmos, barna karok azok!

Domború mellét kifeszítve lovagol el a sorok előtt, s a mezőre kiindulva megfordul, hogy végignézzon a hadon, a minőt Xerxes óta nem látott a világ.

A sereg éljenzése olyan, mint a mennydörgés.

Az oltárnál most szúrják le az áldozatokat.

Atilla egy perczre megáll annál az oltárnál, a melyiknél a vak Káma áldoz.

A szertartás rövid. A pap kiáltva hívja az Istent. Karját terjegeti a had minden osztálya felé. Aztán nyírfaseprőt márt a vérbe és beszenteli vele a sereget. Ugyanezt cselekszik a szarmaták és gelonok az embervérrel.

A papok aztán csendesen folytatják az áldozást az oltároknál mindaddig, míg csak a csata tart.

Atilla sebes vágatással száguld végig a seregek vonala előtt. Néhol megáll és szót vált a vezérrel. Néhol lelkesítő szavakat kiált a seregnek:

— Mutassuk meg, hogy hunok vagyunk! — kiáltja a mi seregünk előtt.

Micsoda erő van ebben a hangban, micsoda erő a szeme villanásában, a magatartásában! Micsoda öröm látni egy embert, a ki nem fél! Oroszláni lelkéből mintha mindenki kapna most egy részt. Lelkesen ordítjuk vissza:

— Megmutatjuk!

Mellettünk Berki serege áll.

Attila odakiált:

— Az isten velünk harczol! Csatát még soha nem veszítettünk!

— Most se veszünk! — dördül vissza a sereg.

S így megyen tovább.

Később már nem halljuk, miket mond, csak a zúgást halljuk, s a lándzsák fölemelését látjuk.

De a harczvonal olyan hosszú, hogy a két szárny kiterjeszkedése elvész a síkság messzeségében. Atilla arrafelé már csak a kardját villantja föl.

De elég szónoklat ez is: «Nézzétek, itt az Isten kardja!»

A távoli moraj, fegyverek megvillanása jelzi, hogy megértették Atilla mozdulatát, s az ő lelke áttűzel mindenki lelkén, mint a fölkelő nap a tenger hullámain.

Ezalatt látni a mező tulsó oldalán át az ellenséges had fősorakozását is.

Ők odaát aligha akartak ma harczolni, s pláne délután, a mikor a nap néhány óra mulva szembesüt nekik. De mit tegyenek: hallják a kürtjeleket, látják a támadáshoz való felállást, el kell a csatát fogadniok.

— No ez veszett harcz lesz! — jegyzi meg melletttem egy vén hun, a kinek a pofája olyan barázdás a harczoktól, mint a sárgadinnye.

— Miért? — kapok a szón, hogy elűzzem a hátamban bizsergő félelmet.

— Azért, — feleli a hun, — mert ha most kezdjük, éjjel folytatjuk. Nincs czudarabb az éjjeli harcznál.

— Antul jobb, — szól reá nagyfüllű Szabolcs, — legalább nem lesz melegünk.

— Hát nézzük az ellenséges had előrajzását.

Olyan messze vannak tőlünk, hogy az emberek arcát nem lehet kivenni, csak az előrajzó csoportokat látjuk.

De így is tudjuk, hogy az ezüstösen csillogó nép a patakon túl a római, a sárgapaizsos népség a frank; a fehérrel tarkázott a burgundi; a mozgó nádas az alán; a buzavetésként hullámozó nagy sokaság a vizigót, s a seregek előtt föl-alá lovagló, ragyogó csoportozat: Aéciusz, Teodorik király és a fia, Szangibán király, Meroveusz frank király, Gondibó burgund király és a vezérek.

Ők is épp úgy elrendezik a maguk hadát, mint Atilla. Egy-egy lovas-csoport ömlő folyóvíz gyanánt vált helyet. Aztán a vezércsoport széteszlik. A távol messzeségben lehet látni most már, hogy a római had mind a balszárnynon van, szemben a mi gepidáinkkal, s festett arcú, állatbőrös különféle vad népekkel.

A vizigótok a másik szárnyon a mi osztrogótjainkkal fognak küzdeni. A frankok, armorikok, burgundiak, alánok és más kevert népek a hunokkal állnak szemben a középben.

Atilla vezérei már a helyükre oszlottak.

Atilla a kengyelben fölállva vizsgálja a távolban villogó római lovasok mozdulatait.

Minden szem rajta van.

Most a gót király felé int a kardjával. A gót had megmozdul. Lassú ügetéssel megy egy darabig, miközben a lovasok szét ereszkednek, mint a kinyitott legyező, azután sebes vágatással haladnak tovább a domb felé, amelyet Thorismund tart elfoglalva. Kiáltások hangzanak egyre sűrűbben, végre viharosan. A repülő fegyverek csillognak a napban.

A por eltakarja a lovasokat derékig. Mintha szálló felhő volna.

Ugyanezen pillanatban megindul a római had is a balszárnyon, és mint az áradó Tisza, csillogón ömlik ami jobb szárnyunk felé. Oly messze vannak tőlünk, hogy csak tompa dübörgésük hallatszik, mint a távoli mennydörgés morgása.

Most a középben is megdördülnek a dobok, rikoltanak a kürtök, és megszólal a síposok zenéje.

A halálborzongás fut át rajtam. Izmaim, mint a fölsvont íjj, várják a feszültség fölszabadulását.

Atila fölemelkedik a lován, s visszapillant a sereg zömére. Indulót villant a levegőbe a kardjával.

Háromszázezer torok üvölti a huj! huj! kiáltást. A paripák robogva indulnak a római sereg derekának. A föld reng. A levegő hangok vihara. Mindenki előrehajolt testtel száguld a fővezér után.

Egymás nyomában mozdulnak ki a csapatok, s a mint a sakktábla kockái, egy-egy nagy üres tér marad mögöttük. Az üres teret csakhamar kitölti Berki, Orgovány, Dorog és Mácsa serege.

A mezőn kiszélesedett csoportokban vágatnak tovább. Utánok, amint futamatnyi tér marad, megindul Upor, Bálán, Madarász és Kamocsa serege; azok után Urkon, Betegh, Aladár és Zsögöd.

Mink következünk.

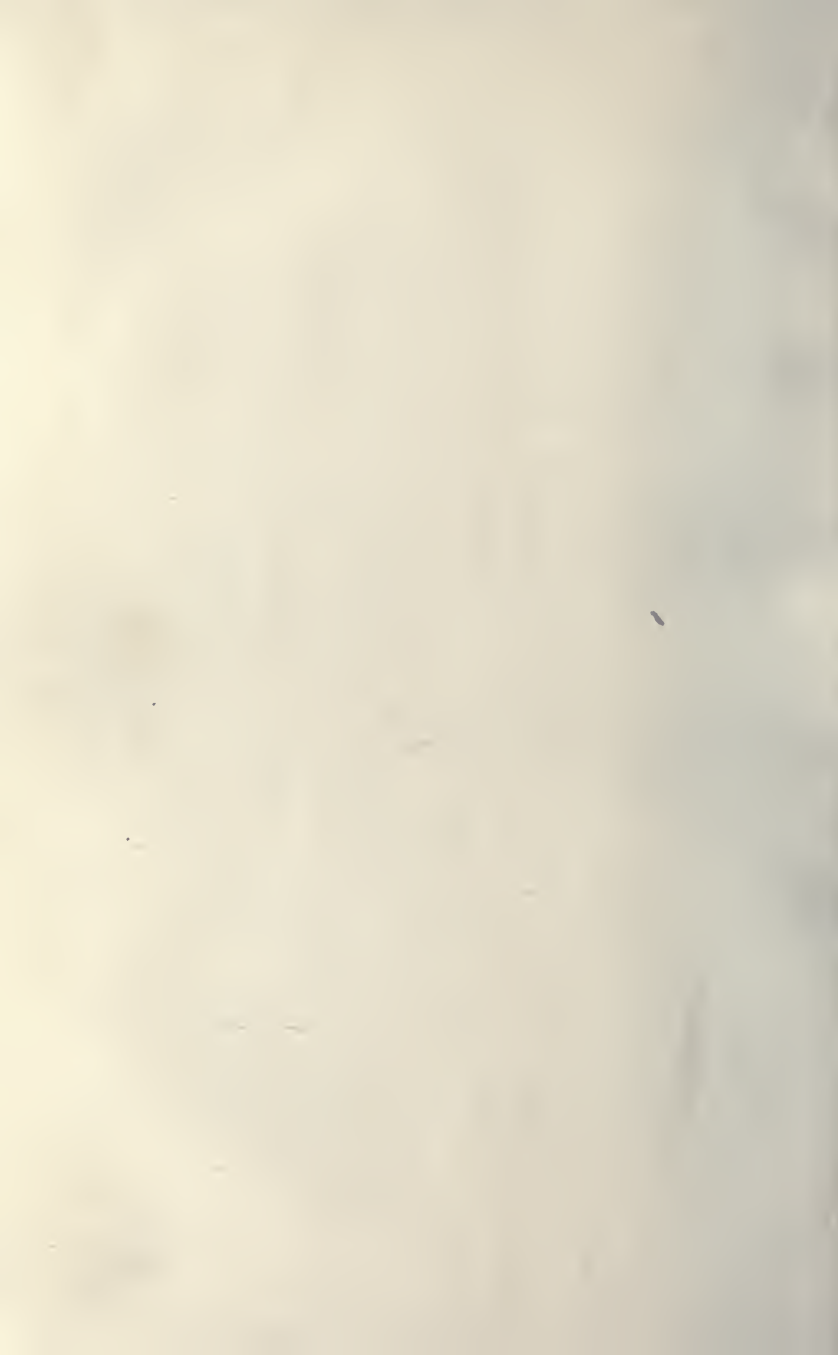
Mint az elpattanásig feszített íjj, úgy álltunk eddig, várva a tér-szakadást. Mikor már oly messzire voltak az előttünk elmentek, hogy megindulhattunk, Csáth is rikolt egyet, s megindulunk olyan ordítózással, hogy majdnem megsiketülök.

Nekem Csáth nyomában kell haladnom. Csáth mellett balról Ladó vágat egy nagy öblös paizsszal. Neki a hacsrban folyton az urára kell vigyáznia. A nagy paizsszal minden balról jövő dárdát és ütést neki kell fölfognia. Utánna én megyek meg Karacs, aki fölnyergelt lovat vezet a magáé mellett, hogy ha netán az úrét ellőnék, azonnal pihent lóra ülhessen.

Engem zsibbasztó félelem fogott el az első percekben. Nem éreztem, hogy ember vagyok, csak arra

Huj! huj! Előre!

gondoltam, hogy meg kell halnom. De a pokoli hujjogás, a körülöttem vágató lovasok üvöltése csakhamar állati bősziütséggé változtatta át a félelmemet.

Körülöttem az erő tengere; szemben velem a halál fuvó szele: csoda-e, ha az ember tigrissé boldondul?

A lovasok elszéledve rohantak tovább, mint ahogy az öntöző kannából jövő víz szokott elszéledni. Csakhamar tágasság támadt körülöttem, úgy hogy előragadhattam az íjjamat.

Lovam kantárát a nyeregfára csapv: , rántottam föl az íjjam húrját, s vártam, hogy az elől száguldók nyila fölrepüljön.

A mező gyepe fölszakadozott a lovak patkójától. Por szállt föl a földről, s fellegként burkolt be bennünket.

Huj! Huj! Előre!

Egyszer csak elsötétedik előttem a levegő: látom, hogy a nyilak felhője az, a mi nyilaink felhője. Én is megszorítom térdemmel a nyeregfát, s hátra hajolva föllövöm a nyilamat a magasba.

Micsoda süvöltés, suhogás! Rémtült lovak hortyogása. Bősz emberek hujjogása!

De amonnan is száll már a nyilak felhője. Pajzsomat fölkapom. Egy nyil belecsattan a nyeregfába, a másik egy percz múlva a pajzsomon zörren el.

Ezalatt vágattunk tovább. Itt-ott a rohanásban látom már a pajzsok alá sürrült ellenséget. A lovak patkója dörgő ropogással tiporja le őket. Csattog, zuhog a buzogány. Ordít mindenki. Lovam lába már holtesteken tipródik. Lándzsát elől! Hiszen ezek az alánok! Tipord lovam lába! Tipord a fetrengő férget!

Ime velem szemben is kihuzakodik egy életben maradt! Nem: leütötte Csáth. Van helyette másik: egy borzas szakállú, pánczélos alán Lándzsája eltörött. Fábuzogányt sújt, nem tudom kire. Ütök jobbra-balra én is, ahol fejet látok. Czombomra kapok egy buzogánysujtást. Oda se neki. Csáth visszarántja a lovát, s az

arczához kap. Mellettünk üvöltve száguldanak előbbre, akik mögöttünk voltak.

Nézem Csáthot, hogy mi a baja, hát akkor pöki három fogát. Irtózatosan káromkodik. Kitorli a könnyet a szeméből, s odaordít Ladónak:

— Fokost!

Azzal fokost ragad. Az alán oly sűrűn áll, mint az aratatlan búza. Csak a lovat dőfik. Kapálódzó lovak és földön fetrengő emberek meleg halmaza bástyázza el őket. Kanyarodnunk kell, hogy újra hozzájuk férhessünk. De ime frank lovasságot találunk szemben magunkkal.

A két lovassereg összerobban. Pajzsok duhogása, sisakok csattogása, rikoltozás, kiáltozás. Elém jut egy vérbeborult idegen lovas. Buzogányomat a mellére sujtom. Lefordul. Lova nekitorlódott az enyémnek. Azt is főbelitöm. A portól nem látok már. De halom a visszahívó kürtölést. Megrémtülök. Lovam zabláját visszarántom. A sűrűség nagy. Megfordulni nem lehet. Az idegen lovasság nyom bennünket visszafelé.

De mögöttem tágul a tér. Lovam ágaskodva fordul meg és elnyilamodik a többi után.

Negyedóráig is vágtatunk, mígnem egy mellettünk visszaroohanó csapat ragadja át tőlünk a harczot, s mi föllélegezve állunk új hadirendbe.

A sereg véres. Csáth kürtje rendbeigazodást fuj. Egy perczig pihenünk. A frank lovasok rohama olyan erős volt, hogy ezer lépésnyire tolt bennünket, mígnem Orgován hada segítségünkre érkezett, s oldalba fogta a frankokat.

A mi seregünk megállt mint az erdő. Zászlótartónk nem mozdul, mert Csáth egyre köpköd és káromkodik.

Ezalatt Orgoványék harczolva vonulnak észak felé. Az ember nem érti, hogy a két egymást verő vonal miért halad éppen északnak. Vélhető, hogy a kezdetben való nyomás indította arra a lovakat. Köztünk és

a harczoló sokaság között akkora tér támad, mint a Duna szélessége.

Ahogy ott pihegünk, nem tudom hány ezren, s nézzük magunkat, hogy nincs-e rajtunk szúrás vagy vágás? látom, hogy Atilla száguld elénk, s nyomában vagy húszezernyi sereg, amely még nem elegyedett a csatába.

Kardját magasra emelve rázza felénk, mintha azt mondaná:

— Hunok, mért vesztegeltek? Van-e, aki nem küzd ereje fogytáig, mikor én harczolok elől!

Azzal elrohan előttünk a kardját villogtatva, elrohan a testőreivel, akik úgy környezik, mint a ki-zálló méh-raj az anyát. Vacsar kezében Atilla zászlója repül mint egy fehér szellem a száguldó sereg fölött. Seregünket új erő szállja meg: nincs a ki ne bízzék a szerencsében, mikor Atilla vezet.

Újra megindulunk.

— Csak a közepének! — kiáltja előttem egy strucc-tollas zoltán. — A király parancsolta! Szét kell szakítani derékon az ellenséges hadat.

Ki az ördög tudja ebben a forgatagban, hol van a közép!

Arra kell lennie, amerre Atilla vezet.

Őt peroznyi vágatás után mi váltjuk föl az ellenséggel küzdő elbágyadt csapatot.

Csáth a testőrök között vágat. Látom a porban a kardok villogását, por fölött a fehér zászló lengedezését. Atilla körül sűrű sokasága küzd a harczosoknak. Olykor látom sárgán csillogó sisakját, kardja villogását. Az ellenfél csapásait a mellette lovagló testőrök pajzsa fogja föl. De a testőrök is fogynak körülötte. Az ellenség csupa lovas alán már. Őles hosszú dárdáik madarakként röpködnek közöttünk.

Az első, a ki nekem jut, egy széles szakállú, véreszemű burgund. Csáthnak a buzogánya elzuzta a pajzsát, s Csáth elrohant mellette a másik elevenre. A mint lehanyatlik megsujtott balkeze, lándzsám ropogva me-

rül a mellébe. Pillanatnyi irtózás fog el. Lándzsámat visszarántani elfelejtem. A burgund ledől a lováról.

Nincs időm kiáltani a szomszédomnak, hogy látta-e az ölést? Lovam tova ragad Lándzsám nincsen. A kardomhoz kapok.

A lovam már dög-lovakat ugrik át, s halottakra tapos. A *buj-buj!* kiáltásokat *futnak!* kiáltás váltja föl.

De ime a lovak egymásba torlódnak. Az alán lándzsások nem bírták a hunok iszonyú rohamát fönntartani, de az erős frank százezernyi tömött lovassága ellenáll. A kard nem fog azokon, csak a lándzsa, a tör, a buzogány.

És összegomolyodik a hun és a frank lovasság. Nem látni mást, csak a dühös gomolygást, fegyverek villogását, lovak forgolódását. Káromkodás, dühös ordítások vihara, buzogányduhogás, kardok, lándzsák csatogása. Egy-egy ló lerogyik, az ember is vele, fölöttilik más lovasok csapnak össze, s néhány percz mulva ott, a hol az egy ló elesett, lovak és emberek vonagló, mozgó véres halma támad.

Egy perczben én is ilyen pokoli bonyodalomba kerülök. Gazdámat régen elvesztettem a szemem elől. Közrendű fehér hunok forgatják körülöttem hosszú nyelvű harcozi csákányukat. Az egyiket előttem csapja mellbe elsújtott szekerczéjével egy véres szakállu frank. A hun hátrafelé esik le a lováról. A hogy a csákánya elbillen előttem, elkapom. A következő pillanatban úgy roppantom vele fejbe a frankot, hogy a koponyája recsegve szakad be, s az ember leomlik.

— Csak a közepének! — hallom a zoltánok ordítását.

S a hogy egy nagyszájú zoltán így ordítva elrohan előttem, mintha nemcsak a szája ordítana, hanem az egész teste. Emberré változott ordítás! Csak rémes lázálomban lehet ilyet látni.

Egy hun csoport oldalt nyomul most a frank seeregnek, s eltolja őket előlünk. Akkora szabad tér szakad közénk alig egy percz alatt, hogy megállhatok levegőzni.

A hunok csoportjából hátramarad egynéhány véres alak, s lova orrát a táborunk felé rántva üget el a harczból. Az egyiknek, látom, csak lóg a karja, mint a kitömött bábé.

Föltaszítom a sisakom rostélyát, s előrántom a kendőmet, hogy letörüljem az arczomon csurgó verejtéket. A mint a kendőt leveszem az arczomról, látom, hogy csupa vér. Huj, az apátok keservit! — ordítom új dühre gyuladva. Azzal, hogy a tér egy felém nyomakodó, küzdő csoporttal telik meg, nekisarkantyuzom a paripámat, és a fokosommal egyszerre három frankot támadok meg.

A dühtől elvakultan csapkodok közéjük. Jóformán nem is nézem, hogy hova ütök, de hogy a mellettem levő hunok is segítenek, egy percz alatt kettő a lovak közé zuhan, a harmadikat elragadja a szabad térbe a paripája s leveti. Lába a kengyelbe szorultán, maga véresen hurcolódik tova a holtakkal borított mezőn.

— Mestervágás, Zéta! — kiáltja egy hang mögöttem.

Megfordulok. *Badaló* az, egy városvégi hun, a ki lándzsavetésre tanítja otthon az ifjakat. De mintha új lelket teremtett volna belém a dicséretével!

A következő perczben az armorik tömeg zúdul reánk és ver bennünket olyan erővel, hogy a lovak hortyogva hátrálnak.

Egyik hun a másik után omlik le a lóról. A többi, a ki hozzájuk nem fért még, rikoltva rázza kardját és fokosát. A kürtös hátrálót fuj. A lovak megfordulnak, s visszafelé röpülnek egy futamnyira.

Az armorikok és frankok nagy rajban hurrognak utánunk. De a mi futásunk már nem olyan nyomott, mint az előbb. Cselfutás csupán.

Már a száguldás közben hátrakaptunk az íjjért, s felvontuk. Az új kürtjelre megfordulunk, s rájuk zúdítjuk a nyilainkat.

Az elől rohanók lefordulnak. Lovuk közül is sok lerogyik. Az utánok esetteket immár a csákányunk fogadja.

De rengeteg sokan vannak. Az elhulltak nyomán új meg új élő robban velünk szembe. Az élő paripa átugrálja a holtat. A mezőt újból az élő emberek sokasága lepi el. Egy vállas frank, a ki fázékszerű fekete sisakot hoz a fején, az előttem neki huzakodó Badalót úgy vágja nyakban széles pallosával, hogy Badaló feje forogva röppül a lovasok közé.

Érzem, hogy a frank sereg az én életemért is eljött. Badaló gyilkosa csak azt várja, hogy a paripa elvigye a fejetlen vitézt, aztán én következek. De mily kiszámíthatatlan a csaták szerencséje, lovam elé egy hun lovas roppan oldalról, s engem hátra szorít, aztán másik, harmadik lovas. Oldalról rohanó új csapat ez, a mely még nem is ereszkedett eddig a harcba. Látni a vértelen öltözetükről, meg hogy valamennyinek ott van még a fején a süveg. Én egyre hátrább és hátrább szorulok a Badaló-haddal s kilihegem kissé a fáradságomat.

Szeretnék visszatérni a táborba, hogy megnézzem, mitől ömlik folyton a vér az arcomról? de mögöttem is dúl a harci zivatar: porba burkolt lovasok gomolyognak végeláthatatlan sokaságban a visszafelé nyílható úton. Mindössze arra van időm, hogy leugorjak egy hosszúnyelű rézfokosért, a melyet a földön látok heverni.

A következő perczben déli irányban robogunk, s utánunk egy verejtéktől szennyes hun csoport száguld, elől a zoltán piros gyolcsból való zászlós lándzsájával.

Hátulról támadjuk meg a körülbelül ötszáz főnyi burgund csoportot, a mely a lötestől szerencsétlenségére elszakadt. Ezt most mindenfelől szorítják, verik, ölik a hunok. Ők is küzdenek kétségbeesetten. Én mögéjük jutok, tehát háttal vannak felém. Mennyit verek le közülök, nem tudom, de a karom elfárad belé. Mindössze egy váгна vissza, de hogy a lovam fölkapja a fejét, azt találja el pallosának halálos sújtása. A lovam rogyik. Én egy burgund lóra szököm,

de látom, hogy az is sebesült. A gazdátlanul maradt ló azonban annyi itten, s úgy össze van szorulva, hogy akár futni lehet a hátukon. Egy hun ló is van közöttük. Arra vetem magam s küzdök a többivel új erőre kapva.

Meddig tartott ez az ember-irtás, nem tudom: talán negyedóraig, talán egy óráig. Csak azt láttam, hogy a burgundok folyton fogynak, míg nem az utolsó is lehull, s a hunok összeszorult gyűrűje a halommá nőtt holttestekre fut föl.

A küttők akkor fordulót rikoltanak.

Minden lovas megfordul.

Új csoportok képződnek, s most már, hogy sok a fekvő ló, folyton ugrálva haladunk arrafelé, amerre a csapatfők és a zoltánok vezetnek.

Atila fehér zászlója lobog a távolban, talán az ellenséges tábor közepén. Arra kell rohannunk.

De nekem már fogyton az erőm. Vérzek is. A jobb oldalomon nincs egy tenyérnyi tiszta hely. A kantár is oly véres, hogy csuszik a kezemben. Szeretnék visszamenni a táborba, vagy legalább pihenni egy negyedórát. Nem lehet.

Azt látom, hogy az ellenség szekereihez értünk, s hogy észak felől dühös vijjogással nagy seregben futnak eléink a festett pofájú gelonok.

A következő pillanatban elbortítják a szekereket és bontogatnak, hasogatnak mindent.

A levegőt liszt felhőzi be, s a liszt-felhőben a szekerek védelmére szálló gyalog frankokkal küzdenek.

Mi csak elrohanunk mellettök, s ismét egy gabajodásba jutunk.

Ma már nem bírok irtózás nélkül gondolni arra a rengeteg embergyilkolásra, a vérre, mely sárossá tette a földet, s a holttestekre, a melyek úgy hevertek mindenfelé, mint búzaföldön a kévék. De akkor mondom; nem voltam ember. A lélek mintha átadta volna a helyét bennem egy vadállatnak: — öltem és öltem hihetetlen erővel és gyűlölettel minden ellen-

felet. A magam élete se volt előttem becses: a halál mezején, az emberirtó halál láttára a magam halálára nem gondoltam. Pedig itt, hogy egy erős hadtesttel állottunk szemben, csapás csapásra hullt reám is, mŕg-nem egy bárd úgy fejen talált, hogy elsötétült előttem a világ, s leszédültem a lóról a halottak közé.

L.

Ha lesz a maradékaim között, a kit vagy a kénytelenség, vagy az enyimhez hasonló elmebeli bomlás csatába visz, tudja meg, hogy a halál nem fájdalmas. A test csaknem minden érzékenységét elveszti: sem űtés, sem vágás, sem szűrás nem okoz kínos fájdalmat, csak kábulást vagy eszméletlenséget.

A félelem és a halál gondolatának nyomása csak addig tart, mŕg azt nem mondják: rajta! Akkor az ember elveszti a lelkét, s állattá bódul. Egyetlen akarata: ölni. Még az önvédelem mozdulatai is csak gépiesek, olyanok, mint mikor az ember a szemének suhanó tárgy előtt behunyja a szemét.

Ha kissé nagyobb az űtés, a mely fejen ért, hát meghalok, de a fájdalom ugyanaz, majdcsaknem semmi. Ez hihetetlennek látszik, de kérdezzetek meg bárkit, a ki olyan űtést állt ki, hogy eszméletét vesztette belé, — mind azt fogja mondani: nem fáj.

Mikor eszméletre tértem, már este volt. Csak a felhők elmuló pirossága világított még kissé a magasban.

A mezőn még épp úgy viharzott a harcz, mint mikor én abbahagytam. A küzdő csapatok zaja menydörgéshez volt hasonló, noha a föld rengése azt éreztette, hogy nincsenek távol. Csak az én fülem volt elzsibbadva.

Két döglött ló között feküdtem. Hanyatt. A két ló háttal volt egymásnak fordulva. Fölöttem holttestek

hevertek. De a fejem a lovak feje között szabadon volt s így megmenekültem a fulladástól.

A fejemet erőmtől telhetőleg fölemelve, hallgattam a küzdők tombolását, ezernyi ezrek zürzavaros dühös ordítását, az aczélok csattogását, a dübörgést, férfisikoltást. A pokolban nem lehet nagyobb lárma.

Azon tűnődtem, hogy mért szállt le Atila a küzdők közé? Ő a sátora ormán szokott állani és a hogy onnan nézi a csapatok küzdelmét, le-leszól a sátor alatt lóháton várakozó zoltánoknak, hogy melyik csapathoz micsoda parancsot vigyenek. A métföldekre nyúló küzdő hadnak ő az agya: ő igazgatja a tagokat: melyik törjön előre, melyik vonuljon vissza, melyik menjen a másik segítségére. Miért elegyedett ma a csatába? Bizonyára élet-halálküzdelve ez a kelet erejének nyugot erejével.

De a csata még mindig folyik. Már besötétedett, s az alakok fekete árnyékokként száguldanak, hol egyenkint, hol ezrenként.

A seregek egymást hívják. Kürtök riognak hol itt, hol ott. S ha a hun kürt az ellenséges kürtjel közeliében hangzik, rá egy perczre a sötétségben is összeroppan a két ellenséges csapat, s föl-fölújul közelmében a viaskodás.

De akkor már rettegtem attól, hogy agyontaposnak. A fejemet visszaeresztettem a vértől nedves fűbe és azon gondolkoztam, hogy micsoda sebeim lehetnek? s hogy kimenekülhetnek-e a helyemből?

A harcozi zaj ekközben mindinkább csendesült. Már csak a távolban hangzott, mint nyári estéken a megmegújuló távoli mennydörgés.

Aztán minden elcsendesült. Csak a csatatér sebesültjei nyögtek, lovak hörögtek körülöttem. A távolban tompa fegyvercsörgés hangzott, s néhány tábori ebnek az ugatása. De mindez csöndesség volt ahhoz a pokoli lármához képest, a melyben órákig forogtam.

A sötétség sokféle. Van átlátszó sötétség, mint a

fátyol, s van olyan sötétség, a melyben nem lát az ember egy lépésnyire.

Körülöttem vak sötétség terült el. A harczmezőt mintha gyászlepellet fődte volna be az ég.

A csatatéren egyre erősebb hangon hallatszott a sebestülteknek kiáltozása. Segítségét hívtak.

Itt egy frank, ott egy hun, amott egy alán hörgött, nyögött, rikoltott, s utoljára a nagy csatatér kfnos kiáltások zúrzavara lett.

Nagy erőfeszítéssel fölemelkedtem. Az egyik holttestet eltoltam a lóról. Ki akartam mászni. Akkor nyilaló fájdalmat éreztem a jobb térdemben.

Odanyulok, hogy talán nyíl van benne? Érzem, hogy a térdem véres, és hogy nagy nedves sebbe tapintok.

Erre majdnem mégegyszer elájultam.

Talán az tartotta vissza az eszméletemet, hogy mozgó tüzet láttam a harczmezőn. Ide-oda bolygó apró vörös tüzek voltak. Hol szanaszéjjel jártak, hol összecsoportosultak.

Fáklyás emberek jártak a mezőn.

Az élet reménye visszaszállt belém. Minden erőmet összeszedve kiáltottam:

— Ide! ide! Emberek!

Aztán hirtelen megijedtem. Arra gondoltam, hogy talán nem hunok. Ha ellenséges emberek és hozzám jönnek, lándzsát döfnek belém.

De mellettem is, az egyik ló túlsó oldalán hangzott egy bágyadt kiáltás:

— Ide! ide!

A fáklyások még messze voltak.

— Ki vagy? — kiáltottam át a hunnak.

— Öcsöd, — felelt egy hang fájdalmasan.

Nem ismertem a nevét.

— Hát te? — kérdezte kis idő múlva oly szomorú hangon, a minőt még soha nem hallottam.

— Zéta a nevem, — mondtam. — De vajjon hazavisznek-e bennünket?

— Nem tudom, — felelte a hun. — Azt hiszem, valami főember esett el. Azt keresik.

— Talán Atilla?

— Az nem.

— De én azt gondolom.

— Azt nem fogja a fegyver.

Erre a butaságra csaknem káromkodtam.

Égető szomszúság kínozott. Tapogattam a nyergeken, hogy van-e rajtok kulacs, hólyag vagy tömlő?

Csak fegyver volt rajtok. A nyereg formájáról éreztem, hogy frank ló mind a kettő.

A fáklások ekközben közelebb értek. A sisakjuk csillogásáról láttam, hogy rómaiak és vizigótok.

Tehát nem hunok: s én itt maradok a holtak között, elvérzek, vagy szomszjan veszek el!

Ez a gondolat elbágyasztott.

De mért is fekszek én itt vérben, idegen halottak között, magam is talán reggelre halott? Mi hozott engem ide?

Szenvedni nagy eszmékért, nagy érzésekért, valóságért, emberiségért, tudományért, — ez valami. De szenvedni kurtaszoknyás leányokért, a kik még ráadásul megvetnek bennünket, ez olyan bolondság, a minő nem fordult még elő az emberiség történetében.

Minek tanultam én filozófiát, logikát s a mindenféle -iát, -riát és -fiát, ha ilyen számár vagyok!

És mégis, ha arra a leányra gondolok, itt a véremben fekvő is, eltűnik előlem história, filozófia, vérmező és kétségbeesés, csak az ő virágarcát látom, az ő bűvös szemeit. «Szenvedj, talán a tied leszek. Talán. S ha meghalsz? Olyan nagy valami az? Hiszen énértem haltál meg!»

Gondolataimból a fáklacsillogás zavart ki. Újra fölültem, s a nyeregben megfogódzkodva néztem, hogyan közelednek.

Már nem jártak szanaszéjjel. Egy csoportban, hosszú, egyenes vonalba keskenyedve jöttek.

Felénk jöttek, s dárdákból összeillesztett ágyon hoztak egy halottat.

A halott után hajadonfővel egy fiatal ember haladt. Olykor eltakarta a szemét. Sírt.

Mellettünk mentek el. Több sűrő embert is láttam. Többnyire vizigótok voltak. A dárda-ágyon aranytől csillogó öltözetű, ősz ember feküdt. Szakálla nagy volt, és fehér. Sisakját mellette vitte egy ember. A sisak koronás volt.

LI.

Ki győzött? Ki vesztett? Ez a kérdés hányódott bennem, a mennyire az öldöklő szomjúságban gondolkozhattam.

— Öcsöd? — kiáltottam a hunnak, — ki nyerte meg a csatát?

— Még nincs vége, — felelte még hágyadtabb hangon, mint az előbb szólott.

— Honnan tudod?

— A tábor csöndes, mind a kettő.

— Tehát alszanak.

— Nem. Vigyáznak, vagy talán bekerítik egymást.

— Eszerint holnap is csata lesz.

— Eltart ez egy hétig is.

Elborzadtam.

— Hát minket nem visznek haza?

— Lehet, hogy reggel értünk jönnek.

— Hát nem bizonyos?

— Nem. Csak ott szedik a sebesekeket, a hol nem küzdenek.

— Neked mi bajod?

— A hasamat átszúrták.

— Nagy a seb?

— A dárda a hátamon jött ki.

Nem beszéltem vele többet. Ez az ember már halott. Csak a szája mozog még.

Kis idő múlva nyöszörögve szólott:

Felénk jöttek s dárdákból összeillesztett ágyon hoztak egy halottat.

— Vízet adj.

A közelben és a távolban mindenfelé hallottam a nyöszörgést, olykor egy elkeseredett vagy síró kiáltást. De tűz már nem bolygott a mezőn. Csak a fegyverek csörgése hallatszott szüntelen a távolban. A harczosok tehát ébren vannak.

Közelemben latin nyöszörgést hallottam:

— Aquam! Aquam!

Arra gondoltam, hogy ha valaki kihúzhatna engem innen, lőtől-lőig másznék, míg csak italt nem tapogathatnék ki valahol. Szárfő szomjúság égett bennem. Ehhez hasonló kínt nem éreztem soha.

— Aquam! — hangzott ismét most a lábam irányában, de ugyanazon a hangon, amin előbb.

Észrevettem, hogy a szomjas római harczos jár, vagy legalább is mászik.

— Amice! — kiáltottam reá.

— Aquam! — felelte vissza, — da mihi bibere! (Adj innom!)

— Tudsz járni?

— Tudok valamelyest, csak nem látok semmit. Mind a két szememre vak vagyok.

— A látó se lát, olyan a sötétség.

— De az én szememet kilőtiék nyíllal. Mind a kettőt egyszerre. Adj vizet, ha van istened!

Ezt mondva, hozzám mászott.

— Hát én adok, ha ki tudsz innen húzni. A lábamon seb van, és két ló közé szorultam. Azt se tudom, megvan-e a lábam alsó része, vagy hogy halott fekszik rajta.

— És van vized?

— Nincs, de keresek.

— Hol keresnél? A patak messze van, s már este-felé annyira megáradt a vértől, hogy a ló szügyig gázolt benne.

— A lovam ezen a tájon esett el. Azon van borom.

Míg így beszélgettünk, a római hozzám ért és végigtapogatott.

— Te hun vagy! — szólt megdöbbenve.

Bizonyára a vállamon levő kaczagányról ismert hunnak.

— Mit tesz az? — feleltem. — Te is sebesült vagy, én is. És mind a ketten szomjazunk.

Megfogta a két karomat, és húzni próbált, de nem nagy erővel.

— Gyenge vagyok, — mondta lihegve. — Mikor leestem, a lovak megtiportak. A czombom, a derekam, mindenem töröttnek érzem. A vér csurog a szememből, és én itt meghalok.

És sírva folytatta:

— Oh kedves Juliuszom, kedves egyetlen fiam! De minek is házasodik meg a katonal

— Ha túlról mennél, talán ki tudnád szabadítani a ballábamat. Vagy a nyeregben akadt meg, vagy halott van rajta: nem bírom mozdítani.

Átvánszorgott a másik oldalra.

— Ez a te lábad?

— Nem.

— Ez?

— Az sem.

— Akkor nem tudom melyik.

— Csak jer a hangom iránt.

Kis idő múlva éreztem, hogy a lábam fölszabadul. Minden erőmet összeszedve kapaszkodtam az egyik ló nyergébe, s nagynehezen föl birtam annyira emelkedni, hogy a ló tomporára hasalhattam. De ugyanakkor olyan kín nyilalt a térdembe, a minőt soha nem éreztem.

— Jer hát! — mondotta a római.

Nem feleltem neki, csak egy nehéz nyögés szakadt ki belőlem.

— No, — unszolt újra az ember. — Mozogsz-e már? Megtettem, a mit kívántál.

— Nem bírok! — nyögtem végre. — Nem bírok mozdulni se. A térdemen iszonyú seb lehet.

És visszahanyatlottam.

— Mondd meg legalább, merre keressem a lovadat?

— Nem tudom. Csak tapogass meg minden lovat. Hátul a nyereg-kápara van akasztva.

Néhány percz mulva utána szóltam:

— Ha megtalálod, hozz nekem is.

Hogy a fájdalom megszűnt, újból a térdemre tapogattam. Akkor éreztem, hogy a mit én nagy sebnek tapogatok, az nem egyéb, mint aludt vér. Ujjam a térdemnél valami keménységbe ütközött, a mire ismét végignyilalt rajtam a kín.

Percek teltek belé, míg ezt a fájdalmat is elszivogattam. Azután újra lenyultam a térdemhez és akkor már igen óvatosan. Így sikerült kitapogatnom, hogy a térdem csontjában egy eltörött lándzsahegy áll.

Ha kiránthatnám . . . talán nem érezném azt a gyötrelmes kint. Valami lándzsát csak találok, és annak a segítségével reggelig elsántikálok a táborba. Ha virradatkor az ütközetet folytatják, legalább nem tipornak agyon.

Nem mertem mingyárt megcselekedni. Bágyadt voltam, s láz nehezített. Nem tudom hogyan, de a tyúkom jutott egy perczre az eszembe, a sánta fekete tyúk, a melyik otthon hozzám szelidült. A láz képeiben, a melyek elem lebegtek, őt láttam hozzám sántikálni, úgy mint otthon.

— Pipikém, — rebegtem — te kis rongyos ördög. No várj, adok vizet.

S föl akartam kelni, de újra belegyökemlett a kin a térdembe. Arra föleszméltem. Hogy a fájdalom szünetelt, s a könnyeimet is letöröltem, a lábamat mereven tartva, följebb húzódtam az élettelen lóra.

Akkor láttam az éji sötétségben, hogy két nyíl-lövésnyire tőlem, beláthatatlanul hosszú vonalban igen sok fáklya ég, s mozog föl s alá. A fáklyák fényénél sasok csillognak. Tehát a római tábor közelében vagyok.

Mit akarnak a rómaiak? Talán fáklyavilágnál akarnak harczot kezdeni.

Megfordítottam a fejemet a hun tábor felé. Ott csak az őrtüzek égtek, apró, vörös csillagokként, a mennyire a holttest-halmokon át odaláttam.

Mennyi idő lehet? Talán éjfél van. Az égen sűrű fekete felhők vonulnak észak felé, csak olykor-olykor szakad egy-egy tiszta kis rés, a melyen át látni lehet egynéhány csillagot.

— Őcsöd!

Nem felel.

Helyette egy percz mulva halk nyöszörgéssel hallom ezt a szót:

— Anyám! Anyám!

Valami fiatal hun harczos hívja haldoklásában az édesanyját.

*

A római táborból folyton az az egyhangú csörömpölés hallatszik, a mely a mozgó tábor szokott moraja. Mit akarnak? Talán ráindulnak a hunra, s ebben a pokoli sötétségben küzdenek tovább. De nem: ez lehetetlen. Hiszen fáklyafénynél harczolni nem lehet, a sötétségben egymást ölnék.

Óvatosan körülmarkoltam a lándzsahegyet; összeszorítottam szememet, fogamat, s kirántottam.

LII.

Oh áldott napfény áldott hajnala! Csakhogy újra mossa húsító harmatod eltikkadt arczatot!

Álomból ébredek-e? vagy ájulásból? nem tudom. De a szemem szinte iszsza az ég gyönyörű pirosságát! A fejem oly nehéz, hogy alig bírom fölemelni. Talán a sísaktól? Csakugyan a fejemen van még. De a kezem is, mintha álomból volna. Össze kell szednem minden erőmet, hogy le tudjam venni a sisakot.

Most a fejem is fáj.

Nézem a sisakot. Be van horpadva, szakadva. Nyulok a fejemre. A hajam össze van tapadva a vértől. A sisak beszakadásán látom, hogy pallossal csaptak reám, még pedig hátulról. Nem merem megtapogatni a fejemet.

Körülnézek.

Két ló között ülök, s körülöttem frankok, hunok és burgundok hevernek mozdulatlanul. Kettő arccsal van fölfelé. Az egyik bozontos szakállú burgund. A másik egy fiatal frank, a kinek kicsüng az egyik szeme. Tüf felől négy fegyveres holttest fekszik egymáson, s egy ötödik mint valami diványon ül rajtok, s mintha mellére hajló fejjel aludnék. Hun az, és dárda van átütve rajta.

Rákiáltok:

— Öcsöd!

Nem felel. Nem is mozdul.

A csatatér holttesttel van tele. Emberek, paripák, fegyverek rendetlen összevisszaságban. Egy meztelen kar is fekszik itt magányosan. Vállban csapta le valaki. Az ujján aranygyűrű. És véres az egész kar.

Most csönd van. Nem nyöszörög, nem jajgat senki. A levegő hűvös, noha érzem, hogy sebláz forrósza a fejemet.

Végignézek magamon. Megfeketült vér végig a ruhám. A köntösöm, nadrágom megszakadozott. Ki van a meztelen mellem, és az is véres.

Megpróbálok fölhuzakodni. A bal lábam jó, de a jobb láb . . . erős fájdalom késztet vigyázatra. Látom, hogy a térdem megdagadt.

A bal lábam és kezem segítségével mégis föl tudok húzódní. Egy frank harcos fekszik fej nélküli, hanyatt a ló mellett, s görcsösen szorítja most is a dárdáját.

A dárda hegye felém áll. Csak a kezemet kell kinyújtanom. De még így is csavarnom kell egyet rajta, hogy kivegyem a kezéből.

A dárda segítségével föl tudok ülni a ló tomporára.

Látom a mezőt nagy messzeségben. Nincs egy négyszögölnyi tiszta tér rajta. Össze-vissza fekvő ló és ember. Egy frank halott négykézláb áll. Ért-hetetlen.

Amint a reggeli párának az utolsó fátyola is elszáll, ellátok a hun táborig.

A szekerek várfalformán körstrik, s elöttök lovas őrk állnak mindenfelé.

Nézem a római tábort, azaz hogy nézném, de nem látom semerre.

A fejem nehéz. A nyelvem száraz, mint a tapló.

Ha valaki egy pohár vizet adna, odaadnám érte a hátralevő életemet.

Igy mulik el egy negyedóra.

Ekkor a hun tábor felől kürtölést és kiáltásokat hallok.

Arra fordítom a fejemet.

Látom, hogy a lovas őrk errefelé jönnek. A lovak nagy szökemlésekkel közelítenek felém.

Intek nekik, hogy hozzám! De azo csak a messzeséget vizsgálják.

Az egyik mellettem vágat el. Rám se néz. Össze-vissza nyargalnak, mintha megvesztek volna!

Időnkint hallom a kiáltásukat:

— Megszöktek!

Egyrésze tovább halad kelet felé, másrésze visszanyargal.

A tábor fölzendül, mint a méhkas. Hallom a síposok vidám zenéjét, s a folyton erősödő zürzavaros lármát.

Most már tudom, minek örülnek: a rómaiak megszöktek az éjjel.

Várom, hogy kidől a táborból a sokaság és föl-szedi a halottakat, sebesülteket. De nem jönnek. Atilla bizonyosan cselt gyanít s együtttartja a tá-bort; csupán néhány száz lovas reptül szét a világ

minden tája felé, hogy fölfedezze a netalán lappangó ellenséget.

Félóra mulva mégis látom, hogy előzőnlenek a szekerek közül a papok, a jámborok, meg a halász-ugorok.

A csatamezőn itt-ott kezek és süvegek emelkednek föl, s kiáltozás kezdődik:

— Ide! Ide!

Egy fűzfavesszőből font paizs hever a közelemben. Beleszúrom a dárdát és fölemelem.

— Ide! Ide!

De mikor jutnak el hozzám!

Végre lovasok is szállingóznak elő, s bejárlák a csatateret. Nem vesznek föl senkit, csak amint látom, a holtakat nézik.

Egy óra eltelik belé, míg hozzám jut egy. Kiáltok neki:

— Bátyám!

— Mingyárt jönnek érted is, — feleli jólelkűen.

— Mért nem jön ki az egész tábor, — szóltam panaszosan — hiszen sokan vagyunk sebesültek?

— Atila nem ereszti — feleli a lovas. — Még meglehet, hogy a római a hátunkba kerül.

S tovább haladt.

Egy másik sebesült kiáltott:

— Ki volt az a király, a kit az éjjel temettek?

— Theodorik, — felelte a lovas.

S a halottakat átugrálva ment tovább. Aztán sokáig nem közelített felénk senki.

Pedig a táborból folyton özönlöttek még kifelé és szedték a halottakon levő kincseket s fegyvereket. A főrend bent a táborban vigadott: kihallatszott hozzánk a síposok zenéje.

A kezem már százszor elfáradt az integetésben, s az örökkévalóság órája is lejárt, mikorra hozzám is elérkezett végre a segítő kéz.

Aadtak innom, s targonczára tettek. A patakhöz vittek, a hová a többi sebesültet is hordták.

A patak még akkor is vörösbör színű volt. A partján tömérdek halott hevert.

A papok, szarmata asszonyok és az ugorok mostak, kötözték bennünket, míg a többi a harctéren bolyongott és összeszedte az értékeket.

Hallottam, hogy csupán lónyeregből szedtek vagy száz szekérre valót. De felét se vitték el: máglyákat raktak belőle a mezőn, hogy elégessék rajta azokat a halottakat, a kik vagy előkelő urak voltak, vagy csapatvezetők, vagy zoltárok. Némelyik máglya csupa törött lándzsanyelekből, fapajzsokból és kocsirészekből rakódott.

Azokat a hunokat is máglyára hordták, a kiknek az élők között maradt atyjafia.

Nekem csak a fejemen meg a lábamon volt seb. Azt mondanám: szörnyűség volt a lábamra ránézni, de vétkezném a panaszommal, mert hiszen olyan sebesülteket láttam, hogy behunytam a szememet.

Azok a jó pogány papok! Áldja meg az Isten különösen Szodorót közöttük, az kötötte be a lábammat egy bellonot halottról szakított vászonnal.

De ezer meg ezer sebesült vár az ápolásra; arra már nem kaptam embert, hogy a gazdámhoz vigyenek.

Hiába kiáltottam, hol Bialra, hol Bucsára, hol az ugoroknak, hol az asszonyoknak.

Ott hagytak bennünket a parion. Tettek a fejünk alá vánkoslul nyeret, lófejet, süveget, s azt mondták, várjuk meg, míg ránk is kerül sor.

Az egészségesek persze vagy mulattak, vagy zsákmányoltak. Mink meg ott feküdtünk az égető napon, a legyek ellen harczolva s rettegetve, hogy egyszer csak fölkerekedik a tábor, s elhagynak bennünket, — a hollóknak.

Az öreg Lúpusz püspök is ott szorgalmatoskodott a sebesültek között. Rákiáltottam latinul:

— Uram, egy szóra!

Ő aztán hozzám is jött, s igérte, hogy estére,

mikor visszatér a táborba, értesíti Csáthot. De nem tért vissza. Ott hált a sebesültek között.

Másnap Atilla belovagolta a csatateret. Eljött hozzánk is, és itt-ott vigasztaló szót mondott. De a gazdám nem volt a kíséretében. Meghalt-e? vagy részegen feküdt? nem tudtam.

Már akkor forróság volt rajtam. Egyszer fölültem és vért hánytam.

Arra a mellettem fekvő sebesült, egy Esztár nevű zoltán rám kiáltott:

— Tyhú az apád sarkantyúját, csoma van tebenned!

Akkor már magam is tudtam. A torkom, hónaljam meg volt dagadva. A csatából megmenekültem. A pestisbe bele estem.

LIII.

Másnap délután összeszedték a sebesülteket, s elhordták a táborba.

Láttam, hogy engem elhagynak, s éreztem, hogy a csoma növekvő erővel gyullad belém. A halál a lábamnál fogva húzott már, s én még mindig kapaszkodtam az élet gondolatába.

— Emberek! — könnyörgtem a mellettem elmenőknek — vigyetek engem is.

Nem is feleltek.

Azután egyenkint szólongattam őket:

— Tardos, könnyörülj rajtam! Sukoró, ne hagyj itt vesznem! Czobor, mozduljon meg a szived!

Czobor meg is állt, s a vállát vonogatta:

— Mit használ neked, ha beviszlek is. Csoma van benned az ebattát!

— Legalább emberek között halok meg, és nem hollók között.

Rázta a fejét; pökött, és tovább ment.

En magam maradtam. Egy lófej volt a párnám, holttestek a társaságom; szállidosó hollók az elének-lőim.

A mezőn kigyulladtak a nyergekből és fapajzsokból rakott máglyák, s megzendült a táltosok gyászéneke. Tompa dobpergés és bűgő kürtök szava kísérté az éneket, s a hunok hite szerint a lángokból fölszálltak a lelkek, s magukkal vitték szolgálóikat azokat, a kiket a csatában levágtak.

Hány máglya volt ott? és hány embert égettek el? nem tudom. Bizonyára csak kevesen részesültek ebben a megbecsülésben. Valamennyi holt hunt elégetni, — erdő kellett volna.

Aztán az égetés is elmúlt. Nem maradt más hang, csak a távoli tábor morajlása, s a kerengő hollók károgása.

És én feküdtem sebben és lázban tovább.

Időnkint elkábultam, időnkint egy-egy perczre visszatért az eszméletem.

Mikor leszállt az est, s előtündökölt az égen a nyári csillagok, a halál érzete végtelen gyászszal borult reám.

Már az elhagyottság se bántott, már abba is beletnyugodtam, hogy az életem kialszik.

Csak éjjel ne halnék meg, csak még egyszer látnám a reggelt, a piros hajnalt, a fölkelő napot! Ez volt minden vágyam. És hogy még egyszer ihalnék, ebben a földi életben.

Már régen éreztem, hogy valami különös nyomás érdekli olykor a derekamat. Éjjel a csatatéren is kellemeilenkedett, de akkor annyira elfoglalt a lábam sebe, hogy nem gondoltam vele. Most gépiesen odanyulok, azt vélve, hogy valami nagy ütésből támadt daganat van a derekam táján. Hát lám, mire tapintok: a tömlőre! a boros tömlőre, a mit a gazdám adott a csata előtt!

Akkor a nagy zavarban a nyereg helyett az övemre akasztottam, mert arra gondoltam, hogy a ló kidőlhet alattam, s akkor elvész a borom is. Most eszelkedek rá. Semmi se látszott bizonyosabbnak, mint az, hogy nem érem meg a reggelt, s mégis átlobbant rajtam az öröm érzete.

Fogammal téptem ki a dugót s ittam. Ittam mohón, végtelen ivással; és ittam és ittam . . .

A savanyú, méregerős bor, vagy inkább eczet, áldott csillapító ital volt most nekem. Éreztem, hogy átjárja minden eremet, inamat. Az ember a szájával iszik, de én akkor egész testemmel ittam. Minden porczikám, testemnek minden molekulája itta, szívta a bort. Csontomba, velőmbe belement, beleszívódott, eloszlott bennem, mint spongyában a víz.

Aztán elaludtam.

Meddig tartott az alvásom? nem tudom. Lehet hogy egy napig, lehet, hogy kettőig. Az arcomat záporosó verte. Dörgött és villámlott. Villámlott és dörgött.

Én hanyatt feküdtem, s a kezemmel védtem az arcomat.

Ekközben láttam, hogy a világosság nappali, éreztem, hogy az eső átveri a köntösömet.

Félóra múlva elállt a zápor s a nap kisütött. A lábamat víz mosta csendesen. Ijedten vettem észre, hogy a patak megáradt, s annak a vize terjedez.

A víz pedig nőttön-nőtt. De sárga iszapos víz helyett biborszínű piszkos víz hömpölygött a mederben. A csatatétről folyó víz volt az. A hogy fölültem, láttam, mint bukdácsolnak a hullámokban a halottak, mint lejtjenek a süvegek és fapajzsok, nyergek, fasisakok, nyílak, dárdák, szénacsomók.

A víz egyre nőtt. Már a derekem alá is befolyt s emelgetett.

No a szerencsétlenség sokféle módot küld, hogy meghaljak.

A halottak egyre úsznak előttem. Egyik hanyatt, másik hátral az égnek, a harmadik oldalt. Némelyiknek csak a köntöse látszik ki. De mennek tiszével, húszával, utaznak a habos veres vízben. S bukdácsolnak, integetnek, mintha azt mondanák: Oh de jó vízben utazni a másvilágra! jer velünk, Zéta!

Olykor egyik megáll és forog. Az ujonnan érkezők

hozzáütődnek és vele forognak. Aztán egy nagy társaság jön egyszerre, eltolja a forgókat s új halottak kerengenek. De a milyen gyorsan összeállt a társaság, ép olyan gyorsan szét is oszlik. Egyik a másik után oldallog el. Utoljára csak egy marad, egy félig levágott nyakú római, kinek feje a vállára van billenve. Az magában kereng néhány perczig, aztán az is tovább úszik.

Már a mellemet is ellepte a víz. Változatosság-képen egy nagy rossz híd lebeg felém. A híd rövid s a karfája kérges fából való. Arra gondoltam, hogy az a híd elvihetne engem a táborba.

A mint hozzám ért, belekapaszkodtam görcsösen.

Tesiem helyként lebegett a hús hullámokban, s mentem a híddal, a halottakkal, mentem hosszan, folytonosan, ringatózva, magam se tudom, hova.

Mikor arra a helyre értünk, a hol a tábort gondoltam, láttam, hogy a térség üres. Sehol egy sátor, sehol egy szekér. Csak a szanaszét feketélő tűzhelyek mutatták, hogy ott volt Attila tábor.

A parton egy farkas ivott a vízből. Sokat ehetett, mert jóízút ivott.

Mentem a vízzel tovább.

*

Végre estefelé embereket láttam a parton. Férfiak, asszonyok, gyermekek álltak a víz szélén. Csáklyákkal és gajmós botokkal huzogálták ki a halottakat s úszó fasisakokat, dárdákat, fegyvereket, fatalpú sarukat.

Engem is kihúztak, s bámulva álltak körül.

— Könyörüljetek, — mondtam — vigyetek házba, adjatok ennem!

De azok nem értettek. Katalaunok voltak: se nem frank, se nem burgundi, se nem gót. Eddig csak holt tanuit látták a csatának, most, hogy egy élő került eléjük a csatából, ugyancsak megbámultak.

Végre egy papot pillantottam meg közöttük.

Annak szólottam latinul:

— Reverendissime domine! én Lúpusz püspöknek a rabja vagyok.

Aztán nem tudom, mi történt velem.

LIV.

Bolond ember az, a ki kétségbeesik. Ime én reám hány alakban tört a halál. Hol az üstökömet ragadta meg, hol a lábamot, hol a mellemet, — s mégis élek.

De azt máig se tudom, hogyan kerültem ki élve a pestisből. Néha azt gondolom: a fiatal vér ereje mentett meg. Néha azt gondolom, hogy az a kegyetlen savanyú, de erős vörös bor járta át orvosságként a testemet. Néha meg azt gondolom, hogy a sebláz leforrázta bennem a pestis mérgét, és így maradtam élve. Tűnődjenek rajta az orvosok.

Lúpusz püspök bizonyára csodálkozott, mikor hozzám vittek. De szent ember volt: nem dobott ki a házából.

Tiszta fehér ágyban ébredtem föl. Fejemen, lábamon puha kötés. A szoba levegője tömjénnel illatos. A falon szentek képei. Az ágygyal szemben öblös kandalló, előtte bőrökkel takart alacsony karosszékek.

— Pater sanctissime, — mondtam neki, mikor először szólni tudtam — van-e az emberiség nyelvében olyan szó, a melylyel meg lehet köszönnöm a jóvoltodat?

— Hozzám vetődtél, tehát bizonyára az Isten küldött, — felelte az öreg. — A többivel ne törődjél.

De látszott az arcán, hogy bámul az én latinságomon.

— Azt gondoltam, hun vagy! — szólt mosolyogva. — No, de ne beszélgezzünk. Túlestél a lázon, áldassék érte az Úr neve.

Az a sült csirke, a mit hosszú koplalás után először enni kaptam, az úgy olvadt belém, mint a vaj. Soha életemben olyan gyönyörűséggel nem ettem. A könnyem csorgott az evésnek üdvösségétől. A pecsenye illata nem is az orromba ment, hanem a lelkembe s a hús, az már a számban erőmmé változott!

Aztán bort ittam rá egy pohárral, s éreztem, hogy elértem életemnek azt az óráját, a melynél boldogabb óráim soha nem lesznek.

Az öreg püspöknek valami húsz papja volt. Együtt laktak az öreggel. A templomi ájtatosság végeztével levetették a ruhájukat: egyik főzött, a másik söpört vagy a kertben dolgozott, a harmadik a tehenet legeltette, vagy fát vágott. Szóval nem olyan méltóságoskodó püspökség volt az, mint a milyenek nálunk vannak.

Hogy im fölépültem, az öreg nem győzött betelni az én tudományom csodálatával. Mert ő bizony a papjaival együtt nem sok könyvet nyúlt el. A világi írók közül mindössze Ovidiusz naptárát olvasta. A papjai meg csak épen hogy olvasni tudtak. Az öreg tanította rá őket s ő szentelte is föl papoknak.

Mikor az erdőm visszatért, úgy ültem közöttük, mint Krisztus tizenkét éves korában a papok és frástudók között. Kérdeztem őket s ők is kérdeztek engem. Sohse tanultam egyházi tudományt, mégis többet tudtam, mint ők. Az öreg maga volt csak tudós teológus, vele nem is mertem vitatkozni. De neki nagy gyönyörűsége telt énbennem.

— Fiam, — mondotta — téged csakugyan az Isten küldött hozzám. Csak a katalauni nyelvet tanuld meg, meg a misézés módját, fölszentellek és te leszel az én utódom.

A papok kissé görbe szemmel néztek reám, de én szüntelen ismételtem, hogy nem kívánok más lenni, csak alázatos kutya, s hogy az életem teljesen azé, a ki kivett a halál karjaiból.

Aztán hogy fölkelhettem és az apró házi munkák-

ban buzgólkodtam, a káplánok is megnyugodtak. Óh én tudok alázatos lenni: a rabszolgaság megtanítja az embert az alázatosságra. A papok hát lassankint megszerettek. Azt se bánták már, hogy az öreg a saját szobájában hálát, velem ministraltat, én járok vele a halottakhoz és én ülök mellette a menyegzőkön s más ünnepeken.

— Az én fiam ez, — mondotta a népnek a püspök. — Az Isten adta nekem. Meglássátok, hogy ebből szent ember lesz.

Hát a szent emberségből annyi meg is volt bennem, hogy nem bántottam soha senkit, s ha valaki kedvetlenül nézett reám, annyi figyelmet tanusítottam iránta, hogy meg kellett szeretnie. De ez csak olyan munka volt nekem, mint az állatszeliidítőnek a munkája. Lelkemben (röstelkedve vallom meg) megvetettem azokat az embereket, a kiknek gondolata csak a házi élet körül forog. Csupán az öreg püspököt szerettem igaz fiúi szeretettel.

Az igazán szent ember volt.

Némelyik ember öltözik bársonyba, selyembe, s rangja, méltósága az emberek fölött hordozza s mégis mikor vele beszélünk, látjuk, hogy ő kegyelme csak emberi testben élő állat. Más ember meg öltözik kopott plundrába, jár szakadozott ingben és félretaposott saruban, aztán ha az ember megismeri, látja, hogy állati testben élő angyal.

Minden azon fordul, kiből mennyire fejlett a lélek.

Némelyik ember akárhány iskolát jár is, akárhány könyvet olvas, sötét értelmű marad: másik ember, ha analfabéta is, világos értelmű, jóérzésű; áldás azoknak, a kik vele, mellette élnek át a földi életet.

Az én püspököm is ilyen kopott öreg angyal volt szegény. Egy hosszú, marhaszorból készült fekete csuhában járt. Nyáron hajadon fővel és mezítláb, télen süvegben és csizmában.

A szobájában nem volt egyéb ékesség, csak Jézus, Mária és Szent Pál képe. (Azok is rossz képek:

Jézus meredt szemű, Mária kancsal és Szent Pál csámpás; de a szent embernek jó az ilyen is: képelete kijavítja a hibákat s a hite élő alakká varázsolja a kijavított ábrázolatot.) Az ágya festetlen nyoszolya volt, a székek gyökérből készültek. Ágyneműje is csak úgy volt, hogy az asszonyok hordtak neki.

Az épületben volt sok szoba, de ő csak egyben lakott. A szomszéd szobában két idős pap élt öt árva kis fiúval együtt. Valami öt szoba üresen állt s a városon átvándorló koldusok háltaik benne.

Az öreg a koldusoknak adta a templomi jövedelmeit is. Rongyos ruhájukat ujjal cserélte föl és ellátta őket pénzzel, jó tanácsccsal, vigasztalással.

Mikor a tél beállt, az öreg összegyűjtötte a városi gyermekeket és mindnyájan tanítottunk. A legkisebbeket az öreg tanította. Én a legidősebbek közül tanítottam azokat, a kik papságra készültek. A latin nyelvet tanítottam s a biblia volt a tankönyvem.

In principio creavit Deus coelum et terram. (Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet.) Ez volt az első lecke. Ajánlom a latin nyelv tanítóinak, hogy ebből a bibliai fejezetből induljanak meg a tanításban. Könnyű mondatok és szép tartalmúak.

Esténként, mikor már az árvák lefeküdtek, összegyűltünk az öreg szobájába, a nagy kandalló elé s ott beszélgettünk.

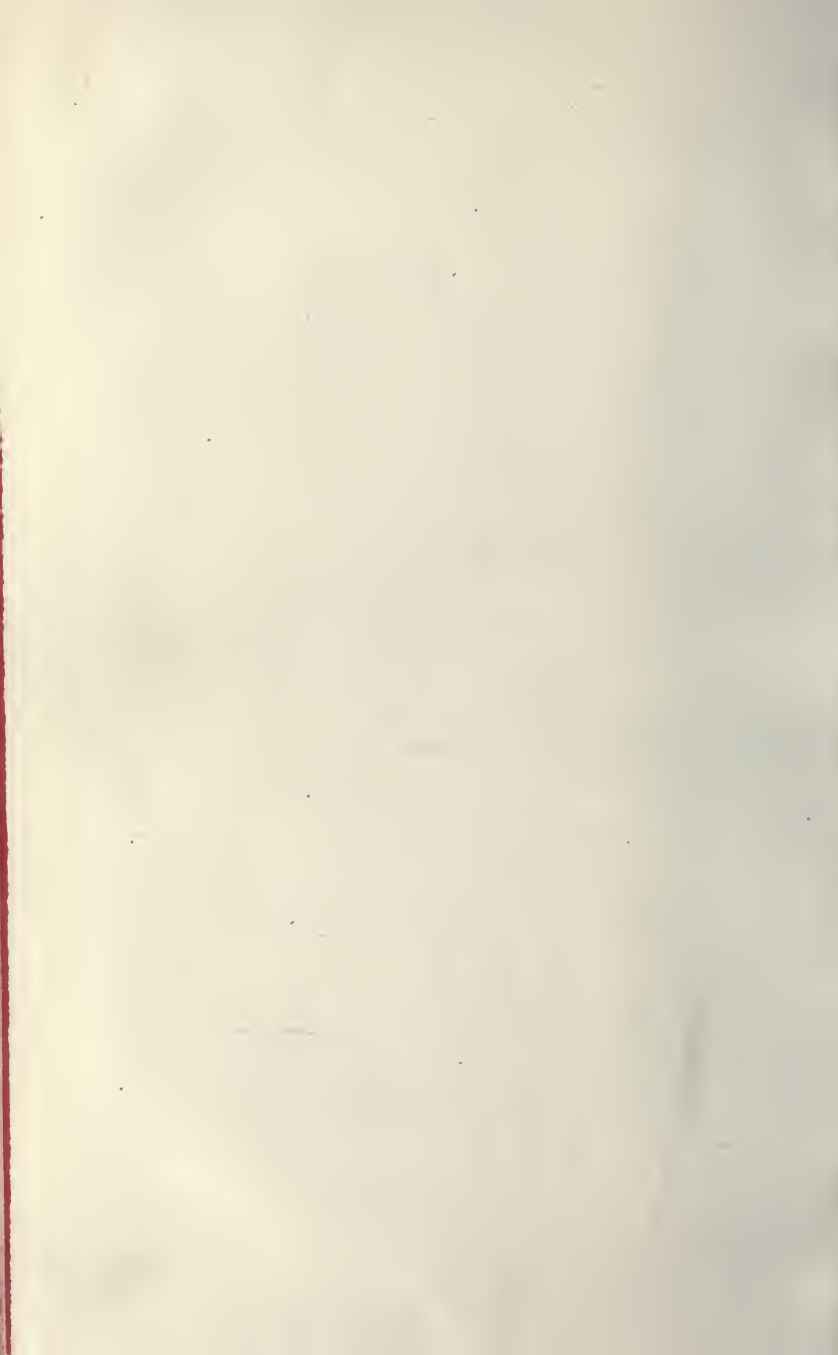
Néha vendége is érkezett az öregnek: vagy a városból vagy vidékről. Olyankor süttöttünk-főztünk erősen. Volt úgy, hogy a papok el voltak foglalva s az öreg tisztogatta a répát, vagy vágta a fát, vagy forgatta a nyársat. Vacsora után én a szentek legendáiból olvastam föl; Gád pap szép bariton hangon zsoltárt énekelt, végül az öreg püspök történeteket mondott az ő angolországi élményeiről, vagy pedig a többi mondott anekdotákat a pápi életből.

És én abban a boldog jó módomban szerencsétlennek éreztem magamat.

Mert tél volt, mikorra fölkelhettem az ágyból s

*Mintha a világ minden farkasa odagyűlt volna,
annyi volt a farkas.*

az erőm lassan tért vissza. A térdem begyógyult, de nem akart hajolni. Még ha elbocsátottak volna is, lehet-e lovagolni rossz lábbal? S még ha lehetne is lovagolni, hogyan merészkedjék át az ember azon a sok farkas-csordán, a mely azon a télen a vidéket elárasztotta.

Mintha a világ minden farkasa odagyűlt volna, annyi volt a farkas. A levegő ragadozói is hihetetlen mennyiségben kóvályogtak a magasban. Sasok, kányák, hollók. Az ember egyebet se hallott, csak károgaást.

Hallottam beszélni, hogy kezdetben a püspök el akart temetni minden halottat.

A város jámborai ki is mentek valami ötszázan ásóval, kapával, azután másnap visszatértek.

Az egyik százhatvanötezer halottat olvasott meg, a másik még többet s a levegő oly irtózatosan romlott volt, hogy nem lehetett benne megmaradni.

Áldott legyen az Isten, a ki a farkast, hiénát, hollót és szelet teremtette!

De hogyan induljak én ilyen világban útnak!

Szomorú voltam szüntelen s örültem, ha olyan munkám akadt, a mely feledtette velem a hun képeket. Néha azonban olyan erővel rohant meg a hazatérés vágya, hogy kész lettem volna hajadon fővel gyalog neki indulni a világnak.

A püspök sokszor faggatott, hogy mért búsulok? Mi bajom van nála? Ha nem tetszik a szegényes asztal, szívesen főzet többet; ha ruha kell, szóljak; ha külön szoba kell, berendeztet egyet.

Akkor aztán elmondtam neki az Emőkével való történetemet.

Szótlanul hallgatta végig, aztán a fejét ingatva felelt:

— Különös, hogy ilyen tanult, okos ember, mint te vagy, ennyire rabja tud lenni egy tanulatlan, okatlan leánynak. Hiszen én is voltam fiatal ember és cselekedtem bolondságokat leányokért: másztam fa'at, átúsztam folyót, álldogáltam hideg éjszakán olyan

ablakok alatt, a melyek mögött a leány vidáman hor-tyogott, de már az életemet nem tettem volna tányérra, hogy odanyújtsam a leányoknak névnapi ajándécul.

Elhiszem, gondoltam, de azok között a leányok között egy se volt Emőke.

— Át kell ezen esni, mint a fogzáson, — folytatta. — Az a leány a télen már úgylis férjhez megy s mikorra hazajutsz innen, talán már szoptat is.

Erre keserves sirásra fakadtam. Lefeküdtem a földre s átkoztam azt az órát, a melyben a halál kieresztett a markából.

Az öreg megijedt. Szentelt vízzel mosta a halántékomat. A fejemet az ölébe vette és vigasztalt, mint valami anyja.

— Szegény fiú, — mondotta — mily nagy a te bánatod és mily nagy a te éretlenséged! Lásd, én feleséges ember voltam és hat évig boldog házasságban éltem. Végtelen volt a mi szeretetünk. Hanem hogy mindig imádkoztunk, azt mondtuk: tetszőbb lenne a jó Istennek, ha én pap lennék, ő meg apácza. És így is történt. Elváltunk egymástól: én püspök vagyok: ő apácza. De azért szeretettel gondolunk egymásra mindennapon.

Ez a história annyira bizarrnak tetszett nekem, hogy keserűségemben is elmosolyodtam.

LV.

Tavaszzal, amint elment a hó, a pestis újra megjelent a városban. Eleinte öt-tíz halott naponként, később húsz-harmincz.

A püspök husvét napján fölszentelt engem papnak, hogy legyen, a ki segítsen gyóntatni, temetni.

Én belenyugodtam, hogy pap leszek. Emőke a régi édessége, tündérképe maradt a lelkemnek, de mit használ, ha visszatérek is, — gondoltam — én a csatában vitézül harczoltam, de fejet nem vittem a

ráborba a rovók elé. Hát ha lesz is tanum rá, hogy gyáván nem viseltem magamat, Csáth legfölbbe szabadít a rabságból, de se vagyont nem kapok, se méltóságot olyat, hogy Emőkét megkérhetném. Ott hányt-vetett ember vagyok, itt a kezemet csókolják, úrnak neveznek, csöndes, nyugalmas az életem s remélhetem, hogy hamar püspök leszek, mert hiszen ezen a vidéken nálamnál képzettebb ember nem akad.

Hanem a pestis! Át kell rajta jutni.

Mikor már húsznál többen haltak naponkint, nem adtuk föl többé az utolsó kenetet, nem gyóztük. A paptársaink részin tmeghaltak, részint a hegyek közé vonult lakossághoz mentek. Mert valami ezren ott maradtak a hegyek között, a hova Atilla elől menekültek s nem mertek hazatérni. Utoljára csak hárman maradtunk. A püspök már szakácsot és cselédeket tartott, hogy a házzal ne legyen dolgunk, de még úgy se gyóztük.

Májusban már ötven-hatvan-hetven halottunk volt naponkint. A csatatér halottai megmérgezték a levegőt s a haldoklók lehelete megmérgezte a fönnjárókat. Volt olyan ház, hogy az egész család kipusztult belőle. Volt olyan utca, hogy nem maradt benne két lakó.

De júniusban mégis csökkent valamit a halál ereje: szépen szállottunk visszafelé.

Már csak ketten voltunk az öreg pappal, a jó zsoldártó is elvitte a csoma. A halottakat a templom elé hordták. Ott adtuk föl a generális bűnfeloldozást s onnan temettünk minden második órában.

Egy juliusi napon gazdag polgár halt meg. A püspök örömmel ujságolta, hogy a polgár reám hagyta minden vagyonát.

— Áldassék az Úr neve, — mondotta az öreg — mennyi jót teszel te ebből!

Másnap megnéziük a hagyatékot: egy szép emeletes ház, három paripa, tömérdek kép, szép fegyverek, bútorok és hétszáztiz arany.

A pénzt átadtam a püspöknek, hogy tegye el a szegények ládájába; a házat és benne levő holmit meg átadtam a város bírójának, hogy veresse dobra, ha majd a pestis megszűnik.

Hanem mikor a három paripát megnéztük, nekem csak megdobbant a szívem. Sok ideig nem tudtam szóhoz jutni.

Aznap este, mikor a püspök elaludt, kimentem a házból. Mentem egyenesen a város bírójához és megzörgettem az ablakát:

— Kelj föl uram, és hozd az én házamnak a kulcsát.

Kijött félig öltözetlenül, ijedten:

— Mi történt?

— Még az éjjel Párisba kell mennem. Az öreg papokat kért és nem adtak. Néhány noviciust hozok. Holnap délutánra itt leszek.

Bementem a szobába és magamhoz vettem a fegyverek közül egy kardot, lándzsát és egy íjját. A nyakamba tarsolyt akasztottam. A ruhámat kicseréltem egy bársonyból való meggyszínű ruhával, a sarumat térdig szíjjazható ünnepi saruval. A sarun arany-sarkantyú volt. Rajta hagytam. Sarkantyú nélkül nem lehet lovagolni.

A bíró nem csodálkozott az öltözetemen: a vidék telé volt farkassal.

Kiválasztottam a legjobb paripát és czo föl sárga köd előttem, köd utánam!

LVI.

Sárguló ősz volt, mikor sok hányódás után érkeztem a Balatonhoz, s estére a Duna partjára, a hol a kürtömmel jelet fujtam.

Néhány percz múlva jött a dereglye. Egy öreges ember állt benne.

A Duna közepén egy akkora kis zátony feketélt, mint

egy bivaly háta. Abba ütközött a dereglye. Az öreg kilépett és az íjját föl vonta és kiáltott:

— Ki vagy és mit akarsz?

— Hun vagyok, mint te és haza utazok.

— Miért jöttél haza?

— Mert kedvem tartotta, — feleltem boszúsan.

— De az apád ragyogóját: nem addig van a l! Nem tudod-e, hogy beléd ereszhetem a nyilamat?!

— Már mér eresztenéd belém?

— Mert hitvány szökevény vagy!

— Megálljunk, — mondtam — úgy látom nem értjük egymást. Én a katalaunok földjéről jövök, a tavalyi csatából.

Erre az álla leesett.

— Hát nem a római hadjáratból jössz?

— Nem. Ott van a had mostan?

— Ott.

Erre meg nekem esett le az állam.

A hun újra beleállt a dereglyébe s hozzám evetett. Vizsgálódva nézte a ruhámat aztán az arcomat.

— Átvizlek, — mondotta — de magad lásd a végét.

— Mért?

— Mert hazudol.

Nem feleltem vele. Tovább mentem volna, de a lovam fáradt volt. Meg kellett hálnom a révészeknél.

A vacsoránál összebarátkoztunk, mert sok olyant beszéltem a csatáról, a mit nem tudtak. Mikor aztán megnyertem őket, én kérdezősködtem:

— Mikor indult el Atilla Itáliába?

— Alig hogy hazaért. Csak éppen pihent egypár hetet, meg a lovakat erősítette. A mint a tél mérge elmúlt, azonnal megindult.

— Hát Csáth élve jutott-e haza?

— Élve, — felelték.

Aztán a városi emberekről kérdezősködtem, de nem tudtak semmit. A révészek és határőrök többnyire ugorok. Van köztük rokkant hun is itt-ott. Örökké a

vizen élnek s halászat, vadászat a foglalkozásuk. Minden száz lépésre van egy nádkunyhó. Az egész Hunország így van örökkel körülkerítve.

Másnap jókor reggel útnak indultam, s estére már elém tündököltek Atilla fapalotájának a tornyai.

Micsoda zavaros érzések hánykolódtak bennem, le nem írhatom. Szívem égbeszállón repdesett, de az aggodalom is elém sötétlett szüntelen. Meglátom hát Emőkét, meglátom az én álmaim virágát, meglátom talán még ma. De jaj nekem, ha más karjára borul-tan találom! Ne add Istenem, hogy megérjem azt a napot, a melyen nagyságos asszonynak kell őt szólítanom!

Végiglovagoltam a város nagy utcáján. Micsoda csöndes, néptelen város ez mostan! Csak asszonyok és gyermekek lézengenek benne.

A királyi palota előtt mégis látok lóháton ülő fegyveres embereket. A királyi asszonyok őrsege az: béna harcosok, öreg közhunok, betegen honn maradt testőrök, meg Atilla cselédségének a kétharmada.

Szorongó szívvel lovagolok be a kapun. A cselédek, rabok bámulva néznek reám, de olyan hidegen, mintha idegen volnék.

— Jó estét, Uzura! — kiáltom az ajtónállónak.

Uzura elejti a dárdát.

— Egeknek ura! — ordítja. — Te vagy, Zéta?

— Persze, hogy én vagyok!

Az ember beüvölt a házba:

— Zéta jött meg!

S úgy megölel, mintha fia volnék.

A cselédek, rabok is kirobognak. Mikorra leszálllok a lóról, már egy leány a nyakamat öleli és sírva csókolgat.

Nézem, hogy ki az? Hát Dsidsia. Alig ismerem rá, úgy megnőtt.

De a többi is szívesen ölel meg; a kezemet szorongatják. Egyszerre hatan is kérdezik, hogy hogy vagyok, nem haltam-e meg?

Aztán tolnak és ragadnak föl az öreg úrhoz, Barakonyhoz.

A két gyerek is örömmel siet hozzám s én engedelmet kérek, hogy megcsókolhassam az arcukat.

Csak egyet nem látok, a kit legjobban szeretnék látni. Szívemet annyira veri a rossz sejtelem, hogy csak hebegve tudok az asszonyomnak és az öreg úrnak felelgetni.

Végre nagy szorongással megkérdezem:

— Egészségesek mindnyájan?

— Mindnyájan, Zéta.

— A ki-kisasszony is?

— Az is, Zéta.

— És nem be-beteg a ki-kisasszony?

— Nem, Zéta. Vadászni ment ki Rika nagyasszony. Holnap bizonyosan elhivat a nagyasszony, mert megsíratott téged. Az uram azzal jött haza, hogy csoma ragadt rád, meghaltál.

Fél teher leesett rólam. Ha Emőke asszony volna már, Csáthné bizonyára nem azzal felelt volna, hogy a kisasszony vadászni van, hanem azzal, hogy nem kisasszony az már hékás, stb.

— Hát a nemzetes úrnak nem esett baja a harcban? — kérdeztem szórakozottan. — Én azt gondoltam: ő halt meg.

— Dehogyan halt. Nem szokott az meghalni, — felelte az asszony nevetve.

— És sokáig odamarad-e? Nem gondolod-e, asszonyom, hogy jó lenne, ha talán utána mennék?

— Mész a pokolba, — felelte az asszony. — Hiszen ősz van. M'korra odaérnél, jönnek haza.

— És az én vitézségemről szólt-e az uram valamit?

— Nem, Zéta. Azt mondja, hogy mindjárt a harc elején elvesztél a szeme elől.

Ez elszomorított. Nem volt kedvem tovább beszélgetni. Egy napi pihenőt kértem, azután parancsoljanak, a mit akarnak.

A konyhában azon az estén nagy ünnep volt.

A rabok és a cselédek mind begyűltek, hogy a szavamot hallgassák.

Rába asszony palacsintát sültött és bort rakott az asztalra. A saját karosszékébe ültetett és *kedves fiamnak* nevezett. Dsidsiát mellém ültették, a mitől nekem ugyan viszkett az orrom s a boszúságomat még fokozta az, hogy a leány ünnepi ruhába öltözötten ült be s őszi rózsákból való csokrot tett elém egy bögrében.

Hát én aztán elmondtam nekik mindenféle hányódásomat, a csatát, a megmenekülésemet. Megmutattam nekik a térdem sebét, a fejem sebét, s ők bámultak nagy áhitattal.

— No, — azt mondja Gyöngyi cseléd — nem hiába imádkozott érted Dsidsia.

— Miért imádkozott? — feleltem vállat vonva. — Mije vagyok Dsidsiának és mim ő énnekem?

És ekkor a leányhoz fordultam:

— Egyáltalában nem értelek, Dsidsia. Hiszen jó, jó, hogy érdeklődöl a sorsom iránt, de az mégis illetlen cselekedet volt tőled, hogy mikor megjöttem, úgy ugrottál a nyakamba, mintha tudja az Isten, micsoda módon megilletne ez. Az ilyesmit kerüld jövőben, mert félreértésekre szolgáltatna okot. És te most már nagy leány vagy, vigyáznod kell a jó hírnevedre is.

Dsidsia hátradőlt a széken. Az arcza elszínteledett.

Én azonban mintha meg se láttam volna. Az asztalra csaptam:

— A tyúkom, a kis fekete ördög, megvan-e még? A cselédek nevettek s Uzurára néztek.

Uzora elvörösödött.

— No, mi az?

— Hát — mondja végtére Rába asszony — Uzura föláldozta a te emlékedre. Mikor hallotta, hogy meghaltál, agyoncsapta s elégettük, hogy a másvilágon is tyúkod legyen.

LVII.

Másnap délelőtt csakugyan hivatott a királyné.

Én már akkorra készen is álltam a megjelenésre. A szolgák versenyeztek abban, hogy a kataauni ruhámat minél fényesebbé tegyék. A szíjjakat sárga festékekkel kenték be, a bársonyt kikefélték, a rézgombokat ragyogóra dörzsölték; a hol szakadás volt, megvarrták, szóval mikorra én fölébredtem a régi szobámban, már akkor hozták a ruhát.

Az asszonyom is kitett magáért: szép széles bársony gallért adott, szinte vállig érőt. Mikor azt is fölvettem, általános vélemény volt a házban, hogy bujdosó királyfinak nevezhetem magamat bármely idegen előtt.

Én a szép ruhát mindig szerettem. Ez az egy női vonás kiirthatatlan maradt bennem. Ha magamnak kellett is mosnom, de volt mindig fehér ruhám, s illatszert is mindig tudtam szerezni. De soha olyan gangosan nem raktam a lábamat, mint akkor, a mikor hosszú távollét után újra megjelenhettem Emőke előtt.

Kicsit mégis aggódtam: az arcom valamennyire megváltozott: szakálam nőtt, fekete és bolyhos. A rabok és cselédek azt mondták ugyan, hogy szakálasan szebb vagyok, de mit mond Emőke? A bajuszomat hunosan hegyesre pödörtem. A hegyes bajusz hősiesre szépíti az arcot. Talán mégis tetszeni fogok.

Hát bementem a királynéhez. Széles karimájú süveg a kezemben, kard az oldalamon, aransarkantyú a sarumon, cseresnyeszínű nadrág, megyszínű dolmány, széles kihajtott kékszínű bársonygallér; a vállamon ezüstláncon lógó arasznyi elefántcsont-kürt. Valóban nem cseréltem volna ruhát sok közös királyfival.

Mikor a szolga elrántotta az ajtó kárpitját, én büszkén léptem be, mint valami elátkozott herceg. Pillantásom végigfutott a nőkn. Voltak valami húszan.

Emőke is köztük pirosvlágú fehér ruhában, a haja hátul egy ágba fonottan, mint régen. Csak egy pilantást vethettem reá, de azzal is láttam, hogy semmitse változott. Egy kenderszőke nőre próbáltak fehér-kék új ruhát. Mikor én beléptem, szinte meg-rándultak a meglepődéstől: bizonyára azt gondolták, hogy valami ismeretlen úr lépett be hozzájuk.

De én már akkor mélyen meghajoltam, s félér-demre ereszkedve vártam a királyné megszólítását.

— Teremtő Isten! — szólt a királyné a kezét összecsapva, — te vagy-e, Zéta? Hogy megijesztesz bennünket!

— Bocsánatot kérek, felséges asszonyom, nincs más ruhám csak ez, a melyben jöttem. Alázatomat és szolgálatra való készségemet méltózzál látni ebben a ruhámban is.

— Jer közelebb! Leányok, hagyjátok abba a munkát! Nézzétek, micsoda nyalka legény lett ez a fiú! Zéta, beszélj nekem sokat! Mindent! Az a hír jött, hogy meghaltál. Én is megsirattalak.

— Köszönöm, felség, — feleltem meghatottan. Ha ezt tudtam volna azokban a nehéz óráimban, megvigasztalódva éreztem volna magamat.

A királyné leült a kerevetre, s félkönyékre támaszkodva, mosolyogva nézett reám.

A többi nő köréje telepedett a szőnyegre. A kenderszőke idegen leány a lábához ült, s hidegen vizsgált végig. Emőke hímzett párnát tett maga alá, s háttal a királyné kerevetének támaszkodott. És talán ő is mosolygott. Nem tudom bizonyosan, mert nem mertem reá nézni. De éreztem, hogy mindenkinek kedves vagyok és ez jólesett nekem.

Nem szoktam elfogódni; ritka ember az, a kinek a tekintete megzavar, de akkor, hogy újra láthattam Emőkét, s éreztem, hogy a szeme rajtam pihen, a szívem reszketett, jobb szerettem volna hallgatni.

Ott álltam előttrük, s nem tudtam, hol kezdjem.

— Felséges asszonyom, — mondtam zavartan, —

nem tudhatom, mi érdekel és mennyi a sok történetből, a melynek szemtanúja voltam . . .

— Minden érdekel, minden. Hozzatok neki szék, vagy ülj le a szőnyegre. Hiszen ebben a ruhában olyan feszes vagy, mintha újévi köszöntőt akarnál mondani. Dobd a sarokba azt a süveget és ne ünnepieskedjél.

Én hát leültem közéjük a szőnyegre. A süveget letettem. Hogy mindnyájan barátságosan és mosolyogva néztek reám, csillapult a zavarom. Láttam, hogy gyermekek között vagyok, — mert a nők, mikor vidámak, mindig gyermekek, tíz éves gyermekek, — csak az Emöke tekintette nyomott édeseen.

— Felséges asszonyom, mondtam, — ha rám bízod teljesen az elbeszélést, attól tartok, hogy hosszadalmas leszek és végtelenül unalmas, mert a te körödben, felséges asszonyom, úgy érzem magamat, mintha a mennyországban volnék. Hát hol kezdjem?

— Itt a város végén, mikor lóra ültetek, azután elmondod az utazást, a csatát és minden hányódásodat.

Egy pajkos szemű hun nő hozzátette:

— És azt a részt mondd el legelőbbben, a mit el akarsz hallgatni.

Erre mindnyájan nevettek, csak a kenderszőke leány nem nevetett.

Később tudtam meg, hogy a tréfás nő Écska királyné, a kenderszőke leány meg nem tud még jól hunul: germán nő. A neve Ildikó.

— Hát ott kezdem, a hol parancsolod, felséges asszonyom. Hajnal volt, mikor fölültünk a város szélén, s a főpap megáldott bennünket. Mindnyájan búsak voltunk, mert egyikünk se tudta, hogy vissza fog-e térni ebbe a városba, vagy pedig a lelkek országába utazik. A király is bús volt. Azt hiszem, könnyet láttam a szemében csillogni.

— Csalódtál, — szólt Rika asszony. — A király mindig búsnak látszik és ha sírna is, könny nélkül sírna.

— Lehet, — feleltem meghajolva, — lehet, hogy én könnyeztem, s azért láttam mindenkit könnyezőnek.

Tekintetem átfutott Emőke arczán. Nézett reám pillantás nélkül való gondolkodó nézéssel. Ennek a leánynak is olyan az arcza, mint Atilláé: el nem árulja, mi van belől.

— Nem történt velünk semmi különös az úton. Mentünk a Duna völgyében, míg csak ki nem tava-szodott. A seregek előttünk jártak, s földúlták a római városokat. Dúltak először Pannóniában, aztán mindenütt a Duna mentén. Az első említésre méltó valami, a mi sok beszédet keltett, egy posványon való átkelésünkör történt. Ahogy mentünk a nád között, egyszercsak kisuhan a nádasból egy rongyos, sovány vénasszony. A szeme, mint az örülteké, ki van karikásodva. Sovány karjain smaragd szín zöld vizes foszlányok lógnak. Mikorra megkaphatnánk, ott terem a király előtt. Megragadja a lova kantárát és germán nyelven így üvölt: — *Vissza Atilla! Vissza!* — Elrántják a király elől és ellökdösik. Ő belemerül a mocsáros vízbe és eltűnik a nád között.

A hallgatóságom elsápad. Látom, hogy Emőke is.

— Azután más ilyen baljóslatú jelek következnek, — folytatom. — Egy helyen meg remete ember lép ki a sziklák közül és ezt kiáltja: *Tudom, ki vagy. A világ pörölye vagy te! Föld megrendül, a bová lépsz és a csillagok lehullanak, a hol a kürtödet megfuvod, de tudd meg, hogy a hogyan Isten kibocsátott erre a világra, ép úgy vissza is fog szólítani téged!* — Azzal eltűnt.

— Mily ostobák a jósök mindenütt, — mondotta Rika királyné. — Ég és föld, minden, szerencsétlenséget jósolt Atillának és hát mi lett a vége?

— Én nem tudom, felséges asszonyom. Én ott maradtam a csatatéren.

— Az lett a vége, hogy ősz utolján hazajött egészségesen, gazdagon. Egy csomó királyfit és királyleányt

is hozott tuszul, hogy a napnyugoton lakó nemzetek hívei maradjanak. Nézd ezt a csodás szép leányt (Ildikóra mutatott). Ezt is napnyugotról hozta. Királyleány és kedves.

Ezt mondva, magához ölelte Ildikót és megcsókolta.

Én aztán elmondtam nekik a csatát. Mikor azt a jelenetet festettem, amint Atilla meztelen karral a küzdők élére áll, a lélekzetüket visszafojtva hallgattak, s minden nő szeme ragyogott. De én csak Emókét bámultam, a kinek az arcát addig változatlannak ismertem. Kipirultan, égő szemmel nézett reám. Látszott rajta, hogy az elbeszélésem magával ragadja a lelkét.

Gondoltam, ez a pillanat alkalmas arra, hogy a magam hőstetteiről is beszéljek, de a kárpit megnyílt és a szolga jelentette, hogy Atillától küldött érkezett.

A nőket, mintha villámütés érte volna, fölugráltak.

— Gyászban? — kérdezte Rika asszony.

— Nem, asszonyom, jó hírekkel jött.

— Ereszd be. S tüstént menjete a tisztartómért.

A követ, Igar hun vitéz portól lepetten lépett a szobába s térden állva nyújtotta át Atilla levelét.

— Mi hírt hoztál? — kérdezte a királyné. Rómában vagytok-e már?

— Nem, felséges asszonyom, — felelt Igar. Róma maga jött elénk.

— Nem értelek.

— A római pápa, a keresztény világ legnagyobb ura ünnepi ruhában jött elénk, s a király lábához borulva könyörgött, hogy kimélje meg a várost.

— És?

— Jövünk visszafelé.

Rika asszony toppantott:

— Miért kimélte meg? Be kellett volna ülnie a római birodalom trónusába.

A szeme szikrázott. A termete megnyúlt. Ah, hogy megváltozott az az asszony! Igazán királyné volt.

Akkor értettem meg, hogy Atilla nála aczélozza a lelkét.

De ez csak egy pillanat volt: villámlobbanásnál felfedeztet ismereitlen vidék. Azután a nő a földre nézett, s megváltozott hangon kérdezte:

— Nem állt ellen senki?

— Nem, asszonyom. Ki merne nekünk ellenállani?

— Aéciusz?

— Aéciusz az ősszel azt híresztelte, hogy a katalauni mezőn ő lett a győző. A győző azonban sehol sem látható, ellenben a legyőzött a világ legnagyobb városát igázza le és alázza adófizetővé.

— Hát semmi csata nem volt?

— Nem asszonyom. A mint Akvileját letörtük, az egész Itália a lábunkhoz esett. Ezer szekérnél több kincset hozunk haza. Megmérhetetlen sok selyem, bársony, edények, képek, arany, ezüst jön és fiatal raboknak szép nagy serege.

— A csoma nem dühöng?

— De nagyon. Azt hiszem, a király azért is nem ment Rómába, mert az emberek hullanak.

— De neki nem volt baja?

— Nem, hálisstennek.

— Mondd csak, — kérdezte Écska királyné, — milyen ember az a pápa? fiatal? szép?

— Vén, sovány ember, felelte a követ, — ráncos orrú és ijedt arczú.

A tisztartó megérkezett. A királyné bevonult vele és Écskával egy belső szobába, hogy fölolvastassa a levelet.

Azalatt mink a nagyteremben csendesen voltunk. A nők susogtak. Nekem nem volt kivel beszélgetnem. Mikor senkise nézett rám, Emőkéen pihent a szemem; mikor rám nézett valaki, Igarra fordítottam a tekintetemet.

Emőke szólott Igarnak:

— Apám egészséges?

— Egészséges, kisasszonyom.

— Nekünk is hoztál izenetet?

— Csak szóban.

— Áradhatod nekem.

— Csak annyit mondott, hogy egészséges és hogy az úrfiaknak éretlen gyümölcsöt ne adjanak.

Emőke egy tejbőlintással megköszönte a tudósítást, aztán a kereveire ült s lldikó nyakát átölelte; arczát az arczához szorítva mondotta :

— Ugy-e szép ez a leány, Zéta? Láttál e ennél szebb leányt?

— Láttam, kisasszony.

— Ugyan hol?

— A Tisza partján, kisasszony, lóháton, vadgalambszínű ruhában, fátyolosan.

Megcsókolta lldikót és egykedvű arccal fordult a leányokhoz.

LVIII.

Rába asszony nekem megint átadta a szobáját. Abban a vastag teremtsben gyöngéd szív lakozott. Nem tudom, mivel nyertem meg őt. Talán avval, hogy egyszer a cselédeknek kozmás kását adott, s azok reá támadtak, majdnem megverték, én azonban megvédelmeztem:

— Mindegy az, ha kozmás is, mondtam. Rába asszony nem akarattal kozmástotta el. Azután lássátok, ha a disznóknak vetjük, Rába asszonyt megszidják.

A cselédek elhallgattak. Rába asszony meg azóta fiamnak nevezett.

Még fáradt voltam az úttól. Megkértem az öreg mindenest, hogy ne osszon rám dolgot még azon a napon. Hát ebéd után befeküdtem a szobámba.

Jó kis hüvös szoba volt az. A falát egy hervadt koszorú ékesítette. Emőkéé volt az a koszorú, valami nászünnepen. Mikor kidobták, én fölvettem és a nyoszolyámmal szemben fölakasztottam a falra.

Az volt az egyetlen dísz a szobának. A fal többi részén a szakácsasszony kivaszt szoknyái lógtak, s keményítő-illattal lakrák a szobát.

Még jóformán el se aludtam, hallom, hogy a fakilincs halkan megkattan. Az ajtó megnyílik és Dsidsia néz be félénken.

— Alszol?

— Nem. Mit akarsz, Dsidsia?

Halvány volt kissé és komoly.

Belépett és megállt előttem, mint az iskolásleány a tanítója előtt.

Milyen nagy ez a leány! hogy megnőtt! — gondoltam. Mikor elmentem, még gyermek volt, most tisztos hajadon; nyulánk és kebles. Az arca is megtelt. A cselédek pajkosan kisasszonynak nevezték. Az Emőke viselt ruháit hordta, s én talán azért is gyűlöltem őt.

— Beszélni szeretnék veled, — mondotta aggodalmasan.

S állt az ajtó mellett, ujját az arozára téve, — mintha attól tartana, hogy kikergetem.

Egy foszlott szalmaszék volt a szobában. Arra intettem:

— Ülj le.

Leült. A szoba nem volt nagy: akaratlanul is úgy ült, hogy épen az ágy elé ült.

— Beszélj, — mondotram unatkozva.

— Csak azt akarom kérdezni, — szólt rebegő hangon, — hogy mit vétettem én neked? Miért gyűlölsz te engem?

— Én?

— Nem megszégyenítettél-e tegnap húsz ember előtt? Oh, azt hittem: kiég a két szemem!

— Magad szégyenstetted meg magadat, jó leány. Furcsádon furcsa, hogy kérdőre vonsz engem, mint valami bírót. De ám legyen. Nincs ember a földön, a kinek én a szeme közé ne mernék nézni.

— Nem kérdőre vonás ez, Zéta, csak alázatos

kérdés. Tudni szeretném, mivel bántottalak meg, hogy magamat igazoljam és hogy máskor azt a hibát el ne kövessem.

A leánynak ez az okos felelete meglepett.

— Örülök, — mondtam, — hogy ilyen értelmes vagy. Így legalább könnyen tisztázhatjuk az ügyünket. Szép volt és jólesett nekem, hogy olyan szívesen fogadtál, mikor hazatértem, de túlság volt benne. Ha örül is az ember, mérsékelnie kell magát. Mit szólnál arra, ha Atilla megjön és én örömben a nyakába rohannék és megcsókolnám.

— Te nem vagy Atilla. És én mindig... testvéremnek... éreztelek.

— Köszönöm. De látod, az emberek nem tudják, mit érzel, s félremagyarázhatnak. Erre se neked nincs szükséged, se nekem.

A kezét az arczára tette. Láttam, hogy sír.

— Nem akartam neked fájdalmat okozni, Dsidsia. Mit is beszélsz testvéri érzelmekről. Te is rab vagy. Én is rab vagyok. A sorsunk szomorú. Beszélj inkább arról: hogyan éltetek a másfél esztendő alatt, a míg én odavoltam. Mit szólt a gazdám, mikor megjött?

Dsidsia letörölte a könnyeit.

— Azt mondta, hogy akkor látott utoljára, mikor a harc megkezdődött.

— És a vitézségemről nem beszélt?

— Nem. Csak azt mondta, hogy a sebesültek között láttak utoljára, de te nem sebes voltál, hanem csomás.

— És a gazdám halottnak hitt?

— Annak.

— És sajnált? Mit mondott rólam?

— Azt mondta, hogy kár érte: sok szép mesét tudott és igen ügyes fiú volt; az új pajzsomat vele akartam kicizíráztatni.

— Hát az asszony, hogyan sajnált?

— Az meg azt mondta, hogy bolondság az ilyen rabot elvinni a háztól. Senkise tud ilyen szépen meg-

hajolni, köszönni, beszélni. Az ilyen rab ékessége a háznak, mint a selyemkárpit. Igen megszidta az urát, hogy téged elvesztett.

— És a kisasszony mit szolt? — kérdeztem ásítva.

(Oh, hogy tud az ember ásítani, mikor akar!)

— Semmit.

— Hát ő nem sajnált?

— De sajnált. Igaz, egyszer azt mondta, hogy aszongya: talán jobb neki így.

Perozekig tartó csend következett. Elfelejtettem, hogy Dsidsia ott van. Szavai forgószeleként kerengtek a lelkemben.

— Nem kérdezel-e többet, szólalt meg végre. — Engem nem kérdezel-e?

És szinte hallottam a szíve dobogását.

— Nem, — feleltem a szememet lehunyva. — Eredj dolgodra.

LIX.

Estefelé Emőke hazatért. Egy zsemlyeszínű lovon járt akkor. Alacsony kis kedves ló volt az. Ott legelezett mindig a ház körül, s akárki szolt neki, hozzámment. Olyan volt, mint a kutya.

Tudtam, hogy el fogja mondani az anyjának: mit beszéltem a királynénál és hogy fölhivának vacsora után. De vajjon azért hivat-e től, hogy ő maga is szólhasson velem?

Az ajtó előtt két sűrű lombú tamariszk-fa piroslott. (Nem tudom, honnan kerülhetett oda: talán éppen az én hazámból hozta Csáth a feleségének.) Az alatt szoktam ülni, mikor a gazdámat vártam. Akkor este is odaültem, hogy ha hivatnak, kéznél legyek.

Várakozásomban nem is csalódtam. Még jóformán vacsora végén se voltak, kiszolt Dsidsia az emeleti ablakon:

— Zéta! Nem láttátok Zétát? Mondjátok neki, hogy jöjjön föl.

Az asztalnál ültek. A két gyermek mellett ott ült egy kisasszonyforma leány is, a kit én még nem ismertem. Az öregapó képe már olyan volt, mint a piros posztó a bortól.

— Zéta, — mondotta az asszony, — te el se beszélted nekünk, a mit a királynénál beszéltél.

— Oh asszonyom, — feleltem mentegetődzve, — hiszen ha csak a csatát magát beszélném el, az is eltartana egy hétig. És ha csak az én uram cselekedeteit beszélném, az is betöltené a mai estét.

— Hát láttad az én uramat a harczban?

— De láttam ám asszonyom. A vihar volt ő emberi alakban.

S míg Csáthnak a tetteit beszéltem, szomorúan gondoltam arra, hogy lám a királynénál leültettek engem, itt meg állva kell beszélnem.

A féllábamra még sántítottam s nehezemre esett a huzamos állás.

Egész este Csáthról beszéltem, mert gondoltam, hogy Csáthéknál Csáth az érdekes. Az asszony valóban áttüzesedve hallgatott. A két kis gyermeknek is nyitva maradt a szája. Csak az öreg Barakony pislogott a kancsó mellett, s emelgette bokros ősz szemöldökét.

— No, — azt mondja egyszer, — én negyvenöt csatában voltam, de a negyvenöt csatáról nem beszéltem ennyit összesen, mint ez a kölyök erről az egyről.

Meghiszem, azt gondoltam. A műveletlen embert épen az jellemzi, hogy lát, hall, mozog a világban, de semmi se jegyződik bele a fejébe; vagy ha belejegyződik is, el nem rendeződik, mert nincs értelme, a mely rendbe aggatná a tapasztalatait.

Az öreg ivott egyet és folytatta:

— Már mindenki hős. Ha egy ellenséget levág, százat beszél róla. Bezzeg azelőtt nem így vót.

A régi világba harczolt az ember és hallgatott. De ma már . . . Ha apáink föltámadnának, nem ismernének reánk.

A gyermekek szeme már ragadt az álmoságtól. Az öreg is laposokat pillantott. Csak az asszony nem akart betelni a beszédemmel, meg Emőke.

— Várj kissé a szóval, mondotta az asszony. — A gyermekeket lefektetjük.

Azzal bevitték a gyermekeket. A harmadik szobából kihangzott, hogy az egyik gyermek, a Dédes, minden áron vissza akar térni s harczolnak vele.

Az öreg aludt.

Magunk voltunk Emőkével.

Csend volt, csak a három ezüst-mécses sercezegett olykoron.

Emőke magafeledten nézett reám.

Végre megszólaltam:

— Kisasszonyom . . .

S hogy erre nem felelt, halkán folytattam:

— Nincs-e valami mondani valód?

— Ha anyám bejön, beszélj Atilláról. Szép lehetett, mikor megjelent a sereg előtt aranyos sisakban . . . Oh, de szép lehetett az az ember! szép, mint egy földön járó isten!

És maga elé merült a tekintete.

Csáthné visszatért. Beszéltem Atilláról. Olyan apróra elmondtam azt a jelenetet, mintha festőnek beszélném.

Emőke fölkönyökölt az asztalra és szinte nyelt a tekintetével. Arczát a mécsfény rózsaszínűre festette. A keze gömbölyű volt, mint a márványnimfák karjai.

Dsidsia az árnyékban állott, a kárpit mellett. S ahogy engem nézett, a szeme égett, mint két szentjánosbogár.

LX.

Három hét multán megérkezett Atilla.

Fogadására ünnepi színt öltött a város. A hegyekből száz meg száz szekér fenyőgalyat hoztak, s föl-
ékesítették a sátorokat és hidakat.

A királyasszonyok a város széléig mentek eléje.

Már délben megjelent a had eleje: a jászok és gótok, büszkén lengetve nyilaktól átlukgatott lobo-
góikat. Azután jött a tömérdek rab, egy végtelenül
bús menet, többnyire fiatal ember, s fiatal nő, asszony
és leány vegyesen. Mind barna ember, mind rongyos
és szomorú. Kisérték őket hunok és gepidák.

Estefelé kürtök rivallása jelezte, hogy közeledik
Atilla is. A síposok zenéjét már messziről lehetett
hallani. A város népe lóháton ment eléje. A férfiak
a süvegüket lengették. A nők a fátyolukat. S öröm-
kiáltozás vegyült a zenébe.

A király kézintéssel üdvözölte az asszonyokat. Csu-
pán a gyermekeit csókolta meg.

A város szélétől kezdve vége volt a rendnek. Min-
den hun harcos a felesége nyakába esett és a gye-
rekeket csókolgatta. Sátorról-sátorra lehetett látni, mint
szedik le a fáradt lovasról a pajzsot, a köpönyeget,
mint vizsgálják az udvarra állított rabot, a ki egye-
dül áll a bánatával az általános örömben.

Az én gazdám házinépe is eléje ment az úrnak.
A két gyermek mellé én is ki voltam rendelve.

Bezzeg elbámult Csáth, mikor meglátott. Alig akart
hinni a szemének.

— Hogy mersz elejbém jönni! — kiáltotta aztán
tréfás haraggal, — hiszen te meg vagy halva!

— Oh, jó uram, — feleltem udvariasan, — éppen
az bizonyítja az én hozzád való hűségemet, hogy
holtan is visszajövök a szolgálatodra.

A várost azon az estén zajos jövés-menés, csengés-
bongás, muzsikaszó töltötte be. Az utczákon min-
denütt fáklya égett s a nép a sátorok előtt nagy tűz-

nél süttött-főzött, vigadott. A hegedősök hol itt, hol ott egyenként vagy páronként dalolták a dicsőség dalait; az igricek sípoltak, a kvád zenészek dudáltak. Sarkantyú pengett és daltól zengett a város. Minden hun hozott haza, ha többet nem: egy hordó isztriai bort. Azt itták a nóta mellé.

Éjfél felé Atilla is előjött a palotából s fáklyások között, víg zeneszó mellett, végiglovagolt a városon. Meg-megállt egy-egy sátonál, a hol nagy volt a világosság és a hol sokan mulattak; ivott a feléje nyújtott kupából; kezét szorított az öregekkel s a nép viharos éljenzése között lovagolt tovább.

Másnap megérkezett a derék had a zsákmányszállító szekerekkel.

Csáth délből hivatott.

Itt az óra, gondoltam dobogó szívvel, Csáth fölment a rabság alól.

Hát ő szólott is róla.

— Fiam, — mondotta, — tudom, hogy harczoltál a katalauni síkon, s egy pár nap múlva meg is vizsgáljuk az érdemeidet, de mostan nincs idő. Atillának kellesz, mert sok a dolog. Én odaajándékozta-lak. Hát csak fogd a holmidat és jelentkezzél Rusztinál vagy Ména-Sághnál a királyi palotában.

Mintha villám sújtott volna belém, úgy hatott rám Csáthnak a szava. Mit ér nekem, hogy fölment a szolgaságtól, ha áttesznek a király sródiákjai közé.

— Uram, — feleltem bágyadtan, — legyen az akaratod szerint, de engedd kijelentenem, hogy nehéz nekem megválnom a te házadtól.

— Én is sajnállak, — mondotta vállat rántva, — de hiába: a diákok közül meghalt csomában három és a zsákmány szétosztásánál sok a dolog. Én elvégre kapok helyetted másik rabot.

Oly nagy volt a kétségbeesésem, hogy csak álltam ott, mintha gyökeret vert volna a lábam. Könnybe lábadó szemem Emókére fordult, mintha tőle várnék segítséget.

Emőke pedig a gyertya lángjába nézett, egykedvű, merengő nézéssel.

LXI.

A zsákmányos szekerek ott álltak százával, hosszú sorban a főutcán, a téren s a király udvarán. Az írószoba előtt nagy halmokba volt hányva a zsákmány, a mit lovon, öszvéren és tevén göngyölegekben hoztak el. Többnyire szőnyegek voltak s különféle kelmék.

Azokat kellett egyenkint föl bontani s fölírni.

Hetekig tartó munka s unalmas. Hogy mégis nem váltam öngyilkossá, azt a várakozás tette: miképpen szabadítanak föl a rabságtól? Aztán, gondoltam, vasárnaponként át is mehetek látogatóba Csáthékhoz, persze csak a cselédek és a rabok közé, és így, ha nem is leszek már a házhoz tartozó, láthatom néha az én bálványképemet.

De szomorú voliam én végtelenül.

A szekerek föl bontásánál valami húsz becsüs is volt. Azok mondták meg mindenről, hogy mi mennyit ér. A széles tornáczon tíz csoportban dolgoztunk. A rabok bontogatták a zsákmányt, a becsüsök egy pillantással megbecsülték. Nekünk csak föl kellett írunk s meg kellett számoznunk a tárgyat s utána tenni az értéket.

Mint hogy a római pénzek forogtak leginkább Atilla országában, mindent szolidusban írtunk. A szolidus a legkisebb arany. A hunok így mondták: *zsoldos*.

Mikor már minden föl lesz írva, szétszjtjuk a zsákmányt a seregben. Kire hány szolidus esik, tartozik elfogadni. A vezérek, zoltánok és csapatvezetők tíz-tíz részt kapnak. Ugyanannyit kapnak azok özvegyei, a kik a hadjáratból nem tértek vissza. A közrendi harcosok annyi részt szoktak kapni, a hány fejet vágtak, most azonban, hogy csata nem volt, csak egy

részt kaptak. A kik az ostromokban kitüntették magukat, még ott megkapták pénzben a jutalmukat.

A rabokat is csakúgy fölírtuk és megszámoztuk, mint az értéktárgyakat. Az előkelő rabokat persze még a helyszínén maguk mellé szedték a hun előkelők.

Soha életemben nem nevettem annyit, mint abban a szomorú munkámban és szomorú állapotomban. A becsüsök mindent rosszul becsültek meg. Így például egy ládából értékes kamea-gyűjtemény fordult ki. Csigahéj-faragványok voltak és oly művészi munkák, hogy némelyiken esztendeig is dolgozhatott a művész, s talán bele is vakult.

Nézik a becsüsök, aztán Turzó főbecsüs diktálta:

— Bindöfnéle fületlen gombok, valabi rúzsaszínű kőből valók, köntösre alkalbasak. Tizenkint egy zsódos. Volt valami négy:záz.

Utána mindjárt színházi álarozokat vettek elő.

Turzó becsüs főlemel egyet, és diktálja:

— Háborúba való ördögpofo, az ellenség rébítésére alkalbatos, értéke tíz zsódos.

Énbelőlem kitör a nevetés. Az írnoktársaim szintén megértik, mit nevetek, mert hiszen felében római és görög eredetű emberek, — ők is lecsapják a tollat és kaczagnak.

A vén Turzó dühösen pislog ránk. Egyszercsak kirántja a kardját és így rikolt:

— Azt a fehérpofájú tengöri férög teröbtésit az apátoknak, engöb neveltök-é ki, kutyák?

Ha a többi becsüs le nem fogja, bizony közénk vág az öreg.

És ebben a dulakodásban belép Atilla a tornácra.

— Mi az? — kérdezi a szemét végigfuttatva a társaságon.

— Urab, — mondja Turzó mérgesvörösen, — ezek a hitvány rabok . . . De föl köllene kötni egyet példaképpen.

Atilla kérdőn néz reánk.

Az írkok reszketve hallgatnak.

Végre én szólok:

— Felséges uram, értékes kameák vannak itt, a melyek megérnek egy kis országot, és Turzó főbecsüs úr néminemű fületlen gomboknak értékeli; iratja tízével egy szolidusra.

Azzal, hogy már magam is bosszus voltam, belemarkolok a kameákba, s tartom a király elé.

— Győződjél meg magad, felséges uram. Ime, csak találomra markoltam belé, s itt van egy Vénusz-kép, a mint Vénusz kiemelkedik a tenger habjaiból. Micsoda remek finomságú faragvány ez! Még a hullámok habja is ki van faragva. S a gyönyörű testen csak éppen hogy az erek nem látszanak! Hiszen ez királyi koronába való ékesség!

Atilla a kezébe veszi a kameát és nézi figyelmesen, azután így szólt:

— Ezeket a kameákat vigyétek az én kincstáramba. Te . . . hogy is hívnak?

— Zéta, uram.

— Te, Zéta, segíts a becsüs uraknak az ilyen értékek megtéltésében. A mi kiváló, azt én magamhoz váltom. Te öreg Turzó meg, hogyha valaki kinevet, kardoddal tanítsd meg, hogy az ősz fejet tisztelje a fiatal.

— A holló ögye bög, — dörmögte az öreg, — iszen közéjük is vágtab volna, haneb lefogták a karobot.

Az öreget aztán kibéktettem:

— Lásd, Turzó uram, — mondtam, — nincs olyan ember a világon, a ki mindent érthetne. Te soha efféléket nem láttál, hát akármilyen okos ember vagy is, nem értékelheted kellőképpen.

— Persze, hogy úgy van, — felelt az öreg, — de azért neb türob, hogy bárki is ne vessön!

Egy esős napon nem dolgoztunk. Délután áimentem Csáthékhöz. Olyankor a rabok és cselédek ott

is tétlenkedtek. A fölpuhult földben nem láttam az Emőke lova lábanyomát.

Otthon is volt. Az ablakból meglátott, hogy odamegyek. Fölhivatott.

Arilla helyettem egy asszonyt ajándékozott Csáthnak. Az asszony előkelő milanói patriczius felesége. Menekülés közben fogták el. Várhattak érte jó váltásdíjat.

Azért szólítottak föl, hogy írjak levelet a patricziusné családjának.

Szivesen.

A házban nem volt frószter: át kellett futtatni egy szolgát a királyi fróházba. Azalatt én ott ültem az ajtó mellett Csáthéknál és azon tünődtem: beszélhet-e négyszemközt Emőkével?

A gazda nem volt otthon, Csáthné is látogatóban járt valahol a nagyobb fiával. Csak hárman voltunk a szobában s olykor Dsidsia.

Megszólítottam a rabnót: kérdeztem, hogy mit írjak?

— Száz font aranyat kérnek értem, — felelte a nő sírva. — De honnan fizethet ennyit az én uram, hiszen földúlták mindenünket! A palotánkban nem hagytak egy parnát se!

Kissé hervadt, füstös arczú hölgy volt az a rab. Örökké könnyezett, s épp ezért nem lehetett tudni, hogy szép volt-e valamikor? Dsidsia tudott vele beszélni, s tolmácsolta a házban az asszony szavát. Nem volt neki rossz sorsa, mert csak ruhát varrattak vele, de azért mégis folyton pityergett.

— Asszonyom, — mondtam neki, — hálálkodj az Istennek, hogy ilyen házba kerültél. Másutt talán tehenek mellé zártak volna, vagy kis gyermeket kellene dajkálnod. Mert tudd meg, hogy minél több váltságot várnak a rabért, annál nehezebb munkára sanyarítják.

— Akkor vízbe vetném magamat, — felelte az asszony.

És gyalázta, átkozta a hunokat.

Hallgattam türelmesen.

— Asszonyom, — szóltam aztán, — nincs igazad. Mert a te kincseid épp olyan szerzemények, mint ezekéi, csakhogy korábbiak. Mikor még a hunok nem voltak a történelem színpadán, a rómaiak és görögök éppen így cselekedtek. Nem kirabolta-e Nagy Sándor Perzsiát, Egyptomot? Nem kirabolta-e Juliusz Cézár egész Európát? Most a hunoknak áll a világ, aztán megint fordul az idő kereke, s a hunok kezéből más nép ragadja el a kincseket.

— De csak engem ne bántottak volna, — sírta az asszony.

Ebből megértettem, hogy asszonynépre kár rávesztegetni a história tanulságait.

Megírtam a levelet, a hogyan diktálta, és szép betűket írtam, mert Emőke ott ült velem szemben és nézte az írásomat.

Ekközben csend volt, csak a tollam perozegett.

S e csendben megszólal Emőke halkán, álmatagon:

— Hogy vagy odaát?

— Kérdezheted-e? — feleltem hálás tekintettel.

Aztán sóhajtva mondtam ismét:

— Az én sorsom olyan, mint a felhős őszi nap. Csak addig élek én, kisasszonyom, a meddig te leány vagy.

— Azt hiszem, sokáig élsz.

Ránéztem. Az arca mélázó volt. Isten tudja, mire gondolt?

Néhány percz múlva ismét kérdezett:

— Látod Aíllat gyakran?

— Látom. Tegnap beszélt is velem.

— Beszélt? Mit beszéltetek?

S az arca megélénkült. Szeme várako-zással tapadt a szememre. Oh, de bűbájos szeme voltannak a elnyának: csupa titok és csupa zene.

Elmondtam neki, hogy mi történt a tornáczon.

Aztán azt mondtam a végén:

— Mióta nem láttam Atillát, öszülni kezd az az ember. A szakállában fehér szálak vannak. Meglásd kisasszonyom: három év múlva öreg ember lesz.

— Soha! — felelte búbajos mosolylyal. — Ha olyan fehér lesz is, mint a galamb. Atilla mindig fiatal marad. Olyan ő, mint a fűben járó görög istennek; olyan, mint Áresz, a ki leszállt a felhőkből és páncélt öltve, küzdött a hadakban. Nem látod-e a szemében azt az erőt, a melyhez hasonló más ember szemében nincsen! Ha haragszik, mindenkit félelem fog el. Ha mosolyog, földerül az egész világ.

Nem szóltam rá semmit, csak írtam tovább. Hozzá voltam szokva, hogy Atillát istenstik. Ma király, holnap por, — gondoltam. Ha nem akad egy ilyen magamfajta rab, a ki véletlenül följegyzi a nevét, elfújja a szél minden dicsőségével együtt, s ezer év múlva itt a Tisza síkságán azt se tudják majd megmondani, hol az a gödör, a melybe világrengető hatalmával együtt eltemették.

Attól fogva majdnem minden héten átmentem Csáthékhoz. A patricziusné egyik levelet a másik után eresztette a hazájába. Írt minden rokonának. Egyszer írt a pápának is. Volt úgy, hogy kifelejtett valamit a levélből, s másnap este ismét át kellett mennem, vagy ha nem mehettem, akkor a következő estén.

A leveleket a jövő-menő követek hordták. Majdnem minden héten jött-ment a követség. Részt az elfogott előkelők váltságát hozták, részt a császártól, részt a pápától hoztak levelet, adót, ajándékokat.

Atilla éles szeme csakhamar fölismerte bennem a használható embert. Ahányszor követ jött, engem is hivatott. Ott álltam Ruszti mellett és Konstantinosz mellett. Tolmácsoltam, véleményyt mondtam. Néhány hét múlva azt látom, hogy nemcsak a rabszolgák közt vagyok az első, hanem a szabad írnokok között is.

Az boldog időszak volt az életemben. Mindenki azt jósolta, hogy egy napon Atilla felszabadít és vagyont ad. Gazdag és hatalmas leszek, mint Oresztesz, a ki szintén rongyos rabszolga volt, olyan, mint én, s hogy kevélykedik a hun mágnások között!

Csáthékhöz rendesen este hívtak, mikor Atilla a vacsoránál ült s a hunjaival és királyaival dőzsölt. Olyankor mindig el kellett mondanom Emőkének, hogy Atilla mit csinál. Ha széper mondtam Atilláról, látszott az arcán a megelégedés. Olyankor a kezét nyújtotta és azt mondta:

— Megcsókolhatod.

A patricziusné látva, hogy én milyen kitüntetésnek tartom a kéznyújtást, egyszer nagylelkűen szintén kezét nyújtott. Azon aztán könnyezésig nevettünk.

Azonban négy szemközt nem beszélhettem Emőkével. Mindig ott volt a szobában az anyja is, vagy Dsidsia, vagy más nőcseléd. Meg kellett elégednem azzal, hogy látom őt és hallhatom szavának édes zenéjét.

Elmenetelemtkor többnyire Dsidsia kísért le a lépcsőn. Levilágított és bezárta az ajtót.

Mindig zúgó szívvel váltam el Emőkétől. Mert mikor jóéjszakát mondtam, sorra kezét csókoltam nekik, — már a patricziusnének is, — s olyankor magammal vittem Emőke finom kis kezének a melegét.

Hát annyira meg voltam kábulva, hogy már a lépcsőn nem is szóltam Dsidsiának, csak a mikor ő jóéjszakát mondott, akkor ocsudtam föl.

Egyszer aztán megszólított:

— Zéta, te mindenkivel kezét szorítasz, mikor elmegy, csak nekem fordítasz hátat.

És ezt oly búsan mondta, hogy elmosolyodtam:

— Bocsáss meg: nem szándékosság, csak szórakozottság.

És akkor kezét nyújtottam neki.

LXII.

Havonkint egyszer, holdtöltekor, olyan vacsora volt Atillánál, a melyre a férfiak elvittek a feleségüket, leányaikat is. A kinek több felesége volt egynél, azt vitte el, a ki több fiát szült neki.

Azon a télen engem is beszóltattak az első ilyen vacsorához. Atillának sok előkelő rabja volt. Azok mellé kellettem tolmácsnak.

Valami hatszázan voltak jelen azon a vacsorán. A király feleségeit is ott láttam először. Volt neki valami tíz. A király jobb oldalán Rika asszony ült, baloldalán hű öreg barátja, Ardarik király. Rang szerint következtek a többiek. A nők úgy voltak beosztva, hogy a férjükkal szemben üljenek. A leányok meg a legényemberekkel ültek keverten.

A királyasszonyok mellett a vendégkirályok ültek, meg azok a rabhercegek, a kiket Atilla eleven biztosítékul tartott az udvarában.

A nők abban a fehér hunvi életben voltak, a melyben Atilla nászakor láttam őket. Fátyolos fehér selyemruha; a fátyol alatt a fejen, a nyakon és a mellen aranyvarrat és aranypaszománt csillog; piros saru a lábukon.

A férfiak ruhája különféle színű kamuka és bársony. A csizmájuk szintén piros.

A terem ezer viaszgyertya világította meg. A teríték arany és ezüst. Csupán Atilla előtt van fatá-nyér és fapohár.

Mert ő megvet minden pompát. A ruhája is dísztelen sörtékék bársony ruha. Gyűrűt se visel.

A lakoma csendben kezdődött, csak akkor melegegett föl a társaság, mikor Atilla az első tál étel után kezébe vette a fapoharat és így szólt:

— Köszöntöm az én családomat. Az én családom az hun nemzet. Isten szeressen bennünket!

Akkor mindenki fölállt és ivott egy kortyot a király egészségére.

Valami hatszázan voltak jelen a vacsorán.

A zene szólt az egész vacsora alatt, de minduntalan félbeszakadt, mert hol az egyik hun állott föl, hol a másik és mondott rövid köszöntőt. Hallottam Oresztesztől, hogy azelőtt Rof király idejében hosszú köszöntőket mondtak a hunok, de Atilla azzal szoktatta le őket, hogy közbevágott:

— Elég! Tudjuk, mit akarsz mondani!

Azóta mindenki igyekszik rövidre fogni a mondókáját.

A harmadik tál étel után elhallgatott a zene, s a terem halk és vidám társalgás töltötte be.

Az én szemem folyton Emőkén bolygott. Ott ült ő két idegen királyfi között és az átellenes szomszédjaival beszélgetett.

Azután az asztalt fölszedték, s azalatt a terem túlsó felén a fiatal párok kettesével-hármasával sétáltak, míg a zene valami andalító dalt játszott.

Végre Atilla intett a zenészeknek.

Mindig ő kezdte meg a táncot. Az már nem rang szerint történt, hanem a mint eszébe jutott.

Azon az estén Emökének nyújtotta a kezét.

A vendégek az általános keveredésben szintén úgy cselekedtek, hogy a kik legközelebb álltak egymáshoz, azok indultak tánczra.

A hun táncz nem olyan, mint más nemzeteké. Csöndes és méltóságos lejtésekkel kezdődik. A tánczosok eleinte csak egymás kezét fogják, később szembeállnak egymással és egymás szemébe nézve ringatóznak.

Láttam Emőkén, hogy boldog. Tekintete szinte mámorosan merült a király szemébe. Komoly volt. A király is. Soha életemben nem láttam embereket olyan komolyan tánczolni. És ha Emőke soha el nem szédítette volna a lelkemet, a mint ott lebegett akkor az Atilla karjain, álmvilági alakká vált, a kinek testi súlya nincsen, földönléte, mint a délibáb.

A tánczosok táncz közben párt cseréltek. Mindenki a hozzá legközelebbivel. Emőke Todomér gót vezér-

nek jutott, Atilla pedig Ildikót kapta el, azt a szőke germán királyleányt, a kit Rika asszonytól láttam.

Én egy oszlophoz támaszkodva néztem őket. A táncz szép volt. Látszott az embereken, hogy nemcsak a testük tánczol, hanem a lelkük is. A zene ritmusa ekközben megélénkült: sarkantyúpengés verte ki a fordulókat. A tánczosok el-elbocsátották a nőket s ide-oda hajlongtak, meg elkapták őket s a viharzó víggra vált zenében forgószerűként járták.

Az arczok kipirultak. Szoknyák suhogtak, csizmák topogtak. Rengett a palota.

Aztán megint lassúra vált a zene, s fokosként lassúdott olyanná, mint a hogyan kezdődött.

Atilla előtttem járta a tánczot. A hogy föl-alá léptek andalgón, láttam, hogy Ildikó nagy, kék szemei vidáman néznek Atillára s Atilla szeme is visszamosolyog reá.

LXIII.

Másnap híre futott a palotában, hogy Atilla követeket indított az éjjel a Rajna partjára, Ildikó apjához: megkérte a kezét Ildikónak, s a leány azt felelte, hogy ha az apja beleegyezik, ő nem mond nemet.

Azon éjjel csakugyan elutazott Csáth, Dorog és Orgovány. Senki se tudta, hogy hova.

Én nem sokat törődtem velök: leveleket kellett írnom a sváb, kvád, rug, scir, turozilng, herul és más fejedelmeknek, akik az Adria partján teleltek a népükkel, hogy mihelyt enged a tél keménysége, azonnal induljanak az Alsó-Dunához és várják meg Atillát, mert a tavaszon Konstantinápoly ellen indulunk.

Az új császár ugyanis, Marcoziánus, egy keménynyakú, vén katona, még a katalauni hadjárat előtt megtagadta az adót. Azt izente Atillának:

— Aranyat csak a barátaimnak adok, számodra csupán vasam van.

A mire Atilla hasonló rövidséggel válaszolt:

— Vasra én aczéllal felelek. Nézz magadnak másutt lakást; palotádra nekem van szükségem.

De hogy már akkor a rudunk nyugot felé állott, Marciánusz békén maradt tőlünk. Azonban ütött az ő órája is. Atilla a tanácsban kijelentette, hogy mához egy évre ott ebédelünk Marciánusz palotájában, s vele hordatja maga elé a tálakat.

Hát mondom, azon a napon sokat dolgoztam.

Este ismét a patriczius asszony izent át és én szívesen mentem.

Csáth csakugyan elutazott. Emőke bágyadt volt. Csáthné is fáradt volt az éjjeli mulatság után, s korán lefeküdt.

Emőke azonban velünk maradt.

A leveleket lassan és sokáig írtam, hogy perczekhez jussak, a mikor Emőkével beszélhetek.

Meg akartam neki mondani, hogy nincs olyan nap, a melyen egy-két aranyat ne keresnék, s hogy a társaim minden jóval biztatnak. Konstantinápolyba pláne én leszek a vezető Atilla mellett harcolok, s bizonyos, hogy a harcz végén én is aranylánczokat viselek a nyakamban; félrecsapott süveggel járok és rabszolga hordja utánam a boros csutorát.

Jókedvem volt s tréfáltam, hogy Emőkét földerítsem. A halaványságát arra tudtam, hogy nem aludta ki magát. Dicsértem a tánczát, a ruháját s közben megírtam a levelet a patriczius asszony férjének.

No, mulatságos levél volt. Le kellett festenem, hogy mennyit szenved és hogy ha a váltságdíjat hamar meg nem küldik, elsorvad bánatában.

— Asszonyom, — mondtam a fejemet fölemelve, mióta itt vagy, meghíztál. Mit szólnak erre, ha hazaérkezel?

— Én nem tudom hogyan van, — felelte a köny-

nyeit törülgetve, — de magam is tapasztalom, hogy kövéredek.

Végre a levél elkészült. Pecsétet csöppentettem rá, s a patriczius asszony lenyomtatta a gyűrűjével. Dsidsia fogta a kézilámpást és lekísérte őt a szobájába. Egy perczre magunkra maradtunk.

Emőke a kezemre tette a kezét és szólt beteges búsongással:

— Zéta, mi szomorúbb a halálnál?

Hogy erre megdöbbenve néztem reá, a fejét csendesen ingaíva felelte:

— Az élet.

Én csak elhültem.

A szeme könnyben úszott. Mit akart mondani? nem tudom. Az ilyen nyilatkozatokra nem lehet válaszolni. Az ember vár valamit. Én is vártam.

Ekközben Dsidsia visszatért. Emőke fölkel, s bement a másik szobába annélkül, hogy elbúcsuzott volna.

A lépcsőn megszólítottam Dsidsiát:

— Mi baja a kisasszonyodnak: igen szomorú.

— Az, a mi nekem, — felelte Dsidsia.

— Hát neked mi bajod?

— Ki törődik az én bajommal?

Erre megbosszankodtam rá.

— Vigyen el az ördög, — mondtam, — hát nem lehetsz te énhozzám bizalmas?

Gondolkozva nézett rám és csak a szemöldökét emelgette, vállát vonogatta.

Megzavarodottan mentem a szállásomra, s egész éjjel az Emőke szava bűgött a fejemben: «Mi szomorúbb a halálnál? Az élet.»

Másnap a patricziusnét kiváltották. Az ura maga jött el érte. Megkeresett engem az íróházban és megkérdezte, hogy nem nagy-e váltságom?

— Nem tudom, uram, — feleltem — nem kérdezem.

— Hát — azt mondja, ha nem nagy, kiváltalak és

magam mellé veszlek, urrá teszlek. Mindenkinék föltűntek a leveleid. Olyan megható képet festettél a feleségemről, hogy a rokonok mind sírva várják.

— Köszönöm, feleltem kevély alázatossággal, — inkább vagyok én itt rab, mint nálatok uram, római pápa.

Megütközve nézett rám. S még a lépcsőn is csóválta a fejét. Bizonyosan azt gondolta, hogy bolond vagyok.

LXIV.

A tavasz abban az évben korán érkezett.

Már február végén kéklett a hun leányok hajában az ibolya és zöld volt a mező. A szövetséges hadaktól napról-napra jött az értesítés, hogy megindultak s hogy az Alduna mellett várják Atillát.

Talán még nagyobb népsokaság jelentkezett, mint a nyugoti hadjáratra. Atilla csillaga magasan állt. A katalauni csata után senkise kételkedett többé, hogy az övé az egész világ.

Hallottuk, hogy Marciánusz is meg van rémülve. Bizonyosra vártuk, hogy tálczán hozza Atilla elé a koronáját. Mit is tehetne mást? Van-e olyan király ezen a földön, a kinek a nyakára Atilla rá nem tapod?

Az íróházban már arról is beszélgettünk, hogy Atilla Konstantinápolyba teszi át a székét. Márványpalota illik a világ urának, s tengerparti kőváros a hatalmas hun népnek.

Már csak az volt hátra, hogy meglegyen a nász-ünnep. Atilla talán már másnap indul s magával viszi az új asszonyt is.

Hát egy tavaszi napon az is megvolt.

A pap délben áldotta meg őket. A főtéren rengeteg máglya égett. Fehér lovat áldoztak és zsák-számra öntötték a tűzre a tömjént. A város virággal volt tele. A téreken ökröket sütöttek. Minden-

felé szólt a zene, pengett a sarkantyú és daloltak a lantosok.

Atila palotájába ezer vendég volt hivatalos. A főterem arra az alkalomra új díszet öltött. Terjedelmes szőnyegek takarták a falakat és az oszlopokat. A terem szögleteiben márványból faragott szobrok fehérlettek. Azokat mind a római városokból hozták. Oldalt nagy arany és ezüst kandeláberek. Az asztalon ezer teríték, csupa ezüst és arany, hogy az ember szeme káprázott belé. A terem közepén lánczon egy faragott hordó függött, a római pápa ajándéka. A legrégibb *lacrimae Christi* volt annak a tartalma.

Míg bent a lakoma tartott, künn a hadigyakorlótéren versenyfuttatást rendeztek a hunok. Más helyen kötélátmozások, avszon komédiások, alán keshányók, görög csepűrágók mulattatták a népet. A palota előtt való téren Czerkó egy seprűn lovagolva utánozta a főurakat: nagyhasú Észlászt, a mint poczakját feszítve töttyög a paripán; Csáthot, a mint a bajuszát huzogatva kevélykedik; bikafejű Mácsát, a mint a fejét lógatva részegen lovagol; Urkont, a mint nagy macskaszemeit meregetve kiáltja: Előre! Vissza!

A nép sokat nevetett s maguk a kigúnyoltak is nevettek. Az öröm zengett-bongott mindenütt Atila városában.

Aztán mikor előhomályzott az est, a fáklyák száz-ezre gyulladt ki a földön. A nép odagyűlt Atila palotája elé s látni kívánta a királyt.

A király meg is jelent a palota erkélyén a fehérbe öltözött koszorúsfejű új asszonynyal együtt. A nép egetrázó örömkialtással fogadta őket. A férfiak a süvegüket rázták, a nők a kendőjüket lebegteték. A boldogság mámora piroslott minden arczon.

Én, a ki nyugodt szemmel tudok nézni minden izgalmat, azon este nem tudtam föléje emelkedni a sokaság érzésének. Magam is tartottam egy szurokfáklyát és üvöltöttem a hunokkal:

— Éljen Atilla! Éljen!

Már nem a barbár vezért láttam benne, hanem az én szerencsém tartóját, az én élető napomat, az én örökös királyomat.

A nép aztán, hogy Atilla visszavonult, apró csapatokra oszladozva mulatott tovább. Én Csáthék elé mentem, a hol itáliai énekesek és kvád tánczosok gyönyörködtették a népet.

A mint ott állok, látom a csoportban a Csáth cselédségét, s köztük Dsidsiát. Az első sorban állt Gyöngyi mellett és a fáklyák fénye megvilágította az alakját.

Meglepett a leánynak a szépsége.

Mi volt az a lány, mikor először láttam: füstös, éretlen gyerkőcze. Most az arcza fehér és gyöngéden piros. Fekete két szeme, mint két fekete pillangó. A haja dús. Keze, lába formás. Csak beleütődött a szemem és megállott rajta.

Uzura megpillantott. Intett, hogy csatlakozzak hozzájuk. Hát odamentem.

A kvád tánczos hat vékony fáklyát vett a kezébe és azzal tánczolt. Fiatal ember volt, s ügyes lábú. Hol leguggolt, hol fölugrott, hol ide-oda forgott, Abban fejtette ki minden ügyességét, hogy a fáklyák szüntelen kigyózzanak a teste körül. Végre a láng belekapott hosszú, zsíros fürteibe, s azzal a táncznak a hunok nagy derűtségére vége szakadt.

— Gyerünk másfelé! — kiáltotta Uzura.

S karonkapta Rába asszonyt. Ragadta magával.

— Gyerünk! — mondták mindnyájan lelkesen.

Ladó is karonfogta Gyöngyit.

Nekem Dsidsia maradt. Karonfogtam és elindultunk a mulató városban.

Ők szegények ritkán szabadulhattak hazulról. Akkor, hogy a ház teljesen rájuk volt bízva, szívesen elhagyták.

S mentünk sétálva. Olykor megállottunk egy-egy mulató csoportnál. Néztük, mint pörgetik a teltképű hun menyecskéket a fiatalok. Vagy dalt hallgattunk az itáliai hadjáratról. Egyik dal ma is az eszemben

van. Arról szólt, hogy az itáliai síkságon Átilla dombot akart emeltetni. A zoltánok széthordták a parancsot, hogy mindenki egy süveg földet vigyen. Aznap estére hegy keletkezett ottan.

Aztán megint tovább sétáltunk.

Egyszer azt érzem, hogy Dsidsia karja remeg.

— Fázol talán? — kérdeztem gyöngéden.

Mert tavasz elején állott az idő s az éj hűvös volt.

— Nem, — felelte.

S boldogan nézett reám.

— Mily szép vagy Dsidsia! — mondtam rábámulva. Tudod-e, hogy az imént csodálkozva néztelek.

Elpirosodott.

— Mi haszna vagyok szép, — rebegette. — Nem ér az nekem semmit.

— Dehogynem, — feleltem leereszkedőn — a szépség mindig érték. A szép arczon szívesen pihen mindenkinek a szeme. Ez ugyan igazságtalanság az embertől, mert a lélek a fő és nem a test. Néha a legrútabb, legocsmányabb testben van a legszebb lélek. Dehát gyarló emberek vagyunk. A szemünk szereti a szépet.

És ahogy a karja a karomban pihent, láttam, hogy a keze is formás.

Hallgattunk.

Ha Emőke nem volna a világon, — gondoltam — ez a lány épen jó lenne énnekem.

De ez csak átszálló gondolat volt. Mikorra hazaérkeztünk, hidegen búcsúztam el tőlük. A következő nap reménysugarai kavarogtak a lelkemben, s azok villogták be minden gondolatomat.

★

Másnap reggel kissé későn keltem, de az irnoktársaim se siettek. Négyünknek volt egy szobánk a Konstantinosz szobája mellett. Az valamivel külsőbb lakóhely volt, mint a Rábaa szonyszobája. A kemé-

nyíltószag helyett gubacs-szag uralkodott benne, de a falakat templomi képek borították: mindenféle olajfestmények, a mik összegyűrődtek az úton, s nem kellett senkinek.

Én azonban sokáig nem tudtam elaludni. — A reménység száz alakban játszott a lélem a találós kérdéseit, hogy mit várhatok Atillától?

Lehet, hogy nem kapok tőle csak egy díszes kardot és süveget, de az is lehet, hogy szép sátozt és nagy vagyont: sok lovat, tehenet, szolgát kapok tőle és arra szólít, hogy mielőtt indulnánk, házassodjak meg. Aztán a hadjárat után én is tíz embert számoltok, mikor a zsákmányt fölosztják.

Hát ez forgatott az ágyban, s reggel, mikor fölédretem, a boldogság és kétség vegyes borzongása futott rajtam végig: olyan zavart fejjel öltözködtem, mint a ki a házassága napjára virrad. A sarumra az arany-sarkantyút csatoltam. A hajamat illatos vízzel locsoltam meg és fűrtökbe rendeztem.

Az ég kissé felhős volt. A városban még szólt a zene. A palota széles tornácán már egybegyűltek a főurak és halkán beszélgettek. Ott állt a fővezér kék bársonysüvegben, a kardját a hátán átfűzve. Ott állt a gazdám: araszos bajuszát sodorgatva. Ott állt Szabad-Görög: kis tökkulacsból kínálta az öreg Barezának a borharmatot. Ott állt Oresztesz, néhány főtiszt, Ardarik király, Berki, Orgovány, Dorog, Mácsa, Káson, Upor: valami ötven főember, apró csoportokban. Várták a házi kürt szavát, hogy beléphessenek a terembe.

S az udvaron tehenek bögtek és birkák bégtek. Az ajándékállatok voltak azok: hét fehér tehen, valamennyi aranyozott szarvú; hét fehér ló, valamennyi aranyozott körmű; hét bárány; hét fehér kecske, azok szarva is aranyozott; hét fehér tyúk, hét fehér pulyka s hét fehér galamb.

A folyosóajtó már nyitva volt s ott állt négy testőr. Beljebb a folyosó homályában Edekon kapitányt

láttam fehérteni. Bizonyára egész éjjel ott őrködött s tisztségéhez illőn első akart lenni, a ki jóreggelt kíván Atillának.

Szabad-Görög megszólított:

— No, fiú, mennyiért adod el a mai napot?

— Hát ha azt megkaphatnám vele, a mit a király nem adhat, de a mihez a király adománya nélkül nem juthatok, akkor nem adnám oda a római birodalomért. Ha pedig azt nem kaphatom meg, a mit remélek, akkor a szabadságomat, a király minden ajándékát s ráadásul a fejemet is odaadom az ördögnek ingyen.

Szabad-Görög nevetett.

— Szeretem a találós kérdéseket, — mondotta — de rejtelmesebb vagy az egyiptomi kőnél.

A csoporthoz Kászon főkürtös lépegetett szokatlan díszben, álmos vörös szemmel. Kérdezte, hogy a király fölébredt-e már? Aztán kezét fogott néhány úrral s ivott a Kamocsa csutorájából.

— Miért hoztad el a kürtödet? — kérdezte Vacsar. — Csak nem gondolod tán, hogy máma indulunk.

— Atillától kitelik, — felelte. — Az idő korán kinyílt.

A beszélgetésünket dübörgés szakítja meg. A folyosón Edekon rohan felénk. A sisak nincs a fején. Kikelt arczozal kiáltja a testőröknek:

— A fővezér! Fussatok a fővezérhez! A főpaphoz! Az orvosokhoz!

Mi csak eldermedünk.

A fővezér ott állt a csoportban, de Edekon annyira meg van zavarodva, hogy nem látja.

— Mi baj? — kérdik az urak megrettenve.

Edekon a falhoz dől, mint a részeg A szeméből könnyek omlanak.

— Jaj, jaj nekünk! — hörgi, mint a kit megszúrtak.

A fővezér vállon ragadja:

— Itt vagyok: mi történt!

— Meghalt! — szakadt ki a szó az emberből.

Mintha villámütés ért volna mindenkit. A gondolkodás megállt az emberekben.

— Megölték? — szakadt ki a kérdés a fővezérből.

— Nem tudok semmit, — rebegette Edekon. — Az asszony sikoltott és én berohantam. A király ott fekszik hanyatt. Kiáltok neki. Rázom. Nem felel.

Azzal az ember a falnak dőlve zokog.

Megindultunk szótlanul, szinte tolongva be az ajtón, végig a homályos folyosón, föl az emeleti lépcsőn, a hol Atilla hálósobája van. De ez olyan gépiesen, némán történt, mintha mindenki egy rettenetes álom nyomásában érezné magát.

Ajtó nincs a szobán, csak egy kék, nehéz selyemkárpit.

Az urak sápadtan tolonganak be. Engem is sodornak magukkal. A kettős szárnyú ajtó kitárul. A szoba homályos sarkában ott áll zilált hajjal, fátyolba burkoltan, reszketve és sirva Ildikó. A nagy díófa-ágyon pedig ott fekszik Atilla hanyatt, félig betakartan, mozdulatlanul.

— Uram! — kiáltja reszkető hangon Mácsa.

— Uram! — kiáltja a fővezér is, megrázva Atilla vállát. — Uram, királyom! — kiáltja zokogva.

S lerogyik az ágy mellett levő kerevetre.

— Meghalt! Meghalt! — zokogják mindnyájan.

— Megölték! Megmérgezték! — ordítja az öreg Barcza.

S megragadja Ildikót:

— Megölted! Te ölted meg!

A nő sikoltva esik térdre, s a tenyerébe rejtí az arcát. A szavakat nem érti, de e vad hangra rémület szállja meg.

Az arcza olyan, mint az örülté.

Barcza is rázza a királyt:

— Atilla! — kiáltja kétségbeesett hangon — Atilla.

A király keze a takarón van. Megragadja azt is, de elbocsátja megint, aztán lerogyik a térdére és fuldokolva sír.

S minden arcz könnytől nedves már. A fővezér a falhoz borulva zokog:

— Óh, jó uram! Én jó királyom!

— Végünk! — zokogják erre valamennyien.

Ki térdre esett, ki az ágyra borult, de mind jajgatott, mind sírt.

— Jaj már neked, szegény hun nemzet! — kiáltotta az öreg Barcza.

Magam is fulladozva mentem ki a szobából. A folyosón sápadt és jajgató emberek tolongtak befelé, kifelé.

Én a toronylépcsőhöz szorultam. Fölmentem, hogy levegőhöz jussak.

A palota körül csend volt még. A távolban valami tíz helyen szólt a zene. A napfény a felhőkből ki-sütött és megvilágította a város felét, a sátorok aranyos csúcsait, a paloták réztetőit.

A palotából látom, lovasok vágtatnak szerteszét. A zene elhalkul a távolban. Valami fojtó csend ül perczekig a város fölé. Aztán látom, hogy sokadozva özönlik mindenfelől az ember. Férfiak lóháton, asszonyok, gyermekek a lovak mellett futva. Távoli menydörgés morájához hasonlított a közelgő nép hangja. A tér megtelik emberekkel, asszonyokkal, gyermekekkel. Ur és szolga, nő és férfi vegyesen özönlik be a palota minden ajtaján s a levegőt zúgás és tompa morajlás remegteti.

Úgy érzem, mintha összeszakadt volna föld és ég. A nyomás azt a vágyat kelti bennem, hogy lóra üljek és kimenjek a mezőre: ne lássak, ne halljak semmit!

A mint leérek, látom, hogy a folyosót elállták a testőrök. E pillanatban rohan végig Rika királyasszony sikoltozva, a haját tépve Atilla szobája felé.

— Megölték! Megölték! — sikoltja.

Nyomon követi őt Aladár királyfi, a süvegét a kezében tartva, sápadtan, mint a fal.

Aztán a többi asszony jön és a többi gyermek.

— Ereszsz ki, — mondom Balassa testőrnek — nem birom hallgatni ezt a borzasztó sfrást.

— Ki ölte volna meg? — feleli a testőr könnyes szemmel. — Nem volt itt kívülünk senki.

Aztán a papok jöttek és az orvosok. Mindenki azt beszélte, hogy megölték Atillát s hogy megint a görög udvar a bűnös. A népet düh és kétségbeesés szállotta meg. Az orvosok negyedóra mulva kijöttek s azt mondták, hogy seb nincs a királyon, hanem ugyanúgy halt meg, mint Buda.

Kikiáltó ismétli ezt a palota előtt, s a népnek bús morajlása rá a felelet.

A tornáczon a főurak sírnak. Csáth előrántja a törét és a ruháját hasogatja vele. Az arczába is belevág, aztán a földre veti magát.

Kászon megmozdul, hogy fölemeli, de akkor hozzák a gyászposztóval bekötött végű dárdát, az Atilla aranyos dárdáját, hogy kitűzzék a palota ormára. Kászon elfordul; lekapja a nagy elefántcsont kürtöt a nyakából és csapja az oszlophoz olyan erővel, hogy ezer darabra törik széjjel.

LXX.

Délután már ott feküdt Atilla a főtéren, magas ravatalon, ezüst csillagokkal ékített fekete selyemsátor alatt. A sátor oldalait fölkapcsolták, hogy a nép láthassa.

A főpapoc a ravatal mögött fekete lovat áldoztak, s világtalan Káma megkérdezte az elköltözött hun szellemeket, hogy miképen temessék el Atillát?

— Tegyétek őt hármas koporsóba, — ez volt a felelet. Az első koporsó legyen arany, mint a napfény, mert ő a hunok napja volt. A második koporsó legyen ezüst, mint a milyen az üstökös csillag szárnya, mert ő a világnak üstökös csillaga volt. A harmadik koporsó legyen aczélozott vas, mert ő erős volt, mint az aczélozott vas.

Míg a koporsók készültek, a hun főurak egész éjjel azon tanácskoztak, hogy hova temessék el Atillát? Meri vándornemzet a hun s lehet, hogy valamelyik király fölkerekedik s más országba viszi a népét, mint ahogy a méhek is elrajjanak. Vagy lehet, hogy a sok szövetséges nép közül tolvajhad kívánja meg az aranyat. Vagy az is lehet, hogy századok múlva megint egy erős népfaj áll elő s akkor az aranykoporsót kifordítják a földből.

Az öreg Káma válaszolt az égi sugallat szerint:

— A Tisza tele van apró szigettel. Egyik helyen a keskenyebbik mederről el kell téríteni a vizet. Ott ásni meg a sírt mélyen s kiszélesíteni a medret, hogy az legyen a nagyobbik. Azután ha el van temetve a király, vissza kell bocsátani a vizet. Idő múltán gyöngül az emlékezet; az iszap belepí a koporsót: senkise fogja tudni, hol van Atilla eltemetve.

Százezer ásó és kapá fogott aznap reggel munkába. Földdel tömött zsákokat hányva rekesztették el a Tisza-ágot a Marostól délfele két nyíllövésnyire, a hol gyűrűt folyik a Tisza egy kis sziget körül. Estére már megvolt ásva a sír, olyan mélyen, hogy azt ember ott többé meg nem találhatja.

Beszórták az alját virággal, falombbal.

Harmadnapon készen volt a hármaskoporsó, Atillát még egyszer fölemelték, hogy mindenki lássa utoljára. Aztán a nép jajgatása között tették az aranykoporsóba. Melléje fektették kardját, íjját, aranyos lándzsáját. A fejébe tették tündöklő sisakját, a melyet a csatákban viselt.

Énvelem a temetés előtt való éjjelen különös valami történt. Amint ott állok a virrasztók között s hallgatom a táltosok imádságait, valaki megérinti a vállamat. Hátranézek: Dsidsia.

— Mit akarsz?

— Jer az udvarunkba.

Azt gondoltam, Emőke izent valamit. Mentem szomorún és érzéstelenül, mint valami gépember.

Délután már ott feküdt Atilla a főtéren, ravatalon.

Mikor odaérkezünk az udvarba, félrevon a fal mellé a sötétségbe és susog esdeklón:

— Arra kérlek: ne menj el a temetésre.

— Miért?

— Csak. Kérlek, esedezek, ezt az egyet tedd meg!

— De miért? Okát szeretném tudni.

— Az éjjel borzasztó álmom volt. Azt álmodtam, hogy Atilla lóháton ment a felhők között, s egy csapat véres ember követte őt: véres lovak és véres emberek. Te is köztük voltál.

— Ugyan, eredj a pokolba! — mondtam boszankodva.

Letérdelt és átölelte a lábamat:

— Ne menj el Zéta! Ne menj el! Ezt az egygyet kérem csak tőled. Valamikor azt gondoltam, kérhetek többet is. Nyájas voltál hozzám és egyszer én egy rózsát dobtam neked. Fölvetted a rózsát és megcsókoltad. Azt gondoltam: az Isten neked teremtett engem.

A vér a fejembe futott:

— Te adtad azt a rózsát?

— Én! Haragszol érte? Rosszat tettem vele? Nem akartam. Bocsáss meg. Utadban többé nem leszek. De ne menj el a temetésre.

Az első gondolatom az volt, hogy megütöm, fölrugom, vagy nem tudom, mit csinálok vele, de még a meglepődés elnehezített, lefogta a kezemet egy csilapító gondolat is. Ostoba leány, mit tudja ez, hogy nekem fájdalmat okozott.

— Nyugodj meg, — feleltem. — Én is álmodtam valamit. Az én álmom jobb, mint a tied és okosabb. S otthagytam.

Délben írott vesszőt hozott egy testőr, hogy a kiknek a neve azon van, ne hagyják el a szobájukat a temetésig. Valami negyven név volt a vesszőn, közte az enyim is, meg a három velem lakó rabé.

Egy órával később Ména-Ságh lépett be a szo-

bánkba. Két táltos-szolga jött utána. Az egyik ruha-félét hozott, a másik fáklyákat.

— Fiúk, — mondotta — a temetésre majd vegyétek föl ezt a gyász-zsákot. A lovak mellett mentek sorjában. Zéta, te vezeted őket. Mikor a koporsót levisszük a szekérről a Tisza fenekére, az én kürtöm szavára mindnyájan köréje borultok, a kik ebbe a ruhába vagytok öltözve. S úgy maradtok, míg csak a gyászánek el nem végződik.

— Amint parancsolod, uram, — feleltem a ruhát és fáklyát átvéve.

Azzal ő tovább megy.

Nézzük a ruhát, hát nem egyéb, csak vékony fekete posztóból varrott zsák, térdig érő s bő. Csupán a két karnak és a két szemnek van rajta lyuk.

Alig megy el Ména-Ságh, egy gyászruhába öltözött nőalak jelenik meg az ajtóban.

Fölveti a fekete fátyolt: Emőke.

Ránéz a szolgatársaimra és parancsoló hangon szól:

— Menjetek ki!

A rabok kimennek a folyosóra.

Én elképedek. Mintha egy gyászbaöltözött márványszobor állana előttem. Az arczán hideg nyugalom, a nézése valami dermesztő.

— Zéta, — mondja tompa, rekedt hangon. Látom, már megkaptad a gyászruhát.

— Éppen most.

— Kérésem van. Tudom, hogy mindent megteszel, amit kérek. Amikor útnak indítanak, öltözz föl, de maradj vissza néhány perczig. Várd meg, míg a társaid kimennek. Ismét idejövök.

Azzal elment.

Végigment a folyosón Rika királyné palotája felé. Én elkísértem őt a kijáratig, de csak utána mentem, — szólani nem mertem hozzá.

Már akkor a paloták népe mind feketébe öltözöten jött-ment. A lovak közül is kiválogatták a feketéket, a többi a ménesen maradt.

Gondolkodva tértem vissza. Nem értettem, amiket mondott Emőke. Arra gondoltam, míg beszélt, hogy milyen kísértetiesen fehér az arca, a mozdulatai is milyen gépiesek. A szeme mindenkinek vörös. Az övé nem. Kék árnyék körveszte a szemét. Ezért volt a tekintete olyan megdöbbenő.

Délután négy óra tájban fölhangzott a gyászkiáltás bűgása. A palotának a fala is reszketett belé. Magunkra öltöttük a különös gyászruhát és megindultunk.

Mikor a kijáráshoz érkeztünk, azt mondtam a társaimnak:

— Csak menjetek, visszafordulok az övemért.

Talán öt percig várakoztam: megnyílt az ajtó és besurrant Emőke.

— Te vagy? — kérdezte tartózkodón.

— Én vagyok. Mit parancsolsz?

— Vesd le azt a gyászruhát, és add reám gyorsan.

Azzal leszakította a fátyolt a fejéről, s a földre dobta. Kivonta a tűt a hajából. A haja leomlott.

— Kisasszonyom, — rebegtem félve.

Mert megdöbbenett a magaviselete.

— Csitt, egy szót se!

— Aggódom érted!

Már akkor levetettem a zsákruhát s a karomon tartottam, de elijesztett a szemének merev tekintete.

— Szeretsz engem? — kérdezte a karomat megragadva.

— Óh istenem, hogy kérdezheted ezt.

Lihegve, szakadozott mondatokban beszélt:

— Hát akkor add rám a ruhádat . . . Nem: várj előbb . . . Csókolj meg . . . Megérdemled. Tudom, mit szenvedtél . . . Tudom, én tudom, mi az a halálos szerelem!

És vértelen ajkait nyújtotta. Hideg volt a szája, mintha halottat csókoltam volna meg.

— Ne kérdezz semmit, — folytatta, — ne szólj semmit.

Hát én nem is szóltam semmit, de könnybeborult szemmel adtam rá a ruhát.

Még egy mozdulata volt. Megpillantotta, hogy a karján fekete csipkék vannak. Azokat is leszakította és eldobta.

S kiment, mint az árnyék.

Én ott maradtam, mint a félig holt. A mit tettem, meg kellett tennem. Ő kért rá. Ha azt kívánta volna, hogy öljem meg magamat, megtettem volna habozás nélkül. De miért kívánt a fáklyások közé állani? Nem értettem.

Künn megzendült a gyászánek, s belévegyült a nép kitörő sírása. Aztán egy-egy fölkiáltása a papnak az Istenhez.

És én még mindig a szobában ültem. A fejemben hollócsapatként kerengett a fekete gondolatok serege.

Mi czélja volt ennek a rejtelmes leánynak a ruhámmal? A nők sokszor fontoskodók és csekélyiségekből nagy valamit csinálnak. Bizonyosan megsértette valaki Emőké: talán az anyja, valán valamelyik királyné? Talán nem adtak neki rangjához illő helyet a szertartásnál, s benne a nemzeti érzés föllázadt, s azt cselekszi, hogy így mutatja ki a gyászát a király iránt.

Az, hogy engem föl is akaszthatnak a parancs megszegéseért, csak átfutó gondolatom volt. Emőke kívánta a mit tettem: nem tagadtam volna meg semmi okból a kérését.

Összeszedtem a fátyol foszlányait, s a ládámba rejtettem. Odatettem a tűt is. Majd holnap visszadom.

Mikor kimentem a palotából, a koporsó mellett Györhe táltos állt. Vérrel behintett gyolcs lepedő volt rajta; a feje meztelenre borotvált s véresre hasogatott. A többi pap is úgy volt öltözve. Az öreg vak Káma is, a ki a koporsó fejénél állott, s folyton az égre nézett. A végeláthatatlan sokaság fojtott csendben hallgatta Györhe táltos mélyhangú énekét, a mint Atilla nevében a nép felé fordulva bucsuzott.

— *Nem volt e világnak még olyan királya, a kit úgy szerettek volna mint engemet, s én mégis elbagyom az én bű népemet!*

A visszafojtott sírás halk morajlása következett. A szemekből patakzott a könny.

A táltos folytatta:

Ki mindig a halál birodalmát jártam,
Szembe őt magammal soha nem találtam:
Orvul vont rám íjat, amikor aludtam,
S fejemet szép mátkám szívére hajtottam.

Az Isten áldjon meg, Rika feleségem,
Hadak ölén álomom, itthon kedvességem,
Két aranyalmámnak gyümölcstermő fája,
Királyi palotám szomorú virága.

Szivettépő sikoltással emelkedett föl a királyi hölgy és odavetette magát a koporsóra. És hangos sírással borult oda a két gyászbaöltözött királyfi is: Csaba és Aladár.

A táltos folytatta:

Utoljára szólok kis Csaba virágom,
Te legkedvesebbem ezen a világon.
Nem nézel mosolygó szemmel többé reám;
Nem mondhatod többé ezt az egy szót: apám.
De ahányszor baj ér, nézz föl az egekre:
Villám lobog ottan, — a te atyád lelke.

A nép együtt sírt a királyi családdal. A táltos egyenkint bucsuztatta el Atillát a többi fiaitól is. Aladárt a hun nép fényének és büszkeségének nevezte, Irnákot a hadak csillagának, Ellákot kedves oroszánjának, Dengezicset a hunok ragyogó eszének mondotta. Azután a vezérek kerültek sorra, s a főméltóságok, a szövetséges királyok, végül maga a nép, a melynek az összetartást ajánlotta. S a bucsuzó így végződött:

Isten veled szép föld: Tisza, Maros tája,
Legvitézebb népem örökös hazája.
Testem már földanyánk kebelébe megyen,
Lelkem csillagok közt száguld ez éjjelen!

Aztán az öreg Iddár állt a koporsó mellé és messze harsogó éneklő hangon sírta:

— Oh jaj nekünk! A mi napunk leesett az égről! Déli magasságban ragyogó szép napunk leesett!

— Leesett a mi napunk! — zúgta a nép sírva.

Iddár a fejét himbálva folytatta:

— Miért hagytál el bennünket, Atilla? Van-e olyan hely ezen a világon, a hol jobban szeretnek, mint mink szereténk? Oh nincs olyan hely a teremtet világban sehol! Miért hagytál el bennünket, Atilla?

A nép zokogva ismételte a táltos végszavait. A férfiak e viharzó sírásban törrel hasogatták az arcukat, hogy véres könnyel sirathassák őt, a kit siratni a köznap sirás nem elég.

Iddár folytatta:

— Ha föltünni láttuk királyi arcodat, örömtől repesett a mi szívrünk. Minden kard megmozdult a hüvelyében; láng lövelt az erebbe. Az anyák föl-emelték a csecsemőiket, és azt mondták: Nézd, itt megy Atilla!

És a folytonos zokogás között folytatta:

— Atilla! Atilla! te voltál a mi örömünk, te vagy most a mi fájdalmunk! A te neved volt a mi büszkeségünk, most a te neved a mi gyászunk, siralmunk!

Elcsuklott, s küzdött egy perczig a sírással, mfg-nem folytathatta:

— Voltak királyok ezen a világon híresek, nevesek, hatalmasak, de olyan király egy se volt, mint te, Atilla!

— Olyan király nem volt, mint Atilla! — ismételte az ezernyi-ezer ember kiáltva.

— És lesznek királyok, de olyan király nem lesz többé, mint te voltál!

— Nem lesz olyan több! — ismételte a nép.

— A te neved úgy ragyogott elő, mint a fölkelő nap az éjszakából. Miért térsz vissza Atilla a fekete éjbe? A lehunyó nap magával viszi sugarait: te el-viszed magaddal a hunok dicsőségét!

— Vége a hun népnek! — ordította a fővezér.

A nép viharzó sfrással ismételte a fővezér szavát, és a táltos csak perczek mulva folytathatta:

— Hogy bírod elhagyni a hadat, a melynél erősebb nem volt e földi világon! Hogy bírod elhagyni aranyátorodat, pompás palotádat! Hogy bírod elhagyni gyönyörű gyermekeidet! Oh, hogy kiesett a kezedből az Isten kardja! Oh, hogy árván hagyta ezt a nemzetet!

Nem lehetett tovább beszélnie. Az embereket olyan őrjöngés fogta el, hogy a vér patakozott az arcukból. A karjukat és mellüket is hasogatták már. A fővezér beleszúrta a törét a balkarjába. A nők elájultak. Az öreg Ardarik király is elszédült és elesett a koporsó mellett.

A táltosok föltették a koporsót a gyászszekérre, s a tizenkét fekete ló megindult a Tisza felé.

Elöl vezették Villámot, Atilla legkedvesebb lovát, fölnyergelten, fekete fátyollal sarkig borstottan. A ló után tizennégy koronás király. Aztán következtek a papok, részint fehérben, részint feketében, valami százan. Ugyanannyi énekes fiú haladt a papok előtt, s a papokkal fölváltva énekelték a pogány zsoltárt. Előttök lépegettek az összes zenészek egy bandává alakultan. S valami velőkbe ható bús melódiát szipoltak, a minőt a hunok földjén kívül nem hallottam.

A koporsó után ment gyalog a család: a királynék, s Atilla fiai; a fővezér, a főurak, a főtisztek, a hun mágások mind hajadonfővel, megtépett ruhában.

A koporsó mellett kéioaldalt a testőrök. Azoknak a fején volt sisak, de gyászfátyollal volt bevonva. Ruhájuk összehasogatottan fityegett le róluk, s az arcukat nem lehetett megismerni a vértől.

Időnkint a dobok dőbörögtek, hol itt, hol ott, s egy-egy kiáltás hangzott:

— Atilla! jó királyom!

Olyankor végigzúgott a népen a kiáltás, a mint a sok ajak ismételte.

Irtózat volt látni azt a tengernyi népet. A férfiak mind véres arcczal, véres köntösben. A hunok egybekeverten özönlöttek a jászokkal, a kik az ismert pikelyes páncélban jöttek el. Gepidák, szarmaták, ugorok, szóval háromnapi járásnyiról minden nép odasereglett. Sokan már lóháton kísérték végeláthatatlan nagy sokaságban a koporsót. A zászlókat mind elhozták, mint mikor háborúba mennek. De szomorú volt most a zászlóknak lengése.

Tekintetem a posztózsákba öltözött csapatot kereste. Megtaláltam a testőrök mellett. Gondoltam: odafurakodok, s megkeresem Emőké. Mellette fogok menni, nehogy valami baj érje. De hiába néztem, kerestem. Még oly közel voltak, hogy fölismerhettem volna az arczokat, de abban a fekete zsákban mindenki fölismerhetetlenné vált: Emőke elveszett közöttük.

De ha közéjük megyek, — gondoltam — megismerem őt: senkinek nincs olyan finom fehér keze, mint öneki. Száz kéz között is megismerném egy pillanással.

Vissza kellett mennem: fáklyáért, mert az est egy óra múlva leszáll, s mindenki fáklyát viszen. Azért is temetik este, hogy a sír helye megtalálhatatlan maradjon.

Hát visszamentem fáklyáért. A palota néptelen volt. Az udvaron láttam előtte való nap a tömérdek fáklyát; oda volt hányva nagy rakásokba, — de mind elvitték.

Ekközben a temetési menet előre haladt, s én már csak a nép közé jutottam. Hiába furakodtam előbbre és előbbre: a főurak mögött már annyira megszűrődött a nép, hogy lehetetlen volt áthatolni.

Ekközben leszállt a nap, s bíbor-aranyval borította be a felhőket.

Már akkor túl voltunk a városon. A Tisza sárga vize hullámozott előttünk.

A temetési menet előre haladt.

Én elfáradtam a tolakodásban, s hogy egy vén nyárfa mellett mentünk el, megálltam.

Gondoltam, megvárom míg a nép sűrűje elhalad, azután meg arra gondoltam, hogy nem megyek tovább: minek töressem, tiprassam magamat. Ha már elkéstem attól, hogy a testőrök közelében menjek, úgyse láthatom, hogyan teszik Atillát a sírba.

Fölálltam a fa egyik kiálló ágára, s onnan néztem a menet továbbvonulását. Azután meg fölmásztam a fára. Senkise ügyelt rám. A fáról láttam a szigetet, s a Tisza egyik medrét üresen. A másiktól kiöntött az összeszorult víz a mezőre.

Ekközben lemerült a nap, s a fáklyák világa jobban látszott. Mindenki vitt fáklyát, részint tiszteletből, részint hogy hazafelé lássák az utat.

Hogy az esti sötétség beállott, a fáklyák fénye előründökölt. Mennyi fáklya volt? Talán félmillió, talán egy millió! Az égen nem látszott se hold, se csillag, de a földön volt csillag sok. Mintha egy földi táborba szállott volna az égnek minden csillaga, hogy elkísérje Atillát.

A menet elfogyott alólam s összefolyt a Tisza partján. A távolból hallottam a gyászeneket, a tompa dobpergést. Aztán kis időre csend következett: talán a táltosok imádkoztak.

Leszálltam a fáról és néhány elmaradt emberrel utánok mentem.

Mikor odaértem, már a kürtök szóltak. Valamennyi kürt mind azt a jelet búgta, amivel a táborban alvásra szólították a sereget.

Aludj Atilla! Jóéjszakát!

Azután egyszerre zúgás hangzott, mint mikor záporosó jön a távolból. A zsák-torlaszt bontották meg: ráeresztették a vizet a sírra.

A fáklyák fölrepültek s nagy ívet írva aludtak el: az emberek beledobták a sírba.

A menet me indult némán visszafelé.

Én még vártam. Gondoltam, hadd menjenek el

mellettem: megvárom Emőkét. De kénytelen voltam visszatérni a fához, s ott várakozni, mert a sok ló és sok ember minduntalan belém ütközött.

A hangjáról ismertem meg Balassa testőrt.

Ő is megállt a fa alatt és beszélgetett néhány társával.

— A lovat — mondja — nem kellett volna úgy hagyni.

— Nem is hagyták, — felelt egy másik hang.

— De úgy hagyták. Követ kellett volna rá tenni.

A beszélgetésükből megértettem, hogy Atilla lovát leszúrták a sárnál, s a koporsó mellé fektették.

Ezt rendjén valónak itéltem. Minden hunt így temetnek el. A lovát alája, a vitézt föléje. A lónak is van lelke. Éjfélkor mind a két lélek fölébred. A hun fölül a lovára és fölmege a csillagok közé.

De most már kellene jönni a szolgák hadának. Nézem, erőltetem a szememet: nem látok egyet se. Már a királynék és királyfiak is jönnek vissza: a nők lóháton ülnek, s vezeti a lovukat egy-egy csatlós.

Aztán a főurakat is megismerem.

És ekkor hallok erősebb hangokat, mint a milyen eddig környezett: veszekednek, disputálnak:

— A kard Aladárt illeti!

— Nem igaz: Csabát jelölte ki még életében!

— Csaba gyereke még! A hun népet gyerekekre bízni nem lehet!

— Ott a fővezér!

S a szóváltás egyre ingerültebb. Százan és ezren ugyanezt beszélnek.

Órákig megy már a sokaság, de hol vannak a gyászi zsákba öltözött szolgák? Bizonyosan hátra maradtak, leghátra, mert ők rakták a falombot, virágot, koszorúkat a koporsóra.

Várok. Már le is szálltam a fáról. A hold most búvik ki a felhők közül, de csak vékony sarló, alig sugároz világosságot. Egy-egy kard, egy-egy ijjesűcs elcsillan mellettem. Némelyik arcot megismerem. Asszonyok is jönnek. Az egyiknek a gyermeke sír:

— Kenyeret!

Aztán egyszer csak vége ritkul a népnek.

Már eléje megyek minden alaknak, a melyik gyalog jön, s körülbelül egygez Emőke alakjával. Hasztalan. Bizonyosan levetették a zsákot, rádobták a sírra a koszorúk és fáklyák közé, s Emőke a királynékhoz csatlakozott.

LXXI.

Talán éjfél is volt, mikorra a szállásomra jutottam. Az emberek még nem feküdtek le. Egy-egy fáklya köré gyűlve, nagy lovas csoportokban beszélgettek mindenfelé. Az arczok komorak.

Egy helyen hegedősöket láttam, a mint lóháton állva dalolták Atilla vitézségét. Sokszor elmondott és hallott énekek voltak azok, de azon az éjen más érzéssel hallgatta a nép.

Más helyen jósokat hallgattak, a kik tűz mellett mondtak jövőndőt.

A paloták környékén is mind lóháton ült a nép s dühösen vitatkoztak, hogy kit illet Atilla trónusa? A paloták máskor ki voltak világítva. Lámpás égett minden bejáratnál, minden közön és téren s a testőrök fényes ruhája csillogott mindenfelé. Most a paloták sötétek.

Miért sötétek a paloták? Máskor, ha főúr halt meg, nagy tor következett a temetés után. Azok, a kik szerették a halotyat, ott ültek a gyászoló családdal egy asztal körül és csöndes vacsoránál beszélgették az elhunyt érdemeit. Az asztalfőn egy szék üres volt és egy tányér elfoglalatlan. Az elhunyt lelke ült ott: az övé volt az a terfiek.

Most Atilla tiszteletére még nagyobb tornak kellett volna lenni. Miért maradt el? Talán nem tudták: ki adja a tort? A nemzet adja? Atillának nem volt se helytartója, se kormányja. Ő maga volt minden. A család adja? A család zavargástól tartott talán.

De nem is gondolt talán senki a torra. A csapás oly iszonyú volt, hogy mindenki e'kábult belé. Ailla trónja tátongó üresség. Ki elég nagy arra, hogy Ailla kardját fölvegye? Ez a kérdés foglalta el mindenki lelkét, nem a tor.

Én nagyon el voltam fáradva: bementem a palota mögé a szállásomra. A szobát üresen találtam. Más-kor meglepett volna ez, most minden föl volt fordulva. Azt gondoltam, hogy a társaim is kint vannak a beszélő csoportokban.

Hát csak lefeküdtem. Aludtam talán egy órát vagy kettőt. Az éj nem volt csendes. A folyosón emberek jöttek és mentek, dobogtak, beszéltek. Kívülről behangzott egy-egy kiáltás, vagy a lantos-ének.

Láttam, hogy nem lehet aludnom. Ujra felöltöztem és kimentem.

A téren az öreg Almad lantos énekelt. A kút-káván állva kiáltotta a verseit. Nagy sokaság hallgatta búsan.

A mint kilépek a palotából, Mácsába ütközöm.

Rám mereszi a szemét, mint a kísértetlátó s ahogy így rám mered, én is rábámulok, hogy mit akar?

— Hát te itt vagy? — böffen rám végre.

— Itt, — feleltem, a kérdésen csodálkozva.

Valamit hebegett még, de más főurak érkeztek oda s magukkal vonták.

— Csaba a király! — hangzott egy csoport ordítása a távolból.

Én a lovamra ültem s a nép közé mentem.

Hallgattam, a mint Álmod énekelt:

Tetemeit tettük hármas koporsóba.

Igy vittük föld alá, föld alá, víz alá,

Ijjak hurja pendül; nyilvesszők suhognak:

Hű szolgálád ottan körüléd borulnak.

E mondatra megáll bennem a szívverés is. Irgalom Istene, mi történt?

A lantos folytatja:

Tisza árja indul lassú zuhogással.
 Elborítja a sirt csillogó hullámmal.
 Elalszik a fáklya, csillagok lehullnak,
 Kedves hű szolgálid körüléd borulnak.
 Fekete sötétség hun nemzetre támad,
 Feketébb sötétség szívünkben a bánat.

— Mit beszél ez a szolgálkról? — hörgöm karon ragadva Szabolcsot, a ki mellettem áll.

Az is meghökkenve néz rám és csak egy percz mulva felel:

— Nem voltál ott?

— Nem.

— Hát nem tudod, hogy megölték minden kedves szolgálját?

— A kik a gyászi zsákban voltak?

— Azokat hát.

Én csak eltántorodtam, mint a fejbeütött. Nem tudom, mikor szálltam le a lovamról, ki mit beszélt hozzám, ki ment el mellettem, ki szólított meg, vagy ki lökött meg. Volt úgy, hogy leültem és Emőkét jéggattam, aztán megint tovább. bódorogtam. A hajnal derengő fényében ott találtam magamat a Tisza partján, a hová Atillát elremenék. Ültem és néztem gondolat nélkül, a megőrülés butaságával a sárgán hullámozó vízre.

A mint ott ülök, egy kéz érinti meg a vállamat és szól egy szelid, bús női hang:

— Zéta!

Fölemeltem a szememet: Dsidsia állt mellettem sápadtan és szomorún.

— Mit akarsz? — kérdeztem elfásultan.

— Menekülj, — mondotta. — A városban irtózatos a vérengzés.

Akkor eszmélkedek csak, hogy a távolból régóta hallatszó morajlás olyan harci zaj, a minőt a katalauni mezőn hallottam.

Dsidsia folytatta:

— A nép két pártra szakadt! Egymást öli a hun a paloták körül! Menekülj ebből a pokolból!

S a hogy ezt mondta, rám nézett könnyes szemmel s aggódalmasan.

Te áldott lélek, te női testben járó égi angyall mindig mellettem lengett a te szárnyad s mégis csak abban a pillanatban nyílt föl reád a szemem. Nem te voltál-e mindenkor az engem szerető, a hű, a miattam szenvedő, a nekem-rendelt. És én mégsem láttalak. Az én szemem azon függött folyton, a ki ott fekszik titkolt bálványa mellett, a Tisza fenekén. Most látom csak őt, a mikor már nem látom.

Fölkeltem és megfogtam a leány kezét:

— Dsidsia.

— Parancsolj Zéta.

— Velem jöss-e?

— Ha megengeded, — felelte Dsidsia alázatosan.

Csak egy pillantást vetettem vissza. A város égett. A királyi palota tornya sárgán izzott a biborszín lángtengerben. Mintha nyugot felől is hajnalodna.

És elindultunk.

VÉGE.

KÉPJEGYZÉK.

	lap
1. Gárdonyi Géza arczképe	II
2. Én is ott voltam a palotában, mikor a hun követek a levelet átadták	11
3. Az agg úr ott ült a kövön és két kis gyermekkel játszott	32
4. Hát itt a kezem, megcsókolhatod	42
5. Az a királyunk lakóhelye	45
6. A királyi palotából is elővonult egy különös menet	51
7. Csakhamar eltűnt egy napraforgó alakú virág	66
8. A királyi palotához is elnéztem	72
9. Minek ez a sok arany? Miért hoztad?	102
10. Gyere kis tollas ördög, ne félj	124
11. Jobban vagy? — kérdezte jólelkűen	139
12. Csak én állok komolyan az egész társaságban	157
13. Szakadatlan menetben özlönlött a sok had	165
14. Nesze ez a pénz, neveld fel rajta gyermekeidet	190
15. Káma a tűz felé fordulva magasan tartja a kardokat	203
16. Huj! Huj! Előre!	217
17. Felénk jöttek s dárdákból összeillesztett ágyon hoztak egy halottat	228
18. Mintha a világ minden farkasa odajött volna, annyi volt a farkas	245
19. Valami hatszázan voltak jelen a vacsorán	274
20. Délután már ott feküdt Atilla a főtéren, a ravatalon	288
21. A temetési menet előre haladt	297

PH
3176
M3
köt.52

Magyar regényírók

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
